

KRE-Dit 2021/1

Szeretettel köszöntjük Olvasóinkat a KRE-Dit – a KRE-DOK online tudományos folyóiratának összességében hetedik, 2021-ben pedig első számában!

A három doktori iskola doktoranduszai mellett az aktuális számban graduális képzésben résztvevő hallgatók munkái is olvashatók.

Ezúton szeretnénk köszönetet mondani lektorainknak, akik lelkiismeretes munkájukkal közreműködtek abban, hogy ez a lapszám megvalósulhasson!

Tartalom

Jogtudományi tanulmányok

1. Bozóki Péter: A rendszerváltás hatása a magyar választási rendszerre a hatályos szabályozás tükrében. A választókerületek és a határon túli magyarok választójogának reformja
2. Jung Vilmos: A Regulatory Sandbox helyzete a holland energiajog területén
3. Jung Vilmos: A Regulatory Sandbox helyzete a német energiajog területén
4. Jung Vilmos: A Regulatory Sandbox helyzete az olasz energiajog területén
5. Móré Sándor: Beszámoló a Találkozások című sorozatról (2014. szeptember – 2021. május)
6. Regős Franciska: A Nemzetközi Jogi Bizottság és a nemzetközi jog által nem tiltott cselekmények káros következményeiért való felelősség

Történettudományi tanulmányok

1. Horváth Angelus: „Az emberiséget nem lehet nemzeti korlátok közé zárni” – Szabó Ervin és a nemzeti eszme
2. Kocsis Annamária: „...az kezemet fejére teszem, úgy esküszöm reá, hogy boszorkány”
Boszorkányüldözés és egyéni történetek Szabolcs vármegyéből
3. Pap István: A Magyar Országos Bank Részvénytársaság története (1917–1920)
4. Segesdi Gergő: A köztársasági kérdés megjelenése az 1920-as évek a magyar politikai jobboldal sajtójában
5. Veres Violetta: Egyetemes szótártörténeti áttekintő

Hittudományi tanulmányok

1. Balogh Róbert: A körülmetélés keletkezése és vallástörténeti jelentősége, körülmetélés a Bibliában
2. Jakabné Köves Gyopárka: Continuity and Discontinuity in the New Covenant in Jeremiah 31:31-34
3. Márkus Máté: Van-e fogékonyság az emberben? A Barth-Brunner vita és formatani következményei
4. Tikász Ábel: A tanúság homiletikája kontextusa és elméleti alapjai

Bozóki Péter: A rendszerváltás hatása a magyar választási rendszerre a hatályos szabályozás tükrében. A választókerületek és a határon túli magyarok választójogának reformja

1. A rendszerváltás hatása a választási rendszerre

A rendszerváltozással együtt létrejött egy új választási rendszer is Magyarországon. Ez egy kétszavazásos, három különféle mandátumkiosztást tartalmazó rendszer lett. Egész Európát tekintve az egyik legbonyolultabb, legösszetettebb választási rendszert lett a magyar. A magyar állampolgárok az egyik szavazatukkal a területi pártlistákra szavazhattak, ez alapján osztották ki a területi listás mandátumokat, Hagenbach-Bischoff-kvóta alkalmazásával. A területi listás választókerületekben az összes leadott szavazatot összeszámolták, majd elosztották a kiosztható mandátumok egygel megnövelt számával. A pártok szavazatszámára és a kvóta hányadosának egészrésze jelentette a pártok területi listáról kiosztható mandátumainak számát. Ha ilyen módon nem volt kiosztható minden mandátum az adott választókörzetben, akkor az úgynevezett kétharmados szabályt alkalmazták, azaz a kvóta kétharmadát elérő párt is mandátumot szerezhett. Legfeljebb 152 mandátum volt kiosztható a területi listás ágon, de ez a gyakorlatban kevesebbet jelentett, így a fennmaradó mandátumok felkerültek az országos listára. A mandátumot nem képző szavazatok a töredékszavazatokhoz adódtak, a kétharmados szabály alkalmazásánál pedig levonásra került a Hagenbach-Bischoff-kvóta és a szavazatszám különbsége.[1]

Nagy aránytalanság jött létre a 20 területi listás választókörzet miatt, a jelentős szavazatkülönbségek sem hoztak eltérést a pártok által szerzett mandátumok számában. A területi listás ág mechanizmusa azt eredményezte, hogy a kisebb pártoknak nem volt sok esélyük mandátumot szerezni, így csak a nagyobb pártok erősödtek. [2] Legtöbbször a területi listákat arra használják az arányos rendszert követő országokban, hogy megjelenjen a területi képviselő is, de Magyarországon ezt a funkciót már betöltötték az egyéni választókerületek. [3]

A választásra jogosultak a másik szavazatukat egyéni jelöltekre adhatták le. A választási rendszer aránytalansága nem az arányos listás ágon, hanem az egyéni választókerületi

részben keresendő. Ez a választási rendszer azonban pontosan azt célozta meg, hogy egyértelmű többséget biztosítson a győztesnek, ezáltal elősegítve a kormányozhatóságot. Emiatt sok kritika érte az akkori választási rendszert.[4]

A kétfordulós választásoknak, 176 egyéni választókerületben az érvényességi és eredményességi feltételeknek is meg kellett felelnie. Az első forduló során, ha a választásra jogosult állampolgárok több mint a fele leadta a szavazatát, akkor érvényesnek tekinthető volt a választás. Ha pedig a győztes jelölt megkapta a szavazatok több mint a felét, akkor eredményes volt a választás, ebben az esetben nem került sor második fordulóra. Abban az esetben, ha az első forduló érvénytelen volt, akkor a második fordulóban már csak a választásra jogosultak egynegyedének kellett részt vennie az érvényességhez, emellett minden első fordulóban indult jelölt újra indulhatott. Ha esetleg az első forduló érvényessége mellett elmaradt az eredményesség, akkor a második fordulóban az első három helyen végzett jelölt- aki a szavazatok legalább 15 százalékát megkapta - indulhatott. A második forduló során az nyert, aki a legtöbb szavazatot szerezte. Az 1990-es évek választásait az jellemezte, hogy az ugyan érvényes, de eredménytelen első fordulót mindig követte második forduló, ahol eldőlt a mandátumok sorsa. A 2000-es években már egyre gyakoribb volt az érvényes és eredményes első forduló. Rengeteg kritika és támadás érte a választási rendszert, hiszen a kis pártok aránytalanul nagy zsarolási lehetőségre tettek szert, hiszen a kétfordulós választás során, a szoros versenyben a kisebb pártok jelöltjeinek visszalépése jelentősen befolyásolhatta a választási eredményeket.[5]

Az országos listás ág célja az volt, hogy csökkentse a területi listás és egyéni választókerületi eredményekből származó aránytalanságot. A területi listás ágról töredékszavazatként a kompenzációs ágra az országos szinten öt százalékos küszöböt elérő pártok esetében azok a pártlistára leadott szavazatok kerültek, amelyek nem eredményeztek mandátumot, továbbá a kétharmados szabály alkalmazásával keletkező, úgynevezett „negatív szavazatok”. Az egyéni választókerületi vesztes jelöltekre érkezett szavazatok kerültek az őket jelölő pártok országos listájára. Elméletileg minimum 58 mandátum volt kiosztható kompenzációs ágon, gyakorlatilag viszont további mandátumok kerültek át a területi listás ágról. A mandátumkiosztás a töredékszavazatok alapján a D'Hondt-módszer alkalmazásával történt. A módszer alapja az volt, hogy egy táblázatban, amelynek első sorába a pártlistásra jutó szavazatszám kerül, minden pártlistának képeznek egy számoszlopot, melynek első száma az adott lista szavazatainak a fele, a következő a harmada, majd a negyede, és így tovább. Ezen táblázat alapján történik a mandátumok kiosztása, a táblázatban a meghatározott számú legmagasabb értékhez tartozó listák kapnak mandátumot. [6]

Látható, hogy a rendszerváltáskor lefektetett választási rendszer bonyolultsága, hiányosságai indokoltá tették annak megreformálását. Az 1989-es választási rendszer alapján hat választást tartottak Magyarországon. A legnagyobb változás, amely ezt a választási rendszert érte, az a 1997-es új eljárási szabályok elfogadása volt. Ezen választások során többször felmerült a csalás gyanúja, de a nemzetközi megfigyelők technikai problémák mellett semmi konkrét bizonyítékot nem találtak. Pontosan ezek miatt 2010-ben a közjogi átalakulás egyik fontos pillére lett a választási rendszer reformja. Két fontos célkitűzés mentén alakult az újítás, a kétévtizedes hiányosságok orvoslásával, a választási szabályok pontosításával, valamint annak a társadalmi elvárásnak való megfeleléssel, hogy redukálják a politikai elit létszámát. Ennek megfelelően 2010-ben az Országgyűlés legelső döntése volt, hogy 386 helyett 199 főben maximálta a képviselők számát. Ennek gyakorlati megvalósítására az Alaptörvény elfogadása után esedékessé vált új választási törvény elfogadásával került sor. A „köbgyök-szabály” szerint az ország felnőtt lakosságának létszáma alapján kiszámítható a törvényhozás ideális létszáma. Ennek módja nem más, mint, hogy köbgyököt kell vonni az írástudó felnőtt lakosság lélekszámából. Abban az időben ezzel a számítással lett ez az érték 200. [7]

1.1. Az új magyar választási rendszer

A hazánkban használt mai választási rendszer alapjait az Alaptörvény és a választási eljárásról szóló 2013. évi XXXVI. törvény szabályozza.

Magyarország alaptörvényének értelmében, minden nagykorú magyar állampolgárt általános és egyenlő választójog illet meg, a szavazás mindenkor közvetlen és titkos. A választójog gyakorlása Magyarországon önkéntes és szabad.[8]

Több elemből tevődik össze a választási rendszerünk, az országgyűlési, helyi és nemzetiségi önkormányzati választások és az európai parlamenti választások más-más rendszerrel rendelkeznek.

2011-ben a magyar Országgyűlés megszavazta az országgyűlési képviselők választásáról szóló új törvényt. Továbbra is kétszavazásos, vegyes többségi választási rendszere van

Magyarországnak. Eddigi három helyett már csak két módon lehet mandátumot szerezni. Arányos listás választási rendszerben választanak 93 képviselőt, úgy, hogy az egyéni választókerületek töredékszavazatait is beszámítják. Továbbá egyfordulós, relatív többségi rendszerben választanak 106 képviselőt. Így 46 százalékról 53 százalékra változott a többségi ágon választott képviselők aránya.[9]

Magyarországon a 2010-es választásokat követően megkezdődött a közjogi berendezkedés átalakítása, amely az Alaptörvény elfogadását követően magával hozta az egyes alapvető jogok gyakorlására, valamint a legfontosabb közjogi intézményekre vonatkozó szabályok megváltozását is. Ennek fényében került sor előbb a választási anyagi jog, majd a választási eljárásra vonatkozó szabályok újjászületésére. A választási szabályok változásának irányát meghatározta a parlament létszámának csökkentése, amelyet az Alaptörvény az eddigi 386 helyett 199 főben korlátozott. Emellett fontos körülmény volt az is, hogy az Alaptörvény értelmében a választójog gyakorlásának már nem előfeltétele a magyarországi állandó lakhely megléte, ezzel pedig megnyílt annak a lehetősége, hogy a külföldi magyar állampolgárok is szavazhassanak a magyarországi választásokon. Ez teljesen új helyzetet teremtett, annak biztosítása pedig, hogy az ország határain kívül élő új szavazók is élhessenek választójogukkal, szintén az új választási jogszabályokra várt.[10] A listás helyek szétosztását befolyásoló töredékszavazatok számításának módja is jelentősen módosult, így ezentúl már nem csak az egyéni választókerületekben alulmaradt jelöltekre leadott szavazatokat kell beszámítani a listás szavazatok összesítésekor, hanem az egyéni választókerület győztesére leadottakat is figyelembe veszik, ez a győzteskompenzáció.^[11]

A választási metódusunk legnagyobb rendszerszerű változása a vegyes rendszer megtartása mellett az eddigi háromcsatornás, azaz, az egyéni körzet, területi lista és az országos listát magába foglaló rendszer, egy egyszerűbb és átláthatóbb kétcsatornás rendszerre váltása volt. A kétcsatornás rendszer az egyéni körzetet és az országos listát foglalja magába. Ezen felül a választási reform alkalmat adott arra is, hogy az elmúlt húsz év választásának tapasztalatai is beépüljenek a választási rendszerbe, hatékonyabbá és átláthatóbbá téve azt. Ennél azonban még fontosabb szempontja a választási reformnak, hogy több olyan kérdés is rendeződhetett ez által, amelyek számos érdekességet okoztak a megelőző választásokon. Ezek az érdekességek már a választások jogszerűségét, egyenlőségét és tisztaságát veszélyeztették, és rendezésükre a magyar és nemzetközi fórumok is nyomatékosan felhívták a figyelmet. A választókörzetek arányosságának biztosítása, az ajánlási rendszer visszasságainak megszüntetése kiváló példák arra, hogy az új választási rendszerrel több évtizedes problémák kiküszöbölésére nyílt lehetőség.[12]

Az új választási rendszer kedvezményes mandátumszerzési lehetőséget biztosít a 13 magyarországi nemzetiség számára az arányos listás ágon. Ha nem érik el kedvezményes szintet sem, abban az esetben parlamenti szószólót küldhetnek az Országgyűlésbe. Új elem lett a külhoni állampolgárok választójogosultsága, ők az országos listára adhatják le a szavazatukat.[13]

A jelöltállítás és az országos lista állításának a feltételei is megváltoztak. Legalább kilenc megyében és Budapesten kell minimum 27 egyéni választókerületben önállóan jelöltet állítani. A jelöltállításához választókerületként legalább ötszáz, az adott választókerület névjegyzékében szereplő választó ajánlása szükséges. Ezt megelőzően legalább 750 ajánlásra volt szükség az egyéni választókerületekben. Területi listát pedig csak az a párt állíthatott, amely a területhez tartozó egyéni választókerületek minimum negyedében, de legalább két kerületben jelöltet tudott állítani. Azok a pártok állíthattak országos listát, amelyek legalább hét területi listát tudtak állítani.[14]

Az új választási rendszer csökkentette a listaállítás előtti akadályokat. Az egyéni választókerületeknél két jelentős változás, hogy hasonló méretű egyéni választókörzetek jöttek létre, és az, hogy az abszolút többségit egy relatív többségi eljárás váltotta. Az új törvény nem tartalmaz érvényességi küszöböt az egyéni választókerületekben. Az összes olyan töredékszavazatot hozzáadják az országos listákra érkező szavazatokhoz, amelyekre nem volt szükség a mandátum szerzéshez. Ennek értelmében a győztes szavazatszámának és a második helyen végzett jelölt eggyel megnövelt szavazatának a különbségét is.[15]

„Összegzőképpen megállapíthatjuk, hogy a rendszert erősítő és gyengítő tényezők viszonyrendszere az új Alaptörvény és a módosított választási törvény megalkotását követően nagyjából egy tekintet alá esik a korábbival. A választási rendszerben az erősítő tényezők túlnyomósága még inkább növekedett a győztest is kompenzáló módozattal. A hazai hatalomgyakorlás jogi keretei megfelelőnek tekinthetők, az Alaptörvény előtti modellhez képest nincs visszaesés. Azonban elképzelhető, hogy a választópolgárok kevesebb, mint fele megszerzi a parlamenti helyek többségét, ekképp a kormány mellett az államfőt is megválaszthatja, és 4 évre totális irányítást gyakorolhat a társadalom felett. A „tértől és időtől független ideális modellek” fényében tehát továbbra is valamilyen gyengítő tényező képzelhető el a komplex rendszer tökéletesítéséhez.”[16]

2. Választókerületek reformja

„A demokratikus választás elengedhetetlen része a választókerületek létrehozásának garanciális szabályoknak megfelelő kialakítása. Az egy választókerületben lévő választópolgárok számának, a választókerületek számának és azok területi lehatárolásának szabályozási kérdése a kompenzációs választási rendszerben a mandátum kiosztáson keresztül, mind az országgyűlési, mind az önkormányzati választások esetén a testületek összetételének meghatározó alapja. A választókerületek meghatározásánál figyelembe kell venni az adott állam népesség-szerkezetét, település-szerkezetét, földrajzi adottságait. Magyarország sajátossága, hogy a népesség közel egyötöde[17] a fővárosban lakik. A közel kétmillió főváros lakónépességétől jelentősen eltér Magyarország nagyvárosainak létszáma és jellemző az aprófalvas településszerkezet is.” [18]

A 2010 utáni választójogi reform alapvető eltérése a korábbi szabályozáshoz képest pont a választókerületek számának csökkentése, területi határaik átrajzolása és az egy választókörzetben lévő lakosság számának jelentős növelése volt.

A választási reform hatására az országgyűlési képviselői szám jelentősen csökkent, ezáltal kevesebb választókerület kialakítása vált szükségessé. Az egyenlőség elvének érvényesüléséhez azt a célt kell elérni, hogy minden választó szavazata hasonló súlyú legyen. Ez akkor érvényesülhet igazán, ha egy mandátum megszerzéséhez nagyjából azonos számú szavazat szükséges minden választókerületben. Nemzetközi szinten is az „egy ember, egy szavazat” elv érvényesül, minden ember szavazatának megközelítőleg ugyanannyit kell érnie. Éppen emiatt nagyon fontos elem a választókerületek határainak kialakítása, mely során egyetlen társadalmi csoportot vagy kisebbséget sem érhet hátrány. A Velencei Bizottság álláspontja szerint a választókerületek arányossága szempontjából tíz százalékos eltérés még arányos, de bizonyos esetekben akár tizenöt százalékos eltérés is elfogadható. A bizottság javaslata alapján ezeket a határokat – legalább tíz évente – érdemes felülvizsgálni.[19]

Magyarországon választási anyagi jogi szabályok tekintetében kifejezetten szükséges volt egy átfogó reform, hiszen több mint 20 éve, a rendszerváltozás során kialakult szabályozás átgondolatlan és elavult volt. Elavultságát leginkább a demográfiai változások jelentették, amellett, hogy kifejezetten az akkori politikai érdekeket szolgálták ki.

A reformokat megelőzően a választókerületek határait egy 1990-ben elfogadott minisztertanácsi rendelet szabályozta, ezt egyszer sem vizsgálták felül, míg érvényben volt.[20] Az akkori választókerületi aránytalanságot legjobban az mutatja, hogy a legkisebb és a legnagyobb választókerületek nagysága között két és félszeres volt a különbség. Ebből az következett, hogy a nagyobb választókerületek lakóinak szavazatai kevesebbet értek, mint a kisebb választókerületek lakóié, hiszen akkora volt a népesség szám differencia. Ezáltal ezen szabályozás alatt tartott választások során jelentősen sérült az egyenlő választójog alapelve.

Az Alkotmánybíróság már 2005-ben kimondta, hogy egyes választókerületek közötti különbség sérti a szavazategyenlőséget. Határozatában azt is rögzítette, hogy mely esetekben kell az Országgyűlésnek kétharmados törvényben rendelkeznie. Ide tartoztak például a választókerületek határainak megállapítására vonatkozó szabályok, méretük közötti eltérés mértéke és a felülvizsgálatának rendje[21]. Az Országgyűlés nem tett eleget az Alkotmánybíróság által megszabott időn belül, így mulasztás keletkezett. Végül 2010-ben az Alkotmánybíróság megsemmisítette a választókerületeket szabályozó minisztertanácsi rendeletet, valamint azon rendelkezését, mely a Kormány hatáskörébe adja a választókerületek határainak megállapítását.[22]

A reformokat követően, az új választási rendszerben az 176 egyéni választókerület helyett 106 körzet jött létre. A 2011. évi CCIII. törvény az országgyűlési képviselők választásáról szabályozza a választókerületek kialakítását. Ez alapján a választókerületeknek összefüggő területet kell alkotniuk, nem léphetik át a megye és a főváros határait, a körzetekben élő választók számának nagyjából ugyanannyinak kell lennie. Egy település vagy egy fővárosi kerület is több választókörzetre osztható, indokolt esetben. A törvény szerint az egyéni választókerületben élő választók száma nem térhet el az országos átlagtól tizenöt százaléknál nagyobb mértékben, kivétel jelent, ha a megyehatárok vagy összefüggő terület, történelmi, nemzetiségi, vallási vagy egyéb helyi sajátosság ezt indokoltá teszi. Ha az eltérés meghaladja a húsz százalékot, abban az esetben az Országgyűlésnek módosítania kell a választókörzetet az arányosság érdekében. Az új törvény hatálybalépését követően megszűnt az évtizedek óta tartó aránytalan állapot a választókerületek tekintetében.[23]

2012-ben a Velencei Bizottság több ajánlást is megfogalmazott az országgyűlési képviselők választásáról szóló törvény kapcsán, ezek nagyrésztben a választókerületek kialakítását érintették. A Bizottság a pontos szabályozást hiányolta, amelyek alkalmazásával az Országgyűlés megállapítja a választókerületi határokat. Ajánlást tett arra, hogy a törvény által engedett tizenöt százalék helyett legyen tíz százalék a megengedett eltérés aránya az

országos átlaghoz képest. Javaslatukban kitértek a tízévente tartandó felülvizsgálatra, és arra, hogy ezzel ne várják meg a húsz százalékos eltérést. A Bizottság álláspontja szerint a választókerületi határokat nem törvénynek kellene szabályoznia, hanem egy független testületnek. Ennek ellenére a Bizottság pozitívan értékelte a törvény által létrejött változásokat.[24]

3. A határon túli magyarok választójoga

A magyar Országgyűlés 2010-ben fogadta el az 1993. évi LV. törvény módosítását, ez megadta a lehetőséget arra, hogy 2011-től a határon túli magyarok kedvezményes honosításba vehessenek részt. A törvény értelmében mindazok, akik magyar felmenőkkel rendelkeznek, vagy valószínűsíthető, hogy azok magyar állampolgárok voltak és igazolják a magyarnyelv ismeretét, magyar állampolgárságot szerezhettek anélkül, hogy magyarországi bejelentett lakhellyel rendelkeznének. A parlament ezáltal lehetővé tette, hogy történelmi okokból Magyarország határain túl maradt magyarok kedvezményesen juthassanak magyar állampolgársághoz. Ez egy bevett nemzetközi eljárás, amely segít egy adott nemzet egységességét megtartani, pont emiatt ez a módosítás nagy ellenszenvet nem váltott ki. Még kedvezőbb helyzet alakult ki azzal, hogy az Alaptörvény nem tette a választójog feltételévé az állandó magyarországi lakhelyet, így megnyílt a lehetőség arra, hogy azok a magyar állampolgárok is élhessenek választójogukkal, akik nem Magyarországon élnek. Ez az újítás komoly infrastrukturális fejlesztést is igényelt, hiszen több százezres új szavazói csoport jelent meg a választási rendszerben, akiknek biztosítani kell a szavazáshoz megfelelő körülményeket a választások alkalmával.[25]

A 2011. évi országgyűlési képviselők választásáról rendelkező törvény értelmében, az Országgyűlés garantálja, hogy „a határainkon kívül élő magyar állampolgárok a politikai közösség részesei”. Eltérés, hogy a magyarországi lakóhellyel nem rendelkező választópolgárok csak pártlistára szavazhatnak, míg az állandó magyarországi lakhellyel

rendelkezők a pártlista mellett, egy egyéni választókerületi jelöltre is szavazhatnak. Ez az Alaptörvény rendelkezéseivel áll összhangban, hiszen a XXIII. cikk (4) bekezdése szerint „sarkalatos törvény a választójogot vagy annak teljességét magyarországi lakóhelyhez, a választhatóságot további feltételekhez kötheti”. [26] A gyakorlat azt mutatja, hogy a választások során a külföldi magyarok szavazata inkább jelképes, mint döntő erejű, hiszen csak a 93 listás helyet tudja befolyásolni a voksuk, a 106 egyéni választókerületi mandátumra nincs semmi hatásuk. A mandátumok rendezését nem csupán a pártlistára leadott szavazatok, de az egyéni választókerületek töredékszavazatai is döntően befolyásolhatják, a töredék szavazatok azok, melyekre nem volt szükség az egyéni választókerületi mandátum megszerzéséhez, és olyan párt jelöltjére adták le, melynek listás szavazataránya meghaladja az öt százalékot. [27]

A választáson való részvételhez a magyarországi lakcímmel nem rendelkezőknek kérniük kell a névjegyzékbe vételüket, a választást megelőző tizenötödik napig. Ezen feltétel teljesítésére lehetőség van levélben vagy internetes regisztrációval is. Az Alkotmánybíróság is foglalkozott a határon túli magyarok választójogának kérdésével, és a névjegyzékbe való felvétel feltételével. Határozatában megállapította, hogy alkotmányos a fennálló rendszer, hiszen a lakcímadataikról nem áll rendelkezésre hiteles nyilvántartása a magyar hatóságoknak, és ennek hiányában lehetetlen a választójog gyakorlásának biztosítása. [28]

[1] Századvég Alapítvány. (2014. február 10.). Az új magyar választási rendszer. Budapest: Századvég Alapítvány. Forrás: <https://szazadveg.hu/uploads/media/57e923c55360d/az-uj-magyar-valasztasi-rendszer-szazadveg-tanulmany130802.pdf> (letöltve:2020.11.5.) 6.o.

[2] Uo.

[3] Medián-HVG. (2009). Javaslat a választási rendszer reformjára. <http://www.median.hu/object.045a478f-a27e-45a1-9b3f-70de273397f8.ivy> (letöltve:2020.12.6.)

- [4] Századvég. (2014. február 10.). 7.o.
- [5] Uo.
- [6] Századvég. (2014. február 10.). 8.o.
- [7] Uo.
- [8] Alaptörvény Alapvetés XXIII. cikk
- [9] Századvég. (2014. február 10.). 10.o.
- [10] Századvég. (2014. február 10.). 2.o.
- [11] Körösényi András. (2015). A magyar politikai rendszer – negyedszázad után. Budapest: Osiris. Forrás: <https://mek.oszk.hu/16000/16042/16042.pdf> 241-242.o (letöltve:2020.12.8.)
- [12] Századvég. (2014. február 10.). 2.o.
- [13] Századvég. (2014. február 10.). 10.o.
- [14] Századvég. (2014. február 10.). 11.o.
- [15] Századvég. (2014. február 10.). 11.o.
- [16] Cservák Csaba. (2018). *Választási és kormányzati rendszer az Alaptörvény elfogadását követően*. Budapest: Jogelméleti Szemle. Forrás: <http://www.kre-dit.hu/tanulmanyok/cservak-csaba-valasztasi-es-kormanyzati-rendszer-az-alap-torveny-elfogadasat-kovetoen/?print=pdf> 18.o. (letöltve:2020.12.10.)
- [17] http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_wdsd003b.html (letöltve: 2020.12.13.)
- [18] Nadrai Norbert József. (2020). A magyar választási rendszer átalakulásának legújabb irányai. PhD értekezés. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar. Forrás: <https://ajk.pte.hu/sites/ajk.pte.hu/files/file/doktori-iskola/nadrai-norbert-jozsef-nadrai-norbert-jozsef-muhelyvita-ertekezes.pdf> 18.o. (letöltve: 2020.12.13.)
- [19] Századvég. (2014. február 10.). 16.o.

[20] Századvég. (2014. február 10.). 18.o.

[21] Századvég. (2014. február 10.). 18.o.

[22] Századvég. (2014. február 10.). 18.-19.o.

[23] Századvég. (2014. február 10.). 19.o.

[24] Századvég. (2014. február 10.). 21.o.

[25] Századvég. (2014. február 10.). 22.o.

[26] Alaptörvény XXIII. cikk (4) bekezdés

[27] Századvég. (2014. február 10.). 23.o.

[28] Századvég. (2014. február 10.). 25.o.

Jung Vilmos: A Regulatory Sandbox helyzete a holland energiajog területén

Bevezetés

Az Európai Unió energiapolitikájának célja többek között az energiapiacok versenyképességének javítása, valamint az egységes európai energiapiac létrehozása. Az uniós energiapolitika első lépése a tagállami energiaszektorok teljes liberalizációja volt, mely vonatkozásában az Európai Unió három liberalizációs energiapiaci jogszabálysomagot alkotott. Az első energiacsomagot 1996-ban (villamos energia) és 1998-ban (gáz) fogadták el, melyek a tagállamok jogrendszerébe 1998-ban (villamos energia), illetve 2000-ben (gáz) kerültek átültetésre. A második energiacsomagot 2003-ban fogadták el, mely irányelveket a tagállamok 2004-ben ültettek át a nemzeti jogrendszerükbe. 2009. áprilisában fogadták el a harmadik energiacsomagot, amely módosította a második csomagot, és amely a villamos energia és a gáz belső piacának további liberalizálására törekedett, illetve a belső energiapiac végrehajtásának alapköve volt.^[1]

Az energia mint piaci ágazat nagy jelentőséggel bír, ugyanis a háztartások éves kiadásainak 6 %-át adja, illetve az energiaárak befolyásolják a teljes gazdaságot, valamint kb. 90.000 vállalkozás és 2.200.000 fős munkaerőállomány épül rá. Az Európai Unió felismerte az energiagazdálkodás fontosságát, aktualitását, és immáron negyedik alkalommal próbálja tökéletesíteni, szabályozni az energiarendszert. A téli energiacsomag bevezetésével 177 milliárd euró többletberuházásra, valamint 900.000 új munkahely lehetőségére számítanak.^[2]

A negyedik energia csomagnak alapvetően három célját lehet meghatározni, az energiahatékonyság növelését; a megújuló energiaforrások területén a globális vezető szerep elérése úgy, hogy a leginnovatívabb technológiákat részesítenék támogatásban; illetve a méltányosság biztosítása a fogyasztók számára, azaz a tiszta energiára való áttérésnek méltányosnak kell lennie azon ágazatok és régiók, valamint a kiszolgáltatott helyzetű társadalmi csoportok számára, amelyekre hatást gyakorol.

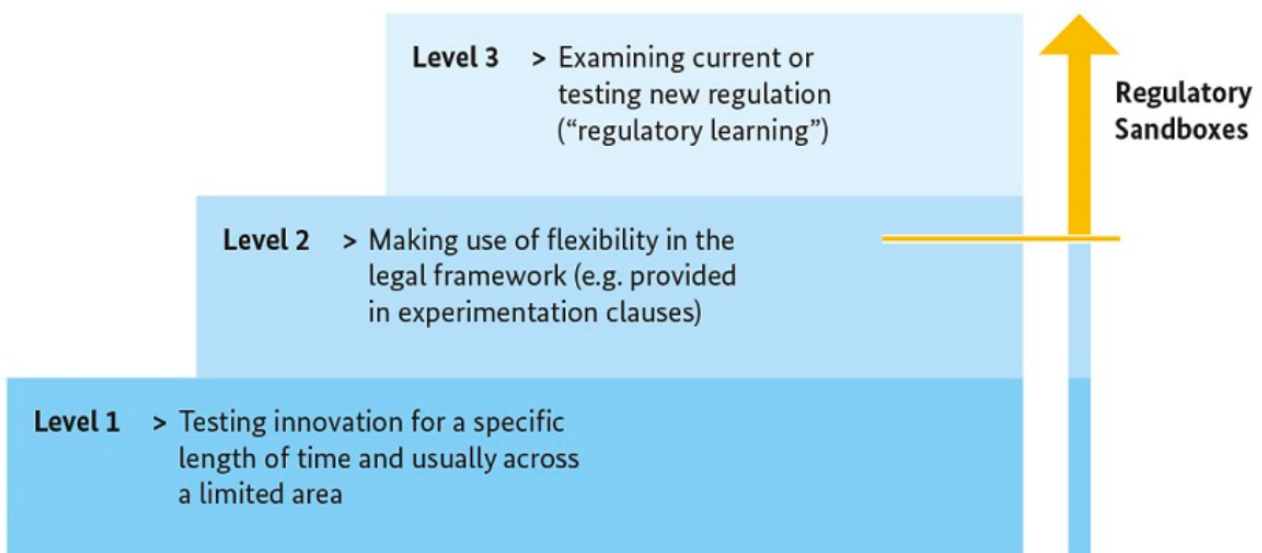
A Regulatory Sandbox jelentése

Maga a Regulatory Sandbox koncepciója a szoftverfejlesztés világából származik, ahol az új kódokat egy meghatározott keretek közötti környezetben lehet tesztelni anélkül, hogy a tágabb értelemben vett rendszer egészének működését és biztonságát befolyásolná.^[3] A Regulatory Sandbox különleges lehetőséget kínál arra, hogy ne csupán az innovációról,

hanem az azt alátámasztó szabályokról, valamint előírásokról is tudomást szerezhessünk. A Regulatory Sandbox keretei lehetővé teszi az innovátorok számára, hogy új termékeket, szolgáltatásokat és üzleti modelleket próbálhassanak ki valós környezetben.

Az innováció és a szabályozás tesztelésének kereteként a Regulatory Sandbox-ot három elem jellemzi:

- A Regulatory Sandbox korlátozott ideig létrehozott, korlátozott területet lefedő teszterület, ahol az innovatív technológiák és üzleti modellek a való életben kipróbálhatók. Sok esetben az innovatív technológiák és üzleti modellek nem felelnek meg teljes mértékben a jelenlegi szabályozásnak, ugyanis a jogalkotók nem láthatták előre az új fejlődési irányzatot.
- A Regulatory Sandbox a szabályozási mozgásteret használja. A kísérleti záradékok és a rugalmasságot biztosító egyéb eszközök lehetővé teszik a Regulatory Sandbox felállítását, még akkor is, ha a meglévő jogi keret nem rendelkezik a kipróbálásra váró technológiáról vagy üzleti modellről.
- A Regulatory Sandbox „érdeklődést mutat a szabályozás felfedezése iránt”. Ez azt jelenti, hogy a hangsúly nem csak az innováción van, hanem azon a kérdésem is, hogy a jogalkotó mit tanulhat meg a jövőbeli szabályozás érdekében. A Regulatory Sandbox csak akkor eredményez jobb szabályozást, ha az a szabályozás felfedezésével jár.^[4]

1. ábra

<https://www.bmwi.de/Redaktion/EN/Infografiken/Alt/3-stufen-reallabore.html>

A Regulatory Sandbox keretében minden teszt meghatározott ideig és meghatározott korlátozások mellett futhat. A tesztelés végén pedig valamennyi szabály a szokásos módon érvényes lesz. A Regulatory Sandbox tehát nem jelenti a szabályozás állandó jellegű megváltoztatását, éppen ellenkezőleg, a Regulatory Sandbox keretében történő vizsgálatok eredményei segítik elő annak eldöntését, hogy szükséges-e a szabályozás újragondolása.

Fontos, hogy mindig szem előtt kell tartani, hogy a Regulatory Sandbox célja nem csupán a biztonsági és védelmi előírások deregulálása vagy csökkentése. Valójában ennek az ellenkezője a helyzet: sok olyan terület van, ahol a jogi helyzet nem világos vagy bizonytalan, tehát amelyekre még érdembeli jogszabályokat szükséges létrehozni. Ugyanakkor a meglévő – esetleg évtizedekkel ezelőtt kialakított – szabályokat a digitális átalakulás ezen időszakában gyakrabban szükséges felülvizsgálni, mint korábban. A Regulatory Sandbox célja a megfelelő jogi keret kialakítása, a hasznos és szükséges normákról való lemondás nélkül.^[5]

Kiemelendő, hogy a szabályok helyesen támasztanak magas követelményeket, amelyeket elvárunk egy alapvető terméktől vagy szolgáltatástól, de ez nem jelenti azt, hogy a szabályok tökéletesek lennének vagy statikusnak kellene lenniük, továbbá azt sem, hogy mindig képesek lennének a kívánt eredmények elérésére.

A Regulatory Sandbox csupán megkönnyíti a döntéshozatalt, amely inkább adatokon alapul és empirikus eredmények vezérlik. Egy modern, bizonyítékokon alapuló ordoliberalis politika részét képezik, ugyanakkor kiegészíti a meglévő politikákat az innováció előmozdítása érdekében.^[6]

Az innováció és a szabályozás kísérleti terepeként a Regulatory Sandbox sok lehetőséget kínál. Több országnak a jogalkotói hoztak létre már ilyen kísérleti tesztkörnyezetet az energetikai törvény felülvizsgálati lehetőségeinek feltárására, valamint a jogi akadályok leküzdése miatt, az energiaágazat fejlődése érdekében. A Regulatory Sandbox lehetővé teszi a két irányú szabályozási kommunikációt a kísérletező és a törvényhozó között a szabályozás megújítása és új társadalmi-technikai megoldások lehetővé tétele céljából. Ezek a kísérletek azonban nem vákuumban zajlanak, hanem egy többszereplős, policentrikus döntéshozatali rendszerben kell megfogalmazni és megvalósítani őket a jogalkotóval, például az energiaszektorban lévő, elosztóhálózati rendszerüzemeltetővel való együttműködés révén. Hollandiában a decentralizált kísérletek, fenntartható villamosenergia-termelésről szóló kormányrendelet (EDSEP) lehetővé teszi az innovatív energetikai szolgáltatásokat helyi szinten. Az Egyesült Királyságban pedig az innovátorok bizonyos szabályoktól ideiglenesen eltérhetnek a teszt lefolytatása érdekében abban az esetben, ha a termék vagy szolgáltatás innovációnak és fogyasztói előnyököt nyújtónak tekinthető.^[7]

A Regulatory Sandbox nélkülözhetetlen, ha meg akarjuk tudni, hogy milyen szerepet játszanak az autonóm, mesterséges intelligencia által támogatott repülési, vezetési és vízi rendszerek a jövő közlekedési és logisztikai rendszereiben. Az energiaágazatban olyan innovatív megoldásokat kell kipróbálnunk a jövőbeni energiarendszer számára, amely egyre inkább a megújuló energiára és a magasabb energiahatékonyságra épül, valamint amelyet szintén a nagymértékű digitalizáció jellemez.

Prof. Dr. Uwe Schneidewind, a Wuppertal Intézet elnökének és tudományos igazgatójának szavaival összefoglalva tehát a különböző típusú Regulatory Sandbox-ok társadalmunkban fontos eszközök a kísérleti kultúra ösztönzésére, valamint az átalakítási folyamatok jobb megértésének és támogatásának elérésére.^[8]

A Regulatory Sandbox helyzete Hollandiában

Az energiaágazat talán egyik legkritikusabb kérdése a fenntartható energia keresletének és kínálatának összehangolása, különösen a helyi terhelési csúcsok és az energiatermelés beáramlásának kezelésére, tekintettel arra, hogy a sok megújuló energia szakaszos energiaforrás. Egyelőre a meglévő hálózat felhasználása kerül kiegyensúlyozásra, azonban amikor a megújuló villamosenergia-termelés és felhasználás tovább növekszik, a hálózati kapacitás nem lesz elegendő és megerősítése is nagyon költséges lesz. A hálózatkezelés új lehetőségei kerültek vizsgálat alá intelligens fogyasztásmérők, intelligens hálózatok, valamint tárolási technológiák keretében, amelyek a terhelési csúcsok csökkentését és a torlódások kezelését segítik elő.^[9] Napjainkig az intelligens hálózati projekteknél résztvevő projektpartnerek elsősorban akadályként^[10] vagy passzív előfizetőként érzékelték a hálózati szolgáltatásokat igénybe vevő felhasználókat.^[11] Idővel azonban ez megváltozott a helyi energetikai kezdeményezések növekedésével egyre szélesebb körben bővültek az e célt szolgáló tevékenységek, amelyek tovább befolyásolják az energiaágazat átalakulásának irányát és ütemét.^[12] A helyi energetikai kezdeményezések kiterjeszthetik a szerepüket az energiatermeléstől az intelligens hálózaton belüli aktív szerepükig.^[13] Lehetővé kell tenni tehát a helyi energetikai kezdeményezések vagy más helyi szereplők számára az integráltabb erőforrás menedzsmentet helyi vagy regionális szinten az ilyen szolgáltatások kiterjesztése és optimalizálása érdekében (például a peer-to-peer ellátás és a rugalmas tarifák növelhetik a helyi felhasználást).^[14]

Az EDSEP közvetlen oka a Szociális és Gazdasági Tanács (Social and Economic Council, SER) 2013. évi, a fenntartható növekedésről szóló energetikai megállapodása, amely rögzíti, hogy az energiaágazat átalakításához a jogszabályoknak következetes keretet kell biztosítaniuk a befektetők hosszú távú biztosítása érdekében és ezen felül a jogszabályoknak elő kell

segíteniük az innovációt. A holland kormány kidolgozta a STROOM jogalkotási eljárást az egyszerűbb szabályok élérése, a bürokrácia csökkentése érdekében, amely jogalkotási javaslat az 1998. évi villamosenergiatörvény és a gáztörvény egyesítését javasolta.^[15] A villamosenergia-törvény felülvizsgálata érdekében a holland kormány több ismeret megszerzésére törekszik a fogyasztók általi hálózatstabilizáció és a jelenlegi szabályozások által létrehozott akadályok tekintetében.^[16]

Projektkísérletek

A szövetkezeteknek és az ún. ingatlantulajdonosok egyesületei által végrehajtható kísérleteknek két fő típusa van:

- Az 500 felhasználóval rendelkező projekt hálózat. Ebben az esetben a hálózat a projekt tulajdonát képezi és csak egy ponton csatlakozik a nyilvános hálózathoz.
- A nagyobb kísérletek, amelyek legfeljebb 10.000 felhasználóval és 5 MW termelő kapacitással rendelkeznek. Ezek a kísérletek általában a hálózat üzemeltetőjével való együttműködésben valósulnak meg.

Fontos, hogy a kísérletek méretét úgy kell megválasztani, hogy a projektek kezelhetők maradjanak és garantálják a villamosenergia-ellátás biztonságát a regionális hálózaton.^[17]

Azoknak a kezdeményezőknek, akik hajlandóak használni az EDSEP-t, a Holland Vállalkozási Ügynökségnél kell jelentkezni. Évente mindkét típusú projekt esetében 10-10 projekt fogadható be, azonban 2015 és 2018 között összesen csak 18 projektet hagytak jóvá.^[18]

Year	Name	Type (Project/Large)	Legal Entity	Project Goals	Scale
2015	Parq Green	P	HOA	Collective PV, sustainable heat	292 recreational houses
	Black Jack/Withdrawn Experiment DDE	L			
	Collegepark Zwijssen	P	HOA	Generations, EMS, tariff differentiation, cogeneration	115 apartments in renovated school
	Endona EXP	L	Coop	Generation, cooperation with biodigester, supply to members, increasing direct usage, EMS, storage.	47 with EMS and towards 5000 members in 10 years
2016	Schoonschip	P	HOA	EMS, generation, batteries, heat pumps, heat storage in buffer and smart appliances	46 water houses
	Noordstraat 111 Tilburg	P	HOA	EMS, generation, smaller grid connection	3 houses in old office (owned)
	Villa de Verademing	P	Coop	Insulation, generation, smart grid connected to the neighborhood, storage.	18 apartments and 1 city residence
	Groot Experiment Aardehuizen e.o.	L	HOA	Community battery, EVs, EMS, generation, no gas, smart software dynamic electricity tariffs and demand response, p-2-p.	3 rental and 20 owned
	Kringloopgemeenschap Bodegraven-Reeuwijk	L	Coop	Generation and determining own tariff	2500 households
2017	Republica Papaverweg	P	Coop	EMS, generation, own grid, smart charging with EVs, thermal storage and batteries	Newly built housing block with various accommodations
	Micro Energy Trading Eemnes	L	Coop	P-2-P, EVs, blockchain, storage, generation, smart software.	100-200 social houses; scaling up to 1500
	Micro Energy Trading Amersfoort	L	Coop	P-2-P, smart software and block chain	400-600 social houses
2018	Wijkenergiecentrale Trudo	L	Coop	Generation, EMS, batteries, EV chargers, and tariff differentiation	260 apartments in old industrial building(owned/rental)
	Smart Grid Groene Mient	L	HOA	Generation, heat pumps, no gas, battery and EVs	33 newly built houses (2017) with communal garden
	Zeuvén heuvels Wezep	P	Coop	EMS, generation, no gas, own grid.	57 newly built houses
	Smart energy grid Bajeskwartier	L	Coop	Generation, neighborhood battery, EVs, heat pumps and thermal storage, smart grid software platform EMS	950 apartments, school, hotel, 340 student houses and various other services
	Kleine Duinvallei Katwijk/ Gave Buren Shared energy-mobility community Amersfoort	P	Coop	Balancing, joint electricity purchase and distribution, generation.	80 ecological houses
		L	Coop	P-2-P, car sharing with EVs	400-800 houses of housing cooperation
2019	Cooperatie zonnepark Bad Noordzee U.A.	P	Coop	Heat pumps, P-2-P, PV, battery storage.	322 recreational houses and a few large use connections

2. ábra

Esther C. van der Waal, Alexandra M. Das, Tinike van der Schoor – Participatory Experimentation with Energy Law: Digging in a 'Regulatory Sandbox' for Local Energy Initiatives in the Netherlands. (Table A1)

Az EDSEP célja tulajdonképpen az, hogy azonosítsa azokat az akadályokat, amelyeket a hatályban lévő villamosenergia-törvény jelent a helyi kollektív megoldások kifejlesztésével szemben a még több megújuló energiatermelés és hatékonyabb felhasználása vonatkozásában.

Az Endona fotovoltaikus naperőmű projekt

Az első pilot projekt Heeten falu szélén található, ahol az Endona biztosítja a közép feszültségű hálózatot a helyben előállított megújuló energiával, valamint növeli a régió valós idejű villamosenergia-felhasználását. Az Endona egy energiaszövetkezet, amelynek

tagjai az igazgatósági tagok. Ez a fajta strukturális felépítés a napi szintű irányítás megtartása miatt került kiválasztásra. Endona nagy projektportfólióval rendelkezik, mely részét képezi a hálózatüzemeltetőkkel, fejlesztőkkel és oktatási intézményekkel folytatott együttműködésnek. Az Endona néhány partnerével sós vizes akkumulátorokat telepített, továbbá megvalósította a háztartási szintű energiagazdálkodási rendszereket (EMS) a szomszédos 47 háztartásban és ezeknek az EMS rendszernek a bemeneteit a környezeti szintű optimalizálásra. Az EMS egy számítógéppel támogatott eszközrendszer, amelyet az energiarendszer teljesítményének figyelemmel kísérésére, vezérlésére és optimalizálására használnak. Ezenkívül az Endona kifejlesztett egy 7.750 fotovoltaikus (PV) panellel ellátott napelemparkot 3,5 ha területen, amelyek képesek a falu áramellátásának mintegy felét fenntarthatóan ellátni.^[19] Az aktuális villamosenergia-törvény keretei által megengedettek szerint a szövetkezet csak termelőként jár el és kiegyensúlyozó kísérleteket végez. Jelenleg a villamosenergia értékesítése egy energiaszövetkezeti társaságon keresztül történik. Az Endona még nem talált rá az energiaellátáshoz szükséges megfelelő üzleti modellre, valamint a pénzügyi kockázatok vizsgálata is folyamatban van.^[20]

3. ábra

<https://www.stichtingmilieunet.nl/andersbekekenblog/energie/zonnepark-heeten-met-7-750-zonnepanelen-by-endona-energie.html>

Az Aardehuizen ökofalu projekt

A projekt megvalósítási helyszíne Olst falu külterületén helyezkedik el, Heeten falu közelében, ahol a korábban bemutatott Endona található (Aardehuizen kapcsolatban áll Endonával). A projekt keretében 23 ház épült, melyek között 3 bérelhető szociális ház,

valamint egy közösségi ház is található. A projektet egy ingatlantulajdonosokból álló egyesület üzemelteti, amely része a világméretű Earth Ships mozgalomnak. Az earthship nem más, mint egy passzív ház, amely maximálisan kihasználja a modern technika lehetőségeit. Az earthship több egy hagyományos háznál, ugyanis hasznosítja a hulladékokat, a napenergiát, a szélenergiát, összegyűjti a csapadékot és lehetőséget biztosít az alapvető élelmiszerek termesztésére akár télen is.^[21] A projekt döntéshozatali rendszere szociokrácia, amely egy olyan döntési módszer, melyben minden érintett és érdeklődő egyenrangúan lehetőséget kap véleménye kifejtésére, így a közös döntés meghozatalára is nagy esély van. A szociokrácia tehát egy pontosan meghatározott, információ alapú döntéshozatal, mely bizalmat és megértést alakít ki a csoportközösség vagy a szervezet tagjai között.^[22] A projektben lévő bérházak lakói az ingatlantulajdonosokból álló egyesület tagjai. Az Aardehuizen villamosenergia-termelését a házak PV-paneljei valósítják meg. A PV panelek magántulajdont képeznek, azonban az akkumulátorok közös tulajdonban vannak. Az épületek nem rendelkeznek gázcsatlakozással, mivel az épületek energiateljesítményének együtthatója majdnem nulla, így szükség esetén a kiegészítő fűtést hőszivattyúk és fatüzelésű kályhák biztosítják. Az egyenáramú (DC) hálózat mellett a jövőben inverter elhelyezését tervezik, hogy lehetővé tegyék a tárolást. Néhány ház rendelkezik saját EMS rendszerrel, de folyamatban van annak vizsgálata, hogy valamennyi házban is elhelyezésre kerüljön az EMS rendszer, amelyek majd egy magasabb szintű, közös EMS rendszerhez köthetők. Jelenleg az ingatlantulajdonosok egyesülete termelőként működik, azonban tervben van a kollektív intelligens hálózat létrejöttét követően a peer-to-peer ellátás. Jelenleg valamennyi ház az energiatermelés szempontjából önellátó, azonban a későbbi terv, hogy egy külső energiaszövetkezeti társaság kezelné majd a projekt adminisztrációját, valamint az energia vételét és eladását.^[23]

4. ábra

<https://imgur.com/gallery/KbPrjqp>

A Collegepark Zwijsen projekt

A projekt egy 115 apartmanból álló ingatlantulajdonosok egyesülete, melyet egy monumentális, egykor iskolának otthont adó épületében építettek meg a Hollandia déli részén található Veghel faluban. A Collagepark Zwijsen rendelkezik fotovoltaikus napelemekkel és napkollektorokkal, mely létesítmények közös tulajdonban vannak. A fenntartható villamosenergia-termelés érdekében a tetőfelület délkeleti és dél-nyugati részei fel vannak szerelve napelemmel. A teljes telepített rendszer csúcsteljesítménye kb. 200 kW, amely biztosítja az áramfelhasználás legalább 50%-át.^[24] Az ingatlantulajdonosok egyesülete szállítóként, gyártóként és forgalmazóként egyaránt működik. A projekthálózat és az energiatechnológiák kezelését, valamint az energiafelhasználás számlázási adminisztrációját egy külső szervezet végzi, amely a projekt fejlesztőjéhez kapcsolódik. Az apartmantulajdonosok ezekért a szolgáltatásokért megbízási díjat fizetnek. A Holland Fogyasztói és

Piaci Hatóság (Authority for Consumers & Markets, ACM) által jóváhagyott kezdeti tarifaszervezet már kidolgozásra került. ^[25]

5. ábra

<https://www.bd.nl/uden-veghel-e-o/van-een-school-uit-48-naar-een-duurzaam-wooncomplex-dat-valt-nog-niet-mee~a7441219/158390599/>

A Schoonschip projekt

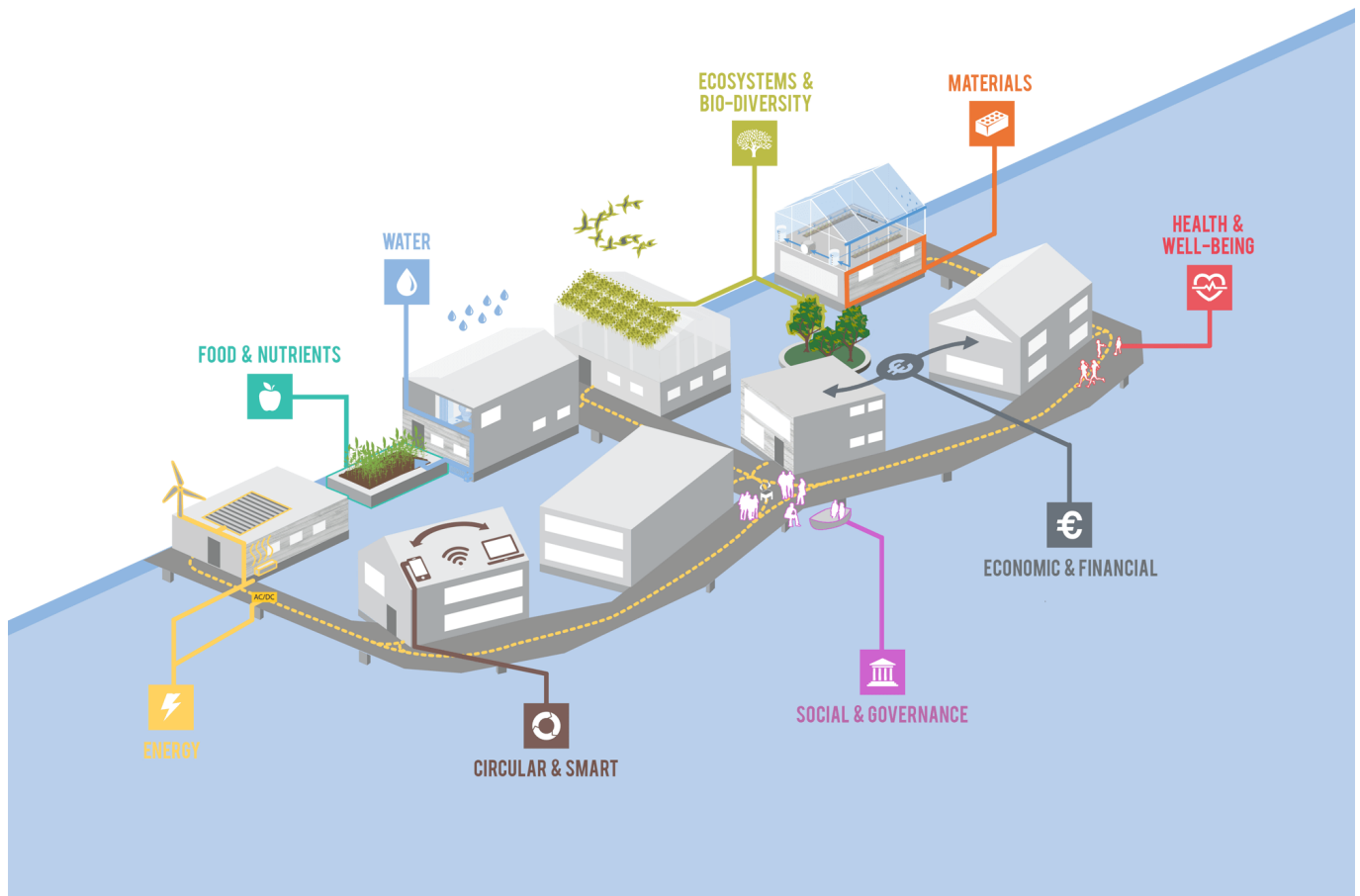
A Schoonschip 46 lakóhajó és egy közösségi hajó tulajdonosainak szövetkezete Amsterdam Buiksloterham negyedében. Magát a projektet egy baráti társaság indította el, akikhez később további barátok és ismerősök csatlakoztak. A projekt során a megújuló energiafelhasználáson kívül más, további célok megvalósítására is sor került, például a szennyvízkezelés, valamint az újrahasznosított építőanyag felhasználása. A hajókat jellemzi, hogy teljesen elektromosak és a projekthálózat részét képezik, melyek egyetlen kapcsolódási ponton keresztül csatlakoznak az országos hálózathoz. A villamosenergia termelés különálló napelemeken keresztül történik és mindegyik hajó saját napelemmel rendelkezik. Intelligens hálózat működik és valamennyi háztartás rendelkezik EMS rendszerrel. Az intelligens hálózat egy külső szakértelemmel rendelkező konzorcium részét képezi, amely az intelligens hálózati technológiák és algoritmusok optimalizálását kutatja. ^[26] A Schoonschip különleges engedéllyel rendelkezik, amely kiterjed saját hálózatuk tulajdonjogára, valamint az energia beszerzésre és az energiaeladásra. Ahelyett, hogy szén-dioxid-intenzív gázfűtésre

támaszkodnának a házak, az otthonok jól szigeteltek és passzív napfűtést alkalmaznak olyan tervezés alapján, amely lehetővé teszi, hogy a lehető legtöbb energiát nyerjék ki a napfényből. A házak kiegészítésként szivattyúkkal rendelkeznek, amelyek még télen is kinyerik a csatornavízből a meleget. A szolár kazánok biztosítják a melegvizet, valamint a zuhanyzók is fel vannak szerelve olyan technológiával, amelyek visszanyerik – az egyébként csatornába kerülő – hőt.^[27]

6. ábra

<https://www.metabolic.nl/news/dutch-floating-neighborhood-rises-to-the-challenge-of-climate-change/>

7. ábra

<https://www.metabolic.nl/news/dutch-floating-neighborhood-rises-to-the-challenge-of-climate-change/>

Az EDSEP főbb szereplői

Energiaszolgáltató (Energy supplier)

A holland energiaipari vállalatok hagyományosan nagy, országosan működő magánvállalatok. Az elmúlt években néhány energiaszövetkezeti társaság került megalapításra, melyek szorosan kapcsolódnak a helyi energia kezdeményezésekhez és az előnyök legalább egy részének a régió részére történő visszatérítésére törekednek. A funkcionális energetikai vállalatok megkapják a projektekből a villamosenergia többletet, ugyanakkor, ha a projektek nem képesek fedezni a villamosenergia keresletet az általuk termelt villamosenergia mennyiségből, akkor villamosenergiát biztosítanak a projektek részére. Az energiaszolgáltatóknak, akik ellátást nyújtanak a kisüzemi felhasználók számára, mint pl. a háztartások számára, engedélyre van szükségük, amely engedélyt a Holland Fogyasztói és

Piaci Hatóság adja ki. A Holland Fogyasztói és Piaci Hatóság az engedélyt akkor adja ki, ha az energiaszolgáltató bemutatja többek között azt, hogy az ellátás megbízható, a tarifák pedig észszerűek lesznek, továbbá a vállalat pénzügyi, szervezeti és technikai szempontból is megfelel a villamosenergia törvény által meghatározott feltételeknek.^[28]

Elosztóhálózati rendszerüzemeltető (Distribution System Operator; DSO)

A holland elosztóhálózati rendszerüzemeltetők területileg szervezett, monopól helyzetben lévő közüzemi vállalatok, amelyek regionális szinten működnek. Tevékenységük körébe tartozik a villamosenergia szállítása, valamint a hálózat karbantartása és bővítése. Közüzemi vállalatokként az állami ellenőrzés és szabályozás alá tartoznak, ennek megfelelően a Holland Fogyasztói és Piaci Hatóság határozza meg évente az elosztóhálózati rendszerüzemeltetők részére, hogy mely díjakat számíthatják fel az ügyfeleknek a csatlakozásért, vagy hogy mekkora profitot érhetnek el a beruházásaikkal. A nagy projekteknél az elosztóhálózati rendszerüzemeltető marad a hálózat tulajdonosa és kezelője, azonban a projekthálózatokban a hálózat a projekt része, melyet a kísérletezők építenek ki és tartanak karban.^[29]

Holland Fogyasztói és Piaci Hatóság (Authority for Consumers & Markets, ACM)

A Holland Fogyasztói és Piaci Hatóság országosan működő, független állami szervezet, melynek feladatai között szerepel a versenyfelügyelet, illetve a fogyasztóvédelmi szabályok végrehajtása. Az EDSEP vonatkozásában a Holland Fogyasztói és Piaci Hatóság feladatai közé tartozik, hogy ellenőrizze a villamosenergia és annak szállítására vonatkozó tarifák számítási módszereit, valamint, ha az energiakísérlet szempontjából szükséges, akkor vegye át az energiaszolgáltató, valamint az elosztóhálózati rendszerüzemeltető feladatait.^[30]

A Regulatory Sandbox keretében megvalósuló kísérleti projektek hatékonysága

Az EDSEP keretében megvalósuló kísérletek számos költségmegtakarítást eredményezhetnek a résztvevők számára. Például a hálózati csatlakozás és az elosztóhálózati rendszerüzemeltető szállítási költségei vonatkozásában a projekthálózatok a költségek tekintetében egyszeri megtakarítást realizálhatnak, tekintettel arra, hogy egy nagy volumenű csatlakozás olcsóbb, mint ha az egyes lakások csatlakoznának a regionális hálózathoz. Továbbá a legtöbb energiaszolgáltató fix szállítási tarifát számít fel, azonban, ha a kísérlet egy kapcsolattal rendelkezik, akkor ezek a költségek alacsonyabbak, mint amikor a felhasználók egyenként szerződnek az energiaszolgáltatóval.

Összegzés

A digitalizáció fejlődésével és új technológiák megjelenésével számtalan új üzleti modell jelenik meg a gazdaság valamennyi területén, azonban ezeknek az új fajta, innovatív üzleti modelleknek a társadalomra kifejtett hatásait nagyon nehéz rövid távon felmérni és mint látható számos esetben a hatályban lévő jogi szabályozás nem is teszi lehetővé ezen üzleti modelleknek a tesztelését. Ezekben az innovációs ötletekben rejlő lehetőségeknek és sokkal inkább azok kockázatainak megismeréséhez nyújt tehát segítséget a Regulatory Sandbox intézménye. A Regulatory Sandbox keretén belül megvalósuló kísérletek, valamint a tesztelés során összegyűjtött tapasztalatok és eredmények segítik a jogalkotót a megfelelő jogi keret kialakításában az egyre gyorsabban fejlődő energiaszektor területén.

Összességében tehát látható, hogy napjainkban folyamatban van az energiaágazatnak a széleskörű átalakulása, ezért a fogyasztók, valamint a társadalom védelme érdekében, a szabályoknak, a szabályozási módszereknek, illetve az eljárásoknak folyamatosan fejlődniük kell, melyek elősegítésében nagy szerepet tölthet be a Regulatory Sandbox.

dr. Jung Vilmos ügyvédjelölt

PhD hallgató

Károli Gáspár Református Egyetem

Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

vilmos.jung@gmail.com

1. Európai Parlament: Ismertető az Európai Unióról – A belső energiapiac, <http://www.europarl.europa.eu/factsheets/hu/sheet/45/a-belső-energiapiac>; (Letöltés: 2020. november 15.) ↑
2. Az én energiám: Tiszta energia minden európainak, 2019/03/22, https://energiam.blog.hu/2019/03/22/tiszta_energia_minden_europainak (Letöltés: 2020. november 15.) ↑
3. Ofgem – What is a regulatory sandbox?, https://www.ofgem.gov.uk/system/files/docs/2018/09/what_is_a_regulatory_sandbox.pdf, 1. (Letöltés: 2020. november 15.) ↑
4. Federal Ministry for Economic Affairs and Energy – Making space for innovation, 7., <https://www.bmwi.de/Redaktion/EN/Publikationen/Digitale-Welt/handbook-regulatory-sandbox>

- es.pdf?_blob=publicationFile&v=2 (Letöltés: 2020. november 15.) ↑
5. Federal Ministry for Economic Affairs and Energy – Making space for innovation Uo., 8. ↑
 6. Federal Ministry for Economic Affairs and Energy – Making space for innovation Uo., 8. ↑
 7. Esther C. van der Waal, Alexandra M. Das, Tinike van der Schoor – Participatory Experimentation with Energy Law: Digging in a 'Regulatory Sandbox' for Local Energy Initiatives in the Netherlands, 2., <https://www.mdpi.com/1996-1073/13/2/458/htm> (Letöltés: 2020. november 15.) ↑
 8. Prof. Dr. Uwe Schneidewind: „*The various types of regulatory sandboxes are an important means of boosting the culture of experimentation in our society and of reaching a better understanding of and support for transformation processes.*” ↑
 9. Esther C. van der Waal, Alexandra M. Das, Tinike van der Schoor Uo., 1. ↑
 10. Verbong, G.P.J.; Beemsterboer, S.; Sengers, F. Smart grids or smart users? Involving users in developing a low carbon electricity economy., *Energy Policy*, 2013, 52.; 117–125., <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0301421512004004?via%3Dihub> (Letöltés: 2020. november 15.) ↑
 11. Schick, L.; Winthereik, B.R. Innovating relations – Or why smart grid is not too complex for the public., *Sci. Technol. Stud.* 2013, 26, 82–102., <https://core.ac.uk/download/pdf/50527568.pdf> (Letöltés: 2020. november 15.) ↑
 12. Proka, A.; Loorbach, D.; Hisschemöller, M. Leading from the Niche: Insights from a Strategic Dialogue of Renewable Energy Cooperatives in The Netherlands. *Sustainability*, 2018, 10, 4106, https://www.researchgate.net/publication/328829279_Leading_from_the_Niche_Insights_from_a_Strategic_Dialogue_of_Renewable_Energy_Cooperatives_in_The_Netherlands (Letöltés: 2020. november 15.) ↑
 13. Parag, Y.; Sovacool, B.K. Electricity market design for the prosumer era., *Nat. Energy*, 2016, 1, 16032, <https://www.nature.com/articles/nenergy201632/figures/> (Letöltés: 2020. november 15.) ↑
 14. Esther C. van der Waal, Alexandra M. Das, Tinike van der Schoor Uo., 2. ↑
 15. Esther C. van der Waal, Alexandra M. Das, Tinike van der Schoor i.m. (3. oldal) ↑
 16. Besluit Experimenten Decentrale Duurzame Elektriciteitsopwekking (forrás: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0036385/2015-04-01>; megtekintve: 2020.11.15.). ↑
 17. Esther C. van der Waal, Alexandra M. Das, Tinike van der Schoor i.m. (4. oldal) ↑
 18. Esther C. van der Waal, Alexandra M. Das, Tinike van der Schoor i.m. (4. oldal) ↑
 19. Zonnepark Heeten Met 7.750 Zonnepanelen by Endona Energie, <https://www.stichtingmilieunet.nl/andersbekekenblog/energie/zonnepark-heeten-met-7-750-zonnepanelen-by-endona-energie.html> (Letöltés: 2020. november 15.) ↑
 20. Esther C. van der Waal, Alexandra M. Das, Tinike van der Schoor Uo. 6. ↑

21. EARTHSHIP HUNGARY,
<https://permanders.wordpress.com/2015/05/06/earthship-hungary/comment-page-1/>
(Letöltés: 2020. november 15.) ↑
22. Szociokrácia - Együttműködő döntéshozatal,
https://alternativgazdasag.wikia.org/wiki/Szociokr%C3%A1cia_-_Egy%C3%BCttm%C5%B1k%C3%B6d%C5%91_d%C3%B6nt%C3%A9shozatal (Letöltés: 2020. november 15.) ↑
23. Esther C. van der Waal, Alexandra M. Das, Tinike van der Schoor Uo., 6. ↑
24. ISGAN - Innovative Regulatory Approaches with Focus on Experimental Sandboxes, 50.,
https://www.iea-isgan.org/wp-content/uploads/2019/05/ISGAN_Casebook-on-Regulatory-Sandbox-A2-1.pdf (Letöltés: 2020. november 15.) ↑
25. Esther C. van der Waal, Alexandra M. Das, Tinike van der Schoor Uo., 7. ↑
26. Esther C. van der Waal, Alexandra M. Das, Tinike van der Schoor Uo., 7. ↑
27. Dutch floating community rises to the challenge of climate change,
<https://www.metabolic.nl/news/dutch-floating-neighborhood-rises-to-the-challenge-of-climate-change/> (Letöltés: 2020. november 15.) ↑
28. Esther C. van der Waal, Alexandra M. Das, Tinike van der Schoor Uo., 8. ↑
29. Esther C. van der Waal, Alexandra M. Das, Tinike van der Schoor Uo., 9. ↑
30. Esther C. van der Waal, Alexandra M. Das, Tinike van der Schoor Uo., 9. ↑

Jung Vilmos: A Regulatory Sandbox helyzete a német energijog területén

Bevezetés

Az Európai Unió energiapolitikájának célja többek között az energiapiacok versenyképességének javítása, valamint az egységes európai energiapiac létrehozása. Az uniós energiapolitika első lépése a tagállami energiaszektorok teljes liberalizációja volt, mely vonatkozásában az Európai Unió három liberalizációs energiapiaci jogszabálysomagot alkotott. Az első energiacsomagot 1996-ban (villamos energia) és 1998-ban (gáz) fogadták el, melyek a tagállamok jogrendszerébe 1998-ban (villamos energia), illetve 2000-ben (gáz) kerültek átültetésre. A második energiacsomagot 2003-ban fogadták el, mely irányelveket a tagállamok 2004-ben ültettek át a nemzeti jogrendszerükbe. 2009. áprilisában fogadták el a harmadik energiacsomagot, amely módosította a második csomagot, és amely a villamos energia és a gáz belső piacának további liberalizálására törekedett, illetve a belső energiapiac végrehajtásának alapköve volt.^[1]

Az energia mint piaci ágazat nagy jelentőséggel bír, ugyanis a háztartások éves kiadásainak 6 %-át adja, illetve az energiaárak befolyásolják a teljes gazdaságot, valamint kb. 90.000 vállalkozás és 2.200.000 fős munkaerőállomány épül rá. Az Európai Unió felismerte az energiagazdálkodás fontosságát, aktualitását, és immáron negyedik alkalommal próbálja tökéletesíteni, szabályozni az energiarendszert. A téli energiacsomag bevezetésével 177 milliárd euró többletberuházásra, valamint 900.000 új munkahely lehetőségére számítanak.^[2]

A negyedik energia csomagnak alapvetően három célját lehet meghatározni, az energiahatékonyság növelését; a megújuló energiaforrások területén a globális vezető szerep elérése úgy, hogy a leginnovatívabb technológiákat részesítenék támogatásban; illetve a méltányosság biztosítása a fogyasztók számára, azaz a tiszta energiára való áttérésnek méltányosnak kell lennie azon ágazatok és régiók, valamint a kiszolgáltatott helyzetű társadalmi csoportok számára, amelyekre hatást gyakorol.

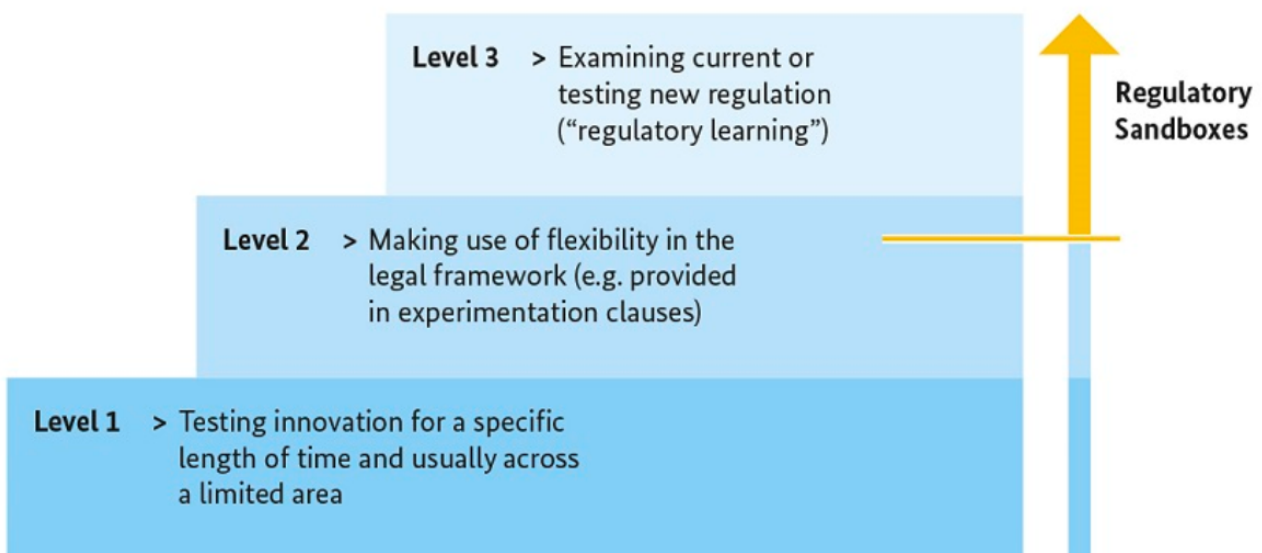
A Regulatory Sandbox jelentése

Maga a Regulatory Sandbox koncepciója a szoftverfejlesztés világából származik, ahol az új kódokat egy meghatározott keretek közötti környezetben lehet tesztelni anélkül, hogy a tágabb értelemben vett rendszer egészének működését és biztonságát befolyásolná.^[3] A Regulatory Sandbox különleges lehetőséget kínál arra, hogy ne csupán az innovációról,

hanem az azt alátámasztó szabályokról, valamint előírásokról is tudomást szerezhessünk. A Regulatory Sandbox keretei lehetővé teszi az innovátorok számára, hogy új termékeket, szolgáltatásokat és üzleti modelleket próbálhassanak ki valós környezetben.

Az innováció és a szabályozás tesztelésének kereteként a Regulatory Sandbox-ot három elem jellemzi:

- A Regulatory Sandbox korlátozott ideig létrehozott, korlátozott területet lefedő teszterület, ahol az innovatív technológiák és üzleti modellek a való életben kipróbálhatók. Sok esetben az innovatív technológiák és üzleti modellek nem felelnek meg teljes mértékben a jelenlegi szabályozásnak, ugyanis a jogalkotók nem láthatták előre az új fejlődési irányzatot.
- A Regulatory Sandbox a szabályozási mozgásteret használja. A kísérleti záradékok és a rugalmasságot biztosító egyéb eszközök lehetővé teszik a Regulatory Sandbox felállítását, még akkor is, ha a meglévő jogi keret nem rendelkezik a kipróbálásra váró technológiáról vagy üzleti modellről.
- A Regulatory Sandbox „érdeklődést mutat a szabályozás felfedezése iránt”. Ez azt jelenti, hogy a hangsúly nem csak az innováción van, hanem azon a kérdésem is, hogy a jogalkotó mit tanulhat meg a jövőbeli szabályozás érdekében. A Regulatory Sandbox csak akkor eredményez jobb szabályozást, ha az a szabályozás felfedezésével jár.^[4]

1. ábra

<https://www.bmwi.de/Redaktion/EN/Infografiken/Alt/3-stufen-reallabore.html>

A Regulatory Sandbox keretében minden teszt meghatározott ideig és meghatározott korlátozások mellett futhat. A tesztelés végén pedig valamennyi szabály a szokásos módon érvényes lesz. A Regulatory Sandbox tehát nem jelenti a szabályozás állandó jellegű megváltoztatását, éppen ellenkezőleg, a Regulatory Sandbox keretében történő vizsgálatok eredményei segítik elő annak eldöntését, hogy szükséges-e a szabályozás újragondolása.

Fontos, hogy mindig szem előtt kell tartani, hogy a Regulatory Sandbox célja nem csupán a biztonsági és védelmi előírások deregulálása vagy csökkentése. Valójában ennek az ellenkezője a helyzet: sok olyan terület van, ahol a jogi helyzet nem világos vagy bizonytalan, tehát amelyekre még érdembeli jogszabályokat szükséges létrehozni. Ugyanakkor a meglévő – esetleg évtizedekkel ezelőtt kialakított – szabályokat a digitális átalakulás ezen időszakában gyakrabban szükséges felülvizsgálni, mint korábban. A Regulatory Sandbox célja a megfelelő jogi keret kialakítása, a hasznos és szükséges normákról való lemondás nélkül.^[5]

Kiemelendő, hogy a szabályok helyesen támasztanak magas követelményeket, amelyeket elvárunk egy alapvető terméktől vagy szolgáltatástól, de ez nem jelenti azt, hogy a szabályok tökéletesek lennének vagy statikusnak kellene lenniük, továbbá azt sem, hogy mindig képesek lennének a kívánt eredmények elérésére.

A Regulatory Sandbox csupán megkönnyíti a döntéshozatalt, amely inkább adatokon alapul és empirikus eredmények vezérlik. Egy modern, bizonyítékokon alapuló ordoliberalis politika részét képezik, ugyanakkor kiegészíti a meglévő politikákat az innováció előmozdítása érdekében.^[6]

Az innováció és a szabályozás kísérleti terepeként a Regulatory Sandbox sok lehetőséget kínál. Több országnak a jogalkotói hoztak létre már ilyen kísérleti tesztkörnyezetet az energetikai törvény felülvizsgálati lehetőségeinek feltárására, valamint a jogi akadályok leküzdése miatt, az energiaágazat fejlődése érdekében. A Regulatory Sandbox lehetővé teszi a két irányú szabályozási kommunikációt a kísérletező és a törvényhozó között a szabályozás megújítása és új társadalmi-technikai megoldások lehetővé tétele céljából. Ezek a kísérletek azonban nem vákuumban zajlanak, hanem egy többszereplős, policentrikus döntéshozatali rendszerben kell megfogalmazni és megvalósítani őket a jogalkotóval, például az energiaszektorban lévő, elosztóhálózati rendszerüzemeltetővel való együttműködés révén. Hollandiában a decentralizált kísérletek, fenntartható villamosenergia-termelésről szóló kormányrendelet (EDSEP) lehetővé teszi az innovatív energetikai szolgáltatásokat helyi szinten. Az Egyesült Királyságban pedig az innovátorok bizonyos szabályoktól ideiglenesen eltérhetnek a teszt lefolytatása érdekében abban az esetben, ha a termék vagy szolgáltatás innovációnak és fogyasztói előnyöknek nyújtónak tekinthető.^[7]

A Regulatory Sandbox nélkülözhetetlen, ha meg akarjuk tudni, hogy milyen szerepet játszanak az autonóm, mesterséges intelligencia által támogatott repülési, vezetési és vízi rendszerek a jövő közlekedési és logisztikai rendszereiben. Az energiaágazatban olyan innovatív megoldásokat kell kipróbálnunk a jövőbeni energiarendszer számára, amely egyre inkább a megújuló energiára és a magasabb energiahatékonyságra épül, valamint amelyet szintén a nagymértékű digitalizáció jellemez.

Prof. Dr. Uwe Schneidewind, a Wuppertal Intézet elnökének és tudományos igazgatójának szavaival összefoglalva tehát a különböző típusú Regulatory Sandbox-ok társadalmunkban fontos eszközök a kísérleti kultúra ösztönzésére, valamint az átalakítási folyamatok jobb megértésének és támogatásának elérésére.^[8]

A Regulatory Sandbox helyzete Németországban

A német Gazdasági Minisztérium célja, hogy a Regulatory Sandbox alkalmazási lehetőségének biztosítása és létrehozása a gazdasági és innovációs politika eszközévé váljon Németországban. Ennek fényében Peter Altmaier gazdasági miniszter által, 2018. decemberében elindított Regulatory Sandbox stratégia 3 fő célt követ, amelyek a következők:^[9]

Szabályozási mozgástér biztosítása: a kísérleti záradékok és a mentességek kulcsfontosságú elemek a jogi keretek innováció-barát és jövőorientált formálásában, azonban a fő kérdés az, hogy hogyan lehet a legnagyobb rugalmasságot elérni a jogbiztonság fenntartása mellett.

Szakértelem átadás és hálózatépítés: az információhiány pótlása, a bizonytalanságok feloldása az ipar, a tudomány és a közigazgatás között.

Regulatory Sandbox tesztelése a gyakorlatban: az innováció és a szabályozás tesztelésének összekapcsolása a tényleges gyakorlattal, pozitív példákkal, amelyeket Regulatory Sandbox versenyek megvalósításával kívánnak elérni.

A német Gazdasági Minisztérium mindezt elősegítve felállította az „Intelligens energia-bemutatók – Az energiaátalakulás digitális menetrendje” (SINTEG) elnevezésű nagyszabású Regulatory Sandbox-ot, amely lehetőséget teremt azon megoldások számára, amelyek a fejleszhető és bemutatható energetikai átállással kapcsolatos műszaki, gazdasági és szabályozási kihívásokra kínálnak megoldásokat. A német Gazdasági Minisztérium létrehozta a „Regulatory Sandbox az energiaátalakulásért” mint új finanszírozási pillért a 7. Energiakutatási Programban. A „Regulatory Sandbox az energiaátalakulásért” elnevezésű

pályázat volt az első ötletpályázat 2019 tavaszán, melynek középpontjában az „ágazati összekapcsolódás és a hidrogén technológiák”, a „nagyszabású energiatárolás a villamosenergia-ágazatban” és az „energiaoptimalizált városrészek” álltak.^[10]

A SINTEG finanszírozási program olyan kérdésekre keresi többek között a választ, hogy Németország miként tudja az energiaágazatot sikeressé tenni, vagy hogy hogyan lehet a főként megújuló energiaforrásokon alapuló energiaellátást az egész ország számára környezetvédelmi szempontok alapján elfogadható, biztonságos és gazdaságilag hatékony módon biztosítani. A SINTEG keretében 5 régió részesült finanszírozásban. Ezek a régiók az energiaágazathoz kapcsolódó technikai és üzleti kihívások leküzdésére digitális technológiát használnak. Például olyan digitális piaci platformokat fejlesztenek az energiatőzsdére, amelyek lehetővé teszik a lakossági akkumulátor-tároló egységek energiájának egyesítését a hálózat stabilizálása érdekében. Továbbá intelligens vezérlési technológiát is bevezetnek, amelyek elősegítik, hogy a termelés rugalmasabb és költséghatékonyabb legyen azáltal, hogy automatikusan növelik az előállítást az alacsony villamosenergia-árak idején. A SINTEG tehát a technikai, üzleti és jogi kihívásokkal egyaránt foglalkozva az intelligens energiaellátás fejlesztésének előmozdítására törekszik, melynek célja:

- a hálózat hatékony és biztonságos működésének biztosítása, még akkor is, ha a megtermelt villamosenergia nagy része megújuló energián alapszik;
- a hálózat és a piac hatékonyságát elősegítő lehetőségek kiaknázása;
- annak biztosítása, hogy az intelligens energiarendszer valamennyi szereplője hatékony és biztonságos módon működjön együtt.

A SINTEG program másik célja a gyakorlati tapasztalatok megszerzése és felhasználása a jogi keretrendszer javítása érdekében. A német szövetségi kormány ezért rendeletet fogadott el, amely ideiglenes keretet biztosít a kísérletezéshez. 2017 óta több mint 300 vállalat, kutatóintézet, önkormányzat és tartomány dolgozik Németország energiaellátásának jövőbeni átalakításán.^[11]

Projektkísérletek

A NEW 4.0. projekt (Norddeutsche EnergieWende)^[12]

A NEW 4.0. projekt célja az energiaágazat digitalizálásának elősegítése Észak-Németországban. Hamburgnak és Schleswig-Holsteinnek az intelligens energiahálózat kiépítésével 2035-re az energiamix 100%-át megújuló energiából kell biztosítani. A NEW 4.0. ennek a koncepciónak a tervét dolgozza ki. A hamburgi kikötőváros sűrűn lakott nagyvárosi

régió, amelyet a nehézipar jellemez, éppen ezért az itteni villamosenergia-fogyasztás magas. Ezzel szemben Schleswig-Holstein a szélenergia-termelés középpontja és egyre nagyobb mennyiségű villamosenergiát exportál.

A probléma, hogy a termelés és a felhasználás területileg távol helyezkednek el egymástól, melynek megoldásában a NEW 4.0 projekt azt látja, hogy a fogyasztást az ellátáshoz kell igazítani. A NEW 4.0 projekt az ebből fakadó egyensúlyhiány javítására törekszik azáltal, hogy a termelőket és a fogyasztókat az intelligens technológiával egy rugalmas hálózatba kapcsolja. Ennek gyakorlati megvalósítása úgy történik, hogy biztosítani kell a hálózat folyamatos 50 Hz-es frekvencián tartását, valamint, hogy csak annyi áram kerüljön a hálózatba, amennyit felhasználnak.

A NEW 4.0 a cél elérése érdekében kétirányú megközelítést követ, melynek egyik iránya, hogy javítja a villamosenergiának a más régiókba történő exportálhatóságát, a másik iránya pedig, hogy növeli a megújuló energiaforrásokon alapuló regionális villamosenergia felhasználást. A villamosenergia exportálásának javítása lehető teszi az áram szállítását oda, ahol az felhasználásra vagy tárolásra kerül majd (például Hamburgba, Alsó-Szászországba, Dél-Németországba). A megújuló energiaforrásokon alapuló villamosenergia felhasználás növelése szempontjából a NEW 4.0 projektben résztvevő ipari vállalatok játszanak fontos szerepet, akiknek nagyfogyasztóként a gyártási folyamataikat át kell alakítaniuk úgy, hogy rugalmasabbak legyenek és a termelést a rendelkezésre álló energiaellátáshoz is igazítani tudják.

2. ábra

[www.mediaserver.hamburg.de/Christian Spahr_bier](http://www.mediaserver.hamburg.de/Christian_Spahr_bier)

A WindNODE projekt^[13]

Berlinben és Kelet-Németország 5 tartományában a villamosenergia-fogyasztás felét már megújuló energia biztosítja, azonban a villamosenergia ezen része az év folyamán ingadozik. A WindNODE projekt ennek a problémának a megoldására épít ki olyan intelligens energiahálózatot, amely egyensúlyba hozza a villamosenergiatermelést és annak felhasználását.

Északkelet-Németország már jelenleg is nagy mennyiségű villamosenergiát termel a megújuló energiaforrások felhasználásából, ami leginkább szél- és napenergia kapacitásának köszönhető. Az éjszaka során azonban a szén- és gáz-erőműveknek is szükségük becsatlakozniuk, valamint vannak olyan napok is, amikor a villamosenergia-fogyasztás megnövekszik és ezáltal igény mutatkozik a szükséges szél- vagy napenergia iránt.

A WindNODE projekt célja tehát a hálózat stabilizálása a rugalmasság kihasználásával, mely stabilitás a keresletnek és a kínálatnak egyensúlyba hozásával érhető el. Ez az egyensúly a

hálózat bővítésével, a termelők és a fogyasztók rugalmasságának kihasználásával és a tárolási technológiák felhasználásával érhető el.

A WindNODE a fogyasztók általi rugalmasságra helyezi a hangsúlyt, kiindulva abból, hogy ha az ügyfelek villamosenergia-fogyasztását a szél ingadozó termeléséhez igazítva használja ki, akkor elkerülhetők a hálózati túlterhelések.

Tekintettel arra, hogy hosszútávon ezt a fajta rugalmasságot pénzügyileg is érdemes megtervezni, a WindNODE projekt új piaci területekre is összpontosít a rugalmasság és az új piactervezés érdekében, így a projektben olyan ipari, kiskereskedelmi és lakossági fogyasztók vesznek részt, akik az energiafogyasztásukat a várható villamosenergia-termeléshez szeretnék, illetve tudják igazítani.

3. ábra

<https://www.sinteg.de/en/showcases/windnode>

C/sells^[14]

A C/sells projekt intelligens, decentralizált energiarendszert fejleszt Baden-Württemberg, Bajorország és Hessen városok számára. Ez a fajta energiarendszer különböző villamosenergia-hálózati cellákra oszlik fel és lehetővé teszi a helyi lakosság számára, hogy

saját villamosenergiát állítsanak elő. Németország déli részének a villamosenergia-termelése szempontjából a megújuló energiaforrások közül kulcsfontosságú a napenergia. Németország teljes fotovoltaikus kapacitásának közel fele ebben a régióban termelődik.

A C/sells projekt célja a villamos-energiatermelés és -fogyasztás helyi és regionális szinten történő egyensúlyának közvetlen megteremtése a lehető legoptimálisabb módon.

A C/sells projekt részét képező energiarendszer sok különböző cellából áll, melyeket három kategóriába sorolva különböztetnek meg:

- Fogyasztás: ide tartoznak például a városok, kerületek, utcarészek, valamint bizonyos területek (repülőterek, ipari területek);
- Hálózatok: ide tartoznak például az átviteli és elosztóhálózatok;
- Termelés: ide tartoznak például a szél erőmű-, valamint napelemparkok.

A különböző cellák együttesen alkotják meg a cella-alapú energiarendszer infrastruktúráját, amelyet a C/sells projekt digitalizál. Összességében tehát elmondható, hogy minden egység képes önmagában villamosenergiát előállítani, elosztani és felhasználni, vagyis, hogy egy egész város képes autonóm módon kezelni a saját villamosenergiáját a termelés és a kereslet helyi egyensúlyban tartásával. Ezen felül azonban lehetőség van ezeket a cella egységeket digitális technológiával összekapcsolni és ezt követően a villamosenergiát automatikusan odairányítani, ahol arra az adott pillanatban éppen szükség van.

4. ábra

<https://www.tscnet.eu/smart-grid-of-the-future-tested/>

DESIGNETZ^[15]

A DESIGNETZ projekt olyan terveket dolgoz ki egy jól működő, biztonságos és hatékony jövőbeli energiarendszer számára, amelyek a megújuló energiaforrások magas arányán alapulnak. A projekt az Észak-Rajna - Vesztfália, Rajna-vidék - Pfalz és a Saar-vidék három tartományán helyezkedik el. Ez a három terület reprezentálja mindazokat a főbb energetikai kihívásokat, amelyekkel Németországnak szembesülnie kell nap mint nap.

Az Észak-Rajna - Vesztfália agglomerációkban több áramot fogyasztanak, mint a megújuló energiaforrásokból előállított villamosenergia mennyiség.

A Rajna-vidék - Pfalz tartomány túlnyomórészt vidéki és ideálisan alkalmas megújuló energia előállítására. Ezen a területen több energiát (nap, szél) termelnek, mint amennyit a helyi lakosok felhasználnak, így a fel nem használt energiából előállított villamosenergia elszállítható más régiókba.

A Saar-vidék továbbra is keresett hely az energiaigényes vállalatok számára, mint például az acélipar és az autóipar. Figyelembe véve, hogy a Saar-vidék vidéki térség, ezért a megújuló energiaforrásokon alapuló villamosenergia előállítására megfelelő, így a Saar-vidék villamosenergia-termelése és fogyasztása meglehetősen kiegyensúlyozott.

Számos olyan tényező létezik, amely hozzájárulhat az energiaágazat sikeréhez, azonban ezeket általában külön-külön vizsgálják és kutatják. A DESIGNETZ projekt erre nyújt lehetőséget, hogy ezeket az egymástól elkülönülő, olykor elszigetelt megoldásokat össze lehessen kapcsolni és egyesíteni a különböző régiók hálózati szintjein, hogy egy rendszert alkossanak. A DESIGNETZ projekt fontos részét képezik ezek az elemek, amelyek lehetővé teszik a különböző rendszerek összekapcsolását, úgymint fotovoltikus elemek, a szélenergia, a kapcsolt hőerőművek, a tárolási technológiák, az irányítható terhelések, valamint az intelligens elosztóhálózatok.

5. ábra

<https://earth911.com/eco-tech/infographic-alternative-energy-sources/>

Enera^[16]

Az enera projekt jó kiinduló pontot jelent az Alsó-Szászország északnyugati részén lévő energiaágazat számára, ugyanis az elmúlt években a megújuló energiaforrásokon alapuló villamosenergia-termelés részaránya erőteljesen nőtt, amely fejlődésben a szélenergia játszott kulcsfontosságú szerepet.

Az enera projekt Aurich, Friesland, Wittmund és Emden városrészek területein teszteli, hogy hogyan lehet a villamosenergia-hálózatot és a piacokat a tárolási, a kommunikációs és fogyasztási technológiákat a digitális technológiákkal kombinálni. Az enera projekt több mint 30.000 darab intelligens villanyórát telepít a háztartásokba, a vállalkozásokba és a vállalatokba, valamint az elektromos hálózatnak közel 1.000 csomópontját digitális mérőeszközökkel szereli fel. Ezek képezik az intelligens energiarendszernek az alapját, amelyek segítségével a villamosenergia automatikusan oda kerülhet irányításra, ahol arra szükség van.

A projekt részeként 200 darab intelligens transzformátor állomás is megépítésre kerül, amelyek automatikusan kiegyenlítik a helyi hálózat ingadozásait, amelyeket gyakran a napelemes berendezések okoznak. A hálózat feszültségének stabilan tartása érdekében a szélturbinákhoz átalakítókat telepítenek. Továbbá telepítésre kerül egy 7 MW kapacitású villamosenergia-tároló, amely a szélenergia átmeneti tárolására alkalmas.

Az enera projekt további célja új intelligens folyamatok, szolgáltatások és termékek kifejlesztése, amelyek az energiaszektor gazdasági lehetőségeinek kiaknázását segítik elő. A régió erőforrásainak optimális kihasználása érdekében a villamosenergiát a lehető legrugalmasabban kell előállítani és felhasználni, hogy minimalizálható legyen a hálózat terhelése és a költséges terjeszkedés, melynek elősegítése érdekében az enera projekt a hálózatok fejlesztésével is foglalkozik.

6. ábra

<https://www.sinteg.de/en/showcases/enera>

Összegzés

A digitalizáció fejlődésével és új technológiák megjelenésével számtalan új üzleti modell

jelenik meg a gazdaság valamennyi területén, azonban ezeknek az új fajta, innovatív üzleti modelleknek a társadalomra kifejtett hatásait nagyon nehéz rövid távon felmérni és mint látható számos esetben a hatályban lévő jogi szabályozás nem is teszi lehetővé ezen üzleti modelleknek a tesztelését. Ezekben az innovációs ötletekben rejlő lehetőségeknek és sokkal inkább azok kockázatainak megismeréséhez nyújt tehát segítséget a Regulatory Sandbox intézménye. A Regulatory Sandbox keretén belül megvalósuló kísérletek, valamint a tesztelés során összegyűjtött tapasztalatok és eredmények segítik a jogalkotót a megfelelő jogi keret kialakításában az egyre gyorsabban fejlődő energiaszektor területén.

Összességében tehát látható, hogy napjainkban folyamatban van az energiaágazatnak a széleskörű átalakulása, ezért a fogyasztók, valamint a társadalom védelme érdekében, a szabályoknak, a szabályozási módszereknek, illetve az eljárásoknak folyamatosan fejlődniük kell, melyek elősegítésében nagy szerepet tölthet be a Regulatory Sandbox.

dr. Jung Vilmos ügyvédjelölt

PhD hallgató

Károli Gáspár Református Egyetem

Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

vilmos.jung@gmail.com

1. Európai Parlament: Ismertető az Európai Unióról – A belső energiapiac, <http://www.europarl.europa.eu/factsheets/hu/sheet/45/a-belso-energiapiac>; (Letöltés: 2020. november 15.) ↑
2. Az én energiám: Tiszta energia minden európainak, 2019/03/22, https://energiam.blog.hu/2019/03/22/tiszta_energia_minden_europainak (Letöltés: 2020. november 15.) ↑
3. Ofgem – What is a regulatory sandbox?, https://www.ofgem.gov.uk/system/files/docs/2018/09/what_is_a_regulatory_sandbox.pdf, 1. (Letöltés: 2020. november 15.) ↑
4. Federal Ministry for Economic Affairs and Energy – Making space for innovation, 7., https://www.bmwi.de/Redaktion/EN/Publikationen/Digitale-Welt/handbook-regulatory-sandbox-es.pdf?__blob=publicationFile&v=2 (Letöltés: 2020. november 15.) ↑
5. Federal Ministry for Economic Affairs and Energy – Making space for innovation Uo., 8. ↑
6. Federal Ministry for Economic Affairs and Energy – Making space for innovation Uo., 8. ↑

7. Esther C. van der Waal, Alexandra M. Das, Tinike van der Schoor – Participatory Experimentation with Energy Law: Digging in a 'Regulatory Sandbox' for Local Energy Initiatives in the Netherlands, 2., <https://www.mdpi.com/1996-1073/13/2/458/htm> (Letöltés: 2020. november 15.) ↑
8. Prof. Dr. Uwe Schneidewind: „*The various types of regulatory sandboxes are an important means of boosting the culture of experimentation in our society and of reaching a better understanding of and support for transformation processes.*” ↑
9. Federal Ministry for Economic Affairs and Energy – Making space for innovation Uo., 15–17. ↑
10. Federal Ministry for Economic Affairs and Energy – Making space for innovation Uo., 12–13. ↑
11. The SINTEG Funding Programme, <https://www.sinteg.de/en/programme/> (Letöltés: 2020. november 14.) ↑
12. New 4.0 showcase – Innovation alliance for the north, <https://www.sinteg.de/en/showcases/new-40> (Letöltés: 2020. november 15.) ↑
13. WindNODE – Smart energy grids, flexible consumers, <https://www.sinteg.de/en/showcases/windnode> (Letöltés: 2020. november 15.) ↑
14. C/sells – Nuclei of the digital energy transition, <https://www.sinteg.de/en/showcases/csells> (Letöltés: 2020. november 15.) ↑
15. DESIGNETZ – Three German Länder are testing the electricity grid of the future, <https://www.sinteg.de/en/showcases/designetz> (Letöltés: 2020. november 15.) ↑
16. enera – Digitalisation of energy supply, <https://www.sinteg.de/en/showcases/enera> (Letöltés: 2020. november 15.) ↑

Jung Vilmos: A Regulatory Sandbox helyzete az olasz energijog területén

Bevezetés

Az Európai Unió energiapolitikájának célja többek között az energiapiacok versenyképességének javítása, valamint az egységes európai energiapiac létrehozása. Az uniós energiapolitika első lépése a tagállami energiaszektorok teljes liberalizációja volt, mely vonatkozásában az Európai Unió három liberalizációs energiapiaci jogszabálycsomagot alkotott. Az első energiacsomagot 1996-ban (villamos energia) és 1998-ban (gáz) fogadták el, melyek a tagállamok jogrendszerébe 1998-ban (villamos energia), illetve 2000-ben (gáz) kerültek átültetésre. A második energiacsomagot 2003-ban fogadták el, mely irányelveket a tagállamok 2004-ben ültettek át a nemzeti jogrendszerükbe. 2009. áprilisában fogadták el a harmadik energiacsomagot, amely módosította a második csomagot, és amely a villamos energia és a gáz belső piacának további liberalizálására törekedett, illetve a belső energiapiac végrehajtásának alapköve volt.^[1]

Az energia mint piaci ágazat nagy jelentőséggel bír, ugyanis a háztartások éves kiadásainak 6 %-át adja, illetve az energiaárak befolyásolják a teljes gazdaságot, valamint kb. 90.000 vállalkozás és 2.200.000 fős munkaerőállomány épül rá. Az Európai Unió felismerte az energiagazdálkodás fontosságát, aktualitását, és immáron negyedik alkalommal próbálja tökéletesíteni, szabályozni az energiarendszert. A téli energiacsomag bevezetésével 177 milliárd euró többletberuházásra, valamint 900.000 új munkahely lehetőségére számítanak.^[2]

A negyedik energia csomagnak alapvetően három célját lehet meghatározni, az energiahatékonyság növelését; a megújuló energiaforrások területén a globális vezető szerep elérése úgy, hogy a leginnovatívabb technológiákat részesítenék támogatásban; illetve a méltányosság biztosítása a fogyasztók számára, azaz a tiszta energiára való áttérésnek méltányosnak kell lennie azon ágazatok és régiók, valamint a kiszolgáltatott helyzetű társadalmi csoportok számára, amelyekre hatást gyakorol.

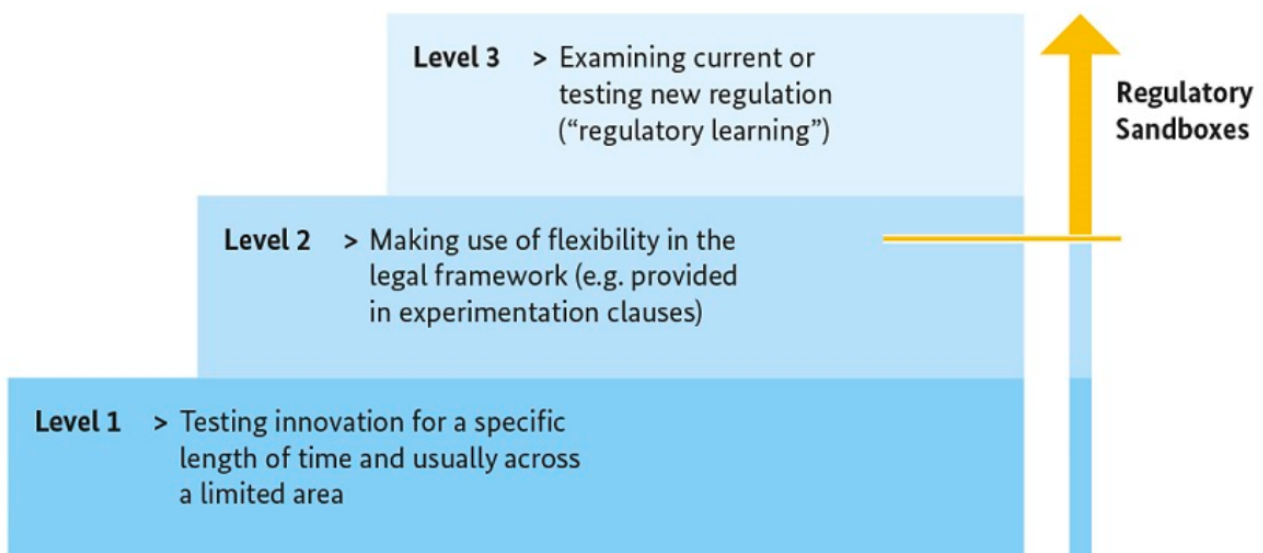
A Regulatory Sandbox jelentése

Maga a Regulatory Sandbox koncepciója a szoftverfejlesztés világából származik, ahol az új kódokat egy meghatározott keretek közötti környezetben lehet tesztelni anélkül, hogy a tágabb értelemben vett rendszer egészének működését és biztonságát befolyásolná.^[3] A Regulatory Sandbox különleges lehetőséget kínál arra, hogy ne csupán az innovációról,

hanem az azt alátámasztó szabályokról, valamint előírásokról is tudomást szerezhessünk. A Regulatory Sandbox keretei lehetővé teszi az innovátorok számára, hogy új termékeket, szolgáltatásokat és üzleti modelleket próbálhassanak ki valós környezetben.

Az innováció és a szabályozás tesztelésének kereteként a Regulatory Sandbox-ot három elem jellemzi:

- A Regulatory Sandbox korlátozott ideig létrehozott, korlátozott területet lefedő teszterület, ahol az innovatív technológiák és üzleti modellek a való életben kipróbálhatók. Sok esetben az innovatív technológiák és üzleti modellek nem felelnek meg teljes mértékben a jelenlegi szabályozásnak, ugyanis a jogalkotók nem láthatták előre az új fejlődési irányzatot.
- A Regulatory Sandbox a szabályozási mozgásteret használja. A kísérleti záradékok és a rugalmasságot biztosító egyéb eszközök lehetővé teszik a Regulatory Sandbox felállítását, még akkor is, ha a meglévő jogi keret nem rendelkezik a kipróbálásra váró technológiáról vagy üzleti modellről.
- A Regulatory Sandbox „érdeklődést mutat a szabályozás felfedezése iránt”. Ez azt jelenti, hogy a hangsúly nem csak az innováción van, hanem azon a kérdésem is, hogy a jogalkotó mit tanulhat meg a jövőbeli szabályozás érdekében. A Regulatory Sandbox csak akkor eredményez jobb szabályozást, ha az a szabályozás felfedezésével jár.^[4]

1. ábra

<https://www.bmwi.de/Redaktion/EN/Infografiken/Alt/3-stufen-reallabore.html>

A Regulatory Sandbox keretében minden teszt meghatározott ideig és meghatározott korlátozások mellett futhat. A tesztelés végén pedig valamennyi szabály a szokásos módon érvényes lesz. A Regulatory Sandbox tehát nem jelenti a szabályozás állandó jellegű megváltoztatását, éppen ellenkezőleg, a Regulatory Sandbox keretében történő vizsgálatok eredményei segítik elő annak eldöntését, hogy szükséges-e a szabályozás újragondolása.

Fontos, hogy mindig szem előtt kell tartani, hogy a Regulatory Sandbox célja nem csupán a biztonsági és védelmi előírások deregulálása vagy csökkentése. Valójában ennek az ellenkezője a helyzet: sok olyan terület van, ahol a jogi helyzet nem világos vagy bizonytalan, tehát amelyekre még érdembeli jogszabályokat szükséges létrehozni. Ugyanakkor a meglévő – esetleg évtizedekkel ezelőtt kialakított – szabályokat a digitális átalakulás ezen időszakában gyakrabban szükséges felülvizsgálni, mint korábban. A Regulatory Sandbox célja a megfelelő jogi keret kialakítása, a hasznos és szükséges normákról való lemondás nélkül.^[5]

Kiemelendő, hogy a szabályok helyesen támasztanak magas követelményeket, amelyeket elvárunk egy alapvető terméktől vagy szolgáltatástól, de ez nem jelenti azt, hogy a szabályok tökéletesek lennének vagy statikusnak kellene lenniük, továbbá azt sem, hogy mindig képesek lennének a kívánt eredmények elérésére.

A Regulatory Sandbox csupán megkönnyíti a döntéshozatalt, amely inkább adatokon alapul és empirikus eredmények vezérlik. Egy modern, bizonyítékokon alapuló ordoliberalis politika részét képezik, ugyanakkor kiegészíti a meglévő politikákat az innováció előmozdítása érdekében.^[6]

Az innováció és a szabályozás kísérleti terepeként a Regulatory Sandbox sok lehetőséget kínál. Több országnak a jogalkotói hoztak létre már ilyen kísérleti tesztkörnyezetet az energetikai törvény felülvizsgálati lehetőségeinek feltárására, valamint a jogi akadályok leküzdése miatt, az energiaágazat fejlődése érdekében. A Regulatory Sandbox lehetővé teszi a két irányú szabályozási kommunikációt a kísérletező és a törvényhozó között a szabályozás megújítása és új társadalmi-technikai megoldások lehetővé tétele céljából. Ezek a kísérletek azonban nem vákuumban zajlanak, hanem egy többszereplős, policentrikus döntéshozatali rendszerben kell megfogalmazni és megvalósítani őket a jogalkotóval, például az energiaszektorban lévő, elosztóhálózati rendszerüzemeltetővel való együttműködés révén. Hollandiában a decentralizált kísérletek, fenntartható villamosenergia-termelésről szóló kormányrendelet (EDSEP) lehetővé teszi az innovatív energetikai szolgáltatásokat helyi szinten. Az Egyesült Királyságban pedig az innovátorok bizonyos szabályoktól ideiglenesen eltérhetnek a teszt lefolytatása érdekében abban az esetben, ha a termék vagy szolgáltatás innovációnak és fogyasztói előnyököt nyújtónak tekinthető.^[7]

A Regulatory Sandbox nélkülözhetetlen, ha meg akarjuk tudni, hogy milyen szerepet játszanak az autonóm, mesterséges intelligencia által támogatott repülési, vezetési és vízi rendszerek a jövő közlekedési és logisztikai rendszereiben. Az energiaágazatban olyan innovatív megoldásokat kell kipróbálnunk a jövőbeni energiarendszer számára, amely egyre inkább a megújuló energiára és a magasabb energiahatékonyságra épül, valamint amelyet szintén a nagymértékű digitalizáció jellemez.

Prof. Dr. Uwe Schneidewind, a Wuppertal Intézet elnökének és tudományos igazgatójának szavaival összefoglalva tehát a különböző típusú Regulatory Sandbox-ok társadalmunkban fontos eszközök a kísérleti kultúra ösztönzésére, valamint az átalakítási folyamatok jobb megértésének és támogatásának elérésére.^[8]

A Regulatory Sandbox helyzete Olaszországban

Az Olasz Energiaügyi, Hálózati és Környezetvédelmi Szabályozó Hatóság (Italian Regulatory Authority for Energy, Networks and Environment; ARERA) aktívan támogatja az energiarendszerrel kapcsolatos innovációkat és 2010 óta számos szabályozási kísérletet indított el tesztelés céljából az új technológiák, az új szolgáltatások és az új üzleti modellek terén az európai villamosenergia-piac liberalizációjának jogi keretei között. Az ARERA elképzelései az energiarendszer innovációjáról kettős: először is túl kell lépnie a laboratóriumi kísérleteken és helyben, valós működési körülmények között kell következtetéseket levonnia; másodsor pedig, az intelligens hálózatok nem elegendők, mivel ez az interakció a döntő pontja a hálózatok és a rendszerfelhasználók között.^[9]

Az ARERA valamennyi kezdeményezése része egy átfogó programnak, amelynek általános célkitűzései az Európai Energiaszabályozók Tanácsának (Council of European Energy Regulator; CEER) az ajánlásaira vezethető vissza. Az innovatív megoldások a hálózat hatékonyabb tervezéséhez és üzemeltetéséhez vezetnek, a hálózati egységek automatizálásával és ellenőrzésével, valamint a végfelhasználók részvételével.^[10]

A különféle szabályozási kísérletek alkalmazási területekre irányulnak, más és más innovációs célokkal. Ezek a szabályozási kísérletek öt csoportba sorolhatók, melyek a 2010-től 2019-ig terjedő időszakban eltérő ütemtervekkel rendelkeztek.

Projektkísérletek

Intelligens (elektromos) hálózatok projekt^[11]

Az intelligens hálózat esetén 2010-ben került elindításra a projekt, melyben az intelligens elektromos hálózatokat új technológiai megoldásokkal, továbbfejlesztett automatizálással és vezérléssel tesztelték valódi közepes-feszültségű hálózatokon, valós működési körülmények között.

A kísérlet során a legfontosabb kivételek / eltérések a rendes szabályozás alól a következők: a elosztóhálózati rendszerüzemeltetők (DSO) számára lehetővé tették, hogy extra díjazásban részesüljenek tőkebefektetésükért a kísérletbe épített magasabb kockázat miatt. Az ellenkező oldalon a DSO-knak kellett bemutatniuk bizonyos követelményeket támasztó demonstrációs projekteket, amelyek közül a legfontosabb az volt, hogy a demo projektet egy kritikus MV hálózati zónában kell kidolgozni, amelyet a Reverse Power-flow Time (RPT) mutatóval azonosítottak, a határérték legalább az év 1%-ának megfelelő RPT. Mindössze a hálózati felhasználókkal folytatott nyílt kommunikációs protokollt kellett alkalmazni (azaz az EN 61850 szabványt alkalmazták).

Közüzemi Energiatároló Rendszerek (Utility-scale Energy Storage Systems; ESSs) és a távvezetékek dinamikus hőértékelése projekt^[12]

Az energiatárolásra és a dinamikus hőminősítési kezdeményezésre vonatkozóan a szétválasztási szabályoktól eltérést engedélyeztek a átviteli rendszerüzemeltetőnek (TSO) az ESS-k birtoklása és működtetése érdekében, a demonstrációs projektek mérethatárain belül (210 MWh / 35 MW energiaigényes déli régiók szélsőségesen hátrébb eső széllel; 15 MW energiaigényes tároló a két fő szigeten a rendszerbiztonsági kérdésekhez). A másik oldalon a TSO-t arra bízták meg, hogy telepítsen dinamikus hőértékelési-alkalmazásokat is ugyanabba a kritikus magasfeszültségű hálózati zónába, ahol energiaigényes ESS-ek épültek – a szélterhelések leghatékonyabb megoldásának tesztelése érdekében. Ezenkívül a tőkebefektetések pótlólagos díjazását csak azoknak a raktáraknak tervezték, amelyek képesek elérni a szélcsökkentés célszintjét.

EV újratöltési kísérletek projekt^[13]

Elektromobilitás terén olyan integrált megközelítések jelennek meg, mint az e-mobility, és ezek az új tevékenységek innovatív üzleti modelleket igényelnek.

Ami az elektromobilitási projekteket illeti, a szokásos tarifarendszertől való eltérésként külön hálózati tarifaszervezetet vezettek be, rögzített költségek nélkül, amely csak a nyilvános helyeken történő elektromos töltés céljára szolgáló hálózati szállítási pontokra vonatkozik. Ezenkívül díjfinanszírozási hozzájárulást ítélték oda a kiválasztott projekteknél,

megkülönböztetéstől mentes módon az elosztói szolgáltatók és a független szolgáltatók között. Az ellentétes oldalon a saját projektjeikben részt vevő DSO-knak külön kell vezetniük az eszközök újratöltését az elosztási eszközöktől, és a „multivendor követelményt” a területen kell tesztelniük.

A „Chain 2” teljesítménye a 2. generációs intelligens mérők (SM-2G) esetében projekt^[14]

Ami a „Chain 2” átjárható otthoni eszközök kezdeményezéseit illeti, nem kértek eltérést, csupán a 2. generációs villamosenergia-okosmérők és az átjárható otthoni eszközök közötti kezdeti kapcsolatfelvételi protokoll jövőbeli automatizált eljárásának előrejelzését. Az SM-2G telepítése jelenleg az egész országban folyamatban van a DSO-k jóvoltából.

A rugalmasság és a keresletre reagálással kapcsolatos projekt^[15]

Az olasz villamosenergia-piacra vonatkozó szabályozás jogi keretrendszere több mint 10 évvel ezelőtt lett kialakítva, amikor a megújuló energiaforrásokon alapuló energiatermelés elenyésző volt és az energiatárolók (a vízszivattyús tárolók kivételével) is csak elméleti kérdésként léteztek.

Ami a rugalmassággal és a keresletre reagálással kapcsolatos legújabb kezdeményezést illeti, fontos eltéréseket vezettek be a diszpécser szabályozásában: a járulékos szolgáltatási piacon való részvétel minimális küszöbét 10 MVA-ról 1 MW-ra enyhítették; a megújuló forrásból származó energiatermelő egységek és a járulékos szolgáltatási piacról eddig kizárt keresleti egységek engedélyezhetők voltak, még 1 MW-nál kisebb méret esetén is, feltéve, hogy a „virtuális” összesített egység eléri ezt a küszöbértéket; a műszaki követelményeket az akadályok elkerülése érdekében felülvizsgálták, a termékek szállításához teljesen technológia-semleges megközelítéssel. A piaci felek kockázataikra kihasználhatják ezeket az eltéréseket, és a szokásos piaci szabályok szerint részt vehetnek a járulékos szolgáltatások piacán.

Összegzés

A digitalizáció fejlődésével és új technológiák megjelenésével számtalan új üzleti modell jelenik meg a gazdaság valamennyi területén, azonban ezeknek az új fajta, innovatív üzleti modelleknek a társadalomra kifejtett hatásait nagyon nehéz rövid távon felmérni és mint látható számos esetben a hatályban lévő jogi szabályozás nem is teszi lehetővé ezen üzleti modelleknek a tesztelését. Ezekben az innovációs ötletekben rejlő lehetőségeknek és sokkal inkább azok kockázatainak megismeréséhez nyújt tehát segítséget a Regulatory Sandbox

intézménye. A Regulatory Sandbox keretén belül megvalósuló kísérletek, valamint a tesztelés során összegyűjtött tapasztalatok és eredmények segítik a jogalkotót a megfelelő jogi keret kialakításában az egyre gyorsabban fejlődő energiaszektor területén.

Összességében tehát látható, hogy napjainkban folyamatban van az energiaágazatnak a széleskörű átalakulása, ezért a fogyasztók, valamint a társadalom védelme érdekében, a szabályoknak, a szabályozási módszereknek, illetve az eljárásoknak folyamatosan fejlődniük kell, melyek elősegítésében nagy szerepet tölthet be a Regulatory Sandbox.

dr. Jung Vilmos ügyvédjelölt

PhD hallgató

Károli Gáspár Református Egyetem

Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

vilmos.jung@gmail.com

1. Európai Parlament: Ismertető az Európai Unióról – A belső energiapiac, <http://www.europarl.europa.eu/factsheets/hu/sheet/45/a-belso-energiapiac>; (Letöltés: 2020. november 15.) ↑
2. Az én energiám: Tiszta energia minden európainak, 2019/03/22, https://energiam.blog.hu/2019/03/22/tiszta_energia_minden_europainak (Letöltés: 2020. november 15.) ↑
3. Ofgem – What is a regulatory sandbox?, https://www.ofgem.gov.uk/system/files/docs/2018/09/what_is_a_regulatory_sandbox.pdf, 1. (Letöltés: 2020. november 15.) ↑
4. Federal Ministry for Economic Affairs and Energy – Making space for innovation, 7., https://www.bmwi.de/Redaktion/EN/Publikationen/Digitale-Welt/handbook-regulatory-sandbox-es.pdf?__blob=publicationFile&v=2 (Letöltés: 2020. november 15.) ↑
5. Federal Ministry for Economic Affairs and Energy – Making space for innovation Uo., 8. ↑
6. Federal Ministry for Economic Affairs and Energy – Making space for innovation Uo., 8. ↑
7. Esther C. van der Waal, Alexandra M. Das, Tinike van der Schoor – Participatory Experimentation with Energy Law: Digging in a 'Regulatory Sandbox' for Local Energy Initiatives in the Netherlands, 2., <https://www.mdpi.com/1996-1073/13/2/458/htm> (Letöltés: 2020. november 15.) ↑
8. Prof. Dr. Uwe Schneidewind: „*The various types of regulatory sandboxes are an important*

means of boosting the culture of experimentation in our society and of reaching a better understanding of and support for transformation processes.” ↑

9. ISGAN – Innovative Regulatory Approaches with Focus on Experimental Sandboxes Uo., 30. ↑
10. ISGAN – Innovative Regulatory Approaches with Focus on Experimental Sandboxes Uo., 31. ↑
11. ISGAN – Innovative Regulatory Approaches with Focus on Experimental Sandboxes Uo., 34. ↑
12. ISGAN – Innovative Regulatory Approaches with Focus on Experimental Sandboxes Uo., 34. ↑
13. ISGAN – Innovative Regulatory Approaches with Focus on Experimental Sandboxes Uo., 34-35. ↑
14. ISGAN – Innovative Regulatory Approaches with Focus on Experimental Sandboxes Uo., 35. ↑
15. ISGAN – Innovative Regulatory Approaches with Focus on Experimental Sandboxes Uo., 35. ↑

Móré Sándor: Beszámoló a Találkozások című sorozatról (2014. szeptember – 2021. május)

2014. szeptemberében indult el a *Találkozások* c. sorozat a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán, azóta tizennyolc alkalmat szerveztünk meg. A *Találkozásokon* a Hallgatók egy kötetlen beszélgetés keretében találkozhatnak oktatóikkal, akik arról is beszélnek, hogyan találtak Istennel, hogyan vezette őket Isten idáig, és hogy mit értettek meg a tervéből.

Házigazdaként ezúton is szeretném megköszönni az oktatóknak, hogy vállalták a felkérést. Ez a tény is tükrözi azt, hogy oktatóink közéleti szerepvállalása nem csupán a tudományos élettel, illetve oktatással közvetlenül összefüggő nagyszámú feladat elvégzésére és tisztség betöltésére korlátozódik, hanem a kar lelki, közösségi életében is meghatározó.

A *Találkozásokon* nemcsak Hallgatók vesznek részt, hanem az oktatók közül is többen eljönnek meghallgatni kollégáik bizonyágtételi bemutatkozásait. Prof. Dr. Miskolczi Bodnár Péter dékán úrtól idézek: „együtt dolgozunk, de nem biztos, hogy sokat tudunk egymásról”.

A beszélgetésekben megfigyelhető volt az oktatók tanítás iránti elkötelezettsége, szeretete, mely abban is megnyilvánult, hogy nemcsak önmagukról, hitükről beszéltek, hanem azokról a nehézségekről, problémákról is, amelyeket a Hallgatókkal közösen fognak megoldani.

A COVID-19 vírus a *Találkozásokat* is váratlan helyzet elé állította: *online* alkalmat tartottunk annak ellenére, hogy jellegéből adódóan ez a sorozat kifejezetten a személyes jelenlétén keresztül működik igazán. Reméljük, hogy rövidesen a *Találkozások* is visszatérhet a régi „kerékvágásba”.

Időrendi sorrendben az alábbi oktatók vettek részt meghívott vendégként a *Találkozásokon*:

Dr. habil. Szabó Zsolt egyetemi docens (2014. október 22.)

Prof. Dr. Osztovits András tanszékvezető, egyetemi tanár (2014. december 5.)

Prof. Dr. Kukorelli István egyetemi tanár (2015. március 9.)

Prof. Dr. Domokos Andrea intézetvezető, egyetemi tanár (2015. április 29.)

Dr. Homolya Dániel egyetemi adjunktus (2015. szeptember 30.)

Prof. Dr. Balla Péter tanszékvezető, egyetemi tanár, a KRE Hittudományi Doktori Iskola vezetője (2015. november 2.)

Dr. Tomka János főiskolai tanár (2016. március 8.)

Dr. Törő Csaba Attila, egyetemi docens (2016. április 26.)

Dr. habil. Udvary Sándor tanszékvezető, egyetemi docens (2016. október 26.)

Gál László (2016. december 1.)

Dr. habil. Homicskó Árpád Olivér dékánhelyettes, egyetemi docens (2017. április 4.)

Prof. Dr. Miskolczi Bodnár Péter tanszékvezető, egyetemi tanár, dékán (2017. október 24.)

Prof. Dr. Kun Attila tanszékvezető, egyetemi tanár (2018. április 5.)

Prof. Dr. Rixer Ádám egyetemi tanár, tanszékvezető (2018. október 24.)

Prof. Dr. Stipta István egyetemi tanár (2019. április 9.)

Prof. Dr. Zsengellér József egyetemi tanár (2019. október 22.)

Dr. Garamvölgyi László ny. r. dandártábornok, a Nemzeti Bűnmegelőzési Tanács kommunikációs igazgatója (2020. október 19.)

Dr. Nagy Péter egyetemi adjunktus (2021. április 7.)

Természetesen a továbbiakban egyetemünk más oktatói is meghívott vendégként részt vehetnek a *Találkozásokon*, és ha majd egyszer a kör bezárul, újból sor kerülhet a korábban meghívott oktatók előadásaira.

Az alábbiakban *Lőrincz Márk* joghallgató, *Repponi Felicia Laura* PhD hallgató és *Balog Ilona* gyakorlati tanár *Találkozásokkal* kapcsolatos gondolatait olvashatjuk, akinek ezúton is nagyon szépen köszönöm a beszámolóikat.

Lőrincz Márk 3. éves jogász hallgató

Ha jól emlékszem a második szemeszteremet töltöttem az egyetemen, amikor a látóterembe került egy akkor még megfoghatatlan program *Találkozások* néven. Megfoghatatlan volt, mert a többi szakmai előadás mellett egyszerűen nem tudtam be kategorizálni, mi is ez. Habár nem igazán tudtam, hogy mire számíthatok, elvégre nem sok információ volt a sorozatról, de a meghívott vendég egy számomra nagyra becsült oktató volt, ezért őszinte érdeklődéssel jelentkeztem a foglalkozásra. Meg kell mondanom, hogy személy szerint nagyon kedvelem a tartalmas eszmecsereket akár személyesen, akár online formában, mind résztvevőként, mind hallgatóként előszeretettel fogyasztok hasonló tartalmakat a szabadidőmben is. Az internet korában végtelen számú érdekesebbnél érdekesebb *podcast*-ok születnek, de számomra hiánycikknek számítanak a jogászai pályáról szóló tartalmak, elvégre mégis csak ezt választottam leendő hivatásomnak. Épp ezen okok miatt számomra az egyetemi éveim egyik legminőségibb és legértékteremtőbb programsorozata a *Találkozások*.

Egészen elképesztő, hogy bensőséges környezetben milyen őszinte és valódi történetek bontakozhatnak ki az általam kevésbé ismert oktatóim tolmácsolásában. Szeretem a szakmai előadásokat, szeretek a lehetőségeimről informálódni és új tudással gazdagodni, de végső soron ezek csak hideg adatok, amik azt az illúziót kelthetik tapasztalatlan elmémben, hogy az

élet ilyen sivár és letisztult, mint ahogyan az egyetem padjaiban tűnik. Amik számomra az igazi értékeket adják, azok pont az olyan emberi történetek, mint amilyeneket a *Találkozások* van szerencsém hallani. Történetek emberekről, akik e lecsupaszított mivoltukban ugyanolyanok, mint én, mégis mindegyikük egyedinek hat. A *Találkozások* alkalmával a hatalmas szakmai tudás mögül előbújnak azok a gondolatok, érzések és az elhivatottság, ami meghatározta az egyetem oktatóinak szakmai és magánéletét egyaránt. Nem állítom, hogy mindenki története csavaros és viszontagsággal teli vagy formabontó, de mégis mindegyik élményként hat a hallgató számára, legalábbis számomra mindenképp.

Én próbálom aszerint élni az életemet, hogy nem a nagy mérföldkövek azok, amik végső soron meghatározzák az életem minőségét, hanem az, ahogyan a szürke hétköznapiakat töltjük, hiszen valójában az az életünk. Ez a gondolat pedig tökéletesen leírja számomra, milyen egy *Találkozás*on részt venni. Elgondolkodtat az, hogy elhivatott emberek szájából hallhatom ugyanazokat a gondolatokat és érzéseket, amik engem is sokszor nyomasztanak, mégis mindezek ellenére megtalálták a számításaikat. Emlékeztetnek arra, hogy a szakmán túl is fejlődjek és fejlődhetek, mint ember. Egy ilyen alkalom nagyszerű élmény, egyfajta néma ünnepe a szakmának, mindenféle csillogás és ámitás nélkül, ezért pedig kifejezetten hálás vagyok az itt töltött éveim alatt.

Repponi Felicia Laura PhD hallgató, Közigazgatási Jogi Tanszék

„Hogy valakinek a lelkében ott él-e az isteni szeretet lángja, észreveszem a szavaiból. Nem amikor Istenről beszél, hanem amikor földi dolgokról szól.” (Simone Weil)

Immár több éve kerül megrendezésre karunkon a *Találkozások* sorozat, ahol mi, hallgatók hívő oktatóinkkal egy személyesebb térben találkozhatunk, és hallhatjuk beszámolójukat életükről, hitükről, jogászai hivatásukról és életszemléletükről, és kérdések feltevésére is van lehetőség. Bár református egyetem vagyunk, a mindennapi oktatásban nem kap nagy

hangsúlyt a vallás, vagy a hit, inkább az oktatók attitűdje alapján lehet következtetéseket levonni, de talán ez így is van rendjén. Minden esetre számomra vonzó volt a program, mivel remek lehetőségnek tűnt, hogy kicsit közvetlenebb légkörben ismerjük meg tanáraink életútját.

Egyszer egy idős baptista lelkésztől hallottam, hogy „a szolgálat és a tanítványság annyit tesz, mint közelebről nézni Isten munkálkodását”. Számomra mindig felemelő érzés volt, amikor a *Találkozások* alkalmain nem csak egy-egy oktatómmal találkozhattam, hanem megláthattam a beszámolóikban azt a bizonyos Láthatatlan Kezet. Mert mindenki más módon ugyan, de eltalált a Teremtőhöz. Volt, aki vallásos neveltetést kapott, más nem, volt, akinek volt nagyon közeli Isten-élménye, másnak nem. Néhány oktató közelebb engedett bennünket a magánéletéhez, mások távolabbról közelítették meg a témát.

Amit megfigyeltem, és amihez én is tudtam kapcsolódni, hogy mindenkinek volt egy története, arról, hogy hogyan terelődött a jogi pályára, és általában ehhez kapcsolódott valamilyen természetfeletti „vezetés” is. Mindez engem közelebb vitt ahhoz, hogy jogászként hogyan élhetem meg a hitet, mert sok dilemmát láthatunk, vagy éppen morális kérdéseket kell eldöntenünk.

„Eleinte azt hittem, én leszek majd az Isten ítélő keze az oktatói pályán, és majd segíték kiszórni, hogy ki legyen jogász, és ki ne” – mesélte az egyik legmegrendítőbb alkalmon az egyik, egyébként kicsit rettegett oktatónk, akit a szülei eleinte református lelkésznek szántak, de ő nem érzett erre elhívást. „Most már tudom, hogy nem így van, és hagyom, hogy ezt Ő döntse el”. Ezután elcsukló hangon arról beszélt, hogy nem biztos abban, hogy átélte-e az újjászületés csodáját, csak reméli, mint ahogy azt is, hogy nem túlon túl ítélkező. Az én szemem nem maradt szárazon az ezt követő csendben...

Talán ekkor éreztem leginkább, hogy bár lehet egy egyetemen oktatók és hallgatók között egyfajta „hierarchikus” viszony, a *Találkozások* során megtapasztalhatjuk, hogy Isten ugyanannyira szeret és „egyenrangú” gyermekeiként közelebről nézhetjük az Atya

munkálkodását.

Balog Ilona Ida gyakorlati tanár, Gazdaság- és Vezetéstudományi Intézet

„Lelkeket szabadít meg az igaz bizonyosság;” (Példabeszédek, 14. rész, 25. vers)

Amikor először olvastam a meghívó levelet a *Találkozások* keretében tartott előadásra, belül elnézően elmosolyodtam. „Az én drága, ájtatos hittestvéreim... hová is lenne egy református egyetem ilyen alkalmak nélkül?” gondoltam magamban. Nem hivatalosan bár, mégis afféle kötelező velejáró programnak tartottam, amelyre – akkor úgy véltem – elmennek talán a legbuzgóbb hívek, de túl sok kapcsolata a mindennapi működésünkkel nemigen lesz.

Mégis, nem túl nagy várakozásokkal, de elmentem egy ilyen előadásra. Ez csak számomra volt az első alkalom, de ekkor egy közeli kollégám tartott előadást, akiről a napi kapcsolat ellenére is csak igen keveset tudtam. Állandó rohanásunkban szinte minden időnk az oktatásnak szentelve, magunkra bizony kevés idő jut, és a rövidke szünetekben a folyosókon vagy éppen a büfében tartott spontán „értekezletek” legyenek bármilyen jóhangulatúak, nem adnak lehetőséget arra, hogy egymást jobban megismerhessük. Mivel éppen befejeztem az adott időszakra kiírt óráimat és kíváncsi is voltam, úgy gondoltam, semmi akadály nem lehet, hogy egyszer megnézzem magamnak a *Találkozásokat*. Így kicsit kételkedve, tamáskodva, de kíváncsian ültem le a hallgatók és kollégáim közé.

Ez az első alkalom sok mindent megváltoztatott. Azóta egészen más várakozásokkal és lelkülettel ülök be az előadásokra, amikor időm engedi. A legerősebb érzés talán az előadó kollégák iránt érzett mélységes tisztelet és megbecsülés, amely az első alkalom óta megmaradt bennem. Korábban bele sem gondoltam, mekkora erő, mekkora hit kell ahhoz,

hogy egyáltalán kiálljunk egy meghívott közönség elé és legbelső, legnehezebben kifejezhető kincsünkről, Istenhez fűződő kapcsolatunkról beszéljünk olyan, lényegében ismeretlen embereknek, akik magukban bizonyára ízekre szedik, saját elgondolásuk szerint értékelik, „hasznosítják” legmélyebb lelki életünket akkor is, ha tapintatból esetleg nem mondják el, mit gondolnak róla. Ezt teszem én is, ahogyan minden meghallgatott előadás után, legyen az tanulmányi vagy ismeretterjesztő előadás, művészeti produkció vagy prédikáció, szentbeszéd. Ezek a más típusú előadások azonban tudományról, történetről, hitelvekről vagy helyes cselekedetokről szólnak, nem pedig legbelsőbb, őszinte énünkről. Nagyon megértem, ha valaki úgy gondolja, nem áll készen egy ilyen feladatra, és aki elvállalja is, megilletődöttséggel és talán némi emberi bizonytalansággal éli át azt.

Ma már tudom, ez így van rendjén. Mi másról szólhatna egész hivatásunk, ha nem arról, hogy tudásunkat, tapasztalatunkat átadjuk másoknak, hogy a gondolatokat Ők is továbbfejlesszék, átformálják, saját életükben is értelmezzék és hasznosítsák? Tudjuk, hogy fájdalmas és nehéz, de egyben felemelő is, ezért csináljuk nap mint nap. Nem az lepett meg, hogy kollégáim milyen alaposan felkészültek a *Találkozások* előadásaira, hiszen tudom róluk, hogy ezt mindig megteszik, a kevésbé kötelező vagy kötetlenebb alkalmakra is, hanem az, hogy előadásaik mekkora hatással voltak rám. Szégyellni kezdtem örökös tamáskodásomat, mégha magamban is tartottam azt. Világossá vált előttem, mennyi pozitív energiát, lelki táplálékot tud nyújtani az az önfeláldozó, őszinte hitvallás és bizonyágtétel, amit kollégáim tesznek. A kezdeti cél, hogy jobban megismerjem Őket, így túlteljesült. Bizonyára maradt még sok konkrét információ, amit nem tudtam meg Róluk, de megérteni azokat az elveket, amelyek állandóan vezérlik Őket, több ennél. Nemcsak közelebb érzem Őket magamhoz az előadásuk óta, de ezeken az alkalmakon magam is kicsit felszabadulok, megtapasztalom azt az isteni erőt, Szentlelket, ami összetart és folyamatosan utat mutat, hogy jobban megértsük, mi dolgunk van e világon.

Köszönöm a szervezőknek és előadó kollégáimnak ezeket a megerősítéseket és azt, hogy tartják bennem a lelket. Sokat segítenek abban, hogy átlendüljek a kellemetlen, bosszantó apróságokon, a hivatásomra koncentrálnak és tegyem a dolgom, ahogyan Ők is.

Regős Franciska: A Nemzetközi Jogi Bizottság és a nemzetközi jog által nem tiltott cselekmények káros következményeiért való felelősség

1. Bevezető

A Nemzetközi Jogi Bizottság a legfőbb, a nemzetközi jog fejlesztésével és kodifikációjával megbízott szerv.^[1] A Nemzetközi jog fokozatos fejlesztésével^[2] és kodifikációjával elsődlegesen a Nemzetközi Jogi Bizottság kerül megbízásra.^[3] A Nemzetközi Jogi Bizottságot az ENSZ Közgyűlése hozta létre 1947-ben,^[4] hogy tanulmányokat kezdeményezzen és javaslatokat fogalmazzon meg a nemzetközi jog fokozatos fejlődésének és kodifikálásának támogatására.^[5] A Bizottság 1949-ben tartott első ülésén 14 témakört talált alkalmasnak a kodifikálásra, melyek között szerepelt a nemzetközi felelősség is.^[6] A felelősség kodifikációja során a Bizottságban megjelent egy gondolat, mely szerint az államok nemcsak a jogellenes cselekményekért lehetnek felelősek, hanem bizonyos esetekben a jogszerű cselekményekért is, mint például a nukleáris tevékenység.^[7] Ahogyan Boyle megjegyzi, a jogellenes cselekményekért való felelősség gondolatába nem fért bele a téma, mivel ha nincs kötelezettségsértés, úgy jogellenes cselekményről sem beszélhetünk.^[8] Így 1970-ben a Bizottság további megfontolások után úgy döntött, hogy a nemzetközileg jogellenes cselekményekért való felelősséget elválasztja a nemzetközi jog által nem tiltott cselekmények káros következményeinek kategóriájától.^[9] Ennek oka, hogy a két felelősségi alakzat lényegesen eltérnek, össze nem hasonlítható helyzeteket hoznak létre,^[10] és mind jogalapjában, mind tartalmában eltérő sajátosságokkal rendelkeznek.^[11] Ahogyan arra Bruhács is felhívja a figyelmet: pusztán a „jogi nyelv szegénysége”^[12] miatt nevezzük mindkettőt felelősségnek.^[13] A munka három lényeges elem köré épült, a megelőzés, együttműködés és a károkért való felelősség.^[14] A téma végül a „nemzetközi felelősség a nemzetközi jog által nem tiltott cselekmények káros következményeiért” címet kapta, és a Nemzetközi Jogi Bizottság a Közgyűlés javaslatára,^[15] 1974-ben munkaprogramjára tűzte.^[16]

Jelen tanulmány a kodifikáció menetéről, a munka során felmerülő kérdésekről és eredményekről kíván betekintést adni.

1. A kodifikáció menete

A Bizottság 1977-ben, a nemzetközileg jogellenes cselekményekért való államfelelősség kodifikációjának előrehaladására tekintettel úgy látta, hogy a nemzetközi felelősség a nemzetközi jog által nem tiltott cselekmények káros következményiért című téma kodifikációja kezdetét veheti.[17] A téma különelőadója Robert Q. Quentin-Baxter került kinevezésre,[18] aki összesen 5 jelentést készített. Ezekben főként a terület fogalmi alapjainak és vázlatának kidolgozására törekedett.[19] Első jelentésében tisztázta a terület viszonyát a jogellenes cselekményekért való felelősséghez, leszögezve, hogy mivel a téma alapvető jellemzője, hogy mivel a felelősség nem a jogellenességből merül fel, így az csakis elsődleges (primer)[20] kötelezettségből származhat.[21] Kiindulópontja az volt, hogy a két felelősség különböző síkokon létezik, így a jogszerű tevékenységek káros következményeiért való felelősség nem rontja le a jogellenes cselekményekért való felelősséget, mivel előbbi a primer normák terméke. Ez azt jelenti, hogy a primer norma megsértése a jogellenes cselekményekért való felelősség szabályait kelti életre.[22]

A különelőadó a témát elsősorban általánosan próbálta megközelíteni, azon az alapon, hogy bár a téma mindig is a környezettel kapcsolatban került tárgyalásra, ez nem jelenti azt, hogy az csakis arra korlátozódik.[23] Azonban hamar nyilvánvalóvá vált, hogy azok a jogesetek, amelyekre támaszkodhattak a környezettel és a határon áttérjedő károkkal voltak kapcsolatosak.[24] A különelőadó továbbá hangsúlyozta jelentésében a jogok és kötelezettségek egyenlőségét, a *sic utere tuo ut alienum non laedas* maximájával (úgy használd a sajátodat, hogy azzal ne sértsd másét), a megelőzéssel és az elvárható gondossággal összefüggésben.[25]

Quentin-Baxter a témát harmadik jelentésében körvonalazta.[26] Alapját abban látta, hogy a forrásállam köteles elkerülni, minimalizálni és helyreállítani az előrelátható határon áttérjedő kárt, mint kockázatot a területén vagy az ellenőrzése alá tartozó területen végzett tevékenységgel kapcsolatban.[27] A különelőadó a téma szempontjából fontosnak tartotta a megelőzést – amit egyfajta folytonos kötelezettségként látott – az információcserét és a jóhiszemű tárgyalást.[28] Mindenekelőtt az érdekek közötti egyensúly létrehozására törekedett. Egy olyan rezsimit képzelt el, amiben semmi sem tiltott és minden jóhiszeműen

tárgyalható.[29] Az államok részére annyi szabadságot kívánt hagyni, amennyi az kompatibilis más államok megfelelő védelmével.[30]

Quentin-Baxter halála után a téma különelőadójává Julio Barboza került kinevezésre, aki összesen 12 jelentéssel gazdagította a Nemzetközi Jogi Bizottság munkáját. Alapvetően megtartotta az elődje által körvonalazott téma alapját, de nagyobb hangsúlyt fektetett a szigorú felelősségre,[31] és az olyan kötelezettségekre, mint az értesítés, együttműködés és a megelőzés. Álláspontja szerint a téma mélyen érinti a megelőzést és a jóvátételt, így szükséges hogy a kettőt egymással összekössék, a téma egységességének megőrzése érdekében. Bizonyos általános elvek alkalmazását javasolta, mint például azt, hogy minden államnak a lehető legnagyobb cselekvési szabadsága legyen a területén belül, más államok szuverén egyenlőségének tiszteletben tartásával. Az államok szuverén egyenlősége tehát továbbra is a tervezett cikkek alapját jelentette. Ennek alapján kötelezik az államokat arra, hogy megtegyenek minden ésszerű intézkedést a határon áttérjedő káros következmények megelőzése és minimalizálása érdekében, együttműködve más államokkal e cél elérése érdekében.[32]

1989-re már megjelentek a cselekvési szabadsággal és annak korlátaival, valamint az együttműködéssel, megelőzéssel és a jóvátétellel, notifikációval, tárgyalással, figyelmeztetéssel kapcsolatos cikkek is.[33] A tervezet vonatkozott minden tevékenységre, amely kárt okoz vagy a károkozás kockázatát hozza létre. A középpontba eredetileg a kockázatok kerültek, tehát a tervezet kezdetben olyan tevékenységekre korlátozódott, amelyek a határon áttérjedő sérelem észlelhető kockázatát jelentették.[34] A küszöbértéknek az „észlelhető kockázat” került meghatározásra, ami a „komoly” sérelemnél kisebb kategóriát jelentett.[35] A különelőadó lényegesnek tartott még egy elemet bevezetni, ami korlátozza a hatályt, elkerülve azt a benyomást, hogy a tervezet abszolút felelősségen alapszik.[36] Ezt szorgalmazta a „tevékenységek” megfogalmazás is. A különelőadó már második jelentésében javasolta a „tevékenységek” kifejezés alkalmazását a „cselekmények” helyett.[37] Ennek oka, hogy a tevékenységeket több személy cselekménye alakítja. Egy jogszerű tevékenységen belül vannak jogszerű cselekmények, amik kárt okozhatnak, illetve bizonyos következményeket vonhatnak maguk után, és vannak jogellenes cselekmények is, amelyek kötelezettségszegést jelentenek. A „tevékenységek” korlátozzák a cikkek hatályát, mivel csak az olyan sérelmekre vonatkoznak, amelyek a tervezet által meghatározott tevékenységekből származnak.[38] A tevékenységek azok, amelyek a veszély elemét

magukba foglalják, ezzel a sérelemhez kapcsolódva. Ahhoz, hogy a cikkek alkalmazandóak legyenek egy cselekményre, a cselekménynek elválaszthatatlanul összeköttetésben kell lennie azzal a tevékenységgel, ami a határon áttérjedő környezeti sérelmet okozta, vagy ami kockázattal rendelkezik.[39] További kérdésként merült fel, hogy szükséges-e egy lista azon tevékenységekről, melyeket a tervezet lefedni kíván.[40] Julio Barboza véleménye szerint viszont egy ilyen lista hamar idejét múlttá válna, tekintettel a gyors technológiai fejlődésre, figyelembe véve azt a tényezőt is, hogy egy adott tevékenység veszélyessége bizonyos körülményektől is függ.[41] Ilyen körülmény például a hely, illetve az olyan környezeti tényezők, mint a szélirány.

Barboza megközelítése arra utalt, hogy a cikkek, illetve a téma maga a szigorú felelősségen alapult, amit a tárgyalás és a költség-megosztás elve próbált enyhíteni.[42] A különélőadó szerint a kötelezettség megsértésének vagy a jogellenes cselekmény megvalósulásának megállapítására a megelőzés eszközeit szükséges megvizsgálni. Ha ennek eredménye alapján az állam máshogy cselekedett volna és ezzel megelőzhette volna az adott eseményt, akkor kötelezettségszegés valósult meg, máskülönben nem.[43] Másrészt, a különélőadó arra is utalt, hogy a forrásállam nem teljes felelősséggel fog tartozni, vagyis a sértett államnak valamilyen szinten viselnie kell az elszenvedett sérelmet.[44] Ezt azzal magyarázta, hogy a kár nem jogellenes cselekmény következménye, hanem jogszerű cselekményé. Több tényező figyelembe vételét is ajánlotta, mint például az állam adott tevékenységből való haszonszerzését vagy a modern világ egymásrautaltságát. Nézete szerint ezért a jóvátételt a „költségek megosztása” vezérli.[45] A jóvátétel megállapítását tárgyalásos úton képzelte el, és elődjéhez hasonlóan, megjelenítette az érdekek egyensúlyára való törekvést is.[46] A tervezet jóvátételi kötelezettsége (9. cikk) a polgári jogi felelősségi rendszer szerinti államok és az üzemeltetők közti kapcsolatot kívánta tükrözni.[47] Ennek megjelenítésére viszont nagyobb igény látszott megmutatkozni.[48] Az egyik oldal az állam mögöttes felelősségét tartotta a jó útnak, míg a másik az állam elsődleges felelősségében látta a jó irányt.[49] Barboza próbált rávilágítani arra, hogy a nemzetközi egyezmények arra utalnak, hogy az államok elsődlegesként az üzemeltető felelősségét fogadják el, míg az állam felelőssége szubszidiárius, akkor lép életbe, ha az üzemeltető képtelen a teljes helyreállításra. Jelentésében felvetette a javaslatot miszerint az állam felelőssége kiterjesztésre kerülhetne azokra az esetekre, amikor a) az üzemeltető nem tudja megfizetni a teljes kártérítést vagy b) a felelős vagy felelősök nem azonosíthatóak. A cikkek akkori állapota (pl. tárgyalási kötelezettség) egyértelműen az állam elsődleges felelősségére utaltak.[50] Itt értelemszerűen felmerült a polgári jogi felelősség és az állam felelősség kapcsolatának a

kérdése is. A különelőadó három opciót vázolt fel. Az egyik lehetőség, hogy a polgári jogi felelősséggel nem foglalkoznak, helyette az állam jogellenes cselekményekért való felelősségével és a diplomáciai útra, vagyis a tárgyalásos megoldásra összpontosítanak. A másik szerint a tervezet csak az államfelelősség és a polgári jogi felelősség kapcsolatát szabályozná. Harmadik lehetőségként az államfelelősség és a polgári jogi felelősség kapcsolata kerülne szabályozásra, amihez hozzáadódna olyan polgári jogi felelősségi rendelkezések is, melyek a diszkrimináció tilalmának elvét biztosítanák.[51]

1992-re már 33 cikk vázlata hevert a Bizottság asztalán.[52] További három fejezet kezdett formát ölteni. A Harmadik Fejezet a megelőzés elvét, a Negyedik Fejezet az állam felelősségét, míg az Ötödik Fejezet a polgári jogi felelősséget tárgyalta. A megelőzés elvéhez kötődően a Harmadik Fejezetben már megjelentek eljárás jellegű cikkek. E szerint a forrásállamnak határon átterjedő hatásvizsgálatot kell készítenie az általa folytatni kívánt tevékenység várható hatásáról, ha ez a tevékenység kockázattal vagy káros hatással jár, úgy a forrásállamnak értesítenie kell erről a feltehetően érintett államot, az elérhető információk átadásával. Ha az érintett állam szükségesnek találja, konzultációra kerülhet sor, ami pedig egy esetleges rezsim felállítását eredményezheti, mely figyelembe venné az érintett felek érdekeit is.[53] Az eljárási kötelezettségek már itt megmutatkoznak, amit a majdani végleges tervezet is követ. Bár felmerült, hogy ilyen általános jellegű kötelezettségeknek nem lehet az államokat alávetni, azonban tagadhatatlan volt ezek nemzetközi jogi létezése.[54] Ezek egyike a tájékoztatás, illetve a notifikáció követelménye. E szerint a forrásállamnak tájékoztatnia kell a feltehetően érintett államot a várható határon átterjedő hatásokról.[55] A 20. cikk értelmében, ha a hatásvizsgálat eredménye szerint a határon átterjedő kár nem kerülhető el, vagy nem kompenzálható megfelelően, úgy a forrásállamnak meg kell tagadnia az engedély megadását. Ez felveti a küszöbérték kérdését, vagyis azt, hogy mekkora az a kár vagy kockázat, ami a kötelezettséget feléleszti. Ahogyan azt a különelőadó megjegyezte, ez nem számszerűsíthető *a priori*, azonban egyetlen államot sem lehet arra kényszeríteni, hogy tolerálja akár a jelentős kárt vagy a jelentős kockázatot. A kérdést a különelőadó az államok közti tárgyalástól tette függővé.[56]

A Negyedik fejezet az államok felelősségének kérdését hivatott rendezni. A tervezet alapja a szigorú felelősség volt – Quentin-Baxter javaslatát követve[57] – amit a tárgyalási kötelezettség törekedett enyhíteni. Azonban ahogyan az várható volt, ez a fajta megközelítés megkérdőjeleződött: többen nem álltak készen elfogadni egy ilyen típusú

felelősséget.[58]Barboza egy olyan felelősségi rendszert javasolt, amelyben a forrás államot tárgyalási kötelezettség terhelte volna az érintett állammal vagy államokkal a jogi következmények megállapítására, szem előtt tartva, hogy a kárt teljesen jóvá kell tenni. Abban az esetben, ha az állam a tárgyalási kötelezettségét megsértené, felmerült volna az állam jogellenes cselekményekért való felelőssége.[59] Barboza rávilágított arra, hogy az államok szigorú felelősségét a tárgyalási kötelezettség hivatott enyhíteni, hogy biztosítsa, hogy nem automatikusan merül fel, hanem tárgyalásos úton, adott esettől függően.[60] Ennek eredete, hogy aki kárt okoz, annak valamilyen módon jóvá kell tennie azt. Az államok között a viták megoldására az elsődleges mód a tárgyalás: a cikkekben ez a mód jelenik meg a jóvátétel megállapítására. Célja, hogy a felek a jóvátétel módjáról döntsenek és nem arról, hogy kártérítést kell-e vagy nem kell fizetni. Ez a *sic utere tuo* elvével, és a joggyakorlattal[61] összhangban került megfogalmazásra. Barboza később az állam felelősséget elkezdte vegyíteni a polgári jogi felelősséggel, és javasolta, hogy a polgári jogi felelősség élvezzen elsőbbséget, míg az államok felelőssége reziduális jellegű legyen.[62] Ez azt jelentette, hogy a polgári jogi felelősséget abban az esetben váltotta volna fel az államfelelősség, hogyha a kárért felelős magánszemély nem lett volna azonosítható.[63]

A Bizottságon belül kialakult egy vita a megelőzés *ex post* és *ex ante* természetére nézve is. A Különelődő 10. jelentésében fejtette ki álláspontját erre vonatkozóan. E szerint a megelőzés *ex ante* megelőzésnek csak egy oldala, ami magában foglalja a megelőzést *ex post* is. A Különelődő gondolatmenete szerint az *ex post* megelőzés nem jóvátétel, és így nem kerülhet a jóvátétel részbe sem. A megelőzés vonatkozik mind a balesetek elkerülésére, amelyek határon átterjedő károkhoz vezethetnek, és a baleset teljes kifejtésének elérését megakadályozó lépésekre is. Így a különelődő véleménye szerint nem lehetséges metodológiailag a jóvátétel között tárgyalni a kár megelőzésére tett *ex post* lépéseket.[64] A Bizottság elfogadta ezt a gondolatot: a megelőzésnek tartalmaznia kell *ex ante* és *ex post* intézkedéseket egyaránt. Ez a 14. cikkben öltött testet, mely szerint az államoknak meg kell tenniük minden intézkedést a jelentős határon átterjedő kár kockázatának megelőzésére vagy minimalizálására, és ha ilyen kár keletkezik, akkor a hatásainak a csökkentésére.[65] A küszöbérték meghatározására a „jelentős” mérték került használatra.

Az elkészült cikk tervezetekre az államok reakciója vegyes jellegű volt. Egy részük úgy érezte, hogy kevés a kifejezetten nemzetközi felelősséggel foglalkozó rendelkezések száma (csak az 5. és a 21. cikk foglalkozott vele),[66]tartalmuk pontatlan volt, és nyitva hagytak

több kérdést is, mint például azt, hogy pontosan ki is a felelős: az államok vagy a magánjellegű szervezetek.[67] Mivel a témát nagy részben még mindig homály fedte, így 1997-ben fontos döntés született annak sorsáról: a témát kettébontották a megelőzésre és a felelősségre.[68] Ennek oka abban rejlik, hogy az 1997-ben felállított munkacsoport a téma áttekintése során elméleti és fogalmi nehézségekbe ütközött. Ködösnek találta a téma tartalmát és kiterjedését, ami komoly problémákat okozott, mi több, még cím alkalmassága is kérdéses volt.[69] A munkacsoport álláspontja szerint bár a megelőzés és a felelősség egymáshoz kapcsolódnak, mégis különbözőek, így ebből kifolyólag ezeket külön érdemes tárgyalni.[70] A probléma az okozta, hogy a tervezet egyaránt tartalmazott szabályokat, amelyek primer jellegűek voltak (mint a megelőzés), és olyan szabályokat is, amik szekunder természettel rendelkeztek (az állam jogellenes cselekményéért való felelősséget tárgyaló tervezethez kötődő szabályok, mint a károkozás jogkövetkezményei).[71]

Mivel a megelőzés már előrehaladottabb állapotban volt, több cikk ideiglenes elfogadására is sor került, ezért a Bizottság célszerűnek látta előbb a megelőzés témáját befejezni.[72] A megelőzés kodifikációja így a következő cím alatt folytatódott: „A veszélyes tevékenységekből származó határon áterjedő károk megelőzése.” A téma élére egyúttal egy új különelődő került kinevezésre, Pemmaraju Sreenivasa Rao személyében.[73] A különelődő a megelőzést magatartási kötelezettségként fogadta el, ellentétben azokkal az elméletekkel, amelyek eredménykötelezettségként írták le. A Bizottságon belül is felmerült a kérdés, méghozzá az állam jogellenes cselekményekért való felelősségéről szóló tervezetén való munkálatai során. A megelőzésre eredetileg eredménykötelezettségként tekintettek.[74] A jogirodalomban többen is ezt az álláspontot foglalták el, például Dupuy, aki szerint olyan kötelezettség, amely az államokat arra kötelezi, hogy a legnagyobb gondossággal járjanak el bármilyen kár megelőzésében.[75] Az elvárható gondossággal kapcsolatban, a Bizottság szerint annak arányosnak kell lennie a kár kockázatának mértékével. Olyan kérdések, mint az üzemeltetés nagysága, helyszíne, az időjárási viszonyok, vagy a tevékenység során használt anyagok, olyan tényezők, melyeket figyelembe kell venni. Az elvárható gondosság ésszerű sztenderdje változhat az idővel, és az államoknak a technológiai változásokkal valamint a tudomány fejlődésével mértéket kell tartania.[76]

Rao első jelentésében összegezte a megelőzés tartalmi és eljárási elemeit. Eljárási elemnek tekintette a következőket: előzetes engedélyezés, notifikáció, konzultáció és tárgyalás, vita megelőzés és vitarendezés, és végül a hátrányos megkülönböztetés tilalma. A tartalmi

elemeknek azonosította az elővigyázatosságot, a szennyező fizet elvét, és a jó kormányzást.[77] A megelőzés követelménye, mint magatartási kötelezettség, arra kötelezi az államokat, hogy azonosítsák azokat a tevékenységeket, amelyek határon áterjedő környezeti kárt okozhatnak, továbbá arra hogy értesítsék az érintett államokat. A különelődő kiemelte, hogy az értesítési kötelezettségből alapvetően következik a konzultáció és a tárgyalás. Ezzel együtt leszögezte, hogy semmiképpen sincs az érintett államnak vétő joga az adott tevékenységre nézve. Mi több, arra sem kötelezi az államokat, hogy minden egyes esetben, amikor fennáll a kockázat, az államok között egyetértés szülessen egy rezsimre nézve.[78] A kockázattal rendelkező tevékenységet tervező államnak megelőzési intézkedéseket kell tennie, amelyek az elvárható gondosság sztenderdjét foglalják magukba. Az elvárható gondosság sztenderdje változhat államonként, régióként, illetve az idő egyes pontjait nézve is.[79] Rao arra is felhívta a figyelmet, hogy az államtól elvárt gondosság mértéke más a fejlődő államoktól, mint a fejlett államoktól elvárt mérték, tekintve, hogy utóbbi rendelkezik anyagi forrásokkal, fejlett rendszerekkel és kormányzattal. A kevésbé fejlett államok helyzete tehát más, azonban tőlük is elvárt az a gondosság, ami értelemszerűen bármely kormánytól elvárható.[80] Az gondosság mértéke a tevékenység veszélyességének fokával is arányos. Ez azt jelenti, hogy minél magasabb a károkozás kockázata, annál nagyobb a megelőzéshez szükséges elvárható gondosság mértéke.[81]

A felelősség kapcsán a különelődő megvizsgálva az államok gyakorlatát, illetve a nemzetközi szerződéseket, arra a megállapításra jutott, hogy sok esetben egyszerűen nem lehetséges az államok jogszerű tevékenységének káros következményeiért való felelősségét komolyan tárgyalni. Ennek oka, hogy az általános trend szembe megy ezzel a koncepcióval és a szigorú felelősséggel, bár a határon áterjedő károk problémájára alkalmas lenne. A források azt mutatják, hogy sem a hatályos szerződések, sem az államok gyakorlata nem támasztja alá egészében annak a *sine delicto* felelősségnek megközelítését, amit a különelődők jelentéseikben felvázoltak.[82] Az uralkodó trend ellentétesnek bizonyult az államok szigorú felelősségének az elfogadásával. A témára nézve így a különelődő a felelősség „pihentetését” javasolta, addig ameddig a megelőzés tervezet véglegesítésére sor nem kerül.[83] A Bizottság Rao előbbi javaslatát elfogadva, 1999-ben tovább folytatta a munkát.[84] Ennek megfelelően a figyelem a megelőzéssel kapcsolatos rendelkezések kidolgozására összpontosult. A végleges tervezete 2001-re készült el „a veszélyes tevékenységekből származó határon áterjedő károk megelőzéséről szóló végleges tervezet” címmel.[85]

A nemzetközi jog által nem tiltott cselekmények káros következményei miatti felelősség kérdése azonban nem merült feledésbe, és 2002-ben munkaprogramjába vette a „nemzetközi jog által nem tiltott cselekmények káros következményeiért való nemzetközi felelősség” témáját. A téma különelőadójaként Pemmaraju Sreenivasa Rao került kinevezésre.[86] Felállításra került egy munkacsoport is, amely jelentésében javasolta, hogy a tervezet hatálya szorítkozzon a megelőzési tervezetben foglalt tevékenységekre, így hatékonyan összekapcsolódna az előbbi tervezettel, ezzel a teljessé téve a témát.[87] Javasolta továbbá a témának a kármegosztásként való tárgyalását. Ezzel kapcsolatban az üzemeltető és az állam szerepe is felmerült.[88] A különelőadó álláspontja is ezt tükrözte: jobb a fókusz a kármegosztásra helyezni az államok *sine delicto* felelőssége helyett. Egy rugalmasabb megközelítésre került sor, amely szakított a szigorú vagy abszolút felelősséggel, mint a kártérítés alapjával.[89] A különelőadó tehát egy polgári jogi rendszer felé való elmozdulást javasolt azon az alapon, hogy az államok *sine delicto* felelőssége a felelősségi és kártérítési modellekben kivételesnek mondható, és csak az új tevékenységek esetében elfogadott. A felelősség és a kártérítési kötelezettség így először a tevékenységet ellenőrző személyre települ. [90]

2004-ben a Nemzetközi Jogi Bizottság első olvasatban elfogadott 8 cikket a veszélyes tevékenységekből származó határon túli károk megosztása cím alatt, majd megküldte a kormányoknak.[91] Figyelembe véve a kormányoktól érkezett észrevételeket, a Bizottság 2006 június 2-án második olvasatban elfogadta a preambulumból és 8 cikkből álló tervezetet, ezzel a nemzetközi jog által nem tiltott tevékenységek káros következményeiért való nemzetközi felelősség témáját befejezve.[92]

III. A 2001-es Megelőzési tervezet ismertetése

A Bizottság a megelőzés tervezetét a Közgyűlés figyelmébe ajánlotta, és egy nemzetközi egyezmény létrehozását javasolta a végleges tervezet alapján,[93] amit a Közgyűlés

tudomásul vett.[94] A végleges tervezet sorsa azonban megegyezik az államok nemzetközileg jogellenes cselekményeiért való felelősség végleges tervezetével: nemzetközi egyezménybe foglalása elmaradt. Ennek ellenére a tervezet egy jelentős munkának tekinthető, mivel lényeges nemzetközi szokásjogi normákat rögzít, semmi esetre sem mondható hiába valónak. A tervezet kitűnő példája egy bizonyos nemzetközi szokásjogi elv progresszív fejlődésnek és kodifikációjának, jelen esetben a megelőzésnek.[95] A Bizottság az elvet konkrét elsődleges kötelezettségekbe ágyazva fejlesztette.[96] Olyan, már létező kötelezettségeket kodifikál, mint a hatásvizsgálat, notifikáció, konzultáció, megelőzés, és a tevékenységek ellenőrzése, tisztázva ezek kapcsolatát a szekunder normákkal. A kommentár felhívja a figyelmet a megelőzés fontosságára, amikor a megelőzés és a kártérítés közötti lényeges különbséget fogalmazza meg: a kártérítés gyakran képtelen visszaállítani a baleset vagy eseményt megelőző állapotot,[97] így a megelőzés a környezet megóvása és védelmezése szempontjából lényeges.

A tervezet alkalmazási köre a veszélyes tevékenységekre terjed ki. Lényeges szempont volt a „tevékenységek” használata, mivel a Bizottság ezzel a cselekményektől, illetve az állam nemzetközileg jogellenes cselekményeiért való felelősségtől kívánta elhatárolni a megelőzési tervezetet. A kommentár hangsúlyozza, hogy a tervezet a megelőzéssel a határon túlnyúló károk okozásának kockázatát magukban hordozó veszélyes tevékenységek engedélyezésével és szabályozásával összefüggésben foglalkozik.[98] Rendelkezései tehát a nemzetközi jog által nem tiltott tevékenységekre terjed ki, melyek magukban hordozzák a határon átnyúló, jelentős károkozás kockázatát a fizikai következményeiken keresztül, ahol a „kár” jelenti a személyek, tulajdonban és a környezetben bekövetkező sérülést, illetve negatív hatást.[99]A Nemzetközi Bizottság által adott „kár” definíció nem korlátozódik a környezetre.[100] Küszöbértékként a „jelentős” került meghatározásra, aminek pontos jelentése továbbra is homályos marad. A kommentár próbál eligazítást adni, mely szerint jelentős kár az, amely detektálható, de nem komoly. Az, hogy éppen mi minősül jelentősnek, az eset összes körülményeitől függ, és változhat idővel: bár objektíven kell megítélni, de ugyanakkor érték meghatározást is jelent, ami „mindig az adott esett összes körülményétől és az adott időszaktól függ, amiben az ilyen meghatározás történik”.[101]

A küszöbérték azért lehet lényeges kérdés, mert megütése további kötelezettségeket vált ki.[102] Az, hogy ilyen kockázat fennáll-e, azt objektíven kell megítélni. A cikkek nem vonatkoznak az olyan tevékenységekre, amelyek ésszerűen nem előreláthatóak és károsak

lehetnek. A hipotetikus kockázatok nem tartoznak ebbe a kategóriába.[103] A sérelemnek valós hatásokhoz kell vezetnie, mint például az emberi egészség, tulajdon, környezet stb.[104] Tehát a tervezet hatályán kívül esik a jelentéktelen vagy elméleti kár és a tiltott tevékenységek, de mivel a legtöbb ipari tevékenység, ami környezeti kárt okoz nem tiltott, így pont olyan rendelkezésekre volt szükség, amely a kockázatokat és a következményeket rendezi, amit a megelőzési tervezet is célkeresztbe vett.[105] A Preambulum elismeri, hogy az államok szabadon engedélyezhetnek tevékenységeket (itt megjelenik a szuverenitás), azonban azt a kötelezettségeiknek megfelelően kell tenniük.[106]

A Bizottság a kommentárban a károkozás kockázatát tágran definiálja: úgy határozza meg, mint amely nagy valószínűséggel okoz jelentős határon áterjedő kárt és alacsony valószínűséggel katasztrofális határon áterjedő kárt (pl. nukleáris robbanás).[107] Tehát a tervezet hatálya alá tartozik a lehetséges, de kisebb súlyú kár, mint a légszennyezés és az olyan valószínűtlenebb, de katasztrofális balesetek, mint a nukleáris atomerőmű.[108] A tervezet kommentárja leszögezi, hogy a tevékenységnek kapcsolatban kell lennie a határon áterjedő hatásokkal. Ez arra utal, hogy a tevékenységeknek valamilyen fizikai hatással kell lenniük, és a következményeknek ebből a hatásból kell következniük.[109]

Határon áterjedő a kár, ha a károkozás a forrás államtól eltérő állam fennhatósága vagy ellenőrzése alá tartozó területen vagy más helyen következik be, függetlenül attól, hogy ezen államoknak van-e közös határuk.[110] A 2. cikk d) pontja a területi hatály kérdését rendezi. A felelősség feléledéséhez szükséges az, hogy az 1. cikkben meghatározott tevékenységet a forrás állam saját vagy ellenőrzése, illetve fennhatósága alatt lévő területen fejtsse ki.[111] Arra vonatkozóan, hogy explicit mely tevékenységek azok, amelyek veszélyesek, nem találunk listát. A Bizottság tehát fenntartotta azt az álláspontját, miszerint nem szükséges a tervezethez egy taxatív felsorolást csatolni a tevékenységekről.[112] Az államok számára azonban nyitva áll a lehetőség arra, hogy megjelöljék a veszélyes tevékenységeket akár multilaterális, regionális vagy bilaterális megállapodásokban.

A tervezet 3. cikke előírja a megelőzés kötelezettségét, mely szerint az államok kötelesek megtenni minden szükséges intézkedést, annak érdekében, hogy megelőzzék a határon átnyúló jelentős kár okozását, illetve minimalizálják annak bekövetkezésének kockázatát. Ez

a szabály a Stockholmi Nyilatkozat 21. elvében megjelenő *sic utere tuo ut alineum non leades* maximával összhangban került megfogalmazásra. A kommentár szerint az államok elsődleges kötelezettsége a jelentős határon áttérjedő károk megelőzése, viszont ha ez nem lehetséges, akkor a károk minimalizálására kell törekednie.[113] A tervezet a „minden szükséges intézkedés” alatt érti azokat a lépéseket, amelyek a tervezetben megjelennek. Ezek az intézkedések az elvárható gondosságon alapulnak. A tervezet itt leszögezi, és véglegesen azt az álláspontot fogadja el, mely szerint az elvárható gondosság magatartási kötelezettség: „a forrásállam magatartása az, ami meghatározza, hogy az állam megfelelt-e a cikkek szerinti kötelezettségeinek.”[114] A megelőzési tervezet cikkeiben a megelőzési kötelezettség tehát az államok jogellenes cselekményekért való felelősségének tervezete során felmerülő eredeti elgondolással ellentétben nem eredmény kötelezettségként jelenik meg. Nem kötelezi az államokat a sérelem megelőzésének garantálására, hanem arra kötelezi a forrásállamot, hogy a lehető legjobb erőfeszítéseket tegye meg, ez azonban nem jelent garanciát arra, hogy nem következik be kár.[115] Az elvárható gondosság itt azt jelenti, hogy az állam ésszerű lépéseket tesz, vagyis informálódik az előreláthatóságról, és időben megfelelő intézkedéseket tesz a kezelés érdekében, mint a szabályozás.[116] Ezeknek a kockázat mértékével arányosnak kell lenniük, ami azt jelenti, hogy azok a tevékenységek, amelyek különösen veszélyesek, nagyobb odafigyelést igényelnek, mind a szabályozás mind az érvényesítést tekintve.[117] Az elvárható gondosság sztemerdje így idővel változhat, és ami adott időben megfelelő, ésszerű eljárásnak, szabálynak minősült, a jövőben nem biztos, hogy az lesz: az államnak a technológiai és tudományos változásokkal lépést kell tartania.[118] Ezt a Riói Nyilatkozat 11. elve is elismeri, mint ahogyan a Stockholmi Nyilatkozat 23. elve is. Felmerülhet a kérdés, hogy vajon objektív-e az elvárható gondosság vagy szubjektív. A tervezet álláspontja szerint a gondosság foka az „ami egy jó kormánytól elvárható.”[119] A forrásállamnak megfelelő jogrendszerrel és közigazgatási apparátussal kell rendelkeznie a tevékenységek ellenőrzésére, azonban más egy jól fejlett gazdasággal, emberi és anyagi erőforrásokkal és magas szintű rendszerrel rendelkező államtól a gondosság mértéke, mint egy gyengébbé.[120] Mindenesetre a gondosság foka arányos a szóban forgó veszély mértékével. A tervezet leszögezi, hogy a sérelem mértékének előre láthatónak kell lennie, és az államnak tudnia kell arról, hogy az adott tevékenység károkozásának kockázata jelentős.[121] Ehhez kapcsolódik a 6. és 7. cikk, amely értelmében az állam köteles a fennhatósága vagy ellenőrzése alá tartozó területeken folytatott tevékenységek károkozási lehetőségét felbecsülni, és a tervezet rendelkezései alá tartozó tevékenységek folytatását előzetes engedélyhez kötni.[122] A cikkek tehát megkövetelik a környezeti hatásvizsgálat lefolytatását, a kockázatok összegzését, annak tartalmát viszont már nem részletezi, hanem inkább a nemzeti jogalkotásra hagyja.[123] Azonban a kérdésre a kommentár próbál némi eligazítást adni: a vizsgálatnak tartalmaznia kell a tulajdonra,

személyekre és más államok környezetére gyakorolt hatásokat. Lényeges, hogy elismerésre kerül a környezet, mint védendő mindentől független érték.[124] Az állam az engedély kiadásával átveszi a felelősséget. Ennek értelmében köteles meggyőződni arról, hogy területén folytatnak-e olyan tevékenységet, amely jelentős károkozás kockázatával járhat. Ez jelenti az engedélyezés és az ellenőrzés kötelezettségét. Annak érdekében, hogy ezek megvalósuljanak a gyakorlatban, az államnak létre kell hoznia a szükséges belső jogi szabályokat (5. cikk). Ezek elmulasztása felélesztik a felelősséget.

Az engedélyt megadó döntésnek a tevékenység határon átjutó károkozásának lehetőségének értékelésén kell alapulnia (7. cikk). Ha az értékelés azt mutatja, hogy jelentős a kár kialakulásának veszélye, akkor a forrás országnak tájékoztatnia kell az érintett országot a kockázatról (8. cikk). A Riói Nyilatkozat 19. elve is tartalmazza ezt a kötelezettséget, mely szerint az államoknak előzetesen és időben kell tájékoztatniuk a lehetséges érintett országot a tevékenység határon túljutó, környezetre ártalmas hatásairól, és megköveteli a forrás államtól, hogy jóhiszeműen konzultáljanak.^[125] Az értesítés és tájékoztatás a kockázatot viselő államnak segít abban, hogy megfelelő döntést hozhasson a meglévő információk birtokában azzal kapcsolatban, hogy vállalja-e a tevékenységgel járó veszélyt.

A 3. cikk egységet alkot a 9. és a 10. cikkel, amelyek az érintett államoknak, bármelyik kérésére konzultációs kötelezettséget ír elő (9. cikk). A 10. cikk szerint a tárgyalások eredményeként létrehozott megoldásnak az érdekek méltányos egyensúlyának figyelembevételén kell alapulnia. Ez azért van, mert amíg az egyik oldalon a veszélyes tevékenység folytatása a forrás állam érdekét szolgálja, addig a másik oldalon lévő, a kockázatot viselő állam számára a fennálló lehetséges veszély bekövetkezése nagymértékben hátrányos lehet, és így igazságtalan volna konzultáció nélkül folytatni az adott tevékenységet. Az egyensúly érdekében a cikkek a jóhiszeműségre támaszkodnak: a feleknek jóhiszeműen kell konzultálniuk és figyelembe kell venniük mindkét fél jogos érdekeit.[126] Az érdekek egyensúlya a jó szomszédság, az együttműködési kötelezettség és a károkozás tilalmának elvének teljesülését szolgálják, amit a tárgyalás (10. cikk) során az érintetteknek szem előtt kell tartaniuk.^[127] A tervezet továbbá tartalmaz még rendelkezéseket az információcserére (12. cikk), a nyilvánosság tájékoztatására (13. cikk), a hátrányos megkülönböztetés tilalmára (15. cikk), és készenléti terv készítésére (16. cikk) is.

A tervezettel kapcsolatban az államok véleménye megosztó volt. Néhány állam szerint a Bizottság megelőzési tervezete ugyan kodifikálja a megelőzés helyzetét a nemzetközi környezetvédelmi jogban, de nem teljesen, mivel a megelőzés földrajzi kiterjedése nagyobb, mint amit a cikkek előírásznak. Azt is kiemelik, hogy jelentős kérdések megoldatlanok maradtak, különösen, ami a kár küszöbértékét illeti.[128] Duvic-Paoli a tervezetet egyszerre megszorítónak és progresszívnek tartja. Álláspontja szerint a tervezet egyrészt a határon áterjedő környezeti kárra vonatkozó korlátozott alkalmazása nem tükrözi a megelőzés teljes térbeli elérését, másrészt viszont tisztázzák az elvárható gondosság standardjait.[129] A tervezet jellemzője, hogy kulcsfontosságú, a nemzetközi szokásjogot tükröző elveket rögzít, mint a *sic utere tuo ut alienum non leades*, illetve többé kevésbé rendezzi a határon áterjedő környezeti károk megelőzésével kapcsolatos elsődleges kötelezettségeket.[130] Nemzetközi szerződésbe foglalását akadályozza az államok álláspontjai a tervezettel kapcsolatban: az államok között konzisztens megközelítés alakult ki, hogy a tervezet maradjon a jelenlegi formájában.[131]

1. Kármegosztási tervezet ismertetése

A tervezet a Nemzetközi Jogi Bizottság a nemzetközi jog által nem tiltott cselekmények káros következményei miatti felelősség témáját hivatott teljessé tenni. A 2001-es megelőzési tervezethez hasonlóan a kármegosztási tervezet is a primer normák közé tartozik, melyet a tervezethez fűzött kommentár is hangsúlyoz.[132] Az elvek úgy közelítik meg a kérdést, mint a jogszerű gazdasági vagy más tevékenységekből származó sérelem kockázatainak megosztását azon esetekben, amikor az állam megfelelt a határon átnyúló károk megelőzésének követelményének.[133] Balesetek mindig előfordulhatnak és határon átnyúló környezeti károk okozhatnak más államok területén. A tervezet így azokra a károokra összpontosít, amelyek annak ellenére keletkeztek, hogy az állam megfelelt az elvárható gondosság követelményének.

A tervezet célja egyrészt a károsultak azonnali és megfelelő kompenzálása, másrészt a környezet védelme a határon áterjedő károkkal szemben.[134] A cikkek általános és

reziduális jellegűek, és követi a megelőzési tervezetet: a határon áterjedő kár küszöbértéke itt is „jelentős”, valamint a cikkek hatálya is megegyezik a megelőzési tervezettel. A kármegosztási tervezet összesen 8. elvet fogalmaz meg és egy Preambulumot, ami közvetlenül összekapcsolja a tervezetet a 2001-es megelőzési tervezettel. A Preambulumban továbbá utalást találunk a Riói Nyilatkozat 13. és 16. elvének megerősítésére. A Nyilatkozat 13. elve – amely lényegében a Stockholmi Nyilatkozat 22. elvének megisméltése – kimondja, hogy az államoknak fejleszteniük kell a nemzet és a nemzetközi jogot egyaránt, a határon áterjedő károkért való felelősség és az áldozatok kártérítése érdekében. A 16. elv *inter alia* kimondja a környezeti költségek nemzetközi megosztására való törekvést, számításba véve a szennyező fizet elvét, vagyis azt, hogy a szennyezés költségét a szennyezőnek kell viselnie. A Bizottság a szennyező fizet elvét a tervezet egyik lényeges összetevőjének tartotta.[135] A kármegosztási tervezet tehát ahelyett, hogy közvetlenül az államokat tenné felelőssé, mint ahogyan az eredetileg tervben volt, a Bizottság végleges tervezete ettől végül inkább elkanyarodott: előírja az államoknak a szennyező felelőssé tételét a nemzeti jogban.[136] A tervezet tehát nem az államok felelősségére összpontosítva fogalmaz meg rendelkezéseket, helyette inkább az üzemeltetők polgári jogi felelősségére helyezi a hangsúlyt.[137] A cikkek így elsődlegesen az üzemeltetőre telepítik a felelősséget, vétkességre tekintet nélkül, de ez nem mentesíti az államokat a nemzetközi jog által meghatározott megelőzéshez fűződő kötelezettségeknek való megfelelés alól.[138] Ezek olyan kötelezettségeket, mint az előzetes engedélyezés, a határon áterjedő környezeti hatásvizsgálat elkészítése, és a hatások ellenőrzése.

A tervezet alkalmazási köre ugyanaz, mint a 2001-es megelőzési tervezeté. A tervezet 1. elve tisztázza, hogy az elvek a nemzetközi jog által nem tiltott veszélyes tevékenységek által okozott határon túlnyúló károkra vonatkozik.[139] A kommentár hozzáteszi, hogy az elvek csak azokra a határon áterjedő károkra vonatkoznak, amelyeken az állam joghatóságot vagy ellenőrzést gyakorol. Ebből azt következik, hogy az alkalmazásból kizárásra kerülnek a joghatóságon túli területeket, illetve a mindenki által szabadon használható területek.[140] A 2001-es megelőzési tervezethez hasonlóan, a Nemzetközi Jogi Bizottság itt sem ad számunkra egy listát a veszélyes tevékenységekről. Ennek oka ugyanaz, mint a 2001-es megelőzési tervezet esetén is: egyrésztől nehéz lenne egy ilyen listát összeállítani, másrésztől a folyamatos technológiai fejlődés miatt egy ilyen fajta lista hamar elavulttá válna, így annak folyamatos újragondolására lenne szükség.[141] A tervezet azonban lefed minden veszélyes és különösen veszélyes tevékenységet, amely jelentős károkozás kockázattal rendelkezik. Ezek olyan tevékenységek, amelyek nagy valószínűséggel okoznak jelentős kárt vagy kisebb valószínűséggel okoznak katasztrofális környezeti kárt. Ezek jellemzője, hogy olyan tevékenységek, amelyeket a nemzetközi jog nem tilt, jelentős

károkozás kockázatával rendelkeznek és határon áttérjedő kárt okozhatnak a fizikai következményeiken keresztül.[142]

A 2. elv a fogalmakat rendezi, itt foglal helyet többek között a környezeti kár fogalma is, melyet az a) pont rendez. A 2001-es megelőzési tervezethez képest itt egy tág „kár” definícióval találkozunk. Az elvben megfogalmazott küszöbérték a személyeknek, tulajdonban vagy a környezetben okozott „jelentős” kár, amit a tervezet tovább részletez. Ezek közé sorolja a kulturális örökségben okozott károkat; a környezetben bekövetkező, károk miatti értékvesztését; a tulajdon vagy környezet helyreállításának ésszerű költségei; beleértve a természetes erőforrásokat is; és a válaszlépések ésszerű költségeit.[143] A Bizottság kármegosztási tervezetének 2. elv a) iii) pontja a környezeti kárért *per se* irányoz elő felelősséget,[144] még hozzá a helyreállítási intézkedések vagy válasz lépésektől függetlenül. Ez magában a környezetben való kárt jeleníti meg, a személyeknek vagy tulajdonban okozott károktól függetlenül. Néhány nemzeti jog lehetővé teszi a kártérítést tisztán a környezeti károkért, azonban a korábbi felelősségi egyezmények nem mentek el ennyire messzire.[145] Ez a környezetvédelem fejlődésének *per se* nyit lehetőségeket, ezzel előremutatónak számít.[146]

A tervezetben megjelenik az azonnali és megfelelő kártérítés a határon áttérjedő környezeti károkért (3. elv a) pontjában, 4. elv 1) pontjában és a 6. elvben.). Ennek alapja a szennyező fizet elve.[147] Megköveteli, hogy az üzemeltető ne kezdhesen veszélyes tevékenységbe anélkül, hogy az abból folyó károkat ne kéne megfizetnie.[148]

A tervezet rendelkezik továbbá a szigorú felelősségről (4. elv 2.)); a notifikációról és az együttműködésről (5. elv); valamint az elvárható gondossághoz kapcsolódó kötelezettségekről (8. elv).[149] Ezek közül érdemes kiemelni a 4. elvet. A 4. elv 1. pont kimondja, hogy az államoknak meg kell tenniük minden szükséges intézkedést, hogy biztosítsák a határon áttérjedő kár áldozatai számára az azonnali és megfelelő kártérítést. Ezzel összhangban a 6. elv az ehhez fűződő jogorvoslatok elérhetőségének biztosításával kapcsolatban tartalmaz rendelkezéseket. A 4. elv 2. pontja a szigorú felelősséget fogalmazza meg. A tervezet az államok gyakorlatát tükrözi, ami a felelősséget a tulajdonosra vagy az üzemeltetőre telepíti.[150] A nemzetközi szerződésekben és a nemzeti jogban széles körben

elfogadott az üzemeltető elsődleges felelőssége.[151] A 4. elv nem kívánja meg a vétkesség bizonyítását, így a szigorú felelősség irányába mozdul el. A tervezethez fűzött kommentár érvelése szerint a veszélyes tevékenységek magukban hordozzák a jelentős károkozás kockázatát. Ezért igazságtalan volna a vétkesség bizonyításának terhét az igényérvényesítőre hárítani.[152] A tervezet az államok szigorú felelősségét nem ismeri el kivéve, ha az üzemeltető maga az állam. A kommentár megjegyzi, hogy az állam is lehet üzemeltető, mely esetben szigorú felelősséggel tartozhat.[153]

A tervezet tehát a felelősséget elsődlegesen az üzemeltetőre telepíti azzal, hogy alternatívát is megenged. Az üzemeltető az, aki elsődlegesen felelős, és nem az állam, azonban, ha helyénvaló, a felelősség más személyre vagy szervezetre is hárulhat. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy egynél több üzemeltetős is lehet felelős, mely esetben a felelősség egyetemlegessége is felmerülhet.[154] Az állam felelőssége a tervezetben a nem állami tevékenységekkel kapcsolatban korlátozott: a 4. elv szerint, ha az üzemeltető felelősségének mértéke nem elegendő, a forrásállamnak biztosítania kell további finanszírozási források elérhetőségét.[155]

1. Záró gondolatok

Az állam jogszerű tevékenységek káros következményei miatti felelősségének komoly megfontolásainak hiánya visszavezethető a megelőzés tervezetre: az elvárható gondos magatartás elmulasztása a megelőzés kötelezettségének teljesítése során a felelősséget elmozdítja az állam nemzetközileg jogellenes cselekményeiért való felelősség irányába. Kiss és Shelton azonban megjegyzi, hogy a Nemzetközi Jogi Bizottság ezzel tulajdonképpen elutasítja az államok jogszerű tevékenységek káros következményei miatti felelősségét, annak ellenére, hogy azt több nemzetközi szerződés elfogadja[156] a rendkívül veszélyes tevékenységekkel kapcsolatban.[157] Nézetük szerint a Nemzetközi Jogi Bizottság egyértelműen arra az álláspontra helyezkedett, hogy az államok szigorú felelőssége nem élvez támogatottságot.[158] Mivel az államok óvakodnak a saját felelősségüket a szigorú felelősség irányába kiterjeszteni, így a Bizottságnak nem igen maradt más választása, mint a polgári jogi felelősség felé elmozdulni.[159] Ezt tovább erősíti az a trend, miszerint a nemzetközi egyezményekben az üzemeltetők polgári jogi felelőssége kerül rendszerint

megfogalmazásra.[160] Birnie és Boyle szerint azonban a tervezet több elemére is jellemző a progresszív fejlődés,[161] és sikeresen tükrözi a civil-felelősségi szerződések fejlődését, kompromisszumok és változtatások nélkül.[162]

[1] Sucharitkul Sompong: The Role of the International Law Commission in the Decade of International Law, *Leiden Journal of International Law*, Special Issue 13., (1990) 34.

[2] Ld. A Nemzetközi Jogi Bizottság jelenlegi munkájának listája: International Law Commission, Current status of the work of the Commission and forthcoming deadlines <https://legal.un.org/ilc/status.shtml>

[3] Sucharitkul: The Role of the International Law Commission in the Decade of International Law, 35.

[4] ENSZ A/RES/174(II)

[5] ENSZ Alapokmányának 13. cikkének 1. (a) pontja inspirálta. A cikk szerint „A Közgyűlés tanulmányozást kezdeményez és ajánlásokat tesz abból a célból, hogy a) a nemzetközi együttműködést politikai téren előmozdítsa, valamint a nemzetközi jog fokozatos fejlődését és kodifikálását támogassa

[6] Nagy Károly: *Az állam felelőssége a nemzetközi jog megsértése miatt*, Budapest, Akadémia Kiadó, 1991, 11.

[7] Yearbook of international law commission 1969 Vol. II, 233. 83.§

[8] Boyle, Alan: State responsibility and international liability for injurious consequences not prohibited by international law, a necessary distinction? *The International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 39 No 1., 1990, 2.

[9] Yearbook of the International Law Commission 1970, Volume II 178.

[10] Yearbook of the International Law Commission 1980, Volume II Part 2, 26-27.

[11] Bruhács János: Az államok nemzetközi felelősségéről szóló végleges tervezet, 119. http://acta.bibl.u-szeged.hu/7106/1/juridpol_061_117-132.pdf (Letöltés: 2021. 04. 10.)

[12] Yearbook of the International Law Commission 1980, Volume II Part 2, 26-27.

- [13] Bruhács: Az államok nemzetközi felelősségéről szóló végleges tervezet 119.
- [14] Birnie, Patricia –Boyle, Alan – Redgwell, Catherine: International Law and the Environment, Edition, Oxford University Press, 2009, 141.
- [15] General Assembly Resolution 3071 (XXVIII) of 30 November 1973., 3 (c)
- [16] Yearbook of the International Law Commission 1974, Volume II Part 1, 305.
- [17] Yearbook of the International Law Commission 1980, Volume II Part 2, 158.
- [18] Uo. 158.
- [19] Yearbook of the International Law Commission 2001, Volume II Part 2, 144.
- [20] A felelősség kodifikációja során megkülönböztetésre kerültek a primer és szekunder normák. Primer normák határozzák meg az államok jogait és kötelezettségeit, míg a szekunder normák az elsődleges rendelkezések megsértéséből származó nemzetközi jogviszonyokat hivatottak rendezni.
- [21] Preliminary Report Quentin Baxter 262.
- [22] Uo. 253.
- [23] Uo. 265.
- [24] Pl. Trail Smelter, Korfu-szoros, Lac-Lanoux ügy
- [25] Uo. 263.
- [26] Yearbook of the International Law Commission 1982 Volume II Part 1, 62.
- [27] Yearbook of the International Law Commission 1983 Volume II Part 1, 220.
- [28] Uo. 212.
- [29] Boyle, Alan: State responsibility and international liability fo injurius consequences not phorbited by international law, a necessary distinction? 5.

[30] Uo. 5.

[31] Third report on international liability for injurious consequences arising out of acts not prohibited by international law, by Mr. Julio Barboza, Special Rapporteur A/CN.4/405 and Corr.1& 2 55-56.

[32] Fifth report on international liability for injurious consequences arising out of acts not prohibited by international law, by Mr. Julio Barboza, Special Rapporteur, A/CN.4/423 and Corr.1 & 2 6-8. cikk, 135.

[33] Yearbook of the International Law Commission 1989 Volume II Part 2, 84-87.

[34] Yearbook of the International Law Commission, 1988 Volume II Part 2, 9, 1. cikk

[35] Fourth report on international liability for injurious consequences arising out of acts not prohibited by International Law, by Mr. Julio Barboza, Special Rapporteur, A/CN.4/413 and Corr.1 & 2 258.

[36] Yearbook of the International Law Commission 1989 Volume II Part 2, 85.

[37] Julibo Barboza, Second report on international liability fo injurious consequences arising out of acts not phorbited by international law, A/CN.4/402 and Corr.1, Corr.2, 152.

[38] Yearbook of the International Law Commission 1989 Volume II Part 2, 85.

[39] Uo. 85.

[40] Yearbook of the International Law Commission 1988 Volume II Part 2, 9.

[41] Julio Barboza, Fourth Report on international liability fo injurious consequences arising out of acts not phorbited by international law, A/CN.4/413 and Corr.1, 252.

[42] Yearbook of the International Law Commission 1989 Volume II Part 2, 86.

[43] Julio Barboza, Fith Report on international liability fo injurious consequences arising out of acts not phorbited by international law, A/CN.4/423 and Corr.1 and 2, 138.

[44] Uo. 141.

[45] Uo. 141.

[46] Uo. 141.

[47] Julio Barboza, Seventh Report on international liability for injurious consequences arising out of acts not prohibited by international law, A/CN.4/437 and Corr.1, 78.

[48] Uo. 78.

[49] Uo. 78.

[50] Uo. 78.

[51] Uo, 87.

[52] Julio Barboza, Eighth report on international liability for injurious consequences arising out of acts not prohibited by international law, 62.

[53] Julio Barboza, Seventh Report on international liability for injurious consequences arising out of acts not prohibited by international law, A/CN.4/437 and Corr.1, 78.

[54] pl. Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context

[55] Julio Barboza, Seventh Report on international liability for injurious consequences arising out of acts not prohibited by international law, A/CN.4/437 and Corr.1, 78.

[56] Julio Barboza, Seventh Report on international liability for injurious consequences arising out of acts not prohibited by international law, A/CN.4/437 and Corr.1, 83.

[57] Yearbook of the International Law Commission 1982, Volume II Part 1, 60.

[58] Julio Barboza, Seventh Report on international liability for injurious consequences arising out of acts not prohibited by international law, A/CN.4/437 and Corr.1, 85.

[59] Yearbook of the International Law Commission 1990, Volume II Part 1, 94-95.

[60] Julio Barboza, Seventh Report on international liability for injurious consequences arising out of acts not prohibited by international law, A/CN.4/437 and Corr.1, 85.

[61] Lac Lanoux, Trail Smelter, Corfu Channel case

[62] Yearbook of the International Law Commission 1991, Volume II Part 1, 85.

[63] Yearbook of the International Law Commission 1991, Volume II Part 1, 85.

[64] Julio Barboza, Tenth Report on international liability for injurious consequences arising out of acts not prohibited by international law, A/CN.4/459, 132.

[65] Yearbook of the International Law Commission 1996, Volume II Part 2, 101.

[66] Second report, Pemmaraju Sreenivasa Rao, international liability for injurious consequences arising out of acts not prohibited by international law (Prevention of Transboundary Damage from Hazardous Activities) A/CN.4/501, 123.

[67] Yearbook of the International Law Commission 1997, Volume II Part 1, 3.

[68] Yearbook of the International Law Commission 1997, Volume II Part 2, 59.

[69] Uo. 59.

[70] Uo. 59.

[71] First report, Pemmaraju Sreenivasa Rao, international liability for injurious consequences arising out of acts not prohibited by international law (Prevention of Transboundary Damage from Hazardous Activities) A/CN.4/487 and Add.1, 183.

[72] Yearbook of the International Law Commission 1997, Volume II Part 2, 59.

[73] Uo. 59.

[74] Yearbook of the International Law Commission 2001, Volume II Part 2, 32.

[75] Second report on international liability for injurious consequences arising out of acts not prohibited by international law, by Mr. Robert Q. Quentin-Baxter, Special Rapporteur, A/CN.4/346 and Add.1 & 2, 113., 77. lábjegyzet

[76] Yearbook of the International Law Commission 1996, Volume II Part 2, 110-111., 4. cikkhez fűzött kommentár

[77] First report, Pemmaraju Sreenivasa Rao, international liability fo injurious consequences arising out of acts not phorbited by international law (Prevention of Transboundary Damage from Hazardous Activities) A/CN.4/487 and Add.1, 199.

[78] Uo. 218.

[79] Uo. 218.

[80] Second report, Pemmaraju Sreenivasa Rao, international liability fo injurious consequences arising out of acts not phorbited by international law (Prevention of Transboundary Damage from Hazardous Activities) A/CN.4/501, 119.

[81] Uo. 119.

[82] Uo. 125.

[83] Uo. 125.

[84] Third report, Pemmaraju Sreenivasa Rao, international liability fo injurious consequences arising out of acts not phorbited by international law (Prevention of Transboundary Damage from Hazardous Activities) A/CN.4/510, 119.

[85] Yearbook of the International Law Commission 2001, Volume II Part 2 145.

[86] Yearbook of the International Law Commission 2002, Volume II Part 2, 90.

[87] Uo. 91.

[88] Uo. 91.

[89] First report Pemmaraju Sreenivasa Rao, international liability fo injurious consequences arising out of acts not phorbited by international law (Prevention of Transboundary Damage from Hazardous Activities A/CN.4/531, 83.

[90] First report Pemmaraju Sreenivasa Rao, international liability fo injurious consequences arising out of acts not phorbited by international law (Prevention of Transboundary Damage from Hazardous Activities A/CN.4/531, 102.

[91] Yearbook of the International Law Commission 2004, Volume II Part 2, 65.

[92] Uo., 57-60.

[93] Yearbook of the International Law Commission 2004 2001, Volume II Part 2, 145.

[94] Resolution adopted by the General Assembly, A/RES/56/82, 18 January 2002, 1-2.§

[95] Oral, Nilüfer: The International Law Commission and the Progressive Development and Codification of Principles of International Environmental law, *FIU Law Review*, Vol. 13:1075, 1088.

[96] Barstow Magraw, Daniel: Transboundary Harm: The International Law Commission's Study of „International Liability”, *The American Journal of International Law*, Vol. 80, No. 2, 1986, 305-307.

[97] ILC, Rep. to the General Assembly on the Work of Its Fifty-third Session, U.N.

Doc. A/CN.4/SER.A/2001/Add.1 (Part 2), 148.

[98] ILC, Rep. to the General Assembly on the Work of Its Fifty-third Session, U.N.

Doc. A/CN.4/SER.A/2001/Add.1 (Part 2), 148.

[99] Draft articles on Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities, with commentaries 2001 1. cikk és 2. cikk (b) és (c) pontja

[100] ILC Rep. to the General Assembly on the Work of Its Fifty-third Session, U.N.

Doc. A/CN.4/SER.A/2001/Add.1 (Part 2), 146.

[101] Draft articles on Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities, with commentaries 2001 2. cikkhez fűzött (7) kommentár

[102] Oral: The International Law Commission and the Progressive Development and Codification of Principles of International Environmental law 1089.

[103] Birnie - Boyle - Redgwell: *International Law and the Environment* 142.

[104] Draft articles on Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities, with commentaries 2001 2. cikkhez fűzött (4) kommentár

[105] Birnie - Boyle - Redgwell: *International Law and the Environment* 142.

[106] Draft articles on Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities, with commentaries 2001 Preambulum

[107] ILC Rep. to the General Assembly on the Work of Its Fifty-third Session, U.N.

Doc. A/CN.4/SER.A/2001/Add.1 (Part 2), 146

[108] Birnie - Boyle - Redgwell: *International Law and the Environment* 142.

[109] Draft articles on Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities, with commentaries 2001 1. cikkhez fűzött (17)

[110] Uo. 2. cikk (c) pontja

[111] Uo. 150.

[112] Draft principles on the allocation of loss in the case of transboundary harm arising out of hazardous activities, with commentaries 2006, 61.

[113] Draft articles on Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities, with commentaries 2001 2. cikkhez fűzött (3)

[114] Uo. 3. cikkhez fűzött (7)

[115] Uo. 3. cikkhez fűzött (7)

[116] Uo. 3. cikkhez fűzött (10)

[117] Uo. 3. cikkhez fűzött (11)

[118] Uo. 3. cikkhez fűzött (11)

[119] Uo. 3. cikkhez fűzött (17)

[120] Uo. 3. cikkhez fűzött (17)

[121] Uo. 3. cikkhez fűzött (18)

- [122] Nagy Károly: *Nemzetközi Jog*, Püski Kiadó, Budapest, 1999, 569.
- [123] Draft articles on Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities, with commentaries 7. cikk
- [124] Uo. 8. cikk
- [125] 1992 Riói Nyilatkozat a környezetről és fejlődésről, 19. elv
- [126] Draft articles on Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities, with commentaries 8. cikk
- [127] Barboza, Julio: *The Environment, Risk and Liability in International Law*, Leiden: Brill, 2011, 17.
- [128] Sixth Committee 'Summary Record 2010, Németország 9.§ és Malajzia 12.§
- [129] Duvic-Paoli, Leslie-Anne: *The Prevention Principle in international Environmental Law*, Cambridge University Press, 2018, 104.
- [130] Oral: The international Law Commission and the Progressive Development and Codification of Principles of International Environmental law, 1090., és Handl, Gunther: International Accountability for Transboundary Environmental Harm Revisited: What Role of State Liability, *Environmental Policy and Law*, 37. 2, 2007, 117.
- [131] Duvic-Paoli: *The Prevention Principle in international Environmental Law*, 104.
- [132] Draft principles on the allocation of loss in the case of transboundary harm arising out of hazardous activities, with commentaries 2006, 62. (6)
- [133] Kiss, Alexandre Charles - Shelton, Dinah: *A Guide to International Environmental Law*, Brill, 2007, 27.
- [134] Draft principles on the allocation of loss in the case of transboundary harm arising out of hazardous activities, with commentaries 2006, Preambulum
- [135] Uo., 61. (2)
- [136] Birnie - Boyle - Redgwell: *International Law and the Environment* 319.

[137] Oral: The international Law Commission and the Progressive Development and Codification of Principles of International Environmental law, 1090.,

[138] Draft principles on the allocation of loss in the case of transboundary harm arising out of hazardous activities, with commentaries 2006, 60., (10.)

[139] Uo. 1. elv

[140] Oral: The international Law Commission and the Progressive Development and Codification of Principles of International Environmental law, 1091

[141] Draft principles on the allocation of loss in the case of transboundary harm arising out of hazardous activities, with commentaries 2006, 62. (3)

[142] Uo., 2. elvhez fűzött (4)

[143] Uo., 2. elvhez fűzött (3)

[144] Uo., 67., (11)

[145] Bowman, Michael -Boyle, Alan: *Environmental Damage in International and Comparative Law: Problems of Definition and Valuation* 1st Edition, Oxford University Press, 2002, 213-322.

[146] Draft principles on the allocation of loss in the case of transboundary harm arising out of hazardous activities, with commentaries 2006, 67., (11)

[147] Uo. 74., (11)

[148] Uo. 76., (17)

[149] Oral: The international Law Commission and the Progressive Development and Codification of Principles of International Environmental law 1090.

[150] Kiss, Alexandre Charles - Shelton, Dinah: *A Guide to International Environmental Law*, 28.

[151] Draft principles on the allocation of loss in the case of transboundary harm arising out of hazardous activities, with commentaries 78. 11) pl. 4. cikk Basel Protocol on Liability and

Compensation for Damage Resulting from transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal, 8. cikk Convention on Civil Liability for Damage resulting from Activities Dangerous to the Environment

[152] Draft principles on the allocation of loss in the case of transboundary harm arising out of hazardous activities, with commentaries 2006 78. 13)

[153] Uo. 72. 33)

[154] Birnie - Boyle - Redgwell: *International Law and the Environment*, 321.

[155] Draft principles on the allocation of loss in the case of transboundary harm arising out of hazardous activities, with commentaries 2006, 4. elv (5)

[156] pl. Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects (Mar. 29, 1972), 2. cikk

[157] Kiss, Alexandre Charles - Shelton, Dinah: *A Guide to International Environmental Law*, 28.

[158] Kiss, Alexandre Charles - Shelton, Dinah: *A Guide to International Environmental Law*, 28.

[159] Birnie - Boyle - Redgwell: *International Law and the Environment* 321.

[160] Beyerlin, Ulrich - Marauhn, Thilo: *International Environmental Law*, Bloomsbury Publishing, 2011, 315.

[161] Birnie - Boyle - Redgwell: *International Law and the Environment*, 320.

[162] Birnie - Boyle - Redgwell: *International Law and the Environment* 321.

Horváth Angelus: „Az emberiséget nem lehet nemzeti korlátok közé zárni” – Szabó Ervin és a nemzeti eszme

Bevezetés

A haza és/vagy haladás kérdése igen komoly fejtörést okozott a századelő magyarországi progresszív értelmiségének tagjai körében. Voltak közöttük olyanok, mint például Ady Endre, akik a haza és haladás koncepciót vallották magukénak, vagyis megpróbálták összeegyeztetni a két eszményt úgy, hogy lehetőleg egyik se szenvedjen csorbát. Olyanok is akadtak, akik ugyan a modernizáció elkötelezett hívei voltak, ám amennyiben a haladás valamilyen módon ellentétbe került a hazával, nem haboztak utóbbi mellett dönteni. Eme nem túl népes tábor legjelesebb képviselője Apáthy István, a nemzetközi rangú zoológus volt. A legtöbben ugyanakkor közömbösek maradtak a nemzeti eszme iránt, vagy egyenesen ellenségüknek tekintették a hazafiságot, mint korszerűtlen, az uralkodó elit által elsősorban figyelemelterelésre és megtévesztésre használt eszmét. Hozzájuk tartozott Szabó Ervin, a Fővárosi Könyvtár nagyhatású igazgatója, a különböző szocialista irányzatok között vándorló ideológus, aki egyedülállóan doktriner álláspontot tett magáévá a kérdésben. Hiába győzködte még barátja, Jászi Oszkár is a nemzeti eszme taktikai okokból való elfogadásának előnyeiről, ő élete végéig hajthatatlan maradt a kérdésben. Szemlélete – mely igen nagy népszerűségnek örvendett pártja bal szárnyának tagjai és galileista tanítványai között – jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a radikális baloldal az 1900-as évek elején szinte izoláltan működjön a magyar társadalmon belül.

Szocializmus vagy hazafiság?

A nemzetközi szocialista mozgalom nemzetállami szinten működő pártjai az első világháború előtt általában nem tulajdonítottak kiemelkedő jelentőséget a nemzeti-nemzetiségi kérdésnek. Hozzáállásukat nagyban meghatározták az „alapító atyák”, Marx és Engels témában kifejtett nézetei, illetve ezek hiánya. Marxék gondolkodásában ugyanis a nemzeti problémák egyértelműen mellékkérdésnek minősültek, főkérdésnek a proletariátus nemzetközi (vagy „nemzetekfölötti”) osztályharcát és a proletár világforradalom

problematikáját tartották, s a kérdést mindig a társadalmi haladás oldaláról közelítették meg.[1] Ez természetesen nem jelenti azt, hogy egyáltalán ne lettek volna iránymutatásaik a nemzetről, nemzetiségekről és nacionalizmusról való gondolkodás terén.

A Kommunista Kiáltványban szereplő, „a munkásoknak nincs hazájuk” tétel teljesen szembe ment a 19. századi közfelfogással, a hazához vagy nemzethez való tartozás megtagadása kiváltotta a liberálisok és konzervatívok ellenszenvét is.[2] Marx a nemzetállami létet, a nemzeti elkülönülést adottságként, bár meghaladásra ítélt adottságként fogta fel: „Ha nem is tartalmában, de formájában a proletariátusnak a burzsoázia ellen folyó harca eleinte nemzeti. Minden egyes ország proletariátusának természetesen mindenekelőtt a saját burzsoáziájával kell leszámolnia”, illetve: „A kommunisták (...) a proletárok különböző nemzeti harcaiban az egész proletariátus közös, a nemzetiségtől független érdekeit hangsúlyozzák és érvényesítik.”^[3] Vagyis a szocialista pártoknak formailag először is nemzetállami szinten kell megalakulniuk, tartalmilag viszont a munkásság nemzetközi összefogására kell törekedniük. A nemzeti elkülönülés pedig előbb a szabadkereskedelem, a világpiac kibontakozásával halványul majd el, később a proletariátus hatalomra kerülésével szűnik meg.[4] A nemzet, haza, hazafiság fogalmak egzakt marxista értelmezésével a teoretikusok ugyan adósak maradtak, azonban a nacionalizmust („sovinizmust”) Marx „nemzeti álarc mögé rejtett” burzsoá becsvágyként írta le, mely „Eszköz arra (...), hogy minden egyes országban leigázza a termelőket azáltal, hogy a többi országban élő testvéreik ellen fordítja őket, eszköz arra, hogy megakadályozza nemzetközi együttműködését, felszabadulásának első feltételét.”[5] Ez a manipulációs teória hosszú utat bejárva napjainkban is részét képezi a nacionalizmuselméleti diskurzusnak.[6]

A Magyarországon az 1860-as évek elején megjelenő munkásmozgalom tagjai a kontinens többi szocialista pártjához hasonlóan a kezdetektől fogva internacionalistának tartották magukat. A marxi téziseket alapul véve evidens volt számukra az a gondolat, mely szerint a tőkés kizsákmányolás nemzetközi, ennél fogva az ellene folyó harcnak is annak kell lennie, valamint hogy a hazaszeretet hangsúlyozása szemfényvesztés csupán.[7] Ennek megfelelően a századforduló környékéig meglehetősen kevés figyelmet fordítottak a nemzeti-nemzetiségi kérdésre, alig-alig találhatunk megnyilatkozásokat, elvi állásfoglalásokat a témában.

Kivételként említhető a kalandos életutat bejáró, a párizsi kommünben miniszteri tisztséget vállaló Frankel Leó, aki 1877-es írásában kidolgozta az „igazi hazafiság” fogalmát. Marx egykori munkatársa megállapítja, hogy „Mi, szocialisták, mi vagyunk az igazi hazafiak, mert csak egyedül mi akarjuk megteremteni hazánkban a közszabadságot, műveltséget, szellemi, erkölcsi és anyagi jólétet. Ez jelenti a szocialista elvek megvalósulását.”[8] Azaz Frankel –

elsőként, de korántsem utolsóként – a szocialista tanok igenlését azonosította a hazafisággal.

Az 1890-ben kiadott „Elvi Nyilatkozat”, a szociáldemokrata párt programja több helyütt is említést tesz a vizsgált kérdésekről. Kijelenti például, hogy „Magyarország Szociáldemokrata Munkáspártja nemzetközi párt, amely nem ismeri el a nemzetek, a születés és a birtok előjogait, s kinyilatkoztatja, hogy a kizsákmányolás elleni harcnak nemzetközinek kell lennie, mint amilyen maga a kizsákmányolás.”[9] És hitet tesz amellett, hogy a párt minden kérdésben a „proletárság osztályérdekét” fogja képviselni. Nem került elő ugyanakkor a „Nyilatkozatban” a nemzeti önállóság és függetlenség, vagy a területi integritás kérdése.

A nemzeti érzés és a hazafias eszmék témája a leggyakrabban a nacionalizmus elleni küzdelem apropóján jelenik meg a szocialista pártsajtóban, hangsúlyozva a munkásság elhatárolódását a nemzeti címkével ellátott dolgoktól. Egy 1894-es *Népszava* cikkben a szerző felhívja az olvasók figyelmét a nemzeti érzés túlhaladott voltára: „a mai társadalomban a munkás ember hazafi nem lehet, mert a társadalom túlfejlődött ezen, és ezért kell hogy érdeke máshova vonzza”. [10] A világpolgárság eszméje melletti kiállásra és a szűkös, elavult nemzeti keretek elvetésére is találunk utalást az 1890-es évekből: „A hit (...), a tudomány, a művészet, az ipar, a munka és a jólét hazát nem ismer; – ott van a hazája, ahol szabadon gyakorolható, s így a mi hazánk is mindenütt van, ott, ahol otthont alapíthatunk; egyenlő jogokkal felruházva (...), egyszóval: világpolgárok vagyunk.” [11]

A szociáldemokrata mozgalom teoretikusai, publicistái, szellemi vezetői könyvek, tanulmányok, komolyan vehető munkák formájában nem ismertették a szociáldemokrata álláspontot, ami magyarázható egyfajta elméleti felkészületlenséggel is. A legtöbbször alacsony sorból származó, autodidakta módon képzett szocialisták (Csizmadia Sándor, Buchinger Manó, Weltner Jakab stb.) között ugyanis sokáig nem akadt a kor műveltségi színvonalát megközelítő gondolkodó, történetíró vagy társadalomtudós. Számottevő elméleti munkát majd a századfordulón a mozgalomba bekapcsolódó Szabó Ervin és a párton kívüli szocialista, később a polgári radikális ideológiát megteremtő Jászi Oszkár és köre fejt ki.

Szabó Ervin és a nemzet, nemzetiség, hazafiság fogalmak „marxista átvilágítása”

A fiatal szociáldemokrata Szabó Ervin érdeklődésének középpontjába a nacionalizmus és a hazafiság kérdése a századforduló környékén került, meglehetősen függetlenül a párt belső vitáitól. 1900 nyarán az agrárproletariátushoz szólva cikksorozatot indított a *Népszavában*, melyet olvasói leveleknek álcázott.[12] Célja volt egyrészt állást foglalni a párton belüli vitában, s talán ezzel alakítani is a szociáldemokraták hivatalos álláspontját, másrészt elvégezni a magyar történelem „osztályharcos szellemű átértékelését”, valamint a nemzeti-nemzetiségi kérdés és a hazafiság, nemzetköziség fogalmak „marxista átvilágítását”. [13]

Írásaiban kérlelhetetlenül ostromozza a politikai elit nacionalizmusát, amiben ő az osztályérdek elkendőzésének és a nép félrevezetésének eszközét látja csupán: „a hazafiság folytonos hangoztatása nem egyébre való, minthogy *elterelje a munkásság figyelmét* igazi ellenségétől, a tőkétől, gazdasági, politikai, társadalmi, szellemi szabadságának rablójától [Kiemelés – H.A.]”. [14] Nem hajlandó nyitni a polgári nemzetfelfogás felé, sőt lázasan igyekszik elhatárolni a munkásságot és a szegényparasztságot a polgári rétegektől a haza fogalmának megítélésében is.

Ez a szó „haza”, amely mindig ajkatokon van – írja kissé nekihevülve *Mi és ők* című írásában –, nekünk semmi; a haza abban az értelemben, ahogy ti fölfogjátok, a mi szemünkben túlhaladott álláspont, reakciós, kultúrellenes fogalom; az emberiséget nem lehet nemzeti korlátok közé zárni, a mi hazánk a nagy világ: ahol jól megy a dolgunk, vagyis ahol emberek lehetünk, ott a mi hazánk; a ti hazátok számunkra csak a nyomorúság tanyája, börtön, vadászterület, amelyen mi vagyunk az üldözött vad és ahol akárhányunknak annyi helye sincs, hogy a fejét alvásra letegye. [15]

Szabó a már említett klasszikus marxista érvelést alkalmazza akkor, amikor próbálja bebizonyítani, hogy az uralkodó osztály sok tekintetben nemzetközibb, mint a lenézett és hazaárulónak titulált szocialisták, csupán nem hajlandó bevallani azt. Szerinte az 1848-49-es forradalom és szabadságharc (ami ekkor válik kedvenc történelmi témájává) ideje alatt már megmutatkozott ez a köpönyegforgatás: „nem felejthetjük el, hogy a mi uraink még akkor is inkább voltak urak, birtokosok, mint magyarok; vagyis nem voltak egy csipetnyivel sem jobbak, sem rosszabbak, mint külföldi, német vagy orosz társaik. S ez az első ok, ami miatt mi, magyarországi munkások, szintén nemzetköziek vagyunk”. [16]

Egyik korai cikkében kísérletet tesz a nemzeti érzés, a hazafiság mibenlétének meghatározására. Leszögezi, hogy a hazaszeretet „nem veleszületett érzelmek az embernek”, a modern nacionalizmus és a nemzetállamok kialakulása előtt ismeretlen fogalom volt. [17]

Magát a nemzetállamot Szabó materialista gondolkodása szerint gazdasági szükségszerűség hívta életre, s ezzel párhuzamosan fejlődött ki a hazafiság érzése is, amely elsősorban az „államok polgárai között a közös érdek tudata”. [18] Nincs szó nála tehát közös történelmi emlékezetéről; etnikai, nyelvi, kulturális közösségről, hagyományokról. S mivel a nemzetállam és a nacionalizmus egy adott történelmi szituáció képződményei, úgy véli, a körülmények változásával, a gazdaság, a technika, a közlekedés fejlődésének hatására idővel meg fognak szűnni: „De amiként az ipar kifejlődése megteremtette a hazafiságot, úgy annak továbbfejlődése egyúttal annak sirját is megássza.” [19] Jó érzéssel tapint rá a globalizáció folyamatának hatásaira, ha az ő korában még nem is, pár évtizeddel később a multinacionális nagyvállalatok, a telekommunikáció rohamos fejlődése és a szupranacionális intézmények valóban komoly kihívás elé állították és állítják a hagyományos nemzetállamokat. Jövendölése ugyanakkor („Az emberek érdekei nem szorulnak többé egy ország határai közé, az egész világot felölelik, s így hazafiságukból világpolgárság, nemzetköziség lesz.” [20]) eleddig nem teljesültek be maradéktalanul, a világpolgárság eszméje nem aratott teljes győzelmet a hazafiság felett. Visszatérve Szabó gondolatmenetére, azzal ő is tisztában van, hogy ez a „fejlődési” folyamat nem mehet az ő vágyálmai szerinti gyorsasággal végbe, ugyanis „bizonyos érzelmek, eszmék, felfogások egyrészt még akkor is útját állják az új eszmék elterjedésének, amikor gazdasági alapjuk már csakis az újaknak van.” [21] Itt tehát egyértelműen azt vázolja fel, hogy a gazdasági tényezőkön túl egyéb összetevőkből is táplálkozik a nacionalizmus, még ha okfejtései konklúzióit vonakodik is levonni. Írását azzal a megállapítással zárja, hogy mivel az internacionalizmus a fejlődés egy következő fázisa, értelemszerűen nemesebb eszme a hazafiságnál. „Ebből a szempontból kell a hazaszeretet eszméjét is vizsgálnunk, mert csak úgy lehet majd bebizonyítanunk, hogy a nemzetköziség eszméje fölér vele és fölülmúlja még a legszebb, a legönfeláldozóbb hazaszeretetet is.” [22]

Ahogy fentebb már volt szó róla, a szociáldemokrata párt belső vitáinak visszatérő eleme volt a nemzeti-nemzetiségi probléma és a hazafiság kérdése. Fontos kiemelni, hogy a párt balszárnyának álláspontja válik dominánssá a kérdéskörben, intellektuálisan és politikailag is olyan pályára helyezve ezzel a mozgalmat, ahol folyamatos védekezés és az önellentmondások feloldásának kényszere nehezedett teoretikusaik és politikusaik vállára. A támadások kivédésére és az ellentmondások feloldására a „kétféle hazafiság” koncepciója kínált könnyed megoldást. [23]

Az elképzelés alapja, hogy az uralkodó osztály sovíniszta, kirekesztő és gyűlöletkeltő hazafisága mellett létezik egy nemesebb és haladóbb szellemű hazafiság is, ez pedig a *szocializmus hazafisága*. [24] Szabó kezdeti, haza-ellenes kirohanásai után 1902-1903 körül

látványosan új elmélete kifejtésén fáradozik. A szocialista diákok 1902-es nemzetközi kongresszusára készített röpiratában még így fogalmaz: „Ha hazaárulás az, hogy az igazság és a jog számára utat törünk, akkor a »hazaáruló« elnevezés nem szitok számunkra, hanem kitüntetés, amelyet ezerszer jobban szeretünk, mint a »magyar hazafi« nevet.”[25] Egy évvel később némi retorikai váltással élve, de a nemzetköziséget nem megtagadva azt írja, hogy „Nemzetköziek vagyunk, mert a mi hazafiságunk nem a piros-fehér-zöld csendőrbojt és a magyar vezényleti nyelv, hanem a népek legjobb erejét kiszipolyozó militarizmus támadása, a népeket egymásra uszító hatalmi vágyak megvetése”, valamint „a mi hazafiságunk nem üres formák, külsőségek imádása, hanem az emberek, a nép szeretete”. [26] Kifejti továbbá, hogy azért őszintébb a szocialista mozgalom, mert nem a felszín alatt dolgozik egy nemzet ellen (ahogy az ún. hazafiak önös érdekből), hanem nyíltan hirdeti, hogy az osztályérdek megelőzi a nemzeti érdeket. A szocializmus végső soron mindenkinek békét, jólétet és boldogságot hoz, vagyis minden nemzetnek fejlődést, gyarapodást. Paradox módon úgy látja, hogy aki nemzetközi szellemiségben cselekszik, az – többek között – a nemzetek felemelkedését is előmozdítja, míg aki nemzeti érzelmekkel átítatva munkálkodik, az fenntartja a káros osztályuralmat, s a nemzetek közötti feszültségeket.[27] A „legműveltebb magyar marxista”, Szabó Ervin által kreált hazafiság-fogalom tehát teljes mértékben semleges a magyarsággal szemben, nem tartalmaz sem hűséget, sem elkötelezettséget a nemzet irányába.[28]

Néhány évvel később, 1909-ben, egy körkérdés alkalmával ismét tollat ragadott, hogy ismertesse álláspontját a hazafiságot illetően. „Mert mi a nemzeti? A nemzetiség? És ennek szubjektív kifejezése: a hazafiság, a hazaszeretet?” – teszi fel a kérdést az ekkorra már anarchista és szindikalista utakon járó Szabó. A szülőföld szeretete szerinte azért nem állja meg a helyét, mivel „akkor annyi hazafiság volna, a hány falu van az országban”. A nemzeti nyelv és kultúra szeretete szintén nem lehet hazafiság, hisz „a munkás nem is ismerhet más nyelvet mint a magyart, és az ügyvédek, a tanárok, a földbirtokosok és a bankárok azok, akik németül, franciául, angolul tanulnak”. És természetesen az ősök tisztelete is megtévesztő jelenség, mert „Kossuth Lajos is ős, Károlyi Sándor is ős, Dósa is ős és Szántó Kovács János is ős: mutassanak egy magyart, a ki mind ez ősöket tiszteli”. Végül arra jut, hogy a hazafiság tulajdonképpen az állam szeretete, ugyanis az „állam megköveteli alattvalóitól, hogy szeressék őt; és az alattvalók annyira szeretik az államot, amennyire uralkodnak rajta, amennyi befolyásuk van benne, amennyire az ő osztályérdekük és politikai szervezetük érvényesül benne”. A hazaszeretet tehát az uralkodó osztály privilégiuma és a benne osztozókat az elnyomás közös gyakorlása köti össze egy közösségbe. Így nyer értelmet a nemzeti érdek is, ami „az ő politikai, az államhatalom útján érvényesülő osztály- és pártérdekük”. [29]

Ebben az időben Szabó már saját elvtársait is elmarasztalja amiatt, hogy túlzottan belesimulnak a nemzetállami keretekbe, s félreteszik a gyors, ellentmondást nem tűrő haladás eszméjét. Mint írja: „[a forradalmi munkásmozgalom korábban] hagyományt, tekintélyt, nemzeti érdeket kíméletlenül letiporva tört előre, vagyis forradalmi volt, romboló, hazátlan és csupán osztályérdeket ismerő, addig most lassankint államférfiúi meggondoltság kezdi megihletni”. [30]

Kijelenthető, hogy Szabó Ervin az idő előrehaladtával nem csak hogy megtartotta intranzigens elutasító álláspontját bármiféle nemzeti, hazafias gondolattal szemben, hanem antietatista meggyőződésének kialakítása után újabb irányból ostromozta, ellenezte azt.

„Magyarország története klasszikus tere az elavult hagyományok tobzódásának”

Az említett Szabó Ervin írások után talán nem csodálkozhatunk, ha a magyar társadalom nemzeti érzelmű tagjai előszeretettel éltek a szociáldemokraták kapcsán a „hazátlan bitangok” [31] szófordulattal, vagy egyszerűen csak hazafiatlanoknak nevezték őket. Ennél is nagyobb indulatokat váltott ki azonban a századelőn Szabó és társai múltszemlélete, a magyarság történelméhez való hozzáállása. Mint tudjuk, a nemzeti ébredés folyamányaként vált a nemzet a történetírás elsődleges tárgyává; s a nemzeti történelem egész értelme a nemzeti jelleg és sajátosságok megőrzése, a „saját út felismerése”. [32] Csakhogy az ekkorra már kiépült baloldali „ellenkultúra” képviselői nem osztották ezt a szemléletet, a történelmi materializmus tanítása teljes mértékben szembefordította őket a nemzeti történelemmel.

Szabó úgy véli, a történetírás a nacionalista jelszavak örökös „puffogatása” mellett szintén arra szolgál, hogy az elnyomók megszédítsék a népet, a saját céljaikra használják fel. És ez a „szédítés” már az elemi szintű oktatásban elkezdődik: „Magyarország története klasszikus tere az elavult hagyományok tobzódásának. Az ember elrémül, látván, miféle históriákkal tömik már az elemi iskolás agyát, mit neveznek magyar történelemnek a közép- és felső iskolában, miféle felfogásokat táplál a publicisztika és az úgynevezett történettudomány a közvéleményben.” [33] Ezért komoly feladata van a szocialista történetírónak, egyszerűen „ki kell söpörnie a magyar történelemből a királyok, a hadvezérek, a nagyurak nyüzsgő seregét, egyéni, családi érdekekért vívott háborúk leírásait – mindent, amiből a múltat hamisítják,

hogy megfertőzzék, hazugsággal itassák az életet, a jelent, a jövőt”.[34] A nagy küldetésre – a magyar történelem marxista szellemű, osztályszempontokat érvényesítő újraírására – pedig ő maga vállalkozott, első történelmi tárgyú (propagandisztikus) cikke 1900 tavaszán jelent meg, s 1918-ban, halála előtt is az 1848-as forradalom és szabadságharc újraértelmezéséről szóló tanulmányán dolgozott.

A „legendák szétfoszlatását” tűzte ki célul a Dózsa-féle parasztháborúról szóló írása. Már a bevezetőben leszögezi, hogy történetírása tévútra viszi a magyarságot, hisz „kis nemzetnek a történetét jegyezte föl, de sok hamisítása, hazugsága, gyávasága elhomályosítaná a legnagyobb nemzet történetét is”.[35] A parasztháborút a magyar történelem „egyik legnagyobb eseményének” nevezi, melyet az uralkodó osztály történészei igyekeznek letagadni, elhazudni. Új legendákat teremtve idealizált képet mutat be a felkelőkről, lehetőségeiken messze túlmutató célokat, törekvéseket tulajdonítva nekik. Így lesz Dózsa György az az ember, akinek „megvoltak saját eszméi az ország átalakítására nézve”, és aki a „szabadság megszerzését”, a „vagyonközösséget és a teljes demokráciát” sürgette.[36]

Szabó nem tagadja, hogy a nemzeti történelemnek nagy emocionális hatása van, ugyanis szerinte a tömegeknek a sikerhez hősök kellene, a kudarcokhoz pedig árulók, s az osztályérdekből héroszokat kreáló pártos történetírás jól aknázza ki az ebben rejlő lehetőségeket.[37] A magyar jakobinus mozgalom kapcsán kifejti, a történelmet az „emberi haladás krónikájaként” érdemes tekinteni, s azokat a személyeket kell nagy alakokként számon tartani, akik az általános emberi haladás előmozdítói voltak.[38] Így kerülhetett a korai szocialista panteonba Dózsa György, társaival együtt Martinovics Ignác, valamint Táncsics Mihály. Kikerültek ugyanakkor királyaink, II. Rákóczi Ferenc és maga Kossuth Lajos is.

A szocialista teoretikus közéleti és történetírói[39] munkásságát végigkísérte éles – szinte megmagyarázhatatlan – Kossuth-ellenessége. Számtalan cikket, tanulmányt szentelt annak, hogy leleplezze a nagy magyar államférfi emberi gyarlóságát, rövidlátását, progresszió-ellenességét és kultuszának művi voltát.[40] Kossuthot a polgárság hőségének, sőt bálványának látta, akihez a munkásnépnek semmi köze nem lehet, hiszen nem védte meg annak érdekeit, ellentétben például az olaszok nemzeti hőisével, Garibaldival, akit a bolognai szocialista munkások is „Az olasz munkásegyletek atyjának” neveztek.[41] A Kossuthot tisztelő szocialistáknak többször is szemükre vetette, Kossuth öreg korára veszélyként tekintett az angliai szocialista mozgalomra, s kijelentette: „Azt mondom, ne alkudozzanak a szocializmussal! Ki kell azt irtaniuk!”[42] Szabó Ervin volt az, akinek határozott állásfoglalásával sikerült elérnie, hogy a szociáldemokrata párt ne vegyen részt a Kossuth

Lajos születésének 100 éves évfordulóján tartott ünnepeken és megemlékezéseken 1902-ben. Ezt a döntést Ady Endre is elítélte és ártalmasnak nevezte a mozgalomra nézve a *Nagyvárad* naplóban közzétett írásában.[43]

Munkásságának tudományosabb, elmélyültebb szakasza egyértelműen 1904 után kezdődött el, amikor közzétette *Marx és Engels Válogatott Műveinek* első magyar kiadását saját bevezető tanulmányával.[44] Engels magyar forradalomról szóló írásához fűzött kommentárja a baloldali körökben rendkívüli népszerűsége tett szert újszerű nézetei miatt. Ebben – többek között – megállapítja, hogy 1848-ban nem következett be polgári forradalom, csupán a középnemesség nagybirtokos osztály ellen vívott harca a végső fázisába érkezett.[45] Hatásáról árulkodik, hogy egy tanítványa később így emlékezett vissza az ominózus mű szellemére és Szabó Ervin személyének varázsára: „a magyar forradalom történetkritikája ez a bátor szembeszegülés az ámító történetírással. A fiatal tudós köré egyszerre a fanatikus tanítványok egész serege csoportosult, akiket a magyar történelmet nézni ő tanított meg.”[46]

Kulturális elmaradottság

Litván György, Szabó Ervin életrajzírója szerint a marxista forradalmárnak „ingerülten ellenséges” volt a viszonya a magyar nemzeti hagyományokhoz, s a nemzeti és társadalmi hagyományok teljes „letörlésével” akart „tabula rasát, majd új kultúrát teremteni”. [47] „Alig kétséges – folytatja –, hogy ezt a világot a maga egészében, konkrét szerkezeti felépítésében, történelmi hagyománygyökézetével és kulturális, morális, ideológiai felépítményrendszerével ő rajzolta fel először – megsemmisítendő célpontul – a szocialista mozgalom és, közvetve, a demokratikus törekvések számára.”[48]

Szabó úgy vélte, annak, hogy a magyarság „semmi önállót a tudományokban és művészetekben” nem teremtett, annak egyértelműen a „kulturális elmaradottság és tunyasággá vált közöny” volt az oka.[49] Másutt pedig a „magyar kultúrának nevezett mocsár poshadt fojtó vizéről”[50] beszél. Ez a kérlelhetetlen ellenszenv jut kifejezésre akkor is, amikor a magyar kultúrpolitikát ostromozza. Élesen elítéli ugyanis a kultúra és a tudomány nemzeti céloknak való alárendelését: „felállították azt az örült, azt az öngyilkos elvet, hogy a magyarosítás, a magyar nemzeti állam eszméjének kell hogy szolgáljon minden törekvés... a

tudomány, a művészet, az irodalom. Magyar, magyar, magyar legyen mind!”[51] Érvérese szerint ez a fajta beavatkozás minőségi romlást idéz elő a tudományban, amiről a magyarok úgy gondolkoznak, hogy magyar legyen „ha a benső igazsága tiltakozik ellene, legyen inkább hamis”, vagy a művészetben, ami „ha a teremtő erő más irányba hajtja, inkább legyen rossz!” és az irodalomban, ami „ha az élet parancsoló szava az általánosság hangját szólaltatja meg benne, inkább legyen hazug, legyen léha, jellemtelen”. [52] Szabó tehát alapjaiban kérdőjelezi meg a magyar tudomány, művészet és irodalom létjogosultságát, berzenkedik attól, hogy ezek nemzeti jelleget öltsenek. Az idő múlásával aztán arra a felismerésre jut, hogy valójában a nemzeti kultúra is csupán egy illúzió, vágyalom: „egyetlen haladó, a fejlődés útját járó népnek sincs nemzeti kultúrája! Mert mióta az emberi társadalom áll, nincs és nem volt kulturális fejlődés kívülről jövő behatások, külső ingerek, kulturális cserekereskedelem nélkül”. [53]

Ennek fényében igencsak meglepő, ahogy Szabó Ervin a magyar nyelvről, mint államnyelvről nyilatkozik. Annak nemzetiségi területeken való terjedését ugyanis pozitív, előremutató fejleménynek tartja:

Ha azonban az úgynevezett államnyelv kulturális erejénél, használhatóságánál, gyakorlatiasságánál fogva mind több teret hódít, ezt csak örömmel üdvözölhetjük. Magyarország haladásának egyik legsúlyosabb béklyója az a nemzetiségi széttagoltság, melyben élünk. Rendkívül megnehezíti ez a nép összetartását és együttes küzdelmét is. Minél egységesebb lesz a nyelv, annál könnyebben lesz a nép is egységes! S ezen éppenséggel nem lesz okuk a mi hazafiainknak örvendezni! [54]

Persze azt nem érdemes feltételezni, hogy Szabó a nemzeti kultúra értékeinek hordozójaként, esetleg mint a nemzeti önazonosság alapvető elemeként tekintett volna a magyar nyelvre. Hűvös pragmatizmust árulnak el szavai, amikor a „haladás legsúlyosabb béklyójaként” hivatkozik az ország soknemzetiségű voltára, mely adott esetben törésvonalat okozhat, kiélezheti az ellentétet a munkásosztályon belül is.

„a ti nemzeti érzésetek nem sokkal jobb, mint a magyar urak uralomvágya” – Szabó és a nemzetiségek

A dualizmus időszakában központi kérdéssé váló nemzetiségi problémára adott Szabó Ervin-féle válaszok vizsgálata témánk szempontjából mindenekelőtt azért megkerülhetetlenek, mert a kérdés messze túlmutat önmagán. Bonyolultságánál fogva a korban rendkívül sokféle megközelítés született, szinte minden politikai irányzat és független értelmiségi csoportosulás határozott véleménnyel rendelkezett a probléma jelentőségét és lehetséges megoldási, vagy legalábbis kezelési módzatait illetően. Az, hogy ki milyen szemléletben állt hozzá a Magyarországon élő nemzeti kisebbségek kérdéséhez, igen sokat elárul arról, mit gondolt a nemzetállamiságról, nemzeti érdekről és a hazafiságról.

A nemzeti hagyományokat és a nemzeti érzést igen kevésre becsülő Szabó Ervin már névtelen cikksorozatának alkalmával foglalkozott a nemzetiségi kérdéssel, igaz, meglehetősen felületesen. Mondandójából két dolog érdemel említést. Az egyik – amivel rögtön el is tolja a szociáldemokráciától –, hogy „mesterségesen csinált dolognak” tartja nemzetiségi kérdést, az uralkodó osztály gazdasági érdekei miatt állandóan felszínen tartott és felszított, hamis ellentétnek.[55] A másik pedig, hogy szembeszáll azokkal, akik a történelmi jogra, vagy magasabb kulturális nivóra hivatkozva igényelnek vezető szerepet a magyarság számára. Elvégre ez az érvrendszer ámítás, „melynek egyetlen mentsége, hogy az emberek a sokszor ismételt hazugságok szuggesztív hatásának maguk is áldozatul estek” és az ezt hangoztatók „maguk is szentül hiszik, hogy azok a képzelődések – valóságok”.[56]

Felfogását később is megtartotta, bár hozzátartozik az igazsághoz, hogy a magyar nacionalista törekvések mellett a nemzetiségi mozgalmakat és az ő nacionalizmusukat is határozottan elítélte. A nemzetközi diákkongresszushoz intézett röpiratában megfeddi a román, szerb, erdélyi szász, horvát és szlovák egyetemi hallgatókat is: „a ti nemzeti érzésetek nem sokkal jobb, mint a magyar urak uralomvágya. Ti éppúgy csak a saját érdekeitekkel törődtök, mint azok! Ők uralkodni akarnak és uralkodni akartok ti is!”[57] Szemükre veti továbbá, hogy azok a magyar *nép* „kimondhatatlan szenvedései” iránt közömbösek, s csak saját gyötrelmeikkel foglalkoznak.[58]

Jászival való levelezéséből kiolvasható, hogy Szabó az 1868-as liberális nemzetiségi törvényt alkalmasnak találta ahhoz, hogy egy leendő szocialista nemzetiségi politika kiindulópontja legyen.[59] Érdekes kettősség nála, hogy míg a magyar kultúrát színvonalatlannak tartja, addig a kultúrfőlény tételét végül mégis hajlandó elfogadni: „nemzetiségi terjeszkedésnek

csakis ott van jogosultsága, ahol a kulturális felelősség a maga belső erejével hódít, egyébként pedig minden nemzetiség szabadon fejleszthesse nemzeti műveltségét”. [60]

„Középeurópa”

Nagy port kavart, s jelentősen polarizálta a hazai politika különböző irányzatainak képviselőit a német politikus, Friedrich Naumann által 1915-ben publikált Mitteleuropa terv, mely nagy vonalakban az Osztrák-Magyar Monarchia és Németország között létesítendő előbb gazdasági (vámunió), később politikai szövetségről, egy új, közös állam kialakításáról szólt. A tervet elutasítók között találjuk a miniszterelnököt, Tisza Istvánt, Ady Endrét, Kunfi Zsigmondot vagy a keresztényszocialista Giesswein Sándort. A Mitteleuropa gondolatot pozitívan értékelte többek között ifjabb Andrássy Gyula, Ignóus, Szabó Ervin és Jászi Oszkár is. [61] Szabó és Jászi nem egyszerűen üdvözölték az elképzelést, hanem teljes mellszélességgel kiálltak mellette, számos írásban, konferencián való felszólalásban népszerűsítették azt. Érdemes tehát megvizsgálni, mi mozgatta a két radikális gondolkodót, milyen megfontolásból kerültek saját elv- és párttársaikkal is ellentétbe a Naumann-terv kapcsán.

Szabó Ervin, aki anti-militarista és -imperialistaként volt ismert, kissé meglepő módon a demokratikus átalakulás és a közép-európai integráció eszközeként tekintett a Mitteleuropára. [62] Úgy látta, hogy a szomszédos államok között létrehozandó gazdasági és államjogi szövetség elvezethet egy egész Európát magába foglaló konföderáció megteremtéséhez. Mint a *Társadalomtudományi Társaságnak* a témában rendezett vitáján elmondta: „Középeurópát csak úgy lehet elfogadni, ha lépést jelent az Európai Egyesült Államok felé.” [63] Az egységesülés egyik legnagyobb előnye pedig az lenne, hogy „emberi nemet nemzeti gyűlöletek és versengő militarizmusok” a jövőben nem teszik majd tönkre. [64] Szabó osztotta Jászinak az „európai államfejlődés irányvonaláról” szőtt elképzeléseit. Eszerint a hűbéri, a patriarchális abszolutista, majd az abszolút királyság állama után a „nyelvi és kulturális egység által összetartott” (nemzet)állam következett, s ezt váltja fel a nemzeteken felüli vagy nemzeteken túli, „gazdasági érdekek által összecsomózott” imperialisztikus állam. [65]

Lajtán innen, Lajtán túl

Mivel a hazai szociáldemokrata mozgalom szinte teljes egészében német és osztrák mintára szerveződött meg, a főbb impulzusok német nyelvterületről eredtek, talán nem haszontalan röviden áttekinteni, hogy viszonyultak a nemzeti kérdéshez az Osztrák-Magyar Monarchia másik szociáldemokrata pártjának tagjai, az ún. ausztromarxisták.^[66]

Előjáróban elmondható, hogy közel sem képviseltek olyan merev álláspontot, mint magyarországi elvtársaik, nézeteik jóval összetettebbek és árnyaltabbak voltak. A neves ausztromarxista gondolkodó és politikus, Otto Bauer, *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie* című művében például a következőképp határozta meg a nemzet fogalmát: „A nemzet sohasem más, mint sorsközösség. De ez a sorsközösség egyrészt a közös sors által kifejlesztett tulajdonságok átöröklése által lesz hatékonyá, másrészt ama kultúrjavak hagyománya által, melyeket a nemzet sorsa sajátosságukban meghatározott.”^[67] Bauer a nemzetről, mint sorsközösségről, a közös sors „átörökléséről” és a „kultúrjavak hagyományáról” beszél, ami – mint láthattuk – szöges ellentétben áll Szabó marxi ihletettségű, bizonyos mértékig még azon is túltevő nemzetfelfogásával. Emellett Bauer előszeretettel használta a „jellemközösség” és a „nemzeti karakter” kifejezéseket is, amiért baloldali kritikusan gyakran bírálták is, nézeteit pedig miszticizmusként bélyegezték meg.^[68]

Szemléletük a legteljesebben talán a nacionalizmus határozott elutasításában egyezik meg. Bauer ebben a kérdésben magáévá tette a manipulációs teóriát, vagyis ő is úgy gondolta, hogy a hazafiaskodó politikai elit a szólamait csupán megtévesztésre, az egyes osztályok egymás ellen fordítására használja fel. Mindamellett tény, hogy a birodalom nemzetiségi kérdése nála és társánál, Kar Rennernél egyértelműen német nézőpontból jelenik meg, s megoldási javaslataikat is ebben a szellemben tették meg. Bauer viszont Rennerrel és Szabóval ellentétben nem vallotta azt, hogy a haladást *csakis* a nagyobb, nemzetek feletti államalakulatok szolgálhatják, sőt, az első világháború idején már addig a következtetésig is eljutott, hogy a nemzeti önrendelkezés alapján a kis nemzetek számára is biztosítani kell a nemzetállam megalakításának lehetőségét.^[69]

Az osztrák szociáldemokraták magyar elvtársaikhoz és Szabóhoz képest lényegesen máshogy látták a proletariátus helyzetét a nemzeten belül. Elképzeléseikben a demokratizálódás egyik legfontosabb hozadéka az volt, hogy a nemzeti kultúra végre kiterjedhet a munkásosztályra is, mely sokáig ki volt rekesztve abból. A proletariátus *nemzeti kultúrába való integrálásának* programját Renner és Bauer is következetesen képviselte.^[70] Ez a szemlélet minőségileg tért el a nemzeti kultúra létét is megkérdőjelező Szabó Ervin gondolkodásától.

Összegzés

Összegezve tehát úgy tűnik, hogy az integrációs fejlődési elvet valló Szabó Ervin annyiban tartotta kívánatosnak a nemzetek létezését, amennyiben azok a fejlődés egy lépcsőfokát képviselték. Láthattuk, hogy elképzelése szerint az egységesülés elsősorban gazdasági alapon megy végbe, de kulturális dimenzióval is bír, s a nemzetek idővel feloldódnak egymásban (az alacsonyabb rendű a magasabban), majd egyszerűen megszűnnek létezni. Ez az egyetemes fejlődésbe vetett hiten alapuló gondolati hagyomány a mai napig meghatározónak tekinthető.

Szabó Ervin következetes nemzetekfelettségét nem érdemes megkérdőjelezni. Hatása a szociáldemokraták nemzetszemléletére és a nemzetiségi kérdésben elfoglalt álláspontjára kitapintható. Noha élete végére eltávolodott pártjától, s már csak egy „kicsiny szekta guruja”[71] maradt, „szellemi vezérként” irányította a személyéért rajongó szocialista diáksereget.[72] S ha számításba vesszük, e „kicsiny szekta” milyen energikus tevékenységet fejtett ki a Nagy Háború utolsó éveiben és a forradalmakban, felértékelődik Szabó nemzetellenes dogmáinak szerepe is a magyar történelem alakulásában. Ide kívánczik, hogy léteznek olyan vélemények, melyek szerint Szabó a háború ideje alatt „megtért” a magyarsághoz, integrálódott a „magyar társadalomba és kultúrába”. [73] Ezekhez azonban – sajnos – hiányzik az érdemi kifejtés.

Absztrakt

„Az emberiséget nem lehet nemzeti korlátok közé zárni” – Szabó Ervin és a nemzeti eszme

A századelő Magyarországon a progresszív körök meglehetősen ellentmondásosan viszonyultak a nemzeti eszméhez és a hazafisághoz. Szabó Ervin, az elismert könyvtáros és szocialista ideológus feltűnően elutasító volt a nemzeti kultúrával, hagyományokkal és a nacionalizmussal szemben. Az osztályharc kategóriáiban gondolkodva Szabó úgy vélte, hogy a nemzet csupán egy fiktív közösség, amellyel az uralkodó osztály a tömegek figyelmét akarja elterelni a valódi konfliktusokról, vagyis az osztálykonfliktusokról. A hazafiságról is kialakította saját meghatározását, amely azonban semmilyen módon nem kapcsolódott a magyarsághoz mint nyelvi-kulturális közösséghez, hanem egyszerűen a szocialista tanok igenlését azonosította azzal. Szabó Ervin nemzeti eszméről való gondolkodásának

jelentősége abban rejlik, hogy nagy hatással volt a szociáldemokrata párt hivatalos álláspontjára, és mivel gondolatai a magyar baloldalon igen népszerűek voltak, a fiatalabb generációra is hatottak. A Tanácsköztársaság lelkes internacionalista hívei között számos Szabó-tanítvány jelent meg.

Kulcsszavak: nemzet, nemzeti eszme, hazafiság, nacionalizmus, internacionalizmus, nemzetiségi kérdés, marxizmus, nemzeti kultúra, Mitteleuropa, ausztromarxizmus

Abstract

„Humanity cannot be confined to national borders” – Ervin Szabó and the national identity

In the early 20th century, the progressive circles in Hungary had a rather contradictory attitude towards the national idea and patriotism. Ervin Szabó, the acknowledged librarian and socialist ideologist was remarkably dismissive of all „national” things. Thinking in class struggle categories, Szabó believed that the nation was merely a fictional community with which the ruling class aimed to divert the attention of the masses from the real conflicts, the class conflicts. Otherwise, Szabó also developed his own concept of patriotism, which, however, was not connected in any way with the Hungarians as a cultural-linguistic community, instead he identified socialism with patriotism. The significance of Ervin Szabó's thinking about the nation idea in the fact that he had a great influence on the official position of the Social Democratic Party, and since his ideas were very popular in the Hungarian left, they also affected the younger generation. Among the enthusiastic internationalist supporters of the Hungarian Soviet Republic, a number of Szabó disciples appeared.

Keywords: nation, national idea, patriotism, nationalism, internationalism, nationality issue, Marxism, national culture, Mitteleuropa, austromarxism

Bibliográfia

Források

A haza és a munkások, *Népszava*, 1895. október 16., 3-4.

A hazafiságról. *Népszava*, 1900. augusztus 24., 3.

A nemzetiségi kérdés, *Népszava*, 1902. június 19., 2.

A nemzetköziségről. *Népszava*, 1900. július 5., 2-3.

Bauer, Otto: *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*, London, Forgotten Books, 2016.

Egy szocialista levelei, *Népszava*, 1894. október 26., 2.

Erényi Tibor (szerk.): *A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai*, Budapest, Szikra, 1951.

Hazafiság és szabadság. *Népszava*, 1902. május 27., 2.

Jászi Oszkár: Néhány szempont a nemzetiségi kérdéshez, *Huszedik Század*, VIII. évf, 1907/10, 889-905.

Karl Marx – Friedrich Engels: A Kommunista Párt kiáltványa, in *Karl Marx és Friedrich Engels művei*, 4. köt., Budapest, Kossuth, 1959, 437-470.

Karl Marx: A polgárháború Franciaországban, in Pach Zsigmond (szerk.): *Hazafiság – nemzetköziség. Szemelvénygyűjtemény*, Budapest, Szikra, 1977, 10-51.

Mi és ők, *Népszava*, 1902. április 12., 3-4.

Szabó Ervin: A diákokhoz [1903], in R. Török Piroska (szerk.): *Szabó Ervin válogatott írásai*. Budapest, Kossuth, 1958, 93-109.

Szabó Ervin: A Középeurópai Vámszövetség angol megvilágításban, *Huszedik Század*, XVII., 1916/1, 202-207.

Szabó Ervin: A magyar jakobinusok, in Litván György (szerk.): *Szabó Ervin történeti írásai*. Budapest, Gondolat, 1979, 26-47.

Szabó Ervin: A magyar szabadság. Néhány szó az 1902-es nemzetközi diákkongresszushoz [1902], in R. Török Piroska (szerk.): *Szabó Ervin válogatott írásai*. Budapest, Kossuth, 1958, 36-51.

Szabó Ervin: A nemzeti eszme és az állam, in Szerdahelyi Sándor (szerk.): *A Budapesti Újságírók egyesülete 1909. évi Almanachja*, Budapest, Korvin Testvérek, 1909, 360-367.

Szabó Ervin: Az 1514-i forradalom, in Litván György (szerk.): *Szabó Ervin történeti írásai*. Budapest, Gondolat, 1979, 76-89.

Szabó Ervin: Bevezetés Engels: A magyar forradalom c. művéhez, in Litván György (szerk.): *Szabó Ervin történeti írásai*. Budapest, Gondolat, 1979, 120-149.

Szabó Ervin: Középeurópa. A Társadalomtudományi Társaság vitája, *Huszdik Század*, XVII., 1916/1, 439-447.

Szabó Ervin: Sovinizmus, *Népszava*, 1900. január 9., 1.

Szabó Ervin: Szabad-e hinnünk? *Népszava*, 1902. június 10., 1.

Szabó Ervin: Tudomány és politika, *Népszava*, 1902. május 13., 2.

Szabó Ervin: Ünneprontók? in Litván György (szerk.): *Szabó Ervin történeti írásai*. Budapest, Gondolat, 1979, 55-60.

Felhasznált irodalom

Agárdi Péter: *Nemzeti értékviták és kultúrafelfogások 1847–2014*, Budapest, Napvilág, 2015.

Csunderlik Péter: *Radikálisok, szabadgondolkodók, ateisták. A Galilei Kör története (1908-1919)*, Budapest, Napvilág, 2017.

Egry Gábor: Ausztromarxizmus, nemzeti kérdés, autonómia, in Ludassy Mária – Bognár Zoltán (et al. szerk.): *Autonómia, liberalizmus, szociáldemokrácia*, Budapest, Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, 2006, 135-142.

Egry Gábor: Szociáldemokrácia és a nemzetiségi kérdés, in Feitl István – Földes György – Hubai László: *Útkeresések. A magyar szociáldemokrácia tegnap és ma*, Napvilág, Budapest, 2004, 359-373.

Erényi Tibor – Kende János – Varga Lajos: *Fél évszázad. A szociáldemokrácia története Magyarországon 1868-1919*, Budapest, Politikatörténeti Intézet, 1990.

Ernest Geller: A nacionalizmus kialakulása: a nemzet és az osztály mítoszai, in Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek (Szöveggyűjtemény)*, Budapest, Rejtjel, 2004, 45-79.

Gáll Ernő: Az újraolvasandó Otto Bauer I, *Korunk*, XLI. évf. 1982/ 4, 241-246.

Gyarmati Enikő: A föderalizmus pozíciói a Nagy Háború korában. Friedrich Naumann „Középeurópá”-ja száz év távlatából, *Közép-Európai Közlemények*, X. évf., 2017/1, 115-128.

Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*, Budapest, Osiris, 2007.

Hatos Pál: *Az elétkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*, Budapest, Jaffa, 2018.

Karsai László: Marx és Engels a nemzeti kérdéstről, *Magyar filozófiai szemle*, XXIV. évf. 1980/3, 396-418.

Kemény G. Gábor: A nemzetiségi kérdés a régi Népszavában az első világháborúig, *Tiszatáj*, XXXI. évf., 1977/6., 58-69.

Kovács Dávid: A nemzeti kérdés a szociáldemokraták gondolatvilágában a századelőn, in uő: *Nemzetfelfogás és történelemszemlélet a 20. századi Magyarországon*, Budapest, L'Harmattan, 2017, 9-20.

Kovács Dávid: Nemzeti identitás mint „hamis tudat”. A nemzeti kérdés a magyarországi szociáldemokrata nyilvánosságban a 20. sz. elején, in Czeglédy Anita – Sepsi Enikő – Szummer Csaba (szerk.): *Tükör által – Tanulmányok a nyelv, kultúra, identitás témaköréből*, Budapest, L'Harmattan, 2016, 58-66.

Köpeczi Béla: Mi a nemzet? Nemzet és nemzetköziség a marxizmusban, *Magyar tudomány*, XLI. évf., 1996/9, 1080-1092.

Litván György: Szabó Ervin és a magyar történelem, *Párttörténeti Közlemények*, XXIII. évf., 1977/4, 185-193.

Litván György: *Szabó Ervin, a szocializmus moralistája*, Budapest, Századvég, 1993.

Richard Georg Plaschka: Integráció és hagyomány. Nemzeti önértelmezés és történelmi tudat Közép-Kelet-Európában, *Világtörténet*, XIII. évf., 1991/tavaszi-nyári, 29-37.

Vörös Boldizsár: „A múltat végképp eltörölni?” Történelmi személyiségek a magyarországi

szociáldemokrata és kommunista propagandában 1890-1919, Budapest, MTA
Történettudományi Intézet, 2004.

[1] Karsai László: Marx és Engels a nemzeti kérdésről, *Magyar filozófiai szemle*, XXIV. évf. 1980/3, 396.

[2] Köpeczi Béla: Mi a nemzet? Nemzet és nemzetköziség a marxizmusban, *Magyar tudomány*, XLI. évf., 1996/9, 1080-1081.

[3] Karl Marx – Friedrich Engels: A Kommunista Párt kiáltványa, in *Karl Marx és Friedrich Engels művei*, 4. köt., Budapest, Kossuth, 1959. 451, 453.

[4] Uo.

[5] Karl Marx: A polgárháború Franciaországban, in Pach Zsigmond (szerk.): *Hazafiság – nemzetköziség. Szemelvénygyűjtemény*, Budapest, Szikra, 1977, 10.

[6] Vö. Ernest Geller: A nacionalizmus kialakulása: a nemzet és az osztály mítoszai, in Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek (Szöveggyűjtemény)*, Budapest, Rejtjel, 2004, 45-79.

[7] Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*, Budapest, Osiris, 2007, 469.

[8] Erényi Tibor (szerk.): *A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai*, Budapest, Szikra, 1951, 319.

[9] Idézi Erényi Tibor – Kende János – Varga Lajos: *Fél évszázad. A szociáldemokrácia története Magyarországon 1868-1919*, Budapest, Politikatörténeti Intézet, 1990, 94.

[10] Egy szocialista levelei, *Népszava*, 1894. október 26., 2.

[11] A haza és a munkások, *Népszava*, 1895. október 16., 3.

[12] Litván György: *Szabó Ervin, a szocializmus moralistája*, Budapest, Századvég, 1993, 54.

[13] Uo., 52.

- [14] Hazafiság és szabadság. *Népszava*, 1902. május 27., 2.
- [15] Mi és ők, *Népszava*, 1902. április 12., 3.
- [16] A nemzetköziségről. *Népszava*, 1900. július 5., 2-3.
- [17] A hazafiságról. *Népszava*, 1900. augusztus 24., 3.
- [18] Uo.
- [19] Uo.
- [20] Uo.
- [21] Uo.
- [22] Uo.
- [23] Kovács Dávid: A nemzeti kérdés a szociáldemokraták gondolatvilágában a századelőn, in Uő: *Nemzetfelfogás és történelemszemlélet a 20. századi Magyarországon*, Budapest, L'Harmattan, 2017, 14-15.
- [24] Uo., 15.
- [25] Szabó Ervin: A magyar szabadság. Néhány szó az 1902-es nemzetközi diákkongresszushoz [1902], in R. Török Piroska (szerk.): *Szabó Ervin válogatott írásai*. Budapest, Kossuth, 1958, 51.
- [26] Szabó Ervin: A diákokhoz [1903], in *Szabó Ervin válogatott írásai*, 104.
- [27] Uo., 104-108.
- [28] Kovács: A nemzeti kérdés a szociáldemokraták gondolatvilágában a századelőn, 15.
- [29] Szabó Ervin: A nemzeti eszme és az állam, in Szerdahelyi Sándor (szerk.): *A Budapesti Újságírók egyesülete 1909. évi Almanachja*, Budapest, Korvin Testvérek, 1909, 360-361.
- [30] Idézi Litván: *Szabó Ervin*, 182.

[31] A sokat idézett kifejezést állítólag Bartha Miklós, a neves publicista és függetlenségi politikus használta elsőként. Kovács Dávid: Nemzeti identitás mint „hamis tudat”. A nemzeti kérdés a magyarországi szociáldemokrata nyilvánosságban a 20. sz. elején, in Czeglédy Anita – Sepsi Enikő – Szummer Csaba (szerk.): *Tükör által – Tanulmányok a nyelv, kultúra, identitás témaköréből*, Budapest, L'Harmattan, 2016, 60.

[32] Richard Georg Plaschka: Integráció és hagyomány. Nemzeti önértelmezés és történelmi tudat Közép-Kelet-Európában, *Világtörténet*, XIII. évf., 1991/tavaszi-nyári, 34-35.

[33] Szabó Ervin: Bevezetés Engels: A magyar forradalom c. művéhez, in Litván György (szerk.): *Szabó Ervin történelmi írásai*. Budapest, Gondolat, 1979, 127.

[34] Szabó: A magyar jakobinusok, in *Szabó Ervin történelmi írásai*, 30.

[35] Szabó: Az 1514-i forradalom, in *Szabó Ervin történelmi írásai*, 76.

[36] Uo., 82.

[37] Vörös Boldizsár: „A múltat végképp eltörölni?” *Történelmi személyiségek a magyarországi szociáldemokrata és kommunista propagandában 1890-1919*, Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 2004, 14-16.

[38] Uo.

[39] Széles körben elterjedt szokás Szabó Ervint történetíróként is emlegetni, annak ellenére, hogy nem volt valódi, „céhbeli” történész. Egyes történelmi művei ugyanakkor valóban magas színvonalat képviselnek saját nemükben.

[40] A teljesség igénye nélkül lásd *Kossuth Lajos és Ugron Gábor; A Kossuth-ünnep; Pártunk és a Kossuth-ünnep; Ünneprontók?, 1848*.

[41] Szabó: Ünneprontók? in *Szabó Ervin történelmi írásai*, 59.

[42] Uo., 60.

[43] Gyurgyák: *Ezzé lett magyar hazátok*, 465.

[44] Litván György: Szabó Ervin és a magyar történelem, *Párttörténelmi közlemények*, XXIII.

évf., 1977/4, 190.

[45] Szabó: Bevezetés Engels: A magyar forradalom c. művéhez, 128.

[46] Idézi Litván: Szabó Ervin és a magyar történelem, 190.

[47] Litván: *Szabó Ervin*, 67, 69.

[48] Uo.

[49] Szabó Ervin: Tudomány és politika, *Népszava*, 1902. május 13., 2.

[50] Szabó Ervin: Szabad-e hinnünk? *Népszava*, 1902. június 10., 1.

[51] Uo.

[52] Uo.

[53] Szabó Ervin: Középeurópa. A Társadalomtudományi Társaság vitája, *Huszedik Század*, XVII., 1916/1, 445. Szabó művészet- és kultúrafelfogásáról bővebben lásd Agárdi Péter: *Nemzeti értékviták és kultúrafelfogások 1847–2014*, Budapest, Napvilág, 2015, 159-165.

[54] Szabó Ervin: Sovinizmus, *Népszava*, 1900. január 9., 1.

[55] A nemzetiségi kérdés, *Népszava*, 1902. június 19., 2.

[56] Uo.

[57] Szabó: A magyar szabadság, in *Szabó Ervin válogatott írásai*, 38.

[58] Uo.

[59] A kérdés megítélésének tekintetében egyébként a szociáldemokrata párton belül is heves viták zajlottak a „mészkeltek” és a „radikálisok” között. A mészkeltek úgy gondolták, hogy egyáltalán nem szabad túlzott jelentőséget tulajdonítani a nemzetiségi kérdésnek, ráadásul az idővel magától is rendeződni fog. A radikálisok – köztük tartozott Szabó is – ezzel szemben a nemzetiségi jogokért való küzdelmet is a párt zászlajára kívánták tűzni. A vitában végül előbbiek kerekedtek felül. Kemény G. Gábor: A nemzetiségi kérdés a régi *Népszavában* az első világháborúig, *Tiszatáj*, XXXI. évf., 1977/6., 61.

[60] Idézi Litván: *Szabó Ervin*, 55.

[61] Gyarmati Enikő: A föderalizmus pozíciói a Nagy Háború korában. Friedrich Naumann „Középeurópa”-ja száz év távlatából, *Közép-Európai Közlemények*, X. évf., 2017/1, 119-120.

[62] Litván: *Szabó Ervin*, 205.

[63] Szabó Ervin: Középeurópa, *Husadik Század*, XVII. évf., 1916/1, 446.

[64] Szabó Ervin: A Középeurópai Vámszövetség angol megvilágításban, *Uo.*, 208.

[65] Szabó: Középeurópa, 436.

[66] Az osztrák szocialisták a korszakban egyértelműen széleskörű elméleti munkásságot fejtettek ki, látókörukbe a nemzeti-nemzetiségi kérdés a birodalom alapvető problémáinak egyikeként került bele.

[67] Idézi saját fordításában Jászi Oszkár: Néhány szempont a nemzetiségi kérdéshez, *Husadik Század*, VIII. évf, 1907/10, 890.

[68] Gáll Ernő Az újraolvasandó Otto Bauer I, *Korunk*, XLI. évf. 1982/ 4, 245. Ahogy Bauer fogalmaz: „A nemzeti kérdést csak a nemzeti karakter fogalmából kiindulva lehet felvetni. Vigyük be az első németet egy idegen országba, például angolok közé, és rögtön tudatára ébred a ténynek: ezek más emberek, más gondolkodásmóddal és érzéssel, akik ugyanarra a külső ingerre másképp reagálnak, mint a megszokott német környezet.” [Die Frage der Nation kann nur aufgerollt werden aus dem Begriff des Nationalcharakters. Bringen wir den erstbesten Deutschen in ein fremdes Land, etwa mitten unter Engländer, und er wird sich sofort dessen bewusst: das sind andere Menschen, Menschen mit einer anderen Art zu denken, zu fühlen, Menschen, die auf gleichen äußeren Reiz anders reagieren als die gewohnte deutsche Umgebung.] Otto Bauer: *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*, London, Forgotten Books, 2016, 2.

[69] Persze Bauer is kívánatosnak tartotta a birodalmak létrejöttét, ám ő elsősorban egyfajta laza konföderációt, a kis nemzetállamok szövetségét helyeselte. Bővebben lásd Egry Gábor: Ausztromarxizmus, nemzeti kérdés, autonómia, in Ludassy Mária – Bognár Zoltán (et al. szerk.): *Autonómia, liberalizmus, szociáldemokrácia*, Budapest, Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, 2006, 137-138.

[70] Egry Gábor: Szociáldemokrácia és a nemzetiségi kérdés, in Feitl István – Földes György – Hubai László: *Útkeresések. A magyar szociáldemokrácia tegnap és ma*, Napvilág, Budapest, 2004, 363.

[71] Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*, Budapest, Jaffa, 2018, 57.

[72] Szabó szocialista tanítványaira tett döntő hatásáról bővebben lásd Csunderlik Péter: *Radikálisok, szabadgondolkodók, ateisták. A Galilei Kör története (1908-1919)*, Budapest, Napvilág, 2017, 85-87. Idézi továbbá Kelen Jolánt: „Szabó Ervint vallottuk tanítómesterünknek. Tőle tanultuk, hogy minden meggyőződés annyit ér, amennyire kiállunk érte. És kiálltunk érte, egész életünkkel, egész valónkkal.” (Kelen Jolán visszaemlékezése a Galilei Körre, 146, 145. láb.)

[73] „A tudós higgadtságával és a *magyarságba befogadott, beilleszkedett*, annak életét, típusait és rétegeit belülről ismerő közéleti ember nyugalomával tudta már elemezni ezt a társadalmat és a hozzá való saját viszonyát.” [Kielemlés – H.A.] Litván: *Szabó Ervin*, 215.

Kocsis Annamária: „...az kezemet fejére teszem, úgy esküszöm reá, hogy boszorkány” Boszorkányüldözés és egyéni történetek Szabolcs vármegyéből

Bevezetés

A boszorkányperek vizsgálata során a vádiratokból, tanúvallatási jegyzőkönyvekből egyéni tragédiák, egyedi sorsok tárulnak elénk. A dolgozat célja Galgócziné Gacsályi Erzsébet és Kardosné Mátyusi Katalin történetét párhuzamba állítva bemutatni a korabeli boszorkányvádaskodást, a vádak megjelenési formáit, valamint szemléltetni a boszorkányrontásnak tulajdonított esetek egyéni narratíváit.

A kutatás szempontjából a legideálisabb, ha a vizsgálni kívánt iratanyag tartalmazza a vádlott és a meghallgatott tanúk vallomásait, valamint az ügy kimenetele, tehát az ítélet is ismert. Sok esetben ez nem teljesül, számos olyan peres anyag kerülhet a kezünk ügyébe, melyben csak az iratok fele, vagy egy része (perfelvétel és vallomások) maradt fenn az évek során. A vádlott vallomása és maga az ítélet gyakran nem képezi részét a periratoknak. Jelen dolgozat forrásbázisát a bizonyítási eljárás, valamint a kihallgatások során keletkezett szövegek alkotják. Ezek Szabolcs vármegye nemesi közgyűlésének iratai (acta politica) között, valamint a magyarországi boszorkánypereket közreadó forráskiadványokban található meg.[1]

A Szabolcs vármegyében boszorkánysággal megvádolt személyek közül azért esett e két asszonyra a választásom, mert mindkettejük többször került eljárás alá. Előbbi a 18. század első két évtizedében, míg utóbbi az 1750-60-as években. A hasonlóság ellenére egy dologban Gacsályi Erzsébet történetétől Mátyusi Kataliné mégis különbözik. Az ő esetében hangsúlyosabban jelen van a lokális közösség, s annak szövevényes ismeretségi hálózata. A két asszony Szabolcs vármegyében lefolytatott boszorkánypereinek periratait vizsgálva megtudhatjuk, hogyan kerültek a figyelem középpontjába, majd eljárás alá, boszorkányságuk okán milyen vádakkal illették őket, s hogy egyáltalán mire számíthatott egy hozzájuk hasonlóan boszorkányvád alá eső (özvegy)asszony.

A Szabolcs vármegyei boszorkányüldözés a 18. században

A magyarországi boszorkányüldözésről elmondható, hogy országos viszonylatban a legintenzívebb és legtöbb áldozatot követelő periódusa a 18. század elejére, vagyis a Rákóczi-szabadságharc lezárultát követő évtizedekre tehető.[2] A mágia dekriminalizációját,[3] azaz a varázslás és boszorkányság bíróságokról való kiszorulását követően csökkent a boszorkányvádaskodás, azonban nem szűnt meg teljesen, ahogyan azt a korábbi kutatások feltételezték. A szabolcsi, valamint a szomszédos Szatmár és Bereg vármegyei területeken például az 1760-70-es, sőt még az évszázad '80-as éveiben is indult boszorkányság vádjával vizsgálat. A boszorkányvédaként azonban fokozatosan kezdték felváltani a kuruzslás, csalás, lopás vétségéért indított eljárások.[4]

Szabolcs vármegyében 1700 és 1710 között 3 személy ellen ugyanabban az ügyben indult vizsgálat, az 1702. évben. A következő boszorkányper 1712-re datálható. Az 1711-1720 közötti időszakban összesen 25 főt vádoltak boszorkánysággal. Az 1715-ös évben volt számuk a legmagasabb, 11 személynevet számlálhatunk. Az 1719. esztendő követően újabb peres anyaggal csak 1725-ben találkozunk, ekkor 3 vádlott került bíróság elé ugyanazon vizsgálat[5] során. Velük együtt ebben az évtizedben összesen 15 személyt helyeztek vizsgálat alá boszorkányság vétke miatt. 1731-1740 között a megelőző 10 évhez képest közel azonos volt a vádlottak száma, 16 fő. 1741-1750 közötti időszakban összesen 9-en kerültek vád alá. A perbe fogott személyek száma 1751 és 1760 közötti években ismét kimagasló számot mutat, ekkor összesen 26-an kerültek boszorkányság vádjára. A további évtizedekben jelentős csökkenés figyelhető meg, 1761-1770-ig 4, míg 1771-től 1780-ig mindössze 2 fő ellen indult vizsgálat. Az 1780 utáni évekből nem ismerünk boszorkánysággal vádolt személyt a vármegye területén.

Az általam vizsgált időszakban (1700-1783)[6] Szabolcs vármegyében 55 per zajlott, ezek egy kivételével vármegyei bíróságon folytak. A 100 érintett személyből 70-nél ismert az ügy kimenetele. Egy esetben elhalasztó, a többinél tényleges ítélet[7] született. 26 alkalommal mentették fel, bocsátották szabadon a vádlottat, ugyanakkor tisztító esküre, pénzbüntetésre vagy kezességen kihívásra nem volt példa. 7 fő testi fenyegetésben részesült, mely pálczázást, botozást, korbácsolást jelentett. 3 személyt kiűztek vagy kitiltottak a város, vármegye területéről. 7 vádlottat tortúrára küldtek, míg 26 esetben halálbüntetést szabott ki a bíróság; ebből egy kivételével (lefejezés) mind máglyára vetés volt. A Szabolcsból ismert ítéletek 37%-a halálbüntetés, szintén 37%-a pedig felmentés volt.

1700-1783 között az összesen perbefogott 100 személyből mindössze két férfi szerepel, a női

vádottak aránya 98%. Összehasonlításképpen ugyanebben az időszakban Szatmár vármegyében 88 különböző személy ellen folyt eljárás, közülük 6 férfi vádlott volt, itt a női vádlottak aránya 93%-ot tesz ki. Bereg vármegye esetében összesen 20 perbe fogott személyről beszélhetünk, ezek mindegyik nő volt.

A boszorkányvádról

A boszorkányság leginkább rontás formájában nyilvánult meg. Ennek során valamilyen ártalom, negatív irányú változás következett be. Ezeket a nem várt csapásokat különbözőképpen értelmezték. Az ember ugyanis természeténél fogva próbálja mindennek megtalálni az okát, majd arról következtetéseket levonni, vagy esetleg valaki mást megtenni érte felelőssé, bűnbakká.[8] A lefolytatott perek során a bíróság célja sem volt egyéb, mint a rontásvád bizonyítása. A rontás igazolásához szükség volt tanúk kihallgatására, kiknek vallomásai alapján a boszorkányság gyorsan bebizonyosodhatott. Általánosan elmondható, hogy a perek során kihallgatott tanúk többsége csak hallomásból tudott a történetekről, s e közvetett információk alapján nyilatkozott a vádlott személy boszorkányságáról. Ezeknek a vallomásoknak a nagy része valójában a vádlott előéletére irányult, a tanúk sokszor akár évtizedekre visszamenőleg idéztek fel bizonyos eseményeket, s ezeket megpróbálták minél meggyőzőbben a hatóság elé tárni. Ezekből kisejlik a rossz szomszédi viszony, melynek leggyakoribb eleme a szitkozódás, egymás fenyegetése.[9] Ez a verbális agresszió a legváltozatosabb formákban fordul elő a peres anyagokban. Legtöbbször a boszorkánynak titulált személy kért valamit a tanútól, melyet az nem, vagy nem a kérés pillanatában teljesített. Erre a boszorkány általában szitkozódással vagy fenyegetéssel reagált, s fenyegetése által valamilyen szerencsétlenség érte a tanút, saját vagy családtagjai egészségében romlás következett be. Azonban a kárvallottak is számtalanszor éltek a fenyegetés elrettentő erejével, melytől azt várták, hogy hatására a boszorkány leveszi róluk a rontást.

Az esetek egy részében a tanúk arról számoltak be, hogy a boszorkány álmukban jelent meg. Leggyakrabban éjszaka, de nem ritka, hogy a mezőn végzett munka közbeni pihenő alkalmával. Ekkor a boszorkány egyedül vagy többedmagával, esetenként valamilyen állat képében hirtelen csak megjelent a szobában, istállóban vagy egyéb kinti hálóhelyen, vagy bemászott az ablakon, bebújt a kéményen és kínoztá, bántalmazta az áldozatát, aki a sérülést elszenvedve, betegen tért magához. A beszámolókból a fojtogatás, a megnyomás, esetenként szexuális együttlétre utaló cselekedet jelenik meg. E vélt-valós találkozások

alkalmával tapasztalt rontások konkrét módját a tanúvallomások nem részletezik, leginkább annak körülményeire térnek ki, továbbá arra, hogy kinek vagy minek a képében jelent meg a boszorkány.[10]

A következőkben két eseteíráson keresztül bemutatásra kerülnek ezek a konfliktusforrások és a boszorkányrontásnak tulajdonított események egyéni értelmezései.

Galgóczi Istvánné Gacsályi Erzsébet története

A balkányi Galgóczi Istvánné Gacsályi Erzsébetet három alkalommal vádolták meg boszorkánysággal, először 1702-ben, majd 1713-ban és 1717-ben. 1702-ben a Szabolcs vármegyei Balkányban[11] Lökőné, alias Oláh Jánosné, Galgóczi Istvánné, valamint Fekete Istvánné és annak leánya ellen indult „nyilvánvaló boszorkányságuk és ördögösségük” miatt vizsgálat. A kihallgatott tanúk rontásról számoltak be. Kis Gergely, aki gyermeke és felesége halála miatt Galgóczinét okolta. Gergely mellett Virág Mihály is említést tett arról, hogy Gergely könyök csontjait Galgócziné hegedű lábának tartja: „hallotta Márton Györgynének szájából azt is, hogy Kis Gergely feleségit, gyermekit Galgóczi Istvánné ökre vesztette meg, az könyök csontjai[t] is hegedű lábának tartja.”[12] A megnevezett Márton Györgynére a legtöbb tanú beszámolójában szintén történt utalás. Ezekből kiderül, hogy Mártonnét korábban boszorkánysága okán megégették.[13] Az elbeszélések szerint Márton Györgyné boszorkánynak kiáltotta Galgóczinét és Fekete Istvánnét, mely tovább erősítette a gyanút ellenük.

Fekete Istvánnéra, az orosz bábára[14] három gyermekágyas asszony is reá vallott. Egyikük, Nagy Erzsébet „3 hónapi terhes asszony volt, rosszul volt, egy magyar bába felköltötte annak rendi szerint a Pásztor Ambrusnál levő orosz bábát is, hívatja és éjszakának idejének az gyermek elment, az orosz bába hová tette, azt nem tudja, hanem csak az gyermek masát [méhlepényt] látta. Eleget kérdezik a bábától, hova tette, de nem mondotta hova tette, gyanakszik reá hova tette, de bizonyosan tudja, hogy gyermek volt nála.”[15]

Pásztor Gáspár elmondása szerint Fekete Istvánné szidalmazta gyermekeit, melyért megfenyegette az orosz bábát, s az orosz bába is fenyegette Gáspárt. „[E]gy óra múlva a kertjébe ment volna, az kutyái más ember kutyájára reá támadtak, ment arra volna és a maga kutyái reá támadtak, megmardosták volna, ha mások meg nem mentik volna tőle [...] nagy gyanúsága volt az orosz bábára.” Ezen kívül Gáspár beszámolt arról is, hogy egyszer

álmában egy macska reá ment, azután két macska az ajtó felett szintén bement, „az első macska megnyomogatta, megfogdosta és az egyik macska mondja »nyomd meg az ördög tagját [az ördöghöz cimborált embert], mert ugyan reám vall ez éntem«. Arra kérde: ki vagy? Mondja az egyik macska »én vagyok Galgóczi Istvánné«.”[16] A tanú egyéb boszorkányságokról nem hallott. A balkányi asszonyok ügyének irataiból hiányzik az ítélet, ami valószínűleg meg sem született.

11 évvel később, 1713-ban Galgóczi Istvánné ismét boszorkányság vádja alá került, ezúttal Orosz Jánosnéval együtt vádolták. A boszorkányság vádjának bizonyításán túlmutat, hogy a tanúk kikérdezése során az alábbi kérdés is elhangzott: „Ha ki valamit tudna vagy boszorkányságot vagy egyéb híjában valóságot tudna, mely az Isten törvényivel ellenkezik, hiti után tartozik megmondani.”^[17] A meghallgatott 25 tanúból négyen emelték ki vallomásukban Galgóczinét, köztük a már 1702-ben is vallomást tevő Kis Gergellyel. A többiek más asszonyokat is emlegettek, s kitértek azok boszorkányságos cselekedeteire.

A harmadikként meghallgatott tanú, Deák István az alábbiakat idézte fel: „Feleségemtől bordát kért Galgóczi Istvánné, melyért feleségemet kértem, menjen vissza, adja oda a bordát, de nem cselekedte, mert utunk volt, hanem hazajöven odavitte feleségem, de akkor nem kellett. Ez 1 ingért harmadnapra megholt.”[18] A haláleset előtti konfliktus tulajdonképpen abból ered, hogy Galgócziné kölcsönkérte Deáknétól a szövőszékhez tartozó bordát, hogy egy ingre való vásznat tudjon szőni. Amiért pedig nem kapta meg idejében a kért eszközt, megsértődött, s később már nem is kellett neki. A tanú értelmezésében tehát felesége halála amiatt következett be, mert nem adták oda Galgóczinének a bordát. Hasonló esetről számolt be Orosz János is, aki „felesége szájából hallotta, lábát Galgóczi Istvánné vesztette meg, hogy vásznat nem adott neki.”[19]

A hatodikként meghallgatott Nemes János hallotta „Márton Györgyné szájából Galgóczi Istvánnét nyilvánvaló boszorkánynak mondotta.” Vida Erzsébet pedig vallomásában arról beszélt, hogy „Mária leányát az öléből el akarta vinni Galgóczi Istvánné, de nem engedte az anya gyermekét elvinni, hanem az padlatkán[20] elmene, de ugyan az gyermeket megette és abban holt meg.”[21] Az ügy ítélete hiányzik, de tudható, hogy a két asszony kiszabadult a kiszáradt tömlőből. Erre a következő, 1717-es per tanúvallomásaiban található egyértelmű utalások.

1717-ben Orosz Jánosné Monis Erzsébet, Péter Istvánné Nagy Ilona ellen folyt vizsgálat ugyanazon ügy kapcsán, és a boszorkánysággal vádoltak között szerepelt újra Galgóczi Istvánné neve is, immáron harmadjára.^[22] Az első meghallgatott tanú Esztero Mátyás „egyéb boszorkányságokat nem tudja, hanem most, hogy Orosz Jánosnét megfogták, az vallott

Galgóczi Istvánnéra s szemébe mondta, hogy »Te nyilván való boszorkány vagy, és mi mindnyájan itt való boszorkányok te tanítványid vagyunk, Kapitányunk vagy, hogy az kutyádnak kényért nem adott, azért nyargaltad meg az Madár György disznát, az kutyád az lovad, azon jársz.«” Azt is hallotta „hogy Néhai Tek[intetes] Nemzetes Váradkay István[23] Uramtól változott(!) meg boszorkányságáért Galgóczi Istvánnéé.”^[24] A harmadikként tanúskodó Oláh Anna „tudja nyilván, hogy Galgóczi Istvánné immár egyszer Várdából szabadult boszorkányságáért megváltozott.”[25]

A negyedik tanú, Honi Mátyás felidézi a megégetett, s korábban már emlegetett Márton Györgynét, akinek „szájából hallotta, hogy »nagyobb boszorkány én nálam Galgóczi Istvánné, s Csinállossy Jánosné, sőt, ha azokat meg nem égetik, az határotokra szálljon kén köves eső.«”[26]

Kis Gergely, aki 1702-ben gyermeke és felesége halálát Galgóczinének tulajdonította, s ezt vallotta 1713-ban is. E vizsgálat során újfent felidézte a történeteket: „maga szájából hallotta Orosz Jánosnének maga boszorkányságát, s azt mondta, hogy Galgócziné még nagyobb boszorkány ő nála. [G]yermekeit Galgóczi Istvánné ette meg, [...] feleségének könyök csontja most is Galgócziné sebjében vagyon.”[27]

Tóth Demeter felesége Hatházy Judit gyilkossági szándékkal is vádolta Galgóczinét. Azt vallotta „ötet egy egész esztendeig kínozta Galgóczi Istvánné, az ablakon járt be hozzá, hívta ki az kútban, hogy bele ölje. Hogy nem ment, haját tépte, pofozta, kínozte mindenképpen, és hogy az orvoshoz ment, s mikor visszajött fenyegette »No, kutya használ é az orvosság« egyéb boszorkányságát nem tudja, de ennek az Galgóczi Istvánnének az fejére teszi az kezét, s úgy esküszik reá, hogy nyilván való boszorkány.”^[28]

Baán János öccsével szemtanúja volt annak, hogy „jön az Kolcsár hegy felől az Galgóczi Istvánné kutyája előtt egy róka, s Galgóczi Istvánné utána, s kiáltja »Haj Haj haj«. De az róka az kutya előtt nem szaladt, hanem összefogódtak, s egymás nyelvét nyalták.” A tanú és öccse odafutott, s amint meg akarta fogni a rókát, az elenyészett, semmivé lett. Erre mondta Galgóczi Istvánnének „Most te minket kísértettél ezzel az rókával boszorkány kurva, mert csak valamit nézek, mert ezt gurjángot[29] reád hordanám, s itt égetnélek meg.”[30]

A 14. meghallgatott tanú, Juhász István egy házban lakott Orosz Jánosnéval, „aki igen szorgalmatos volt, minden este az ajtó be zárlásban”. Megkérdezte tőle, miért zárja be olyan szorgalmatosan az ajtót, amire Orosz Jánosné azt felelte: „azért, hogy Galgóczi Istvánnétől félek, hogy megöl”. Majd István azon kérdésére, miért ölné meg Galgóczinét, így folytatta: „azért, hogy mióta Várdából megszabadultam, csak háromszor voltam oda vélek, többször

nem. Kenőcsöt is ő adott, az kivel megkentem magamat.” A tanú ekképp zárta az Orosznétől hallottak: „de az Isten soha ne áldja meg az balkányi embert, ha Galgóczinét meg nem égetik, mert nagyobb boszorkány ő nála. Galgóczy Istvánnénál áll az zászlójok, Csinállossy Jánosné az zászló tartójok.”[31] A források, hasonlóan sok más korabeli boszorkányperhez, az ügy végkimeneteléről hallgatnak.

Kardos Mihályné Mátyusi Katalin esete

1754-ben Kardos Mihályné Mátyusi Katalin székelyi[32] asszony boszorkányság vádja miatt került eljárás alá. Mátyusi Kati boszorkány-vádaskodásba torkolló konfliktusáig négy szakaszban jutunk el. Először egy székelyi özvegyasszony, Nehéz Jánosné ellen indult 1751-es vizsgálat iratanyagában találkozhatunk Mátyusi Kati nevével.^[33] A Nehéz Jánosné ellen felhozott vádban a rontás szerepelt. Az ügyben 13 tanút hallgattak ki eskü alatt. Ur Mihályné Kálmán Erzsébet tanúvallomásában arról számolt be, hogy „egy alkalmatossággal az utralis [kérdezett] személy kenyér kérni menvén, és hogy kenyeret nem adtak, azon éjszakán a bölcsőben fekvő gyermeke kétszer felsivalkodván [felsírván], reggel látta, hogy az gyermekének az karja úgy megromlott, hogy éppen meg nem lehetett hajtani...”[34] Ur Mihályné, valamint az ügyben kihallgatott további tanúk elbeszélésből az is kiderül, hogy a Nehéz Jánosnének tulajdonított rontás miatt a gyermeket először egy Sándor Borka nevű asszonyhoz, majd a falu öreg bábájához, Mátyusinéhez^[35] vitték. A gyermek állapota azonban nem javult, azon segíteni nem tudtak. Ur Mihályné és mások elmondása szerint „Sándor Borka azt mondotta, hogy ha Mátyusiné engedné az Ur Mihályné gyermekét meggyógyítaná, de a Mátyusi Kati nem engedi.”[36] Az eljárás további kimenetele, és maga az ítélet sem ismert.

Második alkalommal a Székelyhez közel fekvő Kemecse[37] nevű falu néhány asszonya ellen^[38] indult vizsgálat anyagában szerepel ismét Mátyusi Kati neve. Az 1754 januárjában, Kisvárdán[39] keletkezett perfelvételi dokumentum arról árulkodik, hogy ezek az asszonyok rossz erkölcsűnek, lopósnak, káromkodónak bizonyultak. A vádirat szerint azonban az egyik asszonyt, név szerint Pásztor Ferencnét már boszorkánysággal is vádolták. Pásztorné és egy másik helyi asszony, Vajas Mihályné között családi konfliktus alakult ki, melynek eredményeképpen Pásztorné megnyargalta^[40] Vajasnét. A felvett vallomásokban több helyen is említésre kerül, miszerint Mátyusi Kati azzal dicsekedett, hogy ő bizonyosan tudja, boszorkányság van a dologban. A kihallgatott tanúk közül többen is azt mesélik, hogy „mondotta légyen, mi ugyan lova volt ám Pásztor Ferencnének, még ugyan ki is volt. Az

melyre is azt felelték, hogy meri azt kegyelmed mondani, melyre is Mátyusi Kati is, »azt mondom bizony én, mert én is boszorkány vagyok, ő is«, tudni illik Pásztor Ferencné, ezt pedig önként semmi kényszerítés nélkül ezen esküvéssel mondotta, »Isten úgy segéljen azt mondom most is, hogy boszorkány vagyok.«^[41] Az asszonyok ügyének további kimenetele témánk szempontjából nem lényeges.

Harmadjára már boszorkánysággal vádolt személyként szerepel Mátyusi Kati, és vele együtt a már korábban említett Mátyusi Ferencné neve a vádiratokban.^[42] Az 1754. január 17-én Székelyben felvett tanúvallomásokból körvonalazódik a Mátyusi Kati ellen felhozott boszorkányvád. Ráczné Német Erzsébet asszony gyermeke kilenc hetes volt, amikor „egyszer este felfordulván a gyermeknek a szemei, elholt, harmadegy napig úgy maradván...”^[43] A nagybeteg gyermekhez elhívott Mátyusi Kati fura praktikát alkalmazott, melynek hatására „a gyermek oly nagyot sikoltott, mintha három esztendő lett volna, s azután orr-száján megindulván a vér, egy nap, egy éjszaka mindig ment, s megalván a véri, harmad napján igen nagyra dagadott a feje.”^[44] Mátyusi Kati ezt követően nem ment többször a családhoz. Egy hónap elteltével a kétségbeesett anya a falu bábáját, Mátyusinét hívta segítségül, aki „hozott volt valami füreszteni való füveket ugyan a Mátyusi Kata jelenlétében, melyet Mátyusi Kata észrevevén a fazékból a füvet, akit Mátyusi Ferencné hozott vala, szeme előtt kihányta azt mondván »hiába mesterkedel kényes ilyen adta^[45] bábája, mert elmenve meg nem gyógyítod, ezer vétked lesz is megégetnek«, s a gyermek aztán esztendeig öt hétig kínlódott, s megholt.”^[46]

A másodikként meghallgatott tanú, Bácsy Katalin arról számolt be, hogy „az elmúlt aratáskor hoztak volt Létáról^[47] egy szép eladó menyecskét ide Székelybe gyógyítani Mátyusi Ferencnének, amely időbe a leányának a lakodalma is történt. S azon alkalmatosságra Mátyusi Kata is a Mátyusi Ferenc házához elmenvén meglátta a beteg menyecskét, oly haragosan reá tekintett a menyecskére, hogy tekintetivel el is ijesztette. Másnap aztán felkelvén a menyecske, és fel is öltözvén kiment a pitvarba feküdni, és mikor ottan feküdt volna öltözetben, tehát egyszer nagyon felsikoltott, kiáltván toroka szakadtából a körülötte levő sok népnek »ne hagyjon kendtek, mert mindjárt megölt Mátyusi Kati«. S egy néhány ízben rimázkodott a körülötte levő embereknek, de se senki semmit sem látott, hanem azt látták, hogy szemlátomást szemei és orcája dagad, s erre való nézve jelen lévén Zoltán Mihály szolgabírónak Ferenc nevű szolgája, mindjárt érte ment Mátyusi Katának, s a sértődött menyecskét hajtotta.^[48] S oda érvén Mátyusi Kata kendőt kért, s az szaras kezével megkente a menyecskének a hasát, a kendővel által kötötte, mindjárt jobban lett.”^[49]

A harmadik tanú, Nagy Mihályi Barbara elmondása szerint „szájából hallotta mostan elmúlt

nyárba Mátyusi Katától a maga házába, híre lévén itten Székelybe a füresztésnek,^[50] ilyen szokat »Isten engem úgy segítse«, megütvén a maga mellét, [mellkasát] »ha engem megfüresztnek, soha többé nem élek, megégetnek.« Azután had ballagjak által a réten, ugyan az elmúlt nyáron Tekintetes Zoltán István[51] úr Kemecey Mihály[52] nevű gazdájának sértődésben esvén a felesége, fenyegetőzött, hogy a székelyi boszorkányokat mind megfüresztetik. Azt meghallva Mátyusi Kati azt mondta [...] Isten őtet úgy segítse ha őtet Kemecey Mihály megfüreszteteti, a felesége a székelyi utcán soha többször nem jár, hanem mindjárt meghal.”[53] A tanúk meghallgatását követően tortúrára, azaz kínvallatásra ítélték Mátyusi Katit. Ennek során mindent tagadott, s mivel nem tudták bizonyítani boszorkányságát, szabadon engedték.^[54]

Hat évvel később 1760. december 5-én ismét boszorkányság vétke miatt került eljárás alá, ügyének vizsgálatára Nagyálló[55] városában került sor. „Mátyusi Katinak hívnak, hatvan esztendő vagyok, és Székelybe fogtak meg. Azt fogták reám, hogy boszorkány vagyok.”[56] - olvasható a dokumentum első soraiban. Majd a következő kérdésre adott válaszból - mi szerint volt-e többször tömlöcben - kiderül, hogy különböző okok miatt már harmadjára került börtönbe: „Voltam, most harmadszor, először azért mivel pestiskor az férjem elszökött, s azzal vádoltak, hogy megöltem, de mivel az uram élt, megszabadultam. Másodszor boszorkánysággal vádoltattam, most pedig amint feljebb feleltem.”[57]

Niczký József^[58] jelenlétében hat tanút hallgattak meg. Az első két tanú Bardell Éva és Orosz Katalin [juhászné] arról számolt be, hogy hozzájuk Mátyusi Kati „éjszaka ugyan elő álmokor^[59] a kürtön mént be a házba, [...] egy nagy görényt hozott a kezébe, amint egy nagy macska, s a juhászné gyermekének a bölcsőjéhez ütötte háromszor, s meg a juhászné megszólította ekképpen mondván: »Ugyan Kati néni, miért nem hagy kend nekem békét, hiszen nem vétettem én kendnek semmit.« S azzal aztán megént visszament ugyan a kürtön ki.”[60]

A harmadikként vallomást tevő 18 éves Nyíri Jánost Mátyusi Kati „lóvá tette”. Úgy emlékezik, hogy „Mátyusi Kata az elmúlt karácsonyba esztendővel lovának fogta, s emlékezik arra, hogy őket a sövényhez sorba kötözték, és Mátyusi Kata több társaival együtt egy keskeny hosszú házba együtt bementek, s ott asztalhoz ülven ettek, ittak, vendégeskedtek, azután ki-ki maga lovára ült, Mátyusi Kata is, [e tanúra] ülven haza mentek.”[61] Az eset utáni kimerültségéről panaszkodva János elmondta, Mátyusi Kati „annyira elrongolta [elrontotta] volna, hogy már éppen csak nem az eszéből is kitántorodott.”[62]

A további három tanú arról számolt be, hogy miután ibronyi^[63] Szabó János Mátyusi Katit boszorkányozta, megromlott, „melyet nem egyébnek, hanem tulajdon Mátyusi Katinak tulajdonítanak”. A rontást elszenvető Szabó János vallomásában ekképpen hangzott el az

eset:

„Székelyben lakozó Orosz Andrásnak a leányát vette el, s Ibronyba hazavitte, s Mátyusi Kati másnap reggel Székelyből által ment Ibronyba, s a vendégek közül hívta ki a feleségét ekképpen, »gyere ki Bori, meghólt az anyád«. S a vendégek reá kiáltottak feleségére, hogy ne menjen ki olyan rossz asszonynak a hívására, mert ha igaz volna, nem őtet küldték volna, hanem jobbat is nála, s nem is eresztették. S [e tanú] is összepirongatta [szidta] s boszorkányozta Mátyusi Katit, [...] s dörögve morogva elment onnét. S azután csak hamar olyan nyomorúságba esett, hogy pedig mind természetiben elromlott, mind pedig az erejétől úgy megfosztattott, hogy semmi dolgot nem tehetett.”[64]

Szabó János elment Mátyusi Katihoz s kérte őt, gyógyítsa meg. Ezt követően állapota ugyan kissé javult, de hosszabb idő elteltével ismét visszatértek kínjai. Így elvitette magát szekéren Sámsonba^[65] egy orvos asszonyhoz, aki „azt mondotta, hogy az a góró főző”^[66] Mátyusi Kati vesztett meg...”[67] Az ügyben meghallgatott tanúk vallomásai alapján végül nem sikerült egyértelműen bizonyítani Mátyusi Kati boszorkányságát, így erre hivatkozva felmentették a vád alól.

Az ismertetett történetek alapján láthatóvá vált, a korszak embere hogyan reagált a számára érthetetlennek tűnő eseményekre. A hirtelen fellépő rosszullét, egészségbeli romlás, tartós betegség mögött ártó szándékot, boszorkányságot sejtettek. A boszorkánysággal gyanúsított személy vád alá helyezése után megindult a bizonyítási eljárás. Ennek legfontosabb részét a tanúk vallomásai jelentették, akik csak arra törekedtek, hogy a rontást bebizonyítsák. A „hitük szerint” elmondottak során sokszor a legapróbb részletekre is kitérve adták elő a maguk igazát, melyet a bíróság tényként kezelte, hiszen eskü alatt valló tanúktól származtak.

Galgóczi Istvánné háromszor vádoltatott boszorkánysággal. Első alkalommal 1702-ben, rontással vádolták. Ebből kifolyólag az egyik tanú, Kis Gergely elvesztette feleségét és kisgyermekét. A további vallomásokból kiderült az is, hogy egy szintén balkányi asszony, Márton Györgyné – akit korábban boszorkánysága okán megégettek –, boszorkánynak kiáltotta Galgóczinét. S mivel Mártonné boszorkánysága bizonyosságot nyert, a Galgóczinéra irányuló vádját is elfogadták, kész tényként kezelték a közösség tagjai. Az egyik tanúvallomásból azt is megtudhattuk, hogy macska képében jelentek meg a tanú előtt a boszorkánynak titulált nők. Ahogy arra már utaltam, az állat képében megjelenő boszorkány

gyakori eleme a boszorkányképzeteknek. Másodjára 1713-ban a meghallgatott 25 tanúból négyen emelték ki vallomásukban Galgóczinét, akit rontással vádoltak. Ennek végkimeneteleként, hasonlóan a Kis Gergely történetében megismertekhez, haláleset történt. A rontást megelőző konfliktus abból eredt, hogy Galgócziné kölcsönként Deáknétól egy szövéshez szükséges eszközt, amit nem kapott meg idejében, ezért megsértődött, s később már nem is fogadta el azt. Az áldozat férjének értelmezésében felesége halálát ez okozta. Egy másik tanú szintén kölcsön kért dolog miatti rontást mesélt. Galgócziné vádlói szerint tehát azért történt Deákné halála és Oroszné lábának betegsége, mert előtte nem adtak bordát, illetve vásznat a vádlottnak. A tanúvallomásokban ismét kitértek a szóbeszédben fennmaradt, a megégetett Márton Györgyné szájából elhangzott vádakra. Ez az elem, tudniillik, hogy egy korábban megégetett boszorkány Galgóczinét szintén boszorkánynak kiáltott, folyamatosan ismétlődött a vallomásokban. 1717-ben immár a harmadjára is vizsgálat alatt álló Galgócziné Gacsályi Erzsókot Tóth Demeter felesége Hatházy Judit gyilkossági szándékkal vádolta. Judit a vallomásában elmondottaknak hitelt próbált adni azzal, hogy Galgóczy Istvánnénak fejére tenné kezét, s úgy esküdne annak boszorkányságára. Az egyik tanúvallomásból kiderült, hogy Orosz Jánosné az általa jól ismert Galgóczinét boszorkánynak nevezte. Tette ezt úgy, hogy 4 évvel korábban szintén együtt álltak boszorkányság vétke miatt bíróság előtt, ami ekkor nem nyert bizonyítást.

Körvonalazódott az is, Mátyusi Kati hogyan került a figyelem középpontjába, milyen okok miatt zárták börtönbe, s került eljárás alá. Először azzal vádolták, hogy nem engedi a megrontott gyermek meggyógyítását. Feltehetően itt vádlója felismerte azt, hogy saját tudása a gyermek meggyógyításához kevés, így tehetetlenségének bevallása helyett Mátyusi Katit tette felelőssé. De látható, hogy ez a motívum később is megjelenik, hiszen az 1754-es vizsgálat során felvett tanúvallomások is arról szólnak, hogy Mátyusi Kati nem engedi a gyermeket meggyógyítani. A szóbeszéd, a pletykálás^[68] révén híre ment a közösségen belül annak a kijelentésnek, hogy Mátyusi Kati akadályozza a gyermek gyógyulását. Második alkalommal a tanúk reá vallottak, hogy boszorkánynak nevezte magát. Valószínűleg azért mondta magát boszorkánynak, hogy a történetek hiteles tanújaként tekintsenek rá, mi több, az lehetett még a célja, hogy egyfajta félelmet és tekintélyt vívjon ki maga számára. E két esetben még nem került a vádlottak padjára, a tanúvallomások csupán felhívhatták személyére a figyelmet. 1754-ben és 1760-ban viszont már boszorkánysággal, rontással és lopással vádolták, így e vádak elegendőnek bizonyultak ahhoz, hogy elinduljon ügyében a vizsgálódás. A vizsgálati anyagból továbbá kiderült az is, hogy a pestis idején^[69] férje elszökése miatt is elsősorban őt vádolták, s emiatt börtönbe is zárták. Az elszökés vagy elbujdosás a korszakban egyébként igen gyakori volt. (Megjegyzendő, hogy a szökések legtöbbször a magasnak ítélt földesúri terhek miatt történtek.) Számos korabeli beszámolóból

kiderül, hogy az egymást követő pestisjárványok során, akik tehetők elkerülték a ragályok gócpontjait, tehát a sűrűn lakott településeket, s elköltöztek vagy bujdosnak.^[70]

A tanúk beszámolói alapján Mátyusi Kati boszorkánysága abban nyilvánult meg, hogy éjjel a kémény kürtőjén keresztül közlekedett, továbbá, hogy a 18 éves Nyíri Jánost lóvá tette, s megnyargalta. Ez utóbbi a rontás-elbeszélések gyakori motívuma. A kéményen keresztül történő közlekedést a boszorkányos tevékenység egyértelmű jeleként értelmezték. A lóvá tétel során elbeszéltek lakoma, azaz a boszorkányszombat (az ördögszövetséggel együtt) a boszorkányképzetek egyik alapvető eleme volt, de a népi hiedelemben beépülve a boszorkányvád egyik ismétlődő szegmensévé vált. Rontással vádolta meg Szabó János a kettejük konfliktusát követően rátörő rosszullét és fizikai gyengesége okán, valamint egy fiatalasszony, kinek panaszai, miután Mátyusi Kati megkente hasát, elmúltak. Elmondható tehát, hogy vádlói főként a rontás véghezvitelével magyarázták boszorkányosságát. Ugyanakkor a tanúvallomásokban említett gyógyító praktikák, valamint a Mátyusi Katira használt „kóró főző” jelző arra engednek következtetni, hogy valóban alkalmazott bizonyos gyógyító eljárásokat, sok más korabeli laikus gyógyítóhoz hasonlóan. Azonban a nyomozások során az ellene felsorakoztatott vádak, és a reá vallott tanúk elmondásai is kevésnek bizonyultak ahhoz, hogy egyértelműen bizonyítsák boszorkányosságát.

Összegzés

A dolgozatban megismert két asszony mintegy 40 évnyi különbséggel került boszorkányság vádja miatt eljárás alá. A Galgócziné Gacsályi Erzsébethez tartozó iratok mindegyike a boszorkánysága miatt ellene indult vizsgálatokhoz kapcsolódott. Ezzel szemben Kardosné Mátyusi Katalin nevével nem kizárólag az ellene lefolytatott perek anyagaiban találkozhattunk. Mi több, saját vallomásából az is kiderült, hogy korábban férje eltűnése miatt is őt okolták. A felvázoltak alapján láthatóvá vált az is, hogy mindkét asszony történetének háttérében megbújt a pletyka. A pletykálás a lokális kisközösségek kapcsolatrendszerének sajátossága, az információk e kapcsolatháló szálai mentén terjedtek. De a pletyka során nemegyszer tévedések, félreértések is keletkezhetnek a közösségen belül.[71] Márton Györgyné Gacsályi Erzsókról kimondott vádjának csak a helyi közösségen belül ment híre. Mátyusi Kati esetében azonban jelentősebb a szóbeszéd hatása, hiszen a róla elterjesztett információk a környező falvakat is bejárták, s ráirányították személyére a figyelmet.

A vádakot tekintve elmondható, hogy mindkét asszonynál megjelent a rontásvád. Gacsályi

Erzsók esetében mindhárom alkalommal a rontásra alapozták boszorkányságát, de utolsó alkalommal felmerült a gyilkossági kísérlet vádja is. Mátyusi Katinál a rontásvád kiegészült lopás vádjával is. A Mátyusi Katira vallók azt is felemlegették, hogy alkalmazott bizonyos gyógyító eljárásokat, tette ezt sok más korabeli laikus gyógyítóhoz hasonlóan. S mindkét asszony esetében megjelentek a tanúk elbeszéléseiben a boszorkányképzet egyes elemei.

A témánk két főszereplője közül Kardosné Mátyusi Katiról tudjuk biztosan, hogy utolsó alkalommal sem bizonyosodott be boszorkánysága és felmentő ítélet született a lefolytatott per végén. Galgócziné Gacsályi Erzsók esetében nem ismerjük az utolsó ügy végkimenetelét. Tudható azonban, hogy második pere alkalmával szabadon bocsátották a kisvárdai börtönből. Így ez arra enged következtetni, hogy az ellene felhozott vádak az utolsó vizsgálat során sem nyertek bizonyítást.

Absztrakt

„...az kezemet fejére teszem, úgy esküszöm reá, hogy boszorkány” *Boszorkányüldözés és egyéni történetek Szabolcs vármegyéből*

A dolgozatban felvázolt történetek alapján megtudhatjuk, a korszak embere hogyan reagált a számára érhetetlennek tűnő eseményekre. A hirtelen fellépő rosszullét, vagy esetenként tartós, krónikus betegség mögött ártó szándékot, boszorkányságot sejtettek. Körvonalazódik továbbá két, 18. századi Szabolcs vármegyei asszony ellen felhozott boszorkányvád, s az, hogy milyen okok miatt zárták őket börtönbe, s kerültek eljárás alá.

Kulcszavak: boszorkányüldözés, 18. század, egyéni történet, helyiközösség, mikrotörténet

Abstract

Witch-hunt and individual stories from Szabolcs County

From the story outlined in the paper, we can find out how the man of the era reacted to the events that seemed incomprehensible. There was a suspicion of malicious intent and witchcraft behind a sudden illness, deterioration in health, and long-term illness. It outlines, two witch charges against 18th century women in Szabolcs County and the reasons what they were imprisoned and prosecuted for.

Keywords: witch-hunt, 18th century, individual story, local community, microhistory

Források és szakirodalom

Levéltári források

Szabolcs vármegye pere Nehéz János özvegye ellen. 1751.:

Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára IV., Szabolcs m. L., A., 1. Acta Politica Fasc. 52. №. 486. 1751, özv. Nehéz Jánosné.

Szabolcs vármegye pere Pásztor Ferencné Orosz Erzsébet, Mihályi Sámuelné, Korpay Anna, László Gergelyné Gyulay Erzsébet ellen. 1754.:

Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára IV., Szabolcs m. L., A., 1. Acta Politica Fasc. 55. №. 704., Fasc. 55. №. 458., Fasc. 55. №. 471. 1754, Orosz Erzsébet.

Szabolcs vármegye pere Kardos Mihályné Mátyus Katalin és Mátyusi Ferencné Szaniszló Mária ellen. 1754.:

Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára IV., Szabolcs m. L., A., 1. Acta Politica Fasc. 61. №. 665.: Mátyusi Katalin, 1754–1760.

Forráskiadványok

Bessenyei József (szerk.): *A magyarországi boszorkányság forrásai* 2. köt., Budapest, Balassi, 2000.

Schram Ferenc: *Magyarországi boszorkányperek 1529–1768* 2. köt., Budapest, Akadémiai, 1970.

Szakirodalom

Balázs János et al. (szerk.): *A magyar nyelv értelmező szótára* 5. köt., Budapest, Akadémiai, 1959–1962.

<https://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/kereses.php?kereses=padlat>
(letöltés: 2021. 03. 29.)

Charlie Campbell: *Scapegoat: A History of Blaming Other People*, London–New York, Duckworth Overlook, 2011.

Czuczor Gergely – Fogarasi János: *A magyar nyelv szótára* 2. köt., Pest, 1864.

Fazekas Árpád: Szabolcsi adatok a pestisjárvány történetéhez, *Orvostörténeti Közlemények*, 24. évf. 1979/4, 91–106.

Ilyefalvi Emese: „[...] akar mi lellyen benneteket mingyart Emberre gyanakoztok”. Boszorkányfenyegetések pragmatikai elemzése, in Kovács Csongor et al. (szerk.): *RODOSZ Konferenciakötet, 2010*, Kolozsvár, Romániai Magyar Doktorandusok és Fiatal Kutatók, 2010, 75–92.

Kis Domokos: Erdélyi bujdosók és a pestis. Adalékok a pestis elleni védekezés történetéhez (1708–1711), *Orvostörténeti Közlemények*, 39. évf. 1993/1–4, 83–105.

Kis-Halas Judit: *Boszorkányok, gyógyítók, orvosdoktorok és a csodatévő Szűz Mária. Az orvoslás plurális modellje egy 18. századi dél-dunántúli kegyhely vonzáskörzetében, doktori disszertáció, kézirat*, Budapest, ELTE, 2019.

https://edit.elte.hu/xmlui/static/pdfjs/web/viewer.html?file=https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/43461/dissz_Kis-Halas_Judit_irodalomtud.pdf?sequence=1&isAllowed=y

(letöltés: 2021. 03. 29.)

Koncz Ibolya Katalin: Boszorkányüldözés jogtörténeti kérdései a Német-Római

Birodalomban és a királyi Magyarországon, doktori disszertáció, kézirat, Miskolci Egyetem, 2007. <http://midra.uni-miskolc.hu/document/5649/1157.pdf> (letöltés: 2021. 03. 29.)

Koncz Ibolya: Osztrák büntetőtörvény a magyar boszorkány-perekben. *Korunk*, 2005/5, 53-56.

Krász Lilla: Bábák és boszorkányok a kora újkori Magyarországon. *Rubicon*, 2005/7, 37-40.

Kristóf Ildikó: *Boszorkányüldözés a kora újkori Magyarországon: kutatástörténet, eredmények, teendők - 2013-ban*, in Klaniczay Gábor - Pócs Éva (szerk.): *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában*, Vallástudományi tanulmányok Közép-Kelet-Európából 1, Budapest, Budapest, 2014, 17-62.

Mezey Barna: Boszorkányperek. *Börtönújság*, 1993/16, 5.

Mezey Barna: Boszorkányok. *Börtönújság*, 1993/10, 5.

Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 3. köt., Akadémiai, Budapest, 1980.

Várkonyi Ágnes: Közgyógyítás és boszorkányhit, *Ethnographia*, Cl. évf., 1990/3-4, 384-437.

Sárdi Margit: *Bethlen Kata Orvosló könyve - Anno 1737*, Attraktor, Gödöllő-Máriabesnyő, 2012.

Szinnyei József: *Magyar tájszótár* 1. köt., kiadja: Hornyánszky Viktor, Budapest, 1893.

Szvetelszky Zsuzsanna: *A pletyka* (Kognitív Szeminárium), FOK-TA Bt., Budapest, 2002.

Szvetelszky Zsuzsanna: *A pletyka pszichológiája, doktori disszertáció, kézirat*, Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2010.

<https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/15274/szvetelszky-zsuzsanna-phd-2011.pdf>
(letöltés: 2021. 03. 29.)

Tóth G. Péter: A mágia dekriminalizációja és a babonaellenes küzdelem Magyarországon és Erdélyben, 1740-1848, in Klaniczay Gábor - Pócs Éva (szerk.): *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában*, Budapest, Balassi, 2014, 63-84.

Varga Mónika: Az evidencialitás kifejezéseiről boszorkányperekben: következtetés, értékelés és újraértékelés, *Jelentés és nyelvhasználat*, 6. évf., 2019/1, 99-127.

Zay Anna: *Herbárium*, Bevezető tanulmányt írta: Fazekas Árpád, A Szabolcs-Szatmár megyei Múzeumok Igazgatósága, Nyíregyháza, 1979.

[1] Ezek a Magyarországi boszorkánypercek 1529-1768 második kötete és A magyarországi

boszorkányság forrásai második kötete.

[2] Kristóf Ildikó: Boszorkányüldözés a kora újkori Magyarországon: kutatástörténet, eredmények, teendők – 2013-ban, in Klaniczay Gábor – Pócs Éva (szerk.): *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában, Vallástudományi tanulmányok Közép-Kelet-Európából 1*, Budapest, Balassi, 2014, 40.

[3] 1758-tól jelentősen csökkent a tortúraítéletek száma. 1768 előtt a legsúlyosabb büntetési tétel a halálbüntetés volt. Az 1768-ban megjelent Constitutio Criminales Teresiana megszüntette a boszorkányüldözést. R. Várkonyi Ágnes: Közgyógyítás és boszorkányhit, *Ethnographia*, Cl. évf., 1990/3-4, 426.

[4] Tóth G. Péter: A mágia dekriminalizációja és a babonaellenes küzdelem Magyarországon és Erdélyben, 1740–1848, in Klaniczay Gábor – Pócs Éva (szerk.): *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában*, Budapest, Balassi, 2014, 79.

[5] SzSzBmL, IV., Szabolcs m. L., A., 1. Acta Politica Fasc. 26. №. 190. 1725, Kutassy Istvánné, etc.

[6] A vizsgált periódus végdátumaként kijelölt 1783-as évből ismert az utolsó, Szatmár vármegyében indított boszorkányság vádja miatti általános bűnvizsgálat. Ezt követően nem került sor újabb boszorkányperekre Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyék területén.

[7] A boszorkányüldözés jogtörténeti vonatkozásaira lásd pl.: Koncz Ibolya és Mezey Barna műveit a felhasznált szakirodalomban!

[8] Charlie Campbell: *Scapegoat: A History of Blaming Other People*, London–New York, Duckworth Overlook, 2011, 37–46, 81.

[9] Erről lásd: Ilyefalvi Emese: „[...] akar mi lellyen benneteket mingyart Emberre gyanakoztok”. Boszorkányfenyegetések pragmatikai elemzése, in Kovács Csongor et al. (szerk.): *RODOSZ Konferenciakötet, 2010, Romániai Magyar Doktorandusok és Fiatal Kutatók*, Kolozsvár, 2010, 75–92.

[10] Kis-Halas Judit: *Boszorkányok, gyógyítók, orvosdoktorok és a csodatévő Szűz Mária. Az orvoslás plurális modellje egy 18. századi dél-dunántúli kegyhely vonzáskörzetében, doktori disszertáció, kézirat*, Budapest, ELTE, 2019, 55, 66.

<https://edit.elte.hu/xmlui/static/pdfjs/web/viewer.html?file=https://edit.elte.hu/xmlui/bitstrea>

m/handle/10831/43461/dissz_Kis-Halas_Judit_irodalomtud.pdf?sequence=1&isAllowed=y
(letöltés: 2021. 03. 29.)

[11] Balkány Szabolcs vármegyei település a Nagykállói járásban.

[12] Bessenyei József: *A magyarországi boszorkányság forrásai*, 2. köt., Budapest Balassi, 2000, 507.

[13] A megégetett Márton Györgynére vonatkozó egyéb adatot nem találtam.

[14] Az asszony rutén származású volt. Az orosz szó hangsúlyozása a bába etnikai hovatartozásának megjelölésén túl a szakmai felkészültségére is utal. Az oláh és orosz jelzők a negatív emberi és egyben szakmai tulajdonságokat fejezték ki. Lásd: Krász Lilla: Bábák és boszorkányok a kora újkori Magyarországon. *Rubicon*, 2005/7, 38.

[15] Bessenyei: *A magyarországi boszorkányság forrásai*, 2. köt., 508. Idézi hosszabban: Krász: *Bábák és boszorkányok*, 39.

[16] Uo., 506.

[17] Uo., 508–510.

[18] Uo., 508.

[19] Uo., 509.

[20] A padló népies kifejezése. in Balázs János et al. (szerk.): *A magyar nyelv értelmező szótára* 5. köt., Budapest Akadémiai, 1959–1962.

<https://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/kereses.php?kereses=padlat>
(letöltés: 2021. 03. 29.)

[21] Uo.

[22] Schram Ferenc: *Magyarországi boszorkányperek 1529–1768* 2. köt., Budapest, Akadémiai, 1970, 304.

[23] Szabolcs vármegye alispánja 1693–95, 1701–1704, 1704–1705 között.

[24] Schram: *Magyarországi boszorkányperek* 2. köt., 305.

[25] Uo.

[26] Uo.

[27] Uo., 307.

[28] Uo.

[29] Itt feltehetőleg a burjánról van szó, ami gyomot jelent. Ennek egy hangalaki változata lehetett a gurjáng. A szomszédos Szatmárban inkább a gurdaly kifejezés az elterjedt, amit a magasra nőtt, összefonódott kórós burjánra használtak. Vö. Szinnyi József: *Magyar tájszótár* 1. köt., kiadja: Hornyánszky Viktor, Budapest, 1893. 731–732.

[30] Schram: *Magyarországi boszorkányperek* 2. köt., 307.

[31] Uo. 308.

[32] Székely Szabolcs vármegyei település a Kemecei járásban.

[33] 1751. április. Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára (a továbbiakban MNL SzSzBmL) IV., Szabolcs m. L., A., 1. Acta Politica Fasc. 52. №. 486. 1751, özv. Nehéz Jánosné.

[34] Uo. fol. 1.

[35] Mátyusi Ferencné Szaniszló Mária.

[36] MNL SzSzBmL IV., Szabolcs m. L., A., 1. Acta Politica Fasc. 52. №. 486. 1751, özv. Nehéz Jánosné, fol. 1.

[37] Kemece Szabolcs vármegyei település.

[38] 1754. január. MNL SzSzBmL, IV., Szabolcs m. L., A., 1. Acta Politica Fasc. 55. №. 704., Fasc. 55. №. 458., Fasc. 55. №. 471. 1754, Orosz Erzsébet.

[39] Kisvárda Szabolcs vármegyei település, járásközpont.

[40] A boszorkány kantár hozzávágásával bárkit lóvá változtatott, majd megnyergelt. A perekben tanúk sokasága vallotta, hogy rajta éjjel boszorkány nyargalt a Gellérthegyre,

megmutatták a hozzájuk vágott kantárt vagy zablától felsebesedett szájukat stb. in Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 3. köt., Akadémiai, Budapest, 1980, 544. Pócs Éva szócikke.

[41] 1754. január. MNL SzSzBmL, IV., Szabolcs m. L., A., 1. Acta Politica Fasc. 55. №. 458. fol. 4., Fasc. 55. №. 704. fol. 2.

[42] 1754. október. MNL SzSzBmL, IV., Szabolcs m. L., A., 1. Acta Politica Fasc. 61. №. 665.: Mátyusi Katalin, 1754–1760.

[43] Uo. fol. 2.

[44] Uo.

[45] Az *ilyen ~ olyan (~ amolyan) boszorkány* szó szerkezetek használatakor egyértelműen meggyőződésről, nyomatékosításról beszélhetünk. Erre lásd: Varga Mónika: Az evidencialitás kifejezéseiről boszorkányperekben: következtetés, értékelés és újraértékelés, *Jelentés és nyelvhasználat*, 6. évf. 2019/1, 105.

[46] MNL SzSzBmL, IV., Szabolcs m. L., A., 1. Acta Politica Fasc. 61. №. 665. 1754. fol. 2.

[47] Léta, ma Kisléta. Szabolcs vármegyei település a Kisvárdai járásban.

[48] Elmesélte neki a fiatalasszonyon eluralkodó állapotot.

[49] MNL SzSzBmL, IV., Szabolcs m. L., A., 1. Acta Politica Fasc. 61. №. 665. 1754. fol. 3.

[50] Tortúrára viszik, vízpróba alá vetik.

[51] Szabolcs vármegye alispánja 1735–39 és 1739-1742 között.

[52] Szabolcs vármegyei földbirtokos.

[53] Uo. fol. 4.

[54] MNL SzSzBmL, IV., Szabolcs m. L., A., 1. Acta Politica Fasc. 61. №. 665. 1754.

[55] Nagykálló Szabolcs vármegyei település, járásközpont.

[56] MNL SzSzBmL, IV., Szabolcs m. L., A., 1. Acta Politica Fasc. 61. №. 665. 1760. fol. 1.

[57] Uo.

[58] Szabolcs vármegyei nagybirtokos.

[59] Álom, vagy inkább alvás kezdete. Az elalvás utáni első idő. Az előálom legmélyebb szokott lenni. in Czuczor Gergely – Fogarasi János: *A magyar nyelv szótára* 2. köt., Pest, 1864, 223–224.

[60] MNL SzSzBmL, IV., Szabolcs m. L., A., 1. Acta Politica Fasc. 61. №. 665. 1760. fol. 2.

[61] Uo. fol. 5.

[62] Uo. fol. 6.

[63] Irbony, ma Nyíribrony. Szabolcs vármegyei település a Baktai járásban.

[64] Uo. fol. 8.

[65] Sámson, ma Hajdúsámson. Bihar vármegyei település.

[66] Kóró főző. Utalás a kuruzslásra, a nem szakszerű betegellátásra.

[67] Uo. fol. 9.

[68] A pletykálás bűnbakképző voltára lásd: Szvetelszky Zsuzsanna: *A pletyka* (Kognitív Szeminárium), FOK-TA Bt., Budapest, 2002, 78–79.

[69] A 18. században Magyarországon a pestisjárványos évek száma elérte a 10-et. Az Erdélyben 1708-ban kitörő ragály 1709 szeptemberétől-októberétől a Szatmár-beregi térségben is megjelent és tizedelte a népességet. Az 1738–42-es volt az utolsó nagy országos járvány, a legnagyobb pusztulás az ország keleti-délkeleti részén történt. Szabolcs megyében 13 478 fő, tehát a megye lakosságának 15,8%-a vált a pestis áldozatává. Lásd: Fazekas Árpád: Szabolcsi adatok a pestisjárvány történetéhez, *Orvostörténeti Közlemények*, 24. évf. 1979/4, 99. és Kis Domokos: Erdélyi bujdosók és a pestis. Adalékok a pestis elleni védekezés történetéhez (1708–1711), *Orvostörténeti Közlemények*, 39. évf. 1993/1–4, 84.

[70] Lásd pl.: Zay Anna Herbáriumának 395. §-át: „A pestisnek el közelítését hallván, *azonnal*

mennél hamarébb távolabb való menedék helyre kell menni; és onnan sok idő múlva a pestisnek megszűnése után kell visszamenni..." és Bethlen Kata Önéletírásának 58. oldalán: „Ez hazában 1719. esztendőben, a pestis nagymértékben uralkodván [...] Volt Meggyesen egy híres borbély, ki belső kúrával is szokott volt orvosolni, én ezt elhoztam, ki is pestisnek lenni mindjárt megismerte; de senkinek akkor semmit nem szólván felőle, *nagy szaporán elébb állott onnét.*”

[71] Szvetelszky Zsuzsanna: *A pletyka pszichológiája, doktori disszertáció, kézirat*, Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2010. 21-22.

<https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/15274/szvetelszky-zsuzsanna-phd-2011.pdf>

(letöltés: 2021. 03. 29.)

Pap István: A Magyar Országos Bank Részvénytársaság története (1917-1920)

Általános korszak

Az első világháború vagy ahogyan később nevezték, a nagy háború megpróbálta Európa lakosságát, köztük az Osztrák-Magyar Monarchiában élőket is. A különböző országokban, így Magyarországon is kialakult hadigazdaság sok áldozatot kívánt meg az ország lakóitól. A bizonytalan import miatt fontossá vált a hazai környezetben is gyártható termékek előállításának.^[1] A nagyarányú embervesztés miatt ugyanakkor rendkívül súlyos munkaerőhiány lépett fel a mezőgazdaságot sújtotta leginkább^[2]. „Az egyre zsugorodó árukészletekkel szemben a hadikiadások szükségszerű következményeként mind több és több pénz került forgalomba. A hadsereg felfegyverzése és felszerelése, az állandóan emelkedő katonai igények hatalmas kiadásokat követeltek.”^[3] A fizetőeszköz hamar értéktelenedésnek indult. A nagy háborút követő 1919-es események a belső stabilitást is kikezdték. Ebben a változó és sok kihívással teli környezetben vizsgáltam meg a Magyar Országos Bank igazgatósági jegyzőkönyveit (1917-1920) azzal a céllal, hogy bemutassam, milyen belső gazdaságmegerősítő, beruházó (akár hazai, akár külföldi) és munkaerőmegtartó lépéseket tett a bank és hogyan élte túl a nagy háborút. A vizsgálatom a jegyzőkönyvek időrendiségét követte.

Bevezetés

A Magyar Országos Bank eredetileg Budapest Terézvárosi Takarékpénztár Rt. néven 1893-ban alakult. Kezdi alaptőkéje 2,5 millió forint, mely 1910-ben 5 millió, 1917-ben 40 millió, majd ugyanazon évben 50 millió koronára emelkedett. A bankügyletek mellett 1895-ben a zálogkölcsön üzletágat is bevezette. Budapesten a Király utcában, a József és Károly körúton, a Ferenciek terén és az Üllői úton zálogházakat nyitott. 1917-ben beolvasztotta a Központi Kereskedelmi és Iparbank Részvénytársaságot^[4], és a bécsi Allgemeine Depositenbank A.G.^[5] érdekkörébe került. Nevét 1917. október 12-én Magyar Országos Bank Részvénytársaságra változtatta. A bankszerű üzletágakat lebonyolító osztályok mellett 1918-ban áru-, építőanyag-, fém- és géposztályt állított fel. A bécsi Allgemeine Depositenbankkal együtt részt vett a fiumei villamos művek alapításában. Több helyi érdekű vasút tartozott érdekkörébe, többek

között az Árvavölgyi HÉV Rt.^[6] és a Szigetvár-Kaposvár HÉV Rt.^[7] 1920. április 19-én beolvadt a Magyar-Olasz Bank Rt-ba.^[8]

Fejezetek a bank alapszabályából

A Budapesti Takarékpénztár és az Országos Zálogkölcsön Részvénytársaság 1917. október 12-én elhatározta, hogy ezentúl a Magyar Országos Bank Részvénytársaság cég alatt fog működni^[9].

A társaság székhelye Budapest. Hatásköre a szorosabb értelemben vett Magyarországra (tehát az erdélyi részeket és Fiumét is ide értve) terjedt ki, ezeken a területeken bárhol létesíthetett fiókokat és képviselősegeket. De külföldön is szervezhetett fióktelepeket a takarékpénztári üzlet keretébe tartozó üzletágak művelése érdekében, érdekeinek megfelelően.^[10]

A társaság célja: a banküzlet keretébe tartozó üzletágak művelése és kézzizálog ügyletek folytatása (miniszteri rendelet alapján),^[11] de különösen: pénzbetéteknek kamatozás végett való elfogadása: a) betétkönyvekre, b) pénztári jegyekre, c) folyószámlára. Kézi zálogkölcsön-üzlet folytatása, nevezetesen előlegezés értékpapírokra, arany és ezüst tárgyakra, ékszerekre, ingó és egyéb kézzizalagra. Továbbá váltók, utalványok, kötelezvények, járadékok, közraktári zálogjegyek (Warrant)^[12] és más mindenféle hitelpapírok és követelések le- és visszleszámítolása.^[13] A szolgáltatások közé tartozott hitelnyújtás magánszemélyeknek, cégeknek vagy nyilvános számadásra kötelezett vállalatoknak.^[14] Ezenkívül kölcsönök nyújtása törvényhatóságoknak és községeknek, állami vagy magánsorsjátékoknak szervezése és azokban részvétel. Illetve közvetítő kereskedelem.^[15]

A bank legfontosabb fórumai: a) a közgyűlés, b) az igazgatóság, c) a választmány, d) a felügyelő-bizottság.^[16]

A közgyűlések helye Budapest volt.^[17] Az igazgatóságot a társaság részvényesei közül öt évi működési tartamra választották meg, számuk minimum 7, maximum 15 fő volt. Az igazgatóság működéséért évenkénti tiszta nyereségből tíz százalék javadalmazásban részesült. Az elnök további tiszteletdíjban volt részesíthető. Az igazgatóság saját tagjaiból

választotta elnökét és legfeljebb két alelnökét.^[18] Havonként legalább egyszer ülészetek.^[19]

A választmány az igazgatóságnak mindazon ügyekben és kérdésekben nyújtott véleményt, amelyekben az hozzá fordult. 20-40 tagból állt, akiket rendszerint a közgyűlés választott 3 évre azon részvényesek közül, akik sem az igazgatóságnak, sem pedig a felügyelőbizottságnak nem voltak tagjai.^[20]

A bank felügyelőbizottsága 3-7 rendes tagból állt. Tagjait mindenkor egy év tartamra a közgyűlés választotta, újraválaszthatók voltak.^[21] Az elnököt maguk közül választották. A felügyelőbizottság tagjai működésükért éves fizetést kaptak, melyet évről-évre a közgyűlés állapított meg.^[22]

A társaság hirdetményeit a hivatalos lapban – Budapesti Közlöny – egyszer tették közzé.^[23]

A bank vezetése^[24] az igazgatóságból és a felügyelőbizottságból állt. Az igazgatóság 7 tagja a következők voltak: Auer Róbert, dr. Doroghi Ervin, Goldstein Pál, Neumann Gábor, Stein Ármin, Török Sándor, Zsolnay Miklós. A két alelnök: Camillo Castiglioni^[25] és Egyedi Lajos. A felügyelőbizottság tagját Barta Sándor, dr. csécsi Nagy Miklós, dr. Feleki Béla, Horváth Zsigmond, dr. Spett Ferenc, Szántó Ferenc, Tsuk Sándor alkották.

A bank a közvetlen banki funkciók, mint hitelezés, leszámítolás stb. mellett jelentős ipari vállalatokat is létesített, illetve már meglévő üzemekben, bankokban szerzett részesedést. alapításai és részesedései: Árvavölgyi Vasút Részvénytársaság, Esztergom-Füzitői Vasút Rt.^[26], Bakács Udvar Rt.^[27], Baróti Szeszfinomító, Cognac- és Likörgyár Rt.^[28], Britannia Szálló Rt.^[29], Decker-féle Kalapgyár Rt.^[30], Zombolya, Felsőmagyarországi Fatermelő Rt.^[31], Neuschloss-Lichtig Faipar Rt.^[32], Gottschlig Ágoston-féle Rt.^[33], Gyöngyösi Kereskedelmi és Gazdasági Bank^[34], Nagyváradi Leszámítoló- és Jelzálogbank, Hungária Szérum-művek Rt.^[35], Kálnói Magyar Chamotte Áru gyár Rt.^[36], Magyar Acélárugyár Rt.^[37], Országos Bérszántó Vállalat Rt.^[38], Putnoki Építőanyag Ipar Rt.^[39], Siófok Balatonfűrdő Rt.^[40], Unió Kereskedelmi Rt.^[41]

A bank élete az igazgatósági ülések jegyzőkönyveinek tükrében

1917. december 13-án Camillo Castiglioni először volt személyesen jelen a bank igazgatósági ülésén. Az eddigi igazgatóság lemondása folytán a két nappal korábban megtartott közgyűlésen új tagokat választottak az igazgatóságba: Auer Róbert, Camillo Castiglioni, dr. Doroghi Ervin, Egyedi Lajos, Goldstein Pál, Neumann Gábor, Stein Ármin, Török Sándor és Zsolnay Miklós.^[42] Megemlékeztek az intézet lemondott korábbi elnökéről, Tolnay Lajosról, és az iránta érzett tisztelet jeléül az igazgatóság az elnöki tisztség betöltésétől egyelőre eltekintett. Az igazgatóság alelnökei Camillo Castiglioni és Egyedi Lajos lettek. Azt is elhatározták a közgyűlésen, hogy a Központi Kereskedelmi és Iparbank részvénytársaság a Magyar Országos Bank részvénytársaságba beleolvad és a Magyar Országos Bank részvénytársaság cég alatt folytatja üzletét, kibővítvé a Központi Kereskedelmi és Iparbank Rt. által eddig folytatott üzletkörökkel.^[43]

Létrehozták a Tolnay Lajos Alapot 50.000 koronával.

A Központi Kereskedelmi és Iparbank Részvénytársaság 1917. augusztus 27-ét követően nem tartott igazgatósági ülést, így utólagosan hagytak jóvá több üzletet is. Ilyen volt többek között a Gyöngyösi Kereskedelmi és Gazdasági Bankkal^[44] való összeolvadás, melynek kiemelt célja volt, hogy a bank megvesse lábát a Gyöngyös környéki borüzletben és a város újraépítésében is.^[45]

1918 tavaszán a bank megállapodott a Gesellschaft für Elektrische Industrie A.G. bécsi céggel abban, hogy alapítanak egy közös vállalatot, a fiumei városi villamos művek, villamos közúti vasút, vízvezetéki szivattyú állomás átvétele, új villamos telep létesítése érdekében. A terv része volt a Recina folyó hasznosítása is. A tárgyalások Fiume város polgármesterével megindultak, aki hajlandónak mutatkozott arra, hogy a város az üzletet a bankkal megkösse. A tárgyalásokon a bankot szakértőként dr. Hoór-Tempis Móricz^[46] műegyetemi tanár és Stark Lipót^[47] a Fővárosi Elektromos Művek^[48] vezérigazgatója képviselték. Az üzletben komoly rentabilitást látott a bank vezetése.^[49] A vállalati részesedés a következőképpen történt: országos bank 31 és fél %, Allgemeine Depositenbank 31,5 % és a bécsi villamos energetikai cég 37%.

Még ugyanebben az évben megalapították a Hungária Szérumművek Részvénytársaságot^[50], 600.000 korona alaptőkével. A társaság célja volt az emberi és állatorvosi gyakorlatban lévő összes oltóanyag és szérum gyártása. A részvénytőke 2/3-át a bank adta, 1/3-át pedig dr. Detre László^[51] egyetemi tanár, akit 5 évre kineveztek a vállalat műszaki igazgatójának évi

24.000 koronás fizetéssel, 6000 korona lakbértámogatással és 6000 koronás reprezentációs költséggel, illetve 10%-os nyereségrészesedéssel. Ennek fejében dr. Detre az összes tudományos találmányát és felfedezését átengedte a cégnek. Az intézetet a cég igazgatóságában Török Sándor, Egyedi Lajos és Stein Ármin képviselte. A felügyelőbizottsága Sivó Jusztint és Gerő Nándort delegálták.

Az 1918. március 17-i ülésen^[52] került bemutatásra az 1917. év üzleti eredménye, melyből kitűnt, hogy a bank által elért tiszta nyereség összege: 2.642.832 korona és 10 fillér volt. Ugyanezen év áprilisában az igazgatóság tagjai közé választották Schönwald Ferencet, aki korábban a Központi Kereskedelmi és Iparbank felügyelőbizottságának volt tagja.

A háború sújtotta ország gazdasági nehézségei a mindennapi megélhetést is erősen befolyásolták. A mind nehezebb körülmények miatt a bank úgy határozott, hogy 25%-os fizetésemelést ad az egész személyzetnek, amely minden járandósági emelést beleszámítva 245.461 koronát tett ki. Az igazgatóság egyhangú döntéssel elfogadta az indítványt.

Érdekes kérdést vetettek fel az igazgatóság ülésén, jelesül, hogy a bank nyugdíjintézetébe a férfiakon kívül nőket is fel kellene venni. E tárgykörben az igazgatóság jelentést kért és döntését annak megismerése után kívánta meghozni.

A hadiipar egyik kiemelkedően fontos területe a repülőgép és repülőgép-hajtóműgyártás volt. Ennek egyik kiemelkedő példája a Magyar Repülőgépgyár Részvénytársaság^[53], bár nem állt a bank tulajdonában, mégis bekerült az igazgatóság jelentésébe (1918), mivel ez a gyár a császári és királyi közös hadügyminisztériumtól 17.280.000 koronányi megrendelést nyert el, amiből a minisztérium 5.760.000 korona előleget kifizetett. Ezen előleg erejéig a bank kezességet vállalt a repülőgyárért. A Magyar Repülőgépgyár Rt. tulajdonosa nem más, mint maga a bank alelnöke, Camillo Castiglioni volt. Így már érthető a bank kezességvállalása is.

Ebben az időben került sor a Nyíregyházai Általános Hitelintézet Részvénytársaság^[54] affiliálásra is.

A bank vásárolt újabb Royal Nagyszálloda^[55] 525 darab részvényt, amivel a birtokolt részvények száma 1986 darab lett. A szálloda (ma: Corinthia Hotel) 1896-ban épült Budapesten az Erzsébet körúton és nagyon előkelő volt, sok híres vendéget fogadott és a kor Budapestjének lelegegánsabb szállodái közé tartozott.

A háború sújtotta országban a bank sem maradt ki az adományozók közül, így a Pénzügyintézetek Hadikórházának^[56] 11.200 koronát, míg a magyar hadiárvak nyaraltatásának

céljaira 50.000 koronát adományozott.

A további alapítások közé tartozott a Dugoseloi Faipari Részvénytársaság^[57] megalakítása, melyben az Allgemeine Depositenbank (17,5%), a Neuschloss-Lichtig Faipari Részvénytársaság^[58] (35%), a Felix Neuberger und Sohn (17,5%) és a Magyar Országos Bank Rt. (52,5%) vettek részt, amely a Neuschloss-Lichtig Faipari Részvénytársaság fatermelő üzemeinek átvételére alakult. A vállalat igazgatóságába a bank 3 tagot delegált.

Bács megyében létrehozta a Délmagyarországi Kendergyár Részvénytársaságot^[59] alsóterényi Auer Róberttel (300.000 korona), Burg Nándorral (200.000 korona) és Gerő Árminnal (50.000 korona).

Neumann Gábort igazgatósági tagot bevásztották a Nautica Motorhajógyár Részvénytársaság^[60] igazgatóságába, amely gyár jelentősen hozzájárult a magyar evezős sport sikereihez.^[61]

Mindenhol izgalmat kelt, de egy bank életében ráadásul nagy a kísértés is arra, hogy a pénz közelében dolgozó alkalmazott lopást kövessen el. Egy ilyen esemény történt 1918. július 11-én, amikor egy intézeti szolga, aki akkoriban érkezett a bankhoz, 200.000 korona összegű lopást követett el. A belső vizsgálat feltárta, hogy az intézet több közege nem járt el kellő alapossggal és gondossággal, aminek következtében megtörténhetett ez az eset. Mivel több ilyen eset is történt más pénzüintézeteknél, ezért a Budapesti Rendőr-főkapitányság a nagyobb pénzüintézetek vezetőit összehívta, ahol abban állapodtak meg, hogy a bankok összes hivatalnokát és szolgáját le kell fényképezni. Továbbá minden újonnan felveendő alkalmazott ügyében a rendőrséghez kell információért fordulni, ugyanis erre a célra a rendőrség egy irodát fog fenntartani. Ez mai szaknyelven priorálást jelent, ami az előéletre vonatkozó adatok összegyűjtését jelentette és jelenti ma is.^[62] A novemberi ülésen került elő újra ez a téma azzal, hogy a rendőrség a tettest elfogta, a 200.000 koronából 174.000 megtérült készpénzben, amelyből 20.000 koronát fordítottak a rendőrség közegeinek jutalmazására^[63].

„A háború természetesen minden résztvevő ország tőkeerejét óriási mértékben kimerítette. Különös igaz ez a legyőzött országokra, melyek a terhek alatt összeomlottak.”^[64] Az első háborús évben a forgalomban lévő pénz mennyisége majdnem a duplájára emelkedett, a háború végére pedig majd megtízszereződött, ami folyamatosan erős inflációt gerjesztett.^[65] A háború okozta életszínvonal-esés kapcsán a bank vezetése a drágasági pótlékot 50%-kal megemelte-, ami évi 300.000 korona plusz költséget jelentett, illetve a vezetés munkáját megkönnyítendő, egy személygépkocsi beszerzéséről is döntöttek.^[66]

Az ősz folyamán, Budapesten összefogott 11 pénzüintézet és megalapították a Fővárosi Pénzüintézetek Szövetségét, melynek tagja lett a Magyar Országos Bank is.

Nyolc fővárosi nagy pénzüintézet igen fontos és közérdekű ügyekben értekezletet tartott és határozatot hozott olyan ügyekben, amelyek a többi pénzüintézeteket is érdekelték, a nélkül azonban, hogy szükségesnek tartották volna, azokat is a tanácskozásba bevonni. Minthogy így az a tarthatatlan helyzet állt elő, hogy az intézetek nagy része, tudtuk és hozzájárulásuk nélkül határozatokat hoztak, szüksége merült fel annak, hogy ez ellen állást foglaljunk. Fellépésünk eredménnyel járt, amennyiben úgy a kormány, mind pedig a nagybankok kérésünket tudomásul vették, és az azóta megtartott bankközi értekezletre a szövetség és annak tagjai meghívottak.^[67]

Mindez a korabeli sajtó figyelmét sem kerülte el, Az Újság így írt az eseményről: „Tizenegy fővárosi pénzüintézet a közérdek megóvásának érdekében Fővárosi Pénzüintézetek Szövetsége név alatt szövetséget alkotott, mely azzal kezdte meg működését, hogy a Magyar Nemzeti Tanácsot és az új kormányt üdvözölte, nekik szolgálatait felajánlotta.”^[68]

A háború ideje alatt megnőtt a gépiparban a fegyvergyártás kapacitása, a repülőgép-gyártás és az ország majd összes gépgyára hadianyagot állított elő. A vegyiparban is átálltak a robbanóanyagok gyártására. A számítások szerint a nagy háború nagyjából két és fél békeévnél esztendőnek a nemzeti jövedelmét emésztette fel.^[69]

A háborúban átállt ipari gyárak a háborút követően már a békére koncentráltak. A Neuschloss-Lichtig Faipari Részvénytársaság a békegazdaságra való átmenetet gyorsan és könnyen hajtotta végre azzal, hogy a vállalat, amely a háború alatt főként ágyútalpakat és ágyúkerék-küllőket szállított – tekintettel a körülményekre – beszüntette ezek gyártását, és áttért a kocsitalpak és küllők gyártására.^[70]

E téren a szükséglet igen nagy, minthogy a szekerek nagy része az olasz és balkán fronton elveszett, amiért teljes kocsik gyártását is fel fogja venni programjába – áll az igazgatósági ülés jegyzőkönyvében.^[71] Még ebben az esztendőben a magyar kormány kifejezett kívánsága az volt, hogy az 1917-ben felállított Népruházati Bizottsággal^[72] való hitel-összeköttetésben

még nem álló bankok, mint a Magyar Országos Bank, nyújtsanak hitelt ennek az intézetnek. A bank 2 millió korona hitelt nyújtott 5%-os kamat mellett és a kezességet az állam vállalta.

A Depositenbank kezdeményezése kapcsán létrehoztak egy határokon átívelő szindikátust^[73] boszniai bankokkal, állami, városi és községi hitelműveletekben való részvételre. De közreműködtek vasúti, útépitések, bányavállalatok, faüzletek, vízerőművek létesítésében is. A szindikátus megalakult, de működésének megkezdése a politikai viszonyok kialakulásától függött.^[74] Az együttműködésben három boszniai bank vett részt: a Kroatische Centralbank für Bosnien und Hercegowina, az Islamitische Centralbank für Bosnien und Hercegowina és a Serbische Wirtschaftsbank AG.

Az igazgatósági üléseken konkrét aktuálpolitikai eseményekkel nem foglalkoztak, csak annyiban, amennyiben ez a beruházásaikat érintette. Egy ilyen esetet olvashatunk az 1918. november 25-i ülés^[75] jegyzőkönyvéből:

A végrehajtó-bizottság előzetes hozzájárulásával az Allgemeine Depositenbank, valamint az Aktiengesellschaft für Elektrische Industrie wieni céggel együttesen benyújtottuk a fumei villamos mű létesítésére vonatkozó ajánlatunkat és letettük az előírt 500.000 koronányi óvadékot. Ha Fiume olasz kézre kerül, úgy az ügy előreláthatólag elveszti aktualitását, míg ha horvát kézen marad, esetleg meg lesz valósítható.^[76]

Az állam szabályozta a termelést, főleg az ipar területén, elsődleges volt a hadsereg szükséglete és a közellátás. A visszaéléseket szigorúan büntették. A háború során bekövetkező gyors infláció hatása érződött a mindennapokon, a monarchia a csőd szélére került.^[77]

A gazdasági nehézségek túléléshez a többi budapesti pénzintézethez hasonlóan a Magyar Országos Bank vezetése is támogatta azt, hogy a súlyos megélhetési viszonyok miatt beszerzési átalányösszeget vezessenek be a többi budapesti pénzintézethez hasonlóan a bank alkalmazottai részére, ezzel is segítve megélhetésüket. Ez 343.200 korona plusz kiadást jelentett.

A bank eddigi helyiségei szűknek bizonyultak, így kibérelték a Múzeum körút 41. szám alatti félemeleti helyiséget 5 esztendőre, amelynek az átalakításával 12 helyiséget nyertek. Ide

helyezték el az Union Kereskedelmi Részvénytársaságot^[78], a Balatoni Gyógyfürdők és Nagyszállók Részvénytársaságot^[79], a zálogüzleti központi könyvelést és a Kálnói Magyar Chamottegyár Részvénytársaságot^[80]. A bank még tovább terjeszkedett és az Andrássy út 5. számú házuknak a 3. emeletén lévő egyik lakást is átvette. Az átalakítással 10 szobát nyertek, ide került az ellenőrzési osztály és az áruosztály.

Az igazgatóság azzal szembesült, hogy a kormányzat a bankokra nézve kedvezőtlen intézkedést hozott, nevezetesen az:

adótól való menekülés meggátlásáról^[81] szóló néptörvényt, ami olyan intézkedéseket tartalmazott, amelyek alkalmasak voltak arra hogy a pénzügyintézetek forgalmát teljesen megbénítsák. Ennélfogva a budapesti pénzügyintézetek képviselői megjelentek a kormánynál és felvilágosítást kértek ezen törvény gyakorlati alkalmazására vonatkozólag. Az államtitkár a megjelent küldöttségnek kijelentette, hogy az adandó végrehajtási utasítás oly intézkedéseket fog tartalmazni, amelyek a pénzügyintézetek aggályait teljesen el fogják oszlatni.^[82]

Amíg 1919. március 20-án déli 12 órakor a Magyar Országos Bank igazgatósági ülését Budapesten tartotta az Andrássy út 5. szám alatt, addig a következő ülését 1919. november 18-án a bizonytalan magyarországi belpolitikai helyzet (kommunista hatalomátvétel) miatt Bécsben az Allgemeine Depositenbank Schottgasse 1. szám alatti üléstermében volt kénytelen megtartani.^[83] A banknak eddig nem volt elnöke, csak két alelnöke az egykori elnök, Tolnai Lajosnak 1917-ben bekövetkezett halálát követően. Ekkor került sor Camillo Castiglioni eddigi alelnöknek elnökké választására távollétében. Olyan személyt kerestek erre aki, „eredményes és általánosan elismert közgazdasági tevékenységével, kipróbált tapasztalataival, valamint az internacionális külföld vezető pénzügyi és ipari csoportjaival való elsőrendű összeköttetésével legjobb biztosítékot nyújt arra nézve, hogy az intézetnek a lefolyt utolsó két évben történt öröndetes fejlődése biztos alapon nagyszabásúan folytatódjék.”^[84] Az új elnök mellé alelnöknek Egyedi Lajos mellé Goldstein Pál került.

A banki érdekképviselet kapcsán fontos banktörténeti lépésére került sor 1919. január 23-án, amikor megalakult a Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete (TÉBE), székhelye Budapesten volt az V. kerületi Fürdő utca 2. szám alatt.^[85] A megalakulását követően a Magyar Országos Bank nem lépett be a szövetségbe, azonban a megváltozott politikai és gazdasági viszonyok

miatt a korábban a belépést ellenző Neumann Gábor igazgatósági tag most a belépés mellett szólalt fel. A bank igazgatósága egyöntetű döntését hozott és kérte felvételét a TÉBE-be.

A bank jegyzőkönyvei apolitikusak, mégis időnként egy-egy szóhasználatnál vagy szófordulatban előkerült a politika. A bécsi igazgatósági ülés jegyzőkönyvében, például: „a Neuschloss-Lichtig fakereskedelmi rt-nak hitele a *kommunizmus által* (kiemelés tőlem) kb. 9 millió koronára emelkedett”^[86]

Az 1920. március 21-i igazgatósági ülését^[87] ismét Budapesten tartották. Neumann Gábor ügyvezető igazgató bejelentette, hogy őt meghívták a bécsi Allgemeine Depositenbank igazgatóságába, így lemond az ügyvezető igazgatói állásáról^[88]. Nagyvonalúan viselkedett a bank Neumann Gáborral, hiszen az 1918. és 1919. évi ügyvezető igazgatói jutalékon (250.000 korona) felül további 250.000 koronát utaltak ki neki, bécsi tartózkodása alatt felmerült költségei fejében az intézet érdekében tett munkálataiért.

Megalapították az Union Bányászati és Ipari Részvénytársaságot^[89] 8.900.000 korona alaptőkével és a soproni Hienzföldi Agrár Részvénytársaságot^[90] 3.000.000 korona alaptőkével, ezen utóbbi társaság főleg parcellázásokkal, mezőgazdasági gépek és egyéb gazdaság cikkek és anyagok adásvételével foglalkozott.

Érdemes idézni a Tébe^[91] határozata folytán kiutalt nagyobb adományok[92] listáját: József Ferenc főherceg ebéd akciójára: 63.000 korona. Huszár Károly miniszterelnök ínség akciójára: 63.000 korona. A nemzeti hadseregnek: 60.000 korona, a rendőrségnek: 10.000 korona. Menekült állami tisztviselőknek: 3.000 korona, a M.O.V.E.-nak^[93]: 2.000 korona.^[94]

1920. április 18-án fontos ülésre^[95] került sor déli 12.00 órakor Budapesten, mert a másnapi közgyűlés elé kellett terjeszteni a Magyar Fakereskedők Hitelintézete Részvénytársaság^[96] beolvasztásának módját a Magyar Országos Bank Részvénytársaságba, amely így aztán beolvadt a Magyar-Olasz Bank Részvénytársaságba. De ez már egy másik (bank) történet.

Konklúzió

A Magyar Országos Bank Részvénytársaság igazgatósága a nehéz gazdasági környezetben is igyekezett jól sáfárkodni a rábízott javakkal. Folyamatosan kereste azokat a befektetéseket, amelyek jövedelmezőek voltak számára. Külföldi beruházásaival azon volt, hogy a háborút

követő időszakban mindig egy lépéssel előbbre lenni versenytársaihoz képest. Azt is megállapíthatjuk, hogy a bank a mindenkori alkalmazottaival szemben is igyekezett helytállni, a rohamosan növekvő inflációt külön bérkiegészítések formájában pótolni. Lobbi tevékenysége révén azt is elérte, hogy a nagy bankokhoz hasonló állami partnerséget kapjon, és több más kisebb hitelintézettel egybeolvadva azután a kor egyik legjelentősebb bankja legyen a Magyar-Olasz Bank Részvénytársaságban.

Absztrakt

A Magyar Országos Bank Részvénytársaság története (1917-1920)

A nagy háború vagy ahogyan később nevezték, az első világ háború megpróbálta Európa lakosságát, köztük az Osztrák-Magyar Monarchiában élőket is. A különböző országokban, így Magyarországon is kialakult hadigazdaság sok áldozatot kívánt meg az ország lakóitól. A bizonytalan import miatt fontossá vált a hazai környezetben is gyártható termékek előállítására. A nagyarányú embervesztés miatt ugyanakkor rendkívül súlyos munkaerőhiány lépett fel a mezőgazdaságot sújtotta leginkább. „Az egyre zsugorodó árukészletekkel szemben a hadikiadások szükségszerű következményeként mind több és több pénz került forgalomba. A hadsereg felfegyverzése és felszerelése, az állandóan emelkedő katonai igények hatalmas kiadásokat követeltek.” A fizetőeszköz hamar értéktelenedésnek indult. A nagy háborút követő 1919-es események a belső stabilitást is kikezdték. Ebben a változó és sok kihívással teli környezetben vizsgáltam meg a Magyar Országos Bank igazgatósági jegyzőkönyveit (1917–1920) azzal a céllal, hogy bemutassam, milyen belső gazdaságmegerősítő, beruházó (akár hazai, akár külföldi) és munkaerőmegtartó lépéseket tett a bank és hogyan élte túl a nagy háborút. A vizsgálatom a jegyzőkönyvek időrendiségét követte.

Kulcsszavak: banktörténet, alaptőke, első világháború, közgyűlés, igazgatóság, választmány, felügyelőbizottság, Budapest, Camillo Castiglioni, hitelezés, befektetés, szindikátus.

Abstract

History of the Hungarian National Bank PLC (1917-1920) - Abstract

The Great War - or as it was later called, the First World War - put the people in Europe on

trial, including the citizens of the Austro-Hungarian Monarchy. The war economy required many sacrifices from the inhabitants in the countries involved, including Hungary. Due to uncertainty in the imports, the production of home products became of great significance.[97] At the same time, agriculture has suffered the most from the very severe labour shortage, caused by the great loss of life. “While the stockpiles became less and lesser, as a connotation of the military expenditures more and more money has been put on the market. The arming and equipping the forces, the ever-increasing military demands required great expenses.”[98] The currency quickly depreciated. The events of 1919 after the Great War also threatened internal stability. I investigated the management reports of the Hungarian National Bank during this difficult and challenging period of time (1917–1920) with the aim, to demonstrate the measures the bank has been taken to strengthen the internal economies, to find investors (in the country and abroad), and to deal with labour shortage. Finally my research explores, how the company survived the war. The paper follows the chronology order of the records.

Keywords: banking history, share capital, First World War, general assembly, directorate, committee, supervisory board, Budapest, Camillo Castiglioni, lending, investment, syndicate

Felhasznált irodalom

Allgemeine Depositenbank, Wien Geschichte Wiki,

https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Allgemeine_Depositenbank (letöltve: 2021. 04. 07.)

A Magyar Népköztársaság kormányának 1919. évi 1236 M.E. számú rendelete, In: *Magyar Rendeletek tára 1867–1945*, 1919.

https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1919/?pg=247&layout=s&query=ad%C3%B3t%C3%B3l%20val%C3%B3%20menek%C3%BCI%C3%A9s (letöltve: 2021. 04. 18.)

A Pallas nagy lexikona, <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/060/pc006086.html> (letöltés: 2021.01.20.)

Bemutatkozik: a Royal Szálló, in: *Magyar Nemzeti Digitális Archívum*,

https://mandadb.hu/cikk/844794/Bemutatkozik_a_Royal_Szallo (letöltve: 2021. 04. 16.)

Berend T. Iván: *Európa gazdasága a 20. században*, História, Budapest, 2008.

Berend T. Iván – Szuhay Miklós: *A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848–1944*, Budapest, Kossuth, 1975.

Fővárosi Pénzüntézetek Szövetsége. In: *Az Újság*, 1918. november 8. 262. szám
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/AzUjsag_1918_11/?query=F%C5%91v%C3%A1rosi%20P%C3%A9nzint%C3%A9zetek%20sz%C3%B6vets%C3%A9ge%201918&pg=95&layout=s
(letöltve: 2021. 04. 17.)

Gergely Jenő: *Gömbös Gyula – Vázlat egy politikai életrajzhoz*, Elektra Kiadóház, Szeged, 1999.

Iváncsó Ádám: 125 éve alakult a Pannónia Evezős Club, in: Magyar Olimpiai és Sportmúzeum, 2021. január 27.,
<https://sportmuzeum.hu/2021/02/22/125-eve-alakult-a-pannonia-evezos-club/> (letöltve: 2021.04.16.)

Jenei Károly: *Kisebb takarékpénztári és bankfondok: Repertórium*, Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1972.
https://library.hungaricana.hu/hu/view/MolDigiLib_LevLelt_56/?pg=123&layout=s (letöltés: 2021. 01. 20., 15:19)

Leszámítolás, *Ecopedia*, <http://ecopedia.hu/leszamitolas> (letöltés: 2021. 01. 20.)

Magyar Életrajzi Lexikon I. (A–K), Főszerkesztő: Kenyeres Ágnes, Akadémia, Budapest, 1967.
<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/s-778D5/stark-lipot-77C0C/> (letöltve: 2021. 04. 15.)

Magyar Zsidó Lexikon, (Szerk.: Ujvári Péter), Budapest, 1929.
<http://mek.oszk.hu/04000/04093/html/0204.html> (letöltve: 2021. 04. 16.)

Müller János – Kovács Tamás – Kovács Levente: *A Magyar Bankszövetség története*, in: *Hitelintézeti Szemle*, XIII. évfolyam, 3. szám 202., Tarsoly Kiadó, Budapest 2014.
https://www.bankszovetseg.hu/Content/Hitelintezeti/HSZ_2014_3.pdf (letöltve: 2021. 04. 18.)

Müller János–Kovács Tamás–Kovács Levente: *A Magyar Bankszövetség története*, Tarsoly Kiadó Budapest, 2014.

Nagy Magyar Compass 43/2. (1915)

Nagy Magyar Compass 44/2. (1916)

Nagy Magyar Compass 45/1. (1917)

Nagy Magyar Compass 46-47/2. (1918)

Nagy Magyar Compass 48/2. (1920)

Nautica motorhajógyár r.-t. in: *A Motor*, (1921.12.15.) 47-48. szám 36.

Népruházati Bizottság: A magyar királyi minisztérium 3.966/1917. M. E. számú rendelete Népruházati Bizottság felállítása tárgyában. In: *Pesti Hírlap*, 1917. november 9. 277. szám 6.

Netjogtár.

<https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=90900008.TV&targetdate=&printTitle=1909.%20%C3%A9vi%20VIII.%20t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&dbnum=77&referer=1000ev> (letöltve: 2021. 01. 20.)

Pogányné Dr. Rózsa Gabriella: A Pénzintézetek Hadikórháza az I. világháború katonaegészségügyében és a katonaeorvos-tudományban, in: *Honvédorvos*, 2016. (68) 1-2. szám 103-105. http://real.mtak.hu/80302/1/Honvedorvos_2016_1-2%20%28103-105%29.pdf (letöltve: 2021. 04. 16.)

Schlüter, Reinhard: *Der Haifisch: Aufstieg und Fall des Camillo Castiglioni*, Zsolnay, 2015.

Szávai Ferenc: *Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásának következményei. Az államutódlás vitás kérdései*, Pro Pannónia Kiadói Alapítvány, Budapest, Pannónia Könyvek, 2004.

Szindikátus. in: *Wikipédia*, <https://hu.wikipedia.org/wiki/Szindik%C3%A1tus> (letöltve: 2021. 04. 18.)

Levéltári anyagok:

MOL Z 74 1. csomó, 2. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1917-1920, 1920.

MOL Z 74 1. csomó, 2. tétel, Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1917. év

MOL Z 74 1. csomó, 2. tétel, Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1918. év

MOL Z 74 1. csomó, 2. tétel, Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1918. év (1918. november 25.)

MOL Z 74 1. csomó, 2. tétel, Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1918. év (1918. július 20.)

MOL Z 74 1. csomó 2. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1918. november 25.

MOL Z 74 1. csomó, 2. tétel, Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1919. január 7.

MOL Z 74 1. csomó, 2. tétel, Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1919. év november 18.

MOL Z 74 1. csomó, 2. tétel, Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1920. március 21.

MOL Z 74 1. csomó, 4. tétel, Alapszabály

MOL Z 74 1. csomó 4. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1918. november 25.

MOL Z 74 1. csomó 4. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1919. november 18.

^[1] vö: Berend T. Iván: Európa gazdasága a 20. században, História, Budapest, 2008. 53.

[2] Berend T. Iván – Szuhay Miklós: A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848–1944, Budapest, Kossuth, 1975. 163.

^[3] Berend T. Iván – Szuhay Miklós: A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848–1944, Budapest, Kossuth, 1975. 165.

^[4] Központi Kereskedelmi és Iparbank: a bank 1905. március 30-án 1 millió korona alaptőkével alakult, 162 részvényessel. Közülük többen ismert személyek: dr. Beck Marcell (1873–1945) bankár, jogász, országgyűlési képviselő. A Magyar Leszámítoló és Pénzváltóbank elnöke, báró Feilitzsch Artúr (1859–1925) erdész, országgyűlési képviselő, földművelésügyi miniszter, Kramer Miksa (1852–1942) a Pesti Chevra Kadisa alelnöke, a Fővárosi Kereskedelmi Hitelintézet vezérigazgatója, erényi lovag Ullmann Gyula (1872–1926) műépítész. Bankszerű tevékenysége mellett új üzletágakat, elsősorban ipari és kereskedelmi vállalkozások finanszírozását vezette be. 1906 tavaszán alaptőkéjét 2 millió koronára emelte fel. A bank többek között tevékenyen vett részt Budapest bérházépítéseinak finanszírozásában, amely jelen tanulmányunk fő témája. Külön osztályt szervezett a

köztisztviselői kölcsönök folyósítására. Áruosztálya import üzleteket bonyolított le. 1917. december 11-én beolvadt a bank a Magyar Országos Bank Részvénytársaságba. A Központi Kereskedelmi és Iparbank Részvénytársaság székhelye Budapest, működési köre a magyar szent korona országaira terjedt ki. A társaság fő célja a Magyarország területén üzlettel bíró, illetőleg ipart űző kereskedők és iparosok hiteligényeinek kielégítése és egyéb érdekeik hathatós képviselése volt. Ennek érdekében a társaság a szakmánként szervezett kereskedők és iparosok részvételével szakosztályokat alakított, hogy az illető szakmához tartozó kereskedők és iparosok érdekeit minden irányban képviselje és szolgálja.

^[5] Allgemeine Depositenbank 1871-ban alakult meg Bécsben. 1925-ben csődbe ment https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Allgemeine_Depositenbank (letöltve: 2021. 04. 07.)

^[6] Árvavölgyi Helyi Érdekű Vasút Részvénytársaság: A pálya iránya: Kralovántól Turdossinig és innen határszél.

Hossza: 70.3 km. Állomások száma: 10. Az igazgatóság elnöke: Kubinyi Miklós. Nagy Magyar Compass 46-47/2. (1918) 1181

^[7] Szigetvár—Kaposvári helyi érdekű vasút részvénytársaság: a pálya iránya: Szigetvártól Almamellék, Bőszénfa és Gálosfán át Kaposvárig. Hossza: 53,5 km. Az igazgatóság elnöke: jánosi Engel Gyula Nyereség K: 90,400. Szállított 202.408 utas és 27.067 tonna áru. Nagy Magyar Compass 46-47/2. (1918) 1230.

^[8] A Magyar-Olasz Bankot 1920. április 19-én egy szindikátus alapította, melyben Camillo Castiglioni bankár, a bécsi Allgemeine Depositenbank elnöke vitt vezető szerepet. Emellett Európa egyik legnagyobb és legtekintélyesebb pénzintézete, a Banca Commerciale Italiana (1894-ben alakul Milánóban, ma Intesa Sanpaolo néven ismert) és egy hozzá közelálló pénzcsoport is részese volt a bank megalapításának. A bank megalakulásakor magába olvasztotta a Magyar Országos Bank Részvénytársaságot. In: Jenei Károly: Kisebb takarékpénztári és bankfondok: Repertórium (Levéltári leltárak 56. Budapest, 1972), 124. oldal

https://library.hungaricana.hu/hu/view/MolDigiLib_LevLelt_56/?pg=123&layout=s (letöltés: 2021. 01. 20., 15:19)

^[9] MOL Z 74 1. csomó, 4. tétel, Alapszabály, 1. oldal

^[10] MOL Z 74 1. csomó, 4. tétel, Alapszabály, 1. oldal

^[11] MOL Z 74 1. csomó, 4. tétel, Alapszabály, 2. oldal

^[12] Közraktári jegy: az az okmány, melyet a közraktár a nála letett tárgyakról kiállít, melyben ezek átvételét elismeri és magát azok kiadására kötelezi.

<http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/060/pc006086.html> (A Pallas nagy lexikona, letöltés: 2021.01.20.)

^[13] Leszámítolásnak nevezzük azt a pénzügyi ügyletet, ahol a bank lejárat előtt megvásárol egy más nevére kiállított fizetési ígéretet (váltót), majd a lejáratkor a banknak teljesít az adós. A bank haszna abból származik, hogy a vételi árat a váltóban feltüntetett névérték alatt (bizonyos kamattal csökkentve) állapítja meg. Az ügylet során azonban fennáll annak a kockázata, hogy a váltó adósa nem tud teljesíteni. A bankoknak lehetőségük van a leszámított váltókat viszontleszámítani a jegybanknál.

<http://ecopedia.hu/leszamitolas>, letöltés: 2021. 01. 20.)

^[14] 1909. évi VIII. törvénycikk, a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok kereseti adójáról <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=90900008.TV&targetdate=&printTitle=1909.%20%C3%A9vi%20VIII.%20t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&dbnum=77&referer=1000ev> (letöltve: 2021. 01. 20.)

^[15] MOL Z 74 1. csomó, 4. tétel, Alapszabály, 4-6. oldalak

^[16] MOL Z 74 1. csomó, 4. tétel, Alapszabály, 11. oldal

^[17] MOL Z 74 1. csomó, 4. tétel, Alapszabály, 12. oldal

^[18] MOL Z 74 1. csomó, 4. tétel, Alapszabály, 18. oldal

^[19] MOL Z 74 1. csomó, 4. tétel, Alapszabály, 20. oldal

^[20] MOL Z 74 1. csomó, 4. tétel, Alapszabály, 22. oldal

^[21] MOL Z 74 1. csomó, 4. tétel, Alapszabály, 25. oldal

^[22] MOL Z 74 1. csomó, 4. tétel, Alapszabály, 26. oldal

^[23] MOL Z 74 1. csomó, 4. tétel, Alapszabály, 35. oldal

^[24] 1917-ben, az alapításkor (PI).

^[25] Camillo Castiglioni (1879–1958) 1879-ben Triesztben született a helyi zsidó közösség rabbijának fiaként. 12 évesen folyékonyan beszélt németül, olaszul, szlovénul és franciául. Az 1920-as években Európa leggazdagabb embere, számos üzleti és politikai kapcsolattal. Ferenc József, Benito Mussolini vagy Josip Bros Tito, csak néhány név azok közül, akik személyesen ismerték. A BMW márka neki köszönheti sikereit, mert mint egyedüli részvénytulajdonos azt az elképzelést támogatta, hogy a gyár repülőgép-hajtóműveken kívül motorkerékpárokat, majd később személygépkocsikat is gyártson. 1920-ban megalapította többedmagával a Magyar-Olasz Bank Részvénytársaságot, melynek 3 évig elnöke. A bank a korabeli Magyarország egyik legnagyobb pénzintézete volt. 1957-ben halt meg Rómában. vö: Reinhard Schlüter: Der Haifisch: Aufstieg und Fall des Camillo Castiglioni, Zsolnay 2015.

^[26] Budapest—Esztergom—Fűzitői helyi érdekű vasút részvénytársaság: (Esztergomi szénvasút.) VI., Andrassy út 5. Pálya kiterjedése: Budapest—Esztergom—Almás-Fűzitői 88,9 km. Az igazgatóság elnöke: Papp János. Tiszta nyereség K: 1.593,524. Szállítatott 1.958.015 személy és 813.930 tonna áru és poggyász. Nagy Magyar Compass 46/47/2. (1918) 1186.

^[27] Bakács Udvar Részvénytársaság: Budapest (1910) IX., Bakács u. 1. Tárgya: a Bakács-, Lónyay- és Közraktár-utcák sarkán levő telken épült házak jövedelmeztetése. Nagy Magyar Compass 46-47/2. (1918) 518.

^[28] Baróti Szeszfinomító Cognac és Likörgyár Részvénytársaság: (1913) Budapest, VII., Király u. 50. A Magyar országos bank érdekkörében. Nagy Magyar Compass 46-47/2. (1918) 356.

^[29] Britannia Szálloda Részvénytársaság: VI., Teréz-körút 39. A Központi kereskedelmi és iparbank alapítása. Nagy Magyar Compass 46-47/2. (1918) 594.

^[30] Uniói Kalapgyár Részvénytársaság: (1908) Gyárt: gyapjú-, nyúlszőr-, velour- kalapokat. Kivitel: Ausztria, Olaszország, Bulgária, Románia, Svájc. Az igazgatóság elnöke: ifj. Koch János. Nagy Magyar Compass 46-47/2. (1918) 873.

^[31] Felsőmagyarországi Fatermelő Részvénytársaság:(1915) V., Bálvány utca 5. sz. Magyar országos bank r.t. Nagy Magyar Compass 46-47/2. (1918) 546.

^[32] Később szóba kerül

^[33] Gottschlig Ágoston Részvénytársaság: (1911) Budapest. X., Martinovics tér 8. Tárgya:

likőr-, rum- és cognacgyártás. Elnök: Egyedi Lajos. Nagy Magyar Compass 46-47/2. (1918) 347.

^[34] Később szóba kerül

^[35] Később szóba kerül

^[36] Később szóba kerül

^[37] Magyar Acélárugyár Részvénytársaság: Budapest. (1895) VI., Váci út 95. Gyártmányai: mindenféle vasúti hordtekercs és csavarrugók, autó- és géprugók, kovácsolt géprészek, kovácsolt szerszámacél. Kivitel: Európa összes államaiba. Elnök: Pazzani Sándor. Nagy Magyar Compass 46-47/2. (1918) 669.

^[38] Országos Bércszántó Vállalat Részvénytársaság: Budapest (1912) VI., Andrássy u. 5. A Magyar Országos bank alapítása. Nagy Magyar Compass 46-47/2. (1918) 627.

^[39] Putnoki Építőanyag Ipari Részvénytársaság. (1908) Megye: Gömör. Székhelyét 1914-ben Budapestről Putnokra helyezte át. A Központi kereskedelmi és iparbank rt. alapítása. Nagy Magyar Compass 46-47/2. (1918) 476.

^[40] Siófok Balatonfürdő-Részvénytársaság: Budapest I, Attila-körút 2. sz. Siófok: Fürdő- és szálloda üzem. Nagy Magyar Compass 44/2. (1916) 643.

^[41] Később szóba kerül

^[42] Igazgatósági ülésen jelen voltak: Auer Róbert, Camillo Castiglioni, dr. Doroghi Ervin, Egyedi Lajos, Goldstein Pál, Neumann Gábor, Stein Ármin, Török Sándor

^[43] MOL Z 74 1. csomó, 2. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1917–1920, 1920.

^[44] Gyöngyösi Kereskedelmi és Gazdasági Bank Részvénytársaság: Elnök: Malatinszky György. Igazgató-elnök: Szabó Béla. Nagy Magyar Compass 45/1. (1917) 614.

^[45] MOL Z 74 1. csomó, 2. tétel, Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1917. év

^[46] dr. Hoór-Tempis Móricz (1897–1944) villamosmérnök, fizikus, egyetemi tanár, az MTA tagja, Magyar Életrajzi Lexikon I. (A-K), Főszerkesztő: Kenyeres Ágnes, Budapest, Akadémia

1967., 737

^[47] Stark Lipót (1866–1932) gépészmérnök, a vezetékszámítás egyik úttörője
<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/s-778D5/stark-lipot-77C0C/> (letöltve: 2021. 04. 15.)

^[48] Budapest Székesfőváros Elektromos Művek: (1914) V., Váci út 72—74. Vezérigazgató: Stark Lipót. Műszaki Igazgató: Deutsch Lajos. Igazgatósági tagok: dr. Glückstahl Samu, Kovács Sebestyén Aladár, dr. Leitner Adolf. Nagy Magyar Compass 44/2. (1916) 926.

^[49] MOL Z 74 1. csomó, 2. tétel, Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1918. év

^[50] Hungária Szérumművek Részvénytársaság: (1918) VI., Szondy u. 76. Nagy Magyar Compass 46-47/2. (1918) 888.

^[51] dr. Detre László (1874–1939) orvostanár, bakteriológus, budapesti tanulmányait követően Bécsben és Párizsban tanult, sok felfedezés kötődik a nevéhez.
<http://mek.oszk.hu/04000/04093/html/0204.html> (letöltve: 2021. 04. 16.)

^[52] Jelen voltak: alsóterényi Auer Róbert, dr. Doroghi Ervin, Goldstein Pál, Neumann Gábor, Stein Ármin és Török Sándor és Zsolnay Miklós

^[53] Magyar Repülőgépgyár-Részvénytársaság: (1912) Alaptőke: 500.000 K. Igazgatóság: Camillo Castiglioni, Schweiger Berthold, Török Emil, Lohner Lajos. In: Nagy Magyar Compass 43/2. (1915) 631.

^[54] Nyíregyházi Általános Hitelintézet Részvénytársaság: Az igazgatóság elnöke: Lázár Kálmán. Ügyvezető igazgató: Geiger Béla. Nagy Magyar Compass 45/1. (1917) 1052.

^[55] Royal Nagyszálloda (1896–1991)
https://mandadb.hu/cikk/844794/Bemutatkozik_a_Royal_Szallo (letöltve: 2021. 04. 16.)

^[56] Pénzintézetek Hadikórházáról bővebben: Honvédorvos 2016. (68) 1-2. szám 103.
http://real.mtak.hu/80302/1/Honvedorvos_2016_1-2%20%28103-105%29.pdf (letöltve: 2021. 04. 16.)

^[57] Dugoselői Faipar-Részvénytársaság: (1918) V., Sziget u. 38. Tárgya: a Neuschloss Lustig faipar r.-t. dugoselői gőzfűrésznének megvétele és üzemben tartása. Nagy Magyar Compass

46-47/2. (1918) 1412.

^[58] Neuschloss Ödön és Marcell és Lichtig Szentlőrinci Parkettgyár Részvénytársaság: (Előbbi cége: Szentlőrinci parkettgyár részvénytársaság.) Budapest V., Sziget utca 38. (1908) Kivitel: Európa minden államába és Egyiptom, Argentína. Ügyvezető igazgató: Lichtig Samu. Nagy Magyar Compass 44/2. (1916) 430.

^[59] Délmagyarországi Kendergyár Részvénytársaság: Budapest VI., Andrásy út 27. Nagy Magyar Compass 46-47/2. (1918) 1438.

^[60] Nautica Motorhajógyár Részvénytársaság: (1918) Alaptőke: 2.000.000 K. Igazgatóság: Lánczy Leó, Castiglioni Camillo, Breuer B. Armand, Buchler Lajos, Eidlitz Hugó, Káldi Jenő, Neumann Gábor, Schweiger Berthold, Vögler Albert. In: Nagy Magyar Compass 46-47/2. (1918) 1422. És egy korabeli sajtócikkből: Nautica motorhajógyár r.-t. A gyár telepén rendkívül élénk munkálkodás folyik, minthogy belföldi és ami talán még öröndetesebb, külföldi rendelésekkel bőven el van látva. Az épülő motoros járművek közül megemlítendő két nagyobb 14 méteres motorhajó, mely bolgár számlára készül, a cég bevált Tunell-hajóinak néhány példánya, egy előli kajúttal és egy közép-kajúttal ellátott csónak. Ezeken kívül több evezős- és vitorlášhajó építése van tervbevéve s utóbbiak közül egy versenyvitorlás is, amelynek szereplése elé nagy érdeklődéssel tekinthetünk. Nem hagyható említés nélkül az sem, hogy legutóbb az egyik nagy svájci evezősklub jövő évi evező szükségletét a Nauticá-nál rendelte meg. In: A Motor, (1921.12.15.) 47-48. szám 36.

^[61] <https://sportmuzeum.hu/2021/02/22/125-eve-alakult-a-pannonia-evezos-club/> (letöltve: 2021.04.16.)

^[62] MOL Z 74 1. csomó, 2. tétel, Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1918. év (1918. július 20.)

^[63] MOL Z 74 1. csomó 4. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1918. november 25.

^[64] Szávai Ferenc: Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásának következményei. Az államutódlás vitás kérdései, Pannónia Könyvek, 2004., 48.

^[65] vö: Szávai Ferenc: Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásának következményei. Az államutódlás vitás kérdései, Pannónia Könyvek, 2004. 51.

^[66] Jelen voltak: Camillo Castiglioni és Egyedi Lajos alelnökök, alsóterényi Auer Róbert, dr. Doroghi Ervin, Goldstein Pál, Neumann Gábor, Stein Ármin és Török Sándor

[671] MOL Z 74 1. csomó, 2. tétel, Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1918. év (1918. november 25.)

[681] A cikk egy részlete: Fővárosi Pénzintézetek Szövetsége. Tizenegy fővárosi pénzintézet a közérdek megóvásának érdekében Fővárosi Pénzintézetek Szövetsége név alatt szövetséget alkotott, mely azzal kezdte meg működését, hogy a Magyar Nemzeti Tanácsot és az új kormányt üdvözölte, nekik szolgálatait felajánlotta. ... A szövetséghez a következő intézetek csatlakoztak: Belvárosi takarékpénztár részvénytársaság, Budapest-lipótvárosi takarékpénztár részvénytársaság. Egyesült budapesti fővárosi takarékpénztár, Első magyar iparbank, Magyar általános takarékpénztár részvénytársaság. Magyar fakereskedők hitelintézete részvénytársaság. Magyar kereskedelmi hitelbank részvénytársaság, *Magyar Országos bank részvénytársaság*, (kiemelés tőlem) Magyar országos központi takarékpénztár. Mercur váltóüzlet részvénytársaság és a, Nemzeti takarékpénztár és bank részvénytársaság... A fent említett tizenegy bank és takarékpénztár, amely nemcsak a főváros. hanem az ország gazdasági életének is igen fontos szervei, teljes joggal követelheti, hogy róluk, nélkülük más pénzintézetek ne határozzanak, nevükben felhatalmazás nélkül ne beszéljenek, s a mi a legfontosabb, őket előzetes tudomásuk nélkül befejezett tények elé ne állítsák. In: Az Újság, 1918. november 8. 262. szám

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/AzUjsag_1918_11/?query=F%C5%91v%C3%A1rosi%20P%C3%A9nzint%C3%A9zetek%20sz%C3%B6vets%C3%A9ge%201918&pg=95&layout=s
(letöltve: 2021. 04. 17.)

[691] vö: Szávai Ferenc: Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásának következményei. Az államutódlás vitás kérdései, Pannónia Könyvek, 2004. 53.

[701] Az ülés dátuma: 1918. november 25. Jelen voltak: Egyedi Lajos, alsóterényi Auer Robert, dr. Doroghi Ervin, Neumann Gábor, Stein Ármin, Török Sándor, Zsolnay Miklós

[711] MOL Z 74 1. csomó, 2. tétel, Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1918. év

[721] Népruházati Bizottság: A magyar királyi minisztérium 3.966/1917. M. E. számú rendelete Népruházati Bizottság felállítása tárgyában. A magyar királyi minisztérium háború esetére szóló kivételes intézkedésekről alkotott törvényes rendelkezések alapján a következőket rendeli: 1§ A magyar szent korona országai lakosságának ruházati cikkekkel való megfelelő ellátására és pedig ruházati cikkek bevásárlására, feldolgozására, az ezirányú ipari termelés szabályozására, a szövetek és áruk felosztására, felhasználására és árszabályozására vonatkozó kérdésekben szakszerű tárgyalás és véleményadás céljából, továbbá az említett ellátással kapcsolatos tennivalóknak a jelen rendelet és a kereskedelemügyi miniszter által

adott utasítások értelmében való elvégzésére „Népruházati Bizottság” alakíttatik. A bizottság megalakítása iránt a kereskedelemügyi miniszter intézkedik. In: Budapesti Közlöny, 1917.10.24. 246. szám

A népruházati bizottság elnöki tanácsa Giesswein Sándor országgyűlési képviselő elnöklésével megtartotta alakuló ülését. Az elnök hosszabb beszédben mutatott rá azoknak a feladatoknak nagyságára és szociális fontosságára, amelyek megoldása a bizottságra vár. Az elnöki tanács tagjai letették az ünnepélyes fogadalmat...Az elnöki tanács mindjárt hozzá is fogott a gyakorlati munkához és számos olyan kérdést intézett el, amelyek egyfelől a népruházati bizottság belső adminisztrációjára, másfelől a ruházati szükségletek mielőbbi ellátására vonatkoznak In: Pesti Hírlap, 1917. november 9. 277. szám 6.

^[73] Szindikátus: A szindikátus a tőkés monopóliumok egyik, a kartellnél fejlettebb formája. A szindikátusban részt vevő vállalatok megtartják önállóságukat a termelésben, de a kereskedelem területén önállóságuk korlátozott. Közös irodát szervez a szindikátus a termékek értékesítésére, gyakran a nyersanyag beszerzésére is. A szindikátuson belül a megegyezésre lépő vállalatok között a konkurencia lehetősége szűkebb, mint a kartell esetében. <https://hu.wikipedia.org/wiki/Szindik%C3%A1tus> (letöltve: 2021. 04. 18.)

^[74] MOL Z 74 1. csomó 2. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1918. november 25.

^[75] Jelen voltak: Egyedi Lajos, alsóterényi Auer Róbert, dr. Doroghi Ervin, Neumann Gábor, Stein Ármin, Török Sándor, Zsolnay Miklós

^[76] MOL Z 74 1. csomó 2. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1918. november 25.
Neumann Gábor ügyvezető igazgató jelentése

^[77] vö: Szávai Ferenc: Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásának következményei. Az államutódlás vitás kérdései, Pannónia Könyvek, 2004. 54-55.

^[78] Unió Kereskedelmi Részvénytársaság: Budapest (1911) V., Vilmos császár út 26. A Központi kereskedelmi és iparbank alapítása. Elnök: Zsolnay Miklós. Nagy Magyar Compass 44/2. (1916) 736.

^[79] Balatoni Gyógyfürdők és Nagyszállók Részvénytársaság: (1917) V., Andrássy út 5. (A Magyar Országos Bank alapítása. Nagy Magyar Compass 46-47/2. (1918) 593.

^[80] Kálnói Magyar Chamottegyár Részvénytársaság: (1907) V., Vilmos császár út 26. Célja:

tűzálló anyagok gyártása. Nagy Magyar Comapass 43/2. (1915) 800.

^[81] A Magyar Népköztársaság kormányának 1919. évi 1236 M.E. számú rendelete, az adótól való menekülés meggátolásáról szóló 1919. II és XIV. néptörvények rendelkezéseinek a Horvát-Szlavónországok és Fiume területére kiköltözőkkel vagy eltávozókkal való alkalmazásáról. A Magyar Népköztársaság kormánya az adótól való menekülés meggátolásáról szóló 1919. II. néptörvény 31.§-ában nyert felhatalmazása alapján azt az időpontot, amelytől kezdve az ország területéről a Horvát-Szlavónországok területére, valamint az ezen területen túl fekvő Fiume városába való kiköltözőkötés vagy eltávozást úgy kell tekinteni, mintha az külföldre történt volna, 1919. évi március hó 1-ében állapítja meg. Budapesten, 1919. évi február hó 22-én. Dr. Berinkey Dénes s.k. miniszterelnök In: Magyar Rendeletek tára 1867-1945, 1919.

https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1919/?pg=247&layout=s&query=ad%C3%B3t%C3%B3l%20val%C3%B3%20menek%C3%BCI%C3%A9s (letöltve: 2021. 04. 18.)

^[82] MOL Z 74 1. csomó, 2. tétel, Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1919. január 7.

^[83] Jelen voltak: Egyedi Lajos, alsóterényi Auer Róbert, dr. Doroghi Ervin, Goldstein Pál, Marek Károly, Neumann Gábor, Stein Ármin. A jegyzőkönyv érdekessége, hogy a szavakra az ékezeteket utólag írták rá, vlsz. nem állt rendelkezésre a magyar ABC szerinti írógép. Továbbá a jegyzőkönyv semmilyen magyarázatot nem hoz az ülés bécsi megtartásáról. (megjegyzések: PI)

^[84] MOL Z 74 1. csomó 4. tétel Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1919. november 18. Egyedi Lajos levezető elnök szavai

^[85] Hitelintézeti Szemle, XIII. évfolyam, 3. szám 202. (Tarsoly Kiadó, Budapest 2014. A Magyar Bankszövetség története

https://www.bankszovetseg.hu/Content/Hitelintezeti/HSZ_2014_3.pdf (letöltve: 2021. 04. 18.)

^[86] MOL Z 74 1. csomó, 2. tétel, Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1919. év november 18. - Neumann Gábor szavai

^[87] Jelen voltak: Camillo Castiglioni, Goldtsein Pál, Egyedi Lajos, Neumann Gábor, Stein Ármin,

^[88] Ekkor már fél éve Castiglioni az Allgemeine Depositbank elnöke, barátja és bizalmasa Neumann Gábor, innen a meghívás (megjegyzés - PI)

^[89] Unió Bányászati és Ipari Részvénytársaság: (1920) VI., Andrássy út 5. Alaptőke: 4.500.000 K. Szénbánya, téglagyár és mészégető Várpalotán. Nagy Magyar Compass 46-47/2. (1918) 1397.

^[90] Hienzföldi Agrár-Részvénytársaság:(1920) Sopron. Foglalkozik bank és takarékpénztári üzletekkel is. Nagy Magyar Compass 48/2. (1920) 550

^[91] TÉBE: Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete, Müller János-Kovács Tamás-Kovács Levente: A Magyar Bankszövetség története, Tarsoly Kiadó Budapest, 1914

[92] Világ, 1922. november 01. 249. szám 10.: „A bankok sokallják a TÉBE által megállapított kiadásokat. Valószínűleg kevesen tudják, hogy mindaz, ami a budapesti pénzüzetek üzleti gestiójában és szociálpolitikai tevékenységében megnyilvánul, legtöbbször a Takarékpénztárak és Bankok Egyesületéből indul ki. A hivatalos életben és a magángazdaságban a TÉBE képviseli a haute finance-ot, ez az egyesület tárgyal a hatóságokkal, intézi a bankok állampénzügyi műveleteit, bizonyos ráta alapján megállapítja a kamatszolgáltatást, vezeti a jótékonyági akciókat és döntősúlyú befolyást gyakorol a tisztviselő-kérdések elintézésére. A TÉBE kötelékéhez ma több, mint negyven intézet tartozik. A megalakuláskor a tagok kötelezettséget vállaltak az egyesület fenntartási költségeinek fedezésére, egyúttal pedig alávetették magukat a TÉBE határozatainak. Az egyesület szinte „közadók módjára” veti ki az egyes intézeteket terhelő költségeket, melyek oly gyors tempóban emelkednek, hogy egy-egy nagy intézet évi hozzájárulása ma már túlhaladja az ötmillió koronát és a középintézetek sem fizetnek egy-kélmilliónál kevesebbet. A pénzüzetek — mint értesülünk — megsokallták az ugrásszerűen emelkedő kiadásokat, amiket a TÉBE vet ki rájuk és kifogások hangzanak el amiatt, hogy az egyesület egyáltalán nem veszi figyelembe a kötelékéhez tartozó intézetek teherviselőképességét. A TÉBE ezeket a hozzájárulásokat tudtunkkal a részvénytőke alapján megállapított kvóta szerint szedi be, anélkül, hogy az intézetek teherviselőképességének behatóbb vizsgálatába bocsátkoznék. Egyszóval itt nem önkéntes, hanem kényszerhozzájárásról van szó és ez ellen emelnek kifogást a köteléki intézetek. Legutóbb is megtörtént, hogy a kényszerhozzájárálás élvén a TÉBE oly óriási összeg adományozására hívta föl az intézeteket, amely összeg elosztva is milliókkal terheli a vállalatok költségzámait. Értesülésünk szerint egyes tagok a TÉBE eljárását szóvá fogják tenni, annál is inkább, mivel a TÉBE-hez befizetett összegek ebben az évben már jóval túlhaladják a százmillió koronát.”

^[93] Magyar Országos Véderő Egylet: Gergely Jenő: Gömbös Gyula – Vázlat egy politikai életrajzhoz, Elektra Kiadóház, Szeged, 1999,

^[94] MOL Z 74 1. csomó, 2. tétel, Igazgatósági ülési jegyzőkönyvek 1920. március 21.

^[95] Jelen voltak: Egyedi Lajos alelnök, Auer Róbert, dr. Doroghi Ervin, Neumann Gábor, Stein Ármin, Török Sándor.

^[96] Magyar Fakeskedők Hitelintézete: (1905) Budapest V. Széchenyi utca 1. Alaptőke: 1.000.000 K. Helyettes-elnök: dr. Hilb Jenő. Vezérigazgató: Fónagy Aladár. Nagy Magyar Compass 44/1. (1916) 241.

[97] : Berend T. Iván: Európa gazdasága a 20. században, História, Budapest, 2008. 53.

[98] Berend T. Iván – Szuhay Miklós: A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848–1944, Budapest, Kossuth, 1975. 165.

Segesdi Gergő: A köztársasági kérdés megjelenése az 1920-as évek a magyar politikai jobboldal sajtójában

Bevezetés

Az első világháború szörnyűségeiből éppen csak kilábalt Magyarország számára az egyik meghatározó kérdés az államforma volt. IV. Károly 1918. november 13-án lemondott az államügyek vitelében való részvételéről. Ez azonban nem jelentette a trónról való lemondását is. Mégis, arra később nem tudott visszatérni. Magyarország pedig megtapasztalta a Károlyi Mihály nevével fémjelzett köztársaságot, valamint a tanácsköztársaságot. A forradalmak bukása után kiépülő, önmagát „ellenforradalmiként” meghatározó hatalmi rendszer képviselői számára értelemszerű volt a történelmi jogfolytonosság helyreállítása, az ezer éves államisággal összeforrott királyság intézményének helyreállítása. Tanulmányomban arra keresem a választ, hogy a magára ellenforradalmiként hivatkozó rendszer miképpen viszonyult a Károlyi Mihályék által bevezetett köztársasághoz, illetve magához a köztársasági államformához. A vizsgálódás anyagát a jobboldali sajtóban az 1920 és 1928 közötti időszakban megjelent a tárgyat érintő írások képezik. A munka során olyan orgánumokat tekintek át, amelyek valamilyen formában foglalkoznak a köztársaság kérdésével. A vizsgált orgánumok közé tartozik a *A Nép*, *Budapesti Hírlap*, *Kis Ujság*, *Magyarság*, *Nemzeti Ujság*, *Pesti Hírlap*.^[1] A munka során a vizsgált írásokat nem egyszerű kronológikus sorrendben kívánom feldolgozni, hanem tematikusan a következő problémakörök mentén: hogyan helyezhető el a köztársasági gondolat kérdése a legitimista szabadkirályválasztó vita tükrében, a jobboldali sajtó szerint milyen volt a magyar nép viszonya az államforma kérdéséhez, valamint, hogy a köztársaságpártiság mint vád miképpen jelent meg a jobboldali közbeszédben. Mindezen három téma mellett röviden még kikívánok térni Károlyi Mihály személyének megítélésére.

Az 1920-as évek elejét meghatározó politikai kérdések rövid felvázolása

A következő rövid felvezetőben nem kívánok minden az 1920-as elején megfogalmazott kérdést a maga teljességében bemutatni. Úgy vélem, hogy egy ilyen viszonylag rövid írás keretében erre nem is lenne lehetőségem. Pusztán a főbb vitapontokat kívánom felvázolni, hogy azután tanulmányom fő vizsgálati kérdését – amelyben arra keresem a választ miképpen jelent meg a köztársaság kérdése a korabeli politikai jobboldal sajtójában – elhelyezhessem.

A Károlyi-féle köztársaság, majd pedig az azt követő tanácsköztársaság zűrzavaros időszaka után a konszolidálódó hatalomnak az elsők között kellett rendeznie az államforma-, valamint a király személyének kérdését.[2] Kmety Károly egyetemi tanár a *Jogtudományi Közlöny* hasábjain 1921-ben a következőt fogalmazta meg a kérdésről: „A közjogi téren tenni valóink nagy alkotmányi problémák, köztük egy sincs fontosabb az ú. n. királykérdésnél,”[3] Ez a kérdés azonban nem abban jelent meg, hogy vajon Magyarország királyság maradjon-e, hanem, hogy azt miképpen szabályozzák.[4] Erre erősít rá Buza László jogakadémiai tanár a *Magyar Jogi Szemlében* megfogalmazott gondolata: „Az nézetünk szerint [...] kétségtelen, hogy Magyarország jogilag nem szűnt meg monarchia lenni. Az 1918. október 31. óta lejátszódott eseményeknek ilyen alkotmányjogi hatályt tulajdonítani nem lehet.”[5]

Bethlen István miniszterelnökségének első, 1921-1923 között tartó szakaszát Romsics Ignác szerint a stabilitás megteremtése határozta meg. Bethlen maga a legitimitás talaján állt, azonban realista politikusként az arisztokrácia többségével szemben megértette azt, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia és a háború előtti állapotok visszaállítására nincsen lehetőség. 1920 elejére kidolgozta a nemzeti királyság koncepcióját, amely előírta, hogy az ország uralkodója semelyik másik állam uralkodója nem lehet. Ez azonban Romsics meglátása szerint egy olyan taktikus lépés volt a részéről, amellyel lényegében nyitva hagyta az uralkodó személyének a kérdését. Azt ugyanis a legitimista és a szabad királyválasztó értelemben egyaránt lehetett interpretálni. Mindebből jól kivehetjük, hogyha a király személye ugyan nem is, de egy dolog bizonyos volt Bethlen felfogásában, mégpedig az államforma kérdése, amely királyság volt.[6] Pölöskei Ferenc megfogalmazása szerint a politikusok és államjogászok zöme politikai és társadalmi okokból vetette el a köztársaság államformáját, amit a forradalmakkal azonosítottak. Ahogyan fogalmaz Pölöskei: „A királyságtól – mondották – nagyobb stabilitást, biztonságosabb belső nyugalmat várnak, mert a ciklikusan visszatérő köztársaságielnök-választások újra és újra felkavarják a belpolitikai szenvedélyeket, s állandósítják a pártviszályokat.”[7] Szükséges ugyanakkor megemlítenünk Károlyi Mihálynak azt a gondolatát, mely szerint 1918 novemberében: „Valamennyi osztály a köztársaság azonnali kikiáltását követelte. [...] még a tegnapi megrögzött royalisták is a köztársaság mellett voltak,”[8] Károlyi szavainak beemelése amiatt is fontos jelen munkánkba, mivel ennek az állításnak a hangoztatása visszatérő elem volt a köztársaság támogatóinál az 1920-as években.[9]

Pölöskei szerint maguk az antant hatalmak egyedül a Habsburg-restaurációt tiltották, így pedig meglátása szerint a királyság államformájának választásához nem is férhetett kétség.[10] Bár ahogyan arra Polner Ödön egyetemi tanár is kitért az 1920-ban a *Magyar Jogi Szemlében* írt írásában: „[a]z entente-hatalmak kívánsága folytán az államforma felett

népszavazásnak kell döntenet.”[11] Noha ő ezt egy felesleges dolognak tartotta, hiszen a királyságot 1918-ban sem a népakarat, hanem pusztán egy „az államhatalmat magához ragadó egy pártcsoport által összehívott alakatlan helyi gyülekezet” törölte el.[12] Abban azonban, hogy Pölöskei mellett Romsics Ignác is rámutat, a király személyében már nem volt ekkora az egyetértés a királyság államformájának támogatói között. Két eltérő közjogi felfogás fogalmazódott meg. A legitimisták a jogfolytonosság talaján álltak és ragaszkodtak IV. Károly személyéhez, visszatértéig pedig valamelyik Habsburg főherceget szerették volna nádorként látni. Az ő ellenpólusukat képezték az úgynevezett szabadkirályválasztók, akik azt hangoztatták, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásával, valamint IV. Károly 1918. novemberi nyilatkozatával a Habsburgok elveszítették a magyar trónra való jogosultságukat. A magyar nemzet pedig visszanyerte jogát a szabad királyválasztásra. A helyzetet Horthy Miklós 1920. március 1.-jén történt kormányzóvá választása oldotta fel, még hogyha csak ideiglenesen és nem is maradéktalanul.[13] Ahogyan arra Egresi Katalin is rámutat, hogy az 1920: I. törvény cikk volt az, amely rendelkezett az ideiglenes jelleggel választott kormányzó jogköeiről, valamint egy egykamarás nemzetgyűlés felállításáról. Ezt az ideiglenességet erősíti magának a kormányzónak választott Horthy Miklós később az emigrációban megfogalmazott szavai is: „Az 1920-as törvény abban a feltevésben készült, hogy a király nemsokára visszatérhet,”[14] Egresi szerint a törvény ideiglenes jelleggel igyekezett szabályozni a benne foglalt kérdéseket, végül azonban egy közel két és fél évtizeden át tartó politikai berendezkedés közjogi alapjait teremtette meg. Romsics Ignác szerint ez a törvény a legitimista és szabadkirályválasztó oldal kompromisszumának jegyeit viselte magán.[15] Ezt erősíti meg Kmety Károly is, aki a törvény kapcsán a következőket írta a Habsburg jogigényről: „[a]z ú. n. teljes jogfolytonossági álláspontot [a törvény] respektálni, elfogadni fogja, noha teljhatalma jogosítaná azon jogok megszüntetésére is.”[16] Mégis, hogy a Habsburg restaurációnak mennyi realitása is volt azt jól példázza Horthy Miklós IV. Károly visszatérési kísérletei kapcsán megfogalmazott gondolatai: „[a] király kísérleteit [...] az a kedvezőtlen külpolitikai helyzet hiúsította meg, amelyet a kis- és nagyentente következetes Habsburg-ellenes politikája idézett elő.”[17] Ahogyan azonban azt L. Nagy Zsuzsa megfogalmazásában is olvashatjuk, a kialakuló rendszer egyáltalán nem volt ellentmondásoktól mentes, hiszen az államforma, a legfőbb állami méltóság kérdése és a kialakuló kormányzati módszerek is megosztották a közvéleményt és a politikai élet szereplőit. A kormányzó jogköreit 1920-ban nem is sikerült véglegesen rendezni. Mindez összeségében azzal a következménnyel járt, hogy ezek a kérdések még évekig meghatározták a hazai politikai életet.[18] Mindezt jól illusztrálják Horthy Miklós egy 1922 augusztusában Gödöllőn zajlott találkozóról írt szavai, amikor is felidézi a Ráday Gedeon belügyminiszter által ott mondottakat: „Meg kell szűnnie az államfő állása körül a viszálynak, mert emiatt az országban nem lehet teljes nyugalom. Egyesek független Magyarországot

akarnak, élén a törvényes királlyal, mások meg József főherceg vagy Albrecht főherceg megválasztását óhajtják. Baloldali elemek köztársaságra törekednek.”[19]

A köztársasági gondolat a legitimista és a szabadkirályválasztó vita tükrében

Az államforma kérdésének érzékenységet úgy gondolom jól érzékelteti az 1920. évi I. törvénycikk kapcsán kirobbant vita, amikor is magát Apponyi Albertet illették a köztársaság támogatásának vádjával miután azt a kijelentést tette, hogy egy mondva csinált királlyságnál is jobb egy becsületes alapokon nyugvó köztársaság. Ferdinándy Gyula igazság- később pedig belügyminiszter ennek a vitának a során felhívta a figyelmet arra, hogy a nemzetgyűlésnek figyelembe kell vennie olyan kérdéseket, mint a hatalom szétválasztásának Monetsquieu által megfogalmazott elvét, a kormányzó és a kormány jogköreit, a vétójog és az előszentesítési jog kérdését. Végül pedig megfogalmazta, hogy: „a törvénybe talán a legjobb indulatúan köztársasági gondolatokat csempészték.”[20] Szintén érdekes, ahogy a Habsburg ház uralkodói és örökösödési jogát megszüntető törvénnyel, valamint a kormányzói tiszt időtartamával kapcsolatosan nyilatkozott. Úgy vélte, hogy a királykérdés és szabadkirályválasztás azok közé a kérdéskörök közé tartoznak, amelyek a nemzetet izgalomban tartják, sőt az bármikor saját mozgalmat indíthat. Az ország pedig könnyen találhatja magát abban a helyzetben, hogy két királya van. Mindemellett, hogyha esetleg a szabadkirályválasztás valósulna meg, akkor is maradna az országnak egy olyan része, amely legitimista maradna. A fenti két véleményből nem feltétlenül a köztársasági gondolat éles elvetését olvashatjuk ki, noha természetesen nem gondolhatjuk azt sem, hogy támogatták volna a köztársasági államformát, sokkal inkább egyfajta aggodalmat azzal kapcsolatban, hogy királykérdés rendezetlensége a jövőben viszályok forrása lehet. [21] Hasonlóan aggódott emiatt a lehetséges viszály miatt Pethő Mihály is, aki amellettt érvelt, hogy a legitimisták és a szabadkirályválasztók vitája végül odáig fog fajulni, hogy azok, akik részesei voltak az „oktobrista összeomlásnak” újra felbuzdulnak. A probléma folyamatos elodázása pedig a keresztény gondolat halálát fogja elhozni, valamint azt fogja eredményezni, hogy a köztársaság lesz az egyedüli reális alternatíva. Pedig a keresztény politika képes arra, hogy változó politikai és alkotmányjogi keretek között is rendkívüli rugalmasságot tanúsítson.[22] Fontos kitérnünk Huszár Károly korábbi miniszterelnök 1927-ben a Szentkorona Szövetség győri gyűlésén elmondott beszédére. Huszár szerint a magyar államiság épülete ekkor még minden konszolidáció ellenére sincsen betetőzve, hiszen a királyi trón betöltetlen. Egy parasztembert idézve a következőt mondta: „Hiába, nem boldog az ember olyan házban, amelynek nincs teteje.”[23] Huszár a trón betöltését kizárólag alkotmányos úton tudta elképzelni. Elismerte ugyanakkor, hogy az alkotmányosság útja a legitimisták számára egy járatlan út. Ezért a feladat az, hogy ezt előkészítsék. Bármiféle diplomáciai akciót meg kell

előznie a kormányzó, valamint az országgyűlés beleegyezésének. A nemzetközi akadályokat nem tartotta leküzdhetetlennek, hogyha ugyanis az ország szakítani tud a „forradalom szellemével” és „Szent Koronában rejlő varázshatalommal” egységesíteni tudja nemzetet, akkor a legitimista út járható. A „forradalom szelleme leküzdésének” szófordulatából érzékelhetjük, hogy milyen szemszögből közelített a köztársaság gondolatához. Kifejezően elítélően nyilatkozik róla: „A köztársaság, a népköztársaság és a tanácsköztársaság már elvitték egyszer a sír szélére a nemzetet”[24] Ahogyan fogalmazott minden forradalom szűkített egyet az ország határain. További vádként fogalmazta meg a köztársasággal szemben, hogy annak köszönhetően vált az ország ellenállásra képtelenné, hiszen az fegyverezte le az országot, majd ezt követően a csőcseléket fegyverezte fel és lett a bolsevizmus „szálláscsinálója Magyarországon”. A köztársaság volt az, amely tönkretette azokat az erőket, amelyek „vasabronccsal tartották össze Szent István ősi birodalmát”. Ez volt a jelszó Magyarország politikai és szociális robbantására. A kár, amit a köztársaság okozott az ország számára olyan súlyos, hogyha nem is állna többévszázados államfenntartó érdem a királyság mögött, a köztársaság néhány hónapos pusztítása akkor is mindenkit a királyság hívévé tenne. Huszár szerint ebből következőleg a köztársasági irányzat ekkora már radikális, a belpolitikában destruktív, a külpolitikában pedig defetista politikája miatt csupán egy olyan népszerűtlen gondolat, aminek alig akadnak szórványosan hívei. A legitimizmussal szemben tehát aligha képes bármiféle ellenállást kifejteni. Vélte mindezt Huszár Károly, aki szinte úgy nyilatkozott a köztársaságról, minthogyha egy büntetőper során szembesítené a vádlottat bűneivel. Mégis azt kell, hogy mondjuk nem a köztársaság pártiakkal szemben volt a leginkább elítélő, hanem a szabadkirályválasztókkal. Apponyi Albert és Ferdinándy Gyula fentebb idézet gondolataiból már érzékelhettük a szabadkirályválasztókkal szembeni negatív viszonyulást. Ők azonban nem fogalmaztak meg olyan súlyos vádakot velük szemben, mint néhány évvel később Huszár Károly. Ő ugyanis azt mondta, hogy a szabadkirályválasztók még a köztársaságiaknál is veszedelmesebb erőt képviselnek, akik nacionalista és militarista állarcok mögé bújnak. Huszár Károly szerint a királyválasztás a nemzetnek az akkori erkölcsi állapotában végzetes lett volna, hiszen ekkoriban a magyar nép sem volt mentes a „korszellem okozta szellemi és erkölcsi járványoktól”. A társadalom nyomorúsága, az anyagi és erkölcsi függetlenség hiánya csak a különböző trónkövetelőknek és az elkerülhetetlen belső zavaroknak kedvezne, amely végül polgárháborúhoz vezetne. Véleménye szerint ezért is ajánlották a szabadkirályválasztók ezt a módszert. Végül még hozzátette, hogy a szabadkirályválasztásra közjogilag nincs is lehetőség, valamint hogyha az ország élén egy Habsburg király állna, akkor az nem adna példát a lázadásra.[25]

A magyar nép viszonya az államforma kérdéséhez a jobboldali sajtó szerint

Érdemes megvizsgálnunk, hogy hogyan vélekedett a jobboldali sajtó arról, hogy a magyar nép miképpen viszonyult a köztársasági kérdéshez. Ahogyan azt a *Nemzeti Ujság* egyik szerzője is megfogalmazta a magyar nemzet annakidején a Károlyi féle köztársaságot kizárólag egy utolsó reményként fogadta el, akkor, amikor már a „lehetetlenben is reménykedett”. A köztársaságot magát pedig kizárólag egy ideiglenes állapotként fogta fel. Amint lehetett visszaakart térni a keresztény nemzeti politikához és királysághoz. Ugyanis míg a köztársasági államforma hirdetése a marxi ideológia vállalását jelentette, addig a királyság a történelmi jogfolytonosságot.[26] Erre a királyhűsége erősített később Gergely István, amikor is a *Nemzeti Ujság*ban megemlékezett Gyulai Pál író kijelentéséről. Gyulai azt mondta, hogy a magyar nép tele van királyhűséggel, valamint, hogy a paraszt büszke a főnemesre, mint „saját fajtájának kivirágzására”. Valamint míg a királyság állandó témája marad a költészetnek, addig azt nem tudja elképzelni, hogy bárki is egyszer majd úgy ül le a gyermeke mellé mesélni, hogy: „Volt egyszer egy köztársasági elnök...”[27] A népköltészet ugyanis a királyság gondolatában tanyázik.[28] Az egyedüli ok a *Nemzeti Ujság* szerzője szerint, amiért a köztársaság egyáltalán megalakulhatott Magyarországon az a kisantant nyomásának volt köszönhető és a magyar királyság meggyengítését célozta.[29] Sőt, miként később azt a *Magyarság* című folyóirat egyik írásában is olvashatjuk, azt vádat is megfogalmazzák velük szemben, hogy a királykérdés elhúzódsát is ők gerjesztették.[30] Azok, akik mindezek után is megünneplik a köztársaságot egyedül marxi ideológiával telítve teszik azt. Ezek közé tartoznak a szociáldemokraták is, akik az uralomra jutásuk feltételeként tartják számon a köztársaság bevezetését. Ahogyan a *Nemzeti Ujság* szerzője is megfogalmazta: „[t]ul van már ma a nemzet józan és alkotmányos gondolkozása minden köztársasági kísérletezésen.”.[31] Úgy gondolom fontos rámutatnunk arra, hogy a szerző nem csak a köztársasági gondolat képviselőit ítéli el, hanem szabadkirályválasztókat is. Az előbbi idézet ugyanis a következőképpen folytatódik: „[s]őt [a] szabadkirályválasztó-játszósdin, hogy a mi novemberünk szürke kódében nem is kell e gondolatokkal, mint a nemzet lelkére nehezedő törekvésekkel foglalkoznunk.”[32] Érdemes azonban megemlítenünk, hogy a *Magyarság* című folyóirat egyik 1922-es cikkében megemlíti, hogy a köztársasági gondolat alig tudhat magának 10%-nyi támogatót a magyar nép körében. Noha azt nem részletezi az írás, hogy ezt az egész népességre vagy a választásra jogosultakra érti, úgy gondolom, hogy a 10% egyik esetben sem számítható elhanyagolható tömegnek. Kétségtelen, hogy ez a 10% még messze van a többségtől és akármit is értünk ezalatt a bizonyos százalék alatt az még messze van a királyság pártolóinak a számától, azonban a korábban említett teljes támogatás nélkülségtől kétségtelen, hogy távol áll. Egy olyan tömeget feltételez, akikkel érdemes számolni.[33] A magyar néppel kapcsolatban fontos még

megemlítenünk Huszár Károly fentebb már idézett 1927-es beszédét. Itt ugyanis úgy beszélt a magyar népről, mint egy olyan tömegről, amelyet a legitimistáknak feltétlenül szükséges a táborukba vonni. Ez a nép ugyanis hú a monarchizmushoz. A legitimizmus gondolata pedig ebből a hűségből következik. A jogfolytonosság tehát nem maradhat továbbra is az „úri szalonok és püspöki paloták magánügye”. Ha ugyanis sikerre akarják vinni a legitimista politikát, akkor ahhoz az egész magyar társadalom erejére szükség lesz vallás- és osztálykülönbségek nélkül. A néptömegek lelkében azonban a királyhűség ápolni kell különben az elsorvad.[34]

A köztársaságpártiság, mint vád a jobboldali gondolkodásban

Fentebb már Apponyi Albert esetében röviden említettük, hogy a köztársaságpártiság, még hogyha nem is beszélhetünk az államforma tényleges megváltoztatásának az igényéről, egyfajta vádként jelent meg a politikai jobboldalon. Ilyen vádat fogalmazott meg többek között a korábban a Károlyi kormányban is szerepet vállaló Nagy Vince országgyűlési képviselő, a frankhamisítási botrány vitája során Viczián István képviselőtársa ellen. Nagy azzal vádolta Vicziánt, hogy nem közömbös a köztársasági gondolat iránt. Ez az eset úgy gondolom jól érzékelti a köztársaságpártiság bélyegként való alkalmazását.[35] Viczián eseténél azonban sokkal érdekesebb, hogy hasonló vádakát még Gömbös Gyulával szemben is megfogalmaztak 1926-ban, még hogyha nem is ennyire direkten. A *Nemzeti Ujság* egyik cikke szerint ugyanis a monarchista oldal értetlenül állt Gömbös Gyulának egy svéd lapnak adott interjúja előtt. A szerző Gömbös azon kijelentése felett, amikor azt nyilatkozta, hogy Ottó apját gyűlölte még szemet tudott volna hunyni, afelett azonban már nem, amikor Gömbös a legitimista öröklési elvet veszedelmesnek nevezte. Egészen konkrétan a következő kijelentést tette: „[m]ert a trónöröklési rend a hatalmat egy hülye kezébe juttatja!”[36] Ezek után a cikkíró szerint vitatható az is, hogy Gömbös egyáltalán monarchista lenne és megfogalmazza a következő kérdést: „Ám de micsoda monarchia az, ahol a királyt újra meg újra választani kell. Ha nincs trónöröklési rend, akkor lényegében életfogytiglan választott köztársasági elnökről lehetne csak beszélni.”[37] Mindezek mellett a szerző még azt is Gömbös szemére vetette, hogy korábban olyan nyilatkozatokat tett, hogy a munkások kezébe lenne szükséges a gyárok tulajdonjogát adni. Ez pedig arról tesz tanúbizonyságot, hogy Gömbös a szocialisztikus tanokkal szimpatizál. A vád tehát, ahogyan azt fentebb is említettem nem annyira konkrét, mint a Viczián Istvánnal szemben felhozottak, valamint az is sincs konkrétan kimondva, hogy Gömbös köztársaságot akarna. Sőt, aligha képzelhetjük el ezt róla. Mégis, amikor a szerző életfogytiglan tartó köztársasági elnökről és szocialisztikus tanokkal való szimpatizálásról beszél érzékelhető ennek a vádnak a megjelenése. Az életfogytiglan tartó köztársasági elnök fogalma kapcsán érdemes röviden megemlítenünk,

hogy azt Horthy Miklós kormányzásának kérdéseivel foglalkozó tanulmányában Kende Péter is használja. Kende megfogalmazásában Horthy inkább volt egy időkorlát nélkül regnáló köztársasági elnök, mint valódi királypótló régens vagy uralkodó.[38]

Károlyi Mihály személyének a megjelenése a köztársasággal kapcsolatban

Széles körben ismert tény, hogy Károlyi Mihály személyét, valamint mindazt, amit 1918-ban képviselt milyen mértékben megvetette az 1920 után kialakult rendszer. Hatos Pál megfogalmazásában Károlyi nevét a „legnagyobb gyűlölettel emlegették”. Személye ellen sikkasztás és más bűncselekmények elkövetése miatt eljárást indítottak és vagyoni perben el is tudták marasztalni. Majd vagyonától is megfosztották. Nemcsak Károlyit érte azonban retorzió, hanem Hatos szerint mintegy 35-40 ezer közalkalmazott szenvedett el valamilyen vagyoni vagy fegyelmi hátrátételt, illetve kényszernyugdíjazást.[39] Károlyi és társai a Horthy-korszak tankönyveimben Romsics Ignác megfogalmazása szerint olyan hazaárulókká stilizálódtak, akiknek nemcsak saját forradalmuk bukásáért, a proletár diktatúráért, de Trianonért is viselniük kellett a felelősséget.[40] Mindezek ellenére fontosnak tartom, hogy kitérjünk egy olyan 1925-ös *A nép* hasábjain megjelent írásra, amely Károlyi Mihály Egyesült Államokban folytatott köztársasági tevékenységét tárgyalja. Ez az írás ugyanis egyfajta szunnyadó fenyegetésként mutatja Károlyi Mihályt, aki a New York-i magyarok körében igyekezett terjeszteni a köztársasági gondolatot. A cél érdekében a Károlyi létre kívánta hozni az *Amerikai Országos Párt a magyar népköztársaságért* elnevezésű csoportosulást. Céljuk az „úgynevezett népköztársaság” megalakítása lett volna. Mindezt a cikk szerzője költői magasságokba emelkedve mutatta be: „Az a világgá szaladt társaság, amely Magyarországon halálra kompromittálta magát s most abból, hogy áskálódik saját hazája ellen, itt Amerikában új akcióba fogott. Egészen sötét és egészen becsületvesztett emberek buzgólkodnak egy új amerikai magyar politikai párt alakítása körül.”[41] Károlyiék kísérletét a szerző szerint az amerikai magyarság ellenségesen fogadta, ugyanis a szavaival élve a kint élő magyarok nem akartak részt venni olyan párt alapításában, amellyel saját maga alatt vágta volna a fát. A kísérlet ellen még az Amerikai Magyar Hírlap is erélyesen állást foglalt. Sőt idővel az Egyesült Államok kormánya is szintén erélyesen tiltakozott Károlyi terve ellen. Minden bizonnyal Károlyi Mihálynak ez a terve már a kezdetkor aligha kecsegtethetett bármiféle sikerrel. Az ügy kapcsán megjelent írás azonban jól illusztrálja számunkra azt az ellenszenvet, amelyet a magyar jobboldal Károlyi Mihállyal szemben érzett. A szerző szerint ugyanis a magyar népnek és a magyar kormánynak tudomást kell vennie erről a mozgalomról és figyelemmel kell kísérenie a tengerentúli eseményeket, hogyha ott ilyen „lélekmérgező” ötletek születnek.[42]

Összegzés

Ahogy azt láthattuk az államforma kérdése a jobboldali közvéleményt is aktívan foglalkoztatta. Ez természetesen a királyság államformája melletti állásfoglalást jelentette. Mielőtt azonban ezeknek az összegzésére rátérnénk ki kell emelnünk, hogy az itt feldolgozott forrásnak a túlnyomó többsége a legitimista álláspontot mutatja be. A forrásbázis összeállításánál ugyanis ezek a köztársaság kérdésével foglalkozó jobboldali források kerültek elő. Ez azonban óhatatlanul is felveti a kérdést, hogy az államforma ügye miképpen került elő a szabadkirályválasztók álláspontját bemutató orgánumban. Ha pedig nem került, akkor annak mi lehet az oka. Ennek megválaszolása azonban egy később elvégzendő munkára vár.

A feldolgozott forrásanyag tükrében azt tudjuk mondani, hogy a köztársaság, hogyha nem is mint reális alternatíva, de előkerült a jobboldali politikai diskurzusban. Sőt, ahogy azt a legitimista álláspont meg is fogalmazta annál, amit a szabadkirályválasztók akarnak még a köztársaság is kevésbé veszélyes. Maga Apponyi is úgy nyilatkozott, hogy egy mondvacsinált királyságnál egy becsületes köztársaság is jobb. A jobboldali érvrendszer megfogalmazta azt, hogy az királykérdés rendezése már csak azért is szükséges, mivel az óhatatlanul is izgatja a magyar népet, valamint a legitimista-szabadkirályválasztó vita rendezetlensége a jövőben olyan viszályok forrása lehet, amely végül akár a köztársaság újbóli győzelmét is elhozhatja. Fontos kiemelnünk, hogy a társadalmi legitimáció kérdése a jobboldali gondolkodásban is megjelent. Ugyanis a legitimisták is belátták azt, hogy a királykérdés, ahogy ők fogalmaztak, nem lehet továbbra is úri szalonok és püspöki paloták magánügye. Szükségessé vált a nemzetnek a legitimizmus körébe való beemelése. Annak a népnek a beemelése, amely véleményük szerint mindig is királyhű volt és 1918-ban csakis kényszerből fogadta el a köztársaságot. Bevallották azonban a maguk számára azt, hogy ez számukra még egy járatlan út. Mindezek mellett láthattuk, hogy a köztársaság, mint egyfajta negatív bélyeg vagy vád is megjelent a jobboldali gondolkodásban, amelyet a korszak olyan fontos szereplőire is rásütöttek, mint a későbbi miniszterelnök Gömbös Gyula. Végezetül pedig ki kell emelnünk, hogy Károlyi Mihály alakja is mint egy a magyar királyságra leselkedő állandó fenyegetés is megjelent, amely az emigrációban is szervezkedik a magyar államiság ellen. Noha ez aligha jelenthetett tényleges fenyegetést a Horthy-rendszerre nézve, ahhoz azonban kiváló alapanyagot szolgáltatott, hogy a nemzetet és az országot ért tragédiákat összekapcsolhassák Károlyi Mihály személyével és a köztársasággal.

Absztrakt

A köztársasági kérdés megjelenése az 1920-as évek a magyar politikai jobboldal sajtójában

Magyarországnak rövid időn belül átkellett élnie egy világháborút-, majd ezt követően területe nagyrészt elvesztését. Mindemellett pedig a Habsburg ház eltűnését, valamint az első magyar köztársaság kikiáltását, valamint a tanácsköztársaság borzalmait. Ezen események után joggal gondolhatjuk, hogy a köztársaság gondolata sokakban ellenérzéseket váltott ki a Horthy-korszak idején. Mégis úgy vélem hogy, amikor a köztársasági államforma kérdését vizsgáljuk nem engedhetjük meg magunknak azt, hogy figyelmen kívül hagyjuk mit gondoltak erről a kérdéstről az azt elvetők. Tanulmányomban ezt kívánom vizsgálni 1920 és 1928 között, vagyis a Károlyi-féle köztársaság első jubileumáig. Munkám során a következő főbb kérdésekre igyekszem választ kapni: a köztársasági gondolat miképpen helyezhető el a korabeli magyar közéletet meghatározó legitimista és szabadkirályválasztó vitában, milyen volt a jobboldali sajtó szerint egyértelműen királyhűnek tartott magyar nép viszonya az államforma kérdéséhez, valamint, hogy a köztársaságpártiság miképpen jelent meg mint egyfajta vád a politikai jobboldalon. Végül pedig röviden szót kívánok ejteni arról, hogy miképpen látta és láttatta a jobboldali sajtó Károlyi Mihály szerepét.

Kulcsszavak: köztársaság, republikanizmus, 1920-as évek, Horthy-rendszer, politikai jobboldal

Abstract

The appearance of republicanism in the Hungarian right wing publicism during the 1920's

In a short time Hungary had to experience a world war and the loss of most of its territories, as well as the dethronement of the Habsburg dynasty, the proclamation of the first Hungarian people's republic, and the horrors of the soviet republic. After events like these we can safely assume that the republican idea was opposed by many during the Horthy-era. Nevertheless, I believe that when we examine the question of the republican form of state we cannot allow ourselves the luxury of ignoring what the opposing voices said about the system. In my dissertation I am examining this question between 1920 and 1928, or the first jubilee of the Károlyi-republic. In my work I attempt to find the answer to the following questions: how the republican idea can be placed in the argument between the legitimists and the free electors, which determined the public discussion, what the attitude was towards the question of the

form of state of the Hungarian population, which the right-wing press deemed unquestionably royalist, and how republicanism appeared as a type of indictment on the political right. Finally, I briefly attempt to describe how the roll of Mihály Károlyi was seen and exhibited by the right-wing press.

Keywords: republic, republicanism, 1920s, Horthy-era, right-wing politics

Bibliográfia

Források

A baloldali pártok szerint a frankügy vádiratában több valótlanítás van, *Nemzeti Ujság*, VIII. évf., 27. szám, 1926. február 4.

A német centrum lapja a magyar királykérdésről, *Magyarság*, VI. évf., 106. szám, 1925. május 12.

Egy meg nem cáfolt nyilatkozat, *Nemzeti Ujság*, VIII. évf., 40. szám, 1926. február 19.

Hogy áll ma a királykérdés?, *Kis Ujság*, XXXX. évf., 66. szám, 1927. március 22.

Károlyi Mihály új forradalmi terve megbukott az amerikai magyarok ellenállásán, *A nép*, VII. évf. 162. szám, 1925. július 23.

Külkereskedelem és indemnitás, *Budapesti Hírlap*, XLI. évf., 294. szám, 1921. december 30.

Lelkes tömegek a Szentkorona Szövetség győri nagygyűlésén, *Nemzeti Ujság*, IX. évf., 66. szám, 1927. március 22.

Lelkes tömegek a Szentkorona Szövetség győri nagygyűlésén, *Nemzeti Ujság*, IX. évf., 66. szám, 1927. március 22.

Szomoru jubilálás, *Nemzeti Ujság*, IV. évf., 260. szám, 1922. november 15.

Gergely István: A szépség szigetén, *Nemzeti Ujság*, VIII. évf., 36. szám, 1926. február 14.

Pethő Sándor: A keresztény gondolat és a legitimitás, *Magyarság*, III. évf., 423. szám, 1922. május 21.

Visszaemlékezések

Horthy Miklós: *Emlékirataim*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 2019.

Károlyi Mihály: *Hit, illúziók nélkül*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 2013.

Szakirodalom

Összefoglaló munkák

Kollega Tarsoly István (főszerk.): *Magyarország a XX. században I. kötet Politika és társadalom, hadtörténet, jogalkotás*, Szekszárd, Babits Kiadó, 1996.

Pölöskei Ferenc – Gergely Jenő – Izsák Lajos.: *Magyarország története 1918-1990*. Budapest, Korona Kiadó, 1995.

Monográfiák

Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság Az 1918-as összeomlás és forradalom története*, Budapest, Jaffa Kiadó, 2018.

L. Nagy Zsuzsa: *Bethlen liberális ellenzéke (A liberális polgári pártok 1919-1931)*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980.

Pölöskei Ferenc: *A köztársasági eszme története Magyarországon*, Budapest, Cégér Könyvkiadó, 1994.

Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*, Budapest, Osiris Kiadó, 2010.

Cikkek és tanulmányok

Buza László: A királyválasztás joga, *Magyar Jogi Szemle*, I. évf., 2. szám, 1920/2.

Egresi Katalin: *A köztársasági eszme és a Szent-Korona-tan a magyar politikai gondolkodásban a két világháború között*, in Feitl István (szerk.): *Köztársaság a modern kori történelem fényében Tanulmányok*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2007.

Kende Péter: A köztársasági eszme magyarországi állásáról, *Múltunk*, L. évf., 2005/2.

Kmety Károly: Véleményem a királykérdésben, *Jogtudományi Közlöny*, LVI. évf., 1. szám, 1921. január 1.

Polner Ödön: A trón megüresedésének és betöltésének kérdéséhez, *Magyar Jogi Szemle*, I. évf., 1920/4.

Romsics Ignác: Bethlen István politikai pályaképe 1901-1944, in: *Bethlen István emlékirata 1944*, Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1988.

[1] A tanulmány vizsgálatának fókuszja a köztársasági kérdés jobboldali orgánumban való megjelenésére helyeződik. A dolgozat végén található bibliográfiában emiatt szerepelnek a felsorolt lapokban megjelent írások a források között, ellentétben Kmety Károly, Buza László és Polner Ödön szintén az 1920-as években megjelent írásaival, amelyek a korszak meghatározó politikai kérdéseinek felvázolásában nyújtottak segítséget és ebből kifolyólag a felhasznált szakirodalmak között kaptak helyet.

[2] Kollega Tarsoly István (főszerk.): *Magyarország a XX. században I. kötet Politika és társadalom, hadtörténet, jogalkotás*, Szekszárd, Babits Kiadó, 1996, 55.

[3] Kmety Károly: Véleményem a királykérdésben, *Jogtudományi Közlöny*, LVI. évf., 1. szám, 1921. január 1., 1.

[4] Uo. 1.

[5] Buza László: A királyválasztás joga, *Magyar Jogi Szemle*, I. évf., 2. szám, 1920/2, 84.

[6] Romsics Ignác: Bethlen István politikai pályaképe 1901-1944, in: *Bethlen István emlékirata 1944*, Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1988, 30-31.

[7] Pölöskei Ferenc – Gergely Jenő – Izsák Lajos.: *Magyarország története 1918-1990*. Budapest, Korona Kiadó, 1995, 42.

[8] Károlyi Mihály: *Hit, illúziók nélkül*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 2013, 176-177.

[9] A felvázolt gondolatot kiválóan illusztrálja a következő, az 1918-as köztársaság jubileumára írt, azonban elkobzott és később az *Erdélyi Futárban* megjelent *Népszava* cikk: Párisból kaptuk meg a budapesti „Népszava” elkobzott vezércikkét, *Erdélyi Futár*, III. évf., 1. szám, 1929. január 15. Valamint szintén kiváló illusztrációként szolgál ezzel kapcsolatban

egy, a *Világ* című lap hasábjain Túri Béla kanonok és országgyűlési képviselő 1918-as szerepével kapcsolatban megjelent olvasói levél: Levél egy esztergomi kanonoknak, *Világ*, XV. évf., 244. szám, 1924. november 16.

[10] Pölöskei Ferenc: *A köztársasági eszme története Magyarországon*, Budapest, Cégér Könyvkiadó, 1994, 130.

[11] Polner Ödön: A trón megüresedésének és betöltésének kérdéséhez, *Magyar Jogi Szemle*, I. évf., 1920/4, 205.

[12] Uo. 205.

[13] Pölöskei F., Gergely J., Izsák L.: i. m.: 42-43., Pölöskei F.: i. m.: 130-139. Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*, Budapest, Osiris Kiadó, 2010, 138-139.

[14] Horthy Miklós: *Emlékirataim*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 2019, 124.

[15] Egresi Katalin: *A köztársasági eszme és a Szent-Korona-tan a magyar politikai gondolkodásban a két világháború között*, in Feitl István (szerk.): *Köztársaság a modern kori történelem fényében Tanulmányok*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2007, 240.; Romsics I.: i. m.: 139.

[16] Kmety K.: i. m. 2.

[17] Horthy M.: i. m. 143.

[18] L. Nagy Zsuzsa: *Bethlen liberális ellenzéke (A liberális polgári pártok 1919-1931)*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980, 23.

[19] Horthy M.: i. m. 144.

[20] Külkereskedelem és indemnitás, *Budapesti Hírlap*, XLI. évf., 294. szám, 1921. december 30., 4.

[21] Uo. 3-4.

[22] Pethő Sándor: A keresztény gondolat és a legitimitás, *Magyarság*, III. évf., 423. szám, 1922. május 21., 1-2.

- [23] Lelkes tömegek a Szentkorona Szövetség győri nagygyűlésén, *Nemzeti Ujság*, IX. évf., 66. szám, 1927. március 22., 5.
- [24] Uo. 5.
- [25] Uo. 5-6.; Hogy áll ma a királykérdés?, *Kis Ujság*, XXXX. évf., 66. szám, 1927. március 22., 2-3.
- [26] Szomoru jubilálás, *Nemzeti Ujság*, IV. évf., 260. szám, 1922. november 15., 1.
- [27] Gergely István: A szépség szigetén, *Nemzeti Ujság*, VIII. évf., 36. szám, 1926. február 14., 7.
- [28] Uo. 7.
- [29] Szomoru jubilálás, *Nemzeti Ujság*, IV. évf., 260. szám, 1922. november 15., 1.
- [30] A német centrum lapja a magyar királykérdésről, *Magyarság*, VI. évf., 106. szám, 1925. május 12., 4.
- [31] Szomoru jubilálás, *Nemzeti Ujság*, IV. évf., 260. szám, 1922. november 15., 1.
- [32] Uo. 1.
- [33] A német centrum lapja a magyar királykérdésről, *Magyarság*, VI. évf., 106. szám, 1925. május 12., 4.
- [34] Hogy áll ma a királykérdés?, *Kis Ujság*, XXXX. évf., 66. szám, 1927. március 22. 2-3.; Lelkes tömegek a Szentkorona Szövetség győri nagygyűlésén, *Nemzeti Ujság*, IX. évf., 66. szám, 1927. március 22., 5-6.
- [35] A baloldali pártok szerint a frankügy vádiratában több valótlanág van, *Nemzeti Ujság*, VIII. évf., 27. szám, 1926. február 4., 5-6.
- [36] Egy meg nem cáfolt nyilatkozat, *Nemzeti Ujság*, VIII. évf., 40. szám, 1926. február 19., 3.
- [37] Uo. 3.
- [38] Kende Péter: A köztársasági eszme magyarországi állásáról, *Múltunk*, L. évf., 2005/2.

186.

[39] Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság Az 1918-as összeomlás és forradalom története*, Budapest, Jaffa Kiadó, 2018, 417.

[40] Romsics I.: i. m. 181.

[41] Károlyi Mihály új forradalmi terve megbukott az amerikai magyarok ellenállásán, *A nép*, VII. évf. 162. szám, 1925. július 23., 1.

[42] Uo. 1.

Veres Violetta: Egyetemes szótártörténeti áttekintő

Bevezető

A szótártörténet a nyelvtudomány-történet igen elhanyagolt területe. A nyelvtudomány múltjával foglalkozó nyelvészek munkájuk során természetesen nem kerülhetik el a lexikográfia-történet érintését, ám az összefoglalók az ilyen „össznyelvtudomány-történeti” munkákban szinte mindig sematikusak, közel sem adnak teljes képet a szótárírás és szótáriróadalom múltjáról. A kifejezetten lexikográfia-történettel foglalkozó, átfogó művek száma igen alacsony. Ma az egyik legkörültekintőbben készült egyetemes szótártörténeti összefoglaló a Hartmann szerkesztette, 1986-ban megjelent *The History of Lexicography*. Hasonlóan kiemelkedő szakirodalomnak mondható a Haß Ulrike szerkesztette, a de Gruyter kiadónál készült *Grosse Lexika und Wörterbücher Europas*. Az ezekhez hasonló, átfogó munkák problémája szinte mindig ugyanaz: adnak egy rövidebb egyetemes ismertetőt a szótárak múltjáról, de ezután a középpontba mindig egy adott nyelv, általában a könyv (eredeti) nyelve kerül. Rövidebb, egy nyelv vagy egy ország szótártörténetét lefedő munkák természetesen magasabb számban képviseltetik magukat. A legáltalánosabbak a szótártörténeti szakirodalomban az egy szótárt vagy a néhány, egymáshoz korban közelálló, egymásra ható szótárakat bemutató rövidebb munkák. A magyar nyelvészek napjainkig adósak egy teljeskörű magyarnyelvű egyetemes, sőt egy teljeskörű magyar szótártörténeti összefoglalóval is. Pedig az egyes tudományoknak, legyenek hagyományosak, vagy modernnek tekinthetők, szükségük van megfelelően kutató, áttekintő előtörténetre, hogy művelőik szakterületük fejlődésének egész ívét átlássák. Jelen tanulmány nem törekedhet a lexikográfiai művek teljes vertikumának bemutatására vagy az egyes típusok fejlődésének részletes áttekintésére, célja és egyben előnye is a lexikográfia-történet periódusainak, azok jellemzőinek, illetve legkiemelkedőbb mérföldköveinek bemutatása és egy munkába integrálása. Ezzel nemcsak rendszerszemléletű áttekintést nyújt a lexikográfusoknak, de más tudományterületek művelőinek is hasznos olvasmánya lehet.

Egyetemes szótártörténeti áttekintő

A szótárírás kezdetét, a tudomány mai álláspontja szerint nem lehet egyetlen műhöz, helyhez vagy korszakhoz kötni, ám feltehetően nem volt olyan korszak, az írásosság megjelenése óta,

hogyan ne végeztek volna valamiféle – ha nem is a mai értelemben vett, vagy csak részben mai értelemben vett – lexikográfiai munkát. A szótártörténet vizsgálói – akár tudatosan, akár nem – általában Merzagora módszere alapján mutatják be az egyetemes szótártörténetet. Merzagora 1983-as munkájában rámutatott arra, hogy a korszerinti felosztást legegyszerűbben a szótárak jellemzői, illetve azok változása alapján lehet a legszemléletesebben ismertetni.[1] Ez alapján (egyelőre) öt nagy szótártörténeti korszakról beszélhetünk, bár Fóris Ágota több munkájában megjegyzi, hogy napjaink technikai fejlődése, s az információszerezés változása miatt immár a hatodikba léptünk.[2] Fontos továbbá megemlíteni, hogy a szótártörténeti korszakok határai nem egyeznek teljesen a történettudomány által meghatározott korszakok határaival, de behatárolásukban segítséget nyújtanak. A korszakoknak azonban egyelőre még nincs a kutatók által meghatározott, elfogadott és elterjedt átfogó elnevezése, úgy ahogy az pl. a történettudományban már régen létezik.

A másik gyakran használt lehetőség az országonkénti bemutatás. Ebben az esetben azonban később, a szótármegjelentetés szempontjából termékenyebb időszakok bemutatása nehézkes. Éppen ezért azok a szótártörténet írók, akik ezt a megoldást választják, szintén átváltanak a korszakonkénti ismertetésre.[3] Jelen munkában az előbbi módszer alapján vázoló az egyetemes szótártörténet legfontosabb állomásait, hiszen így szemléltethető legalaposabban a műfaj fejlődésének íve.

Az első periódus

Az első periódus, történelmi korszak szerint az ókorra és a középkorra tehető. Ebben az időszakban a lexikográfiai munkák elsősorban glosszák és glosszáriumok voltak. A glosszák egy műhöz tartozó olyan megjegyzések, melyeket készíthetett a szöveg írója is, de általában a szöveg használói írtak. Azzal a céllal készültek, hogy a nehezebb szavakat, idegen kifejezéseket egyértelműsítsék. Elhelyezkedésük alapján lehetnek marginálisak, tehát a lap szélére írtak, vagy interlineárisak, vagyis sorok közé írtak. Ezek alapján elmondható, hogy már nem képzik a szöveg szerves részét, ami fontos kritérium a szótárak kialakulásában. Írók, tudósok műveihez, teológiai szövegekhez készültek, így akár az írói szótárak, teológiai szakszótárak közvetlen elődjeinek is tekinthetjük őket. Éppen ezért csak a legmagasabb szintű irodalmi nyelvet (vagyis annak egy részét) „konzerválták”, a korabeli hétköznapi, vulgáris nyelv általában nem kutatható a segítségükkel.[4] Igen elterjedtek voltak görög és római területeken, valamint az ókori Kínában is, majd a kereszténység megjelenésével és

erősödésével a Szent Íráshoz is gyakran készítettek ilyen jegyzeteket.

Később a glosszákat glosszáriumokba foglalták, ezeknek eleinte még nem volt rendezési elve, végül a keresést megkönnyítendő, kialakult és elterjedt a tárgykör szerinti és alfabetikus rendezés. Ez kétségtelenül igen jelentős pontja a lexikográfia-történetnek, ám konkrét műhöz vagy időhöz ezen innovatív jelenséget sem tudjuk kötni. Fontos továbbá megemlíteni, hogy szintén az első periódusban történik meg még egy, a későbbi korok szótárírásának alapját adó újítás: megjelennek a kétnyelvű glosszák, glosszáriumok és később a szótárak.[5] Ezek elterjedésének legfőbb oka a latin és vulgáris latin szétválásában, a neolatin nyelvek kialakulásában, s úgy általában a népvándorlás korában Európába érkező népek letelepedésében keresendő. Ugyanakkor ezen a ponton, az általánosan elfogadott nézet után meg kell említenünk néhány, ezzel szembe helyezkedőt is. Híres nyelvészünk, Benkő László, az első magyar költői szótár készítőjének véleménye szerint „*lexikográfiai közhely*”, hogy csak a glosszákat és glosszáriumokat tekintjük konkrét szótárelőzménynek.[6] Benkő szerint a szövegekbe belefoglalt szómagyarázatokat is annak kell tekintenünk, hiszen a fogalmi meghatározás a „*szóértelmezés legmagasabb rendű formája*”, s ezek az értelmező típusú szótárak története szempontjából egyáltalán nem elhanyagolhatók.[7]

Az alábbiakban ismertetem a periódus legkiemelkedőbb lexikográfiai munkáit. Ezek alapján látni fogjuk, hogy némiképp megdőlt az a fent említett elmélet, mely szerint a korszakban a szótárírás csak az „egyszerű” glosszák és glosszáriumok szintjére jut el. Az egyik legkorábbi ilyen jellegű munka a Kínában készült *Erya*, mely szakértők véleménye szerint szótártipológiai szempontból a lexikon és a teaurusz között helyezkedik el.[8] Kr. u. 2. században készült a *Shouwen*. Ez a munka lesz az alapja a későbbi kínai lexikográfiának. Tartalmazott adatokat a kiejtésről, jelentésről, szóeredetről is. Boltz elemzése szerint politikai céllal jött létre.[9] A korszakban Indiából és Perzsiából is több jelentős munkát ismerünk, s itt a szótárelődök és szótárak esetében már műfajbeli eltérések is mutatkoztak.[10] A korai indiai lexikográfiai munkák közül ismerünk több kosha típusú művet, a legismertebb ezek közül az *Amarakosha*. A legkorábbi kosha jellemzője, hogy strófákba szedve íródott. Ezeket az egynyelvű szótárelődöket költők használták. Feltehetően a 11. században készült a perzsa *Loghat-e-Fors*, mely a perzsa költészet szavait magyarázza. Azzal a céllal is jött létre, hogy elősegítse a hagyományos perzsa irodalom folytonosságát.[11] Meg kell még említenünk a Kr. u. 13. században készült *Farhang-e-panj-Baxist*. E munkának az a különlegessége, hogy tematikus jelleget mutat. Az egymástól elkülönülő öt rész különböző témák köré csoportosítható szavakat tartalmaz, így például az egyik ilyen szekcióba az állatvilághoz kapcsolódó kifejezések kerültek. A görög területeken, mint már említettem a Kr. e. 5.

századtól elsősorban valóban a glosszák voltak jellemzők. A Kr. u. 2. században a lingua franca[12] elterjedése miatt, megjelent egy görög nyelvmegőrző mozgalom, az atticizmus. Ez pozitív, előre mozdító hatással volt a görög lexikográfiára. Ekkor születik meg az *Ekloge*, mely a tiszta attikai szavakat tartalmazza.[13] Mint az ismert, a klasszikus latin lexikográfia művei szinte teljesen megsemmisültek, de így is ismerünk egy igen jelentős művet az első szótártörténeti periódusból, Marcus Verrius Flaccus *Deverborum Significatu* címet viselő több kötetes „sorozatát”, mely etimológiai, kultúrtörténeti és irodalmi információkat is tartalmaz.[14] Különösen virágzó időszak volt a 7-13. század közötti periódus a héber és arab lexikográfiában. Virágzott a szótáriródalom az arab hódítás utáni spanyol területeken és a Mediterráneum nyugati részén. Legfontosabb középkori arab lexikográfiai munka a 8. században megjelent *Kitab Al-'ayn*. A héber nyelv a Római Birodalom fennállása alatt igen hátrányos helyzetbe került, kevesen beszélték, első sorban a liturgia nyelve volt. Legkorábbi ismert héber szótártörténeti munka a 10. században készült. A *Sefer ha-Egron* nagyjából ezer szót tartalmazott és a költészet elősegítése céljából készült.[15]

A kereszténység elterjedésével megkezdődött az egyházi felhasználású (és témájú) glosszáriumok keletkezése. A legkorábbi ilyen munka a *Gloses de Reichenau*, mely a 8. században készült a Vulgata könnyebb megértéséhez.[16] A legkorábbi ismert német glosszárium 760-ban készült. Ez az Abrogans által készített glosszárium latin és német nyelvű volt, s latin olvasmányok megértését megkönnyítendő jött létre.[17] A német nyelvterületek másik jelentős korabeli lexikográfiai munkájának az ún. *Kesseler glosszákat* tekintjük, melyek 800-ban készültek, pergamenre íródtak, tartalmuk teológiai témájú volt, s szintén latin és német nyelvűek voltak.[18] A korszak végén, 1400 körül jelent meg Dietrich Engelhus „enciklopédiája”, amely egy német egynyelvű lexikográfiai munka volt.[19] A periódus szintén egyik legjelentősebb alkotása az angol *Promptorium Parvulorum*, mintegy átmenetet képez az első és a második szótártörténeti korszak között. E munka eredetileg kézzel készült, de később megjelent nyomtatásban is. A mintegy tízezer szót tartalmazó alkotás volt az első nyomtatásban megjelent angol szótár.[20]

A második periódus

A második periódus a középkor végére és a kora újkor első harmadára tehető. A reneszánsz és a humanizmus korában természetesen elsősorban a klasszikus nyelvek szótárait alkotják meg. [21] Nem véletlen, hiszen a kor emberének immár szüksége volt szótárakra az ekkor oly divatos ókori klasszikusok értelmezéséhez, feldolgozásához, a latin tudás is átalakulóban

volt, szépen lassan megkezdődött egyeduralmának visszaszorulása. (Természetesen ez még nem mindenhol volt olyan erősen érezhető, mint a következő periódusokban.) A szótártörténetnek ebben az időszakában már több országban, többek között Angliában, Itáliában, Franciaországban megszületnek az első nemzeti nyelven írt tudományos munkák is. Bár ez a jelenség is majd csak a következő szakaszokban teljesedik ki igazán, s lesz nagy hatással a szótárírásra, már itt említést kell tennünk róla, hiszen a későbbiekben nagyban hozzájárul a kétnyelvű szótárak, enciklopédiák írásának fellendüléséhez.

Ezt az időszakot a poliglott szótárak időszakának is nevezhetnénk, hiszen a kereskedelem fellendülésével a kereskedőknek, a reneszánsz utazóknak, világjáróknak hasznosabb volt, ha többnyelvű szótárakat használnak.[22] Természetesen a könyvnyomtatás megjelenésének és elterjedésének is jelentős szerepe volt a szótárkészítések fellendülésében, ez a technikai fejlődés meggyorsította és megkönnyítette a szótárkiadást. Ebben a periódusban születtek meg tehát az első nyomtatott szótárak. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy bár kétségkívül nagy fejlődésen ment keresztül a szótáriróadalom, a korszakban még nem létezett összehangolt, központi nyelvpolitika, ugyan szinte minden országban írtak jelentős „modern” nyelvtanokat, de a szótárak sok esetben készítőjük dialektusában íródtak. Ez az állítás különösen igaz a német nyelvterületekre. Elég, ha csak a korszak egyik leghíresebb, 1477-ben megjelent latin-német nyomtatott szótárára gondolunk. Ennek gyűjtője és írója, Gerardus de Scheuren a szótár készítésekor saját dialektusából indult ki, így munkájába, szokatlan módon jelentős mennyiségű népnyelvi kifejezés is helyet kapott. A korszakban több jelentős latin-német glosszárium is készült, a legjelentősebbek ezek közül: Cholinus és Frisius 1541-ben (*Dictionarium Latinogermanicum*), Josua Maaler 1561-ben és Simon Roth 1571-ben készült munkája.[23]

A periódus talán legfontosabbnak tartott szótárírója Robert Estienne a *Dictionarium seu Latinae linguae Thesaurus* összeállítója. Híres munkája, melyben a klasszikus latin szóanyagot igyekezett minél körültekintőbben összeszedni, hosszú időre a latin nyelv alpműve lett. A szótár később latin-francia és francia-latin szótárának is alpbázisát adta. Estienne modern lexikográfiai munkássága annyira meghatározó volt a korszakban, hogy sok nyugat-európai lexikográfiai munka alapjául szolgált. A korszakban lendül fel például a holland szótárírás is. Estienne alpműve nyomán jelennek meg az első holland kétnyelvű és poliglott szótárak.[24]

Meg kell említenünk, hogy még ebben az érásban kerül kiadásra a korát megelőző *Teren de la lengua Castellano o Espanola* (1611), mely tulajdonképpen a következő periódus előfutárának tekinthető. Ez a munka azért számít kiemelkedőnek és korát megelőzőnek, mert

Európa egyik első olyan egynyelvű szótára volt, mely nem latin nyelvű és melyben a beszélt nyelv szóanyaga is nagy hangsúlyt kapott, tulajdonképpen etimológiai szótár (is) volt.[25]

A harmadik periódus

A harmadik periódust a 17. századra datáljuk, ezt tartjuk a modern lexikográfia megszületése időszakának.[26] Ez az a korszak továbbá, melyben megfogalmazódik az igény nemzeti szótárak készítésére, ekkor terjednek el tehát az egynyelvű szótárak. Elfogadott nézet szerint e periódus kezdetének dátuma 1612, a *Vocabolario degli Accademici della Crusca* megjelenésének éve.[27] A híres szótárt az 1585-ben nyelvészek, filológusok és irodalmárok által alapított Academia della Crusca nyelvészeti társaság adta ki, s bár megjelenése nagy port kavart, sokan bírálták[28], mégis az európai szótárak modellje és archetípusa lett.[29] Emellett azért jelentős ez a munka, mert ezt tekintjük az első olyan szótárnak, mely nyelvészek kooperációja révén jött létre, s mint tudjuk ez napjainkban is bevett gyakorlat a szótárkészítők körében. A legelterjedtebb nézettel szembe helyezkedik azonban egy másik, mely szintén hasonló ismérveket vizsgálva a (nyugati) modern szótárírás kezdetének inkább a már említett Robert Estienne *Thesaurus linguae latinae* című munkáját tartja. [30] Estienne munkája valóban modern és kiemelkedő volt a maga korában, s ezt is komoly kutatás, valamint csapatmunka előzte meg. Így tehát jogosan merül fel, hogy a harmadik periódus határát ehhez igazítsuk, ám a szótártörténet-kutatók körében egyelőre az előbbi álláspont a népszerűbb.

A szótárak, bár egyre modernebbek, természetesen még ekkor is elsősorban irodalmi norma alapján készülnek művelt köröknek, a készítőik általában nem vették figyelembe sem az élő, sem pedig az egyre bővülő szaknyelveket. A nemzeti szótárak megjelenéséből ugyanakkor egyértelműen arra következtethetünk, hogy a szótárírás célja immár nem csak a tanulás segítése, vagy szavak megfeleltetése egy másik nyelven, hanem a nyelvvel kapcsolatos ismeretek rögzítése is. Itália mellett Franciaország is elsők között volt a nemzeti szótárkiadásban. Olyan, más országokban is gyakran forgatott művek születtek meg ekkor, mint a Pomai-féle *Dictionarie royal* (1676), Pierre Richelet (1680), vagy Furetière szótára (1690), vagy a hosszú ideig készített francia akadémiai szótár (1694).[31] Utóbbit, az olasz *Vocabolario*hoz hasonlóan szintén sokan bírálták nyelvezete miatt. Többek között Dániában is megalkotják az első egynyelvű szótárakat, hiszen a 17. században lobban fel a dán szókinccs ellenőrzésére való igény.[32] Nem csak rögzíteni, fejleszteni akarták nyelvüket, de meg is akarták védeni az idegen, elsősorban görög, latin, német, francia hatásoktól, s az e

nyelveken használt kifejezésekre, amennyiben az lehetséges volt, dán megfelelőt akartak létrehozni. A nyelvjárások közül a koppenhágait preferálták. Az első egynyelvű glosszárú munkálatait 1680-ban kezdte Mathias Moth. Munkája ugyan elkészült, de sosem került kinyomtatásra. (Az első valóban kiadott glosszárú 1800-ban készült el, s Jens Hoier Leth munkáját dicséri.) 1693-ban Frederik Rostgard vezetésével kezdődött meg a dán akadémiai szótár írása, melyet majd csak a 20. század elejére fejeznek be.[33] Ez a példa is jól mutatja, hogy bár az akadémiai szótárak elkészítésének igénye már ebben a korszakban felmerül, ez minden nyelv esetében akkora vállalkozás, hogy a munkálatok évtizedekig tarthatnak, s majd csak a következő szótártörténeti periódus(ok)ban készülnek el. Néhány ország, így hazánk esetében is később fognak neki hasonló munkáknak.

Német nyelvterületről korszakunkban meg kell még említenünk két jelentős lexikográfiai alkotást. Schottelius 1663-ban kiadott *Ausführliche Arbeit Von der Teutschen Haupt Sprache* című munkáját, mely ötszáz alfabetikusan rendezett tőszót tartalmazott, azért tartják kiemelkedőnek, mert az író német kifejezésre cserélte, s ezzel megalkotta az addig latinul használt grammatikai terminusokat.[34] Kaspar von Stieler *Der teutschen Sprache Stammbaum und Fortwachs* címen megjelentetett hatvanezer szót tartalmazó művét pedig azért, mert az akkori irodalmi német nyelvet kísérelte meg rögzíteni.[35]

Negyedik periódus

A negyedik nagy periódus a 18-19. századra tehető. E korban egyre jellemzőbbek lesznek a nagy szerkesztői csoportok által szerkesztett szótárak. Ekkor jelennek meg tömegesen új, speciális szótárfajták, mint a dialektus szótárak és szakszótárak.[36] Ekkor válnak általánossá a lexikográfiai művekben olyan kiegészítő elemek, mint a képek vagy enciklopédikus információk. E szótártörténeti korszak legfontosabb vívmányának az tekinthető, hogy ez a lexikográfia kodifikációjának időszaka, ekkor alakult ki tehát véglegesen a nyomtatott szótárak szerkezete.[37] A szótárírást természetesen ekkor is befolyásolták a korszak eszméi. A felvilágosodás egyik legnagyobb enciklopédikus műve a Diderot és d'Alembert szerkesztette *Enciklopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*. 1750-es évektől jelenik meg rendszeresen 1780-ig, összesen 35 kötetben. A szócikkek mellett több, mint háromezer illusztrációt is tartalmaz, s mint a címéből is kiderül már több tudományág és szakma specifikus szavait is magába foglalja.[38] A felvilágosodás korában nem csak Franciaországban, hanem Angliában is születtek jelentős lexikográfiai művek. A 18. századi angol szótáriródalom legrepresentatívabb alakja *Samuel Johnson* volt. Leghíresebb

szótára, az *A dictionary of the English Language* különlegessége, hogy a szócikkekben már a szavak különböző jelentéseit is feltűnteti, a legáltalánosabbtól egészen az egyedi, írói jelentésekig, s rengeteg példamondatot is tartalmaz.[39] A korszak másik kiemelkedő angol szótáriródmunkája az 1768-tól megjelenő *Enciklopaedia Britannica*. Ez a kiváló lexikográfiai munka a skót felvilágosodás egyik legkiemelkedőbb és maradandóbb öröksége, mi sem mutatja ezt a tényt jobban, minthogy napjainkig is folyamatosan szerkesztik és bővítik.[40] A német lexikográfia fontos mérföldköve volt *Adelung Grammatisch-kritisches Wörterbuch der Hochdeutschen Mundart* (1774-86), mely az irodalmi, írói nyelv és a társadalom felsőrétegének nyelvhasználatát igyekezett rögzíteni. Ez a német nyelvű munka szép számban tartalmaz szaknyelvinek mondható kifejezéseket is.[41] A német szótáriródmunka egyik legkimagaslóbb lexikográfiai vállalkozása az *Oeconomische Encyclopädie* sorozat volt, mely 1773 és 1858 között jelent meg, összesen 242 kötetben. Legtöbb kötetét Johann Georg Krünitz szerkesztette. Meg kell jegyezni, hogy a kötetek egy részénél már nem csak különböző betűtípusokat, hanem kurziválást is alkalmaztak. Ez az enciklopédia tartalmazza a korabeli gazdaság és technika kifejezéseit, tehát igen fontos forrása a szaknyelvkutatásnak.[42] A szláv lexikográfia esetében az 1764-ben kiadott Daniil-féle görög-albán-aromás-bolgár szótárt tekinthetjük jelentős előrelépésnek, mert ebben már a macedón nyelvjárások szókincse is helyet kapott.[43]

A 19. században is megfigyelhető volt, a nemzeti nyelvek történelmi szótáraink kiadására induló mozgalom. Ilyen volt például a század legjelentősebb angol szótártörténelmi mérföldköve, az 1884-ben megjelent *New English dictionary on Hortorycal Principals*, melyet 1895-től *The Oxford English Dictionary*-nek hívnak.[44] E lexikográfiai remekmű azzal a céllal jött létre, hogy a 9. századtól összegyűjtse a teljes angol szókészletet a szavak minden jelentésével és variációjával. Másik jelentős példa a *Trésor de la langue française*, a holland *Woordeboek der Nederlandsche Taal*, vagy a Grimm fivérek híres szótára. *Woordeboek der Nederlandsche Taal* mintegy százötven évig készült, az első kötete 1864-ben jelent meg.[45] A napjainkig leghíresebb német szótár, a *Deutsches Wörterbuch*, vagy ismertebb nevén *Der Grimm* is e, szótárkiadás szempontjából is virágzó korszaknak köszönhető.[46] A szótár munkálatait a Grimm fivérek 1838-ban kezdték, az első kötete 1854-ben jelent meg. A mű végül 32 kötetes lett, összesen 123 évig készült. Célja az volt, hogy összegyűjtsék az összes német szót, s azok eredetét egészen a 16. századtól. Fontos megemlíteni, hogy ez volt az első olyan szótár, ami valóban figyelembe vette a nyelvhasználat valamennyi stílusrétegét, így szitokszavak, káromkodások is belekerültek. Ahogy Jacob Grimm fogalmazott az első kötet előszavában: „A szótár nem illemtankönyv, hanem egy tudományos, minden célnak megfelelő vállalkozás”. [47] Ezzel a felfogással és ilyen irányú gyűjtésükkel megalapozták és előirányozták a későbbi szlengkutatást, s a szlengszótárok létrejöttét. A század végén jelent

meg Konrad Duden *Orthographisches Wörterbuch* című munkája is. Duden a szótára középpontjába a helyesírást helyezte. Később megjelent ennek „zsebszótári”, majd iskoláknak szánt változata. Ekkor született meg az egységes német helyesírás. [48] Ebben a periódusban a szláv nyelvek szótárai is sokasodtak és tökéletesedtek. E nyelvek esetében is elmondható, – ha nem is egyforma mértékben – hogy igény mutatkozott az anyanyelv alaposabb megismerésére, szókészletének összegyűjtésére, egy-egy korszak nyelvállapotának rögzítésére.[49] Az Orosz Akadémia keretein belül, 1883-ban elkészül az első orosz értelmező szótár, mely elsősorban saját korának irodalmi szókincsét rögzítette. Példamondatainak fő forrását Lomonoszov művei adták. Miután az Orosz Akadémia 1841-ben beolvadt a Tudományos Akadémiába, 1847-ben új szótárt jelentettek meg. E teaurusz jellegű munka Puskin korának irodalmi és köznyelvi szavait, óorosz elemeket és egyházi fogalmakat tartalmazott.[50] Ez már valóban egy átfogó lexikográfiai mű volt, de a tájszavak kimaradtak belőle. A probléma áthidalására készítették el az 1852-ben megjelent tájszótárt, ám még így is érezhető volt egyféle szakadék a szótáriródalom tartalmazta szavak és a beszélt nyelv között. Ezt a problémát oldotta meg Dalj ötven évig készített szótára, mely már az alsóbb néprétegek által használt szavakat, a városi népnyelv és a mesterségek szókincsét is tartalmazta.[51] A lengyel szótártörténet szempontjából is kiemelkedő ez a periódus. Az 1807-től megjelenő, hat kötetes *Linde*-féle szótár nem csak szláv, hanem európai viszonylatban is kiemelkedő nyelvészeti alkotás volt. A lengyel magyarázatok mellett azok német megfelelőit, valamint más szláv nyelvek elemeit is tartalmazta, éppen ezért – mint azt Kiss Lajos megjegyzi – összehasonlító lexikográfiai vizsgálatokra is alkalmas.[52] A szótár a 16. századtól a 19. század közepéig terjedő időszak szókincsét kísérelte meg összegyűjteni. Szintén említésre méltó munka volt az 1856 és 1861 között kiadott, hétszerzős ún. *Vilnai Szótár*, melyben már a regionális nyelvek szókincsé is helyet kapott. A cseh és szlovák nyelvű lexikográfiában, a tárgyalt periódusba még nem történt meg az igazi, korábbi nyelvek esetéhez hasonló áttörés. A jelentősebb munkák e két nyelv tekintetében a 20. században születtek. Említésre méltó azonban *Jungman*, 1835 és 1839 között kiadott cseh-német szótára, mely cseh nyelvű definíciói, körülírásai miatt értelmező szótárnak is mondható. A szlovák nyelv esetében pedig *Bernolák* 1825-1827-ig készített, nyugat-szlovák nyelvjárás irodalmi szóhasználatát rögzítő szótára. Szerb nyelvterületeken ekkor alakulnak ki az új irodalmi nyelv alapjai, a híres nyelvten és szótáríró Kardzicnek köszönhetően. Kardzic ennek megfelelően, szótarába nem az akkori megmerevedett irodalmi nyelv szókészletét gyűjtötte, mely szerb és orosz elemekkel tarkított egyházi nyelv volt.[53] Ezt már igen kevesen értették, így valóban a szerb népnyelv szókincsének összegyűjtésére volt szükség. A szótárban a magyarázatok szerb, latin, illetve német nyelven történnek. Ehhez a munkához hasonló szótár volt *Ivekovic* és *Broz* horvát, két kötetes szótára. Mindkettő széles olvasóközönségnek készült.[54] A bolgár szótáriródalom két jelentős szótárral bővült ekkor,

mégpedig a Duvernois moszkvai professzor készítette bolgár-orosz és a Garevo által írt öt kötetes szótár. Előbbi elsősorban írott művekre, utóbbi a beszélt nyelvre koncentrált a szavak gyűjtésénél.[55] Az ukrán, fehérorosz, szerb, szlovén és macedón nyelvek korabeli lexikográfiájáról elmondható, hogy ugyan készültek – kétnyelvű – szótárak, de a fentiekhez hasonló, kimagasló, modern munkák ekkor (még) nem születtek.

A korszak szótártörténeti áttekintéséből nem hagyható ki a *Thesaurus Linguae Latinae* és a *Roget's Thesaurus* sem. Utóbbi angol szinonima szótárnak készült, tematikus rendezéssel, ezt tartják az első valódi tezaurusznak. Az előbbi, latin szótárt 1894-ben kezdték írni, s napjainkig sem fejezték be. Mára egy országokon, sőt kontinenseken átívelő projekt lett, összeállításában a Magyar Tudományos Akadémia is részt vesz.[56]

Ötödik periódus

A szótártörténet ötödik periódusának a 20. századot tartjuk.[57] Ugyanakkor meg kell említeni, hogy a legjelentősebb változások az előző periódushoz képest a század második felében jöttek létre. A drámai fordulatot a számítógépek nyelvészetben való megjelenése és elterjedése okozta. A felhasználásuk gyakorisága természetesen fokozatosan nőtt, a technika fejlődésével pedig egyre jelentősebb volt a térhódításuk a lexikográfiai munkákban, egyre több lett a szótárkészítésben a computerizált szakasz. A 20. századi szótártörténet széleskörű áttekintését a terjedelmi korlátok nem teszik lehetővé, így csak a legfőbb formai, módszertani és tartalmi újításokat (és az így készült legjelentősebb szótárakat) mutatom be. Ezek mellett azokat a főbb lexikográfiatörténeti „csomópontokat” ismertetem, melyek hatással vannak/voltak a kiadott szótárakra. A rövid ismertetés mellett szól az is, hogy a 20. századi lexikográfia története, fogalmai még nem letisztáztak, a témában jelentős viták folynak a magyar és külföldi nyelvészek között egyaránt, ezek kifejtésére, állásfoglalásra pedig itt nincs lehetőség, nélkülük pedig lehetetlen mélyreható elemzést írni.

A számítógépek először az 1960-as években kerültek kapcsolatba a lexikográfiával, ebben az évtizedben azonban a „találkozás” még nem mondható igazán jelentősnek. Zgusta, amerikai-cseh nyelvész már 1970-ben felhívta arra a figyelmet, hogy a számítógép a szótárkészítés mely szakaszaiban vehet részt: az adatgyűjtésnél, szócikk kiválasztásánál, fogalmazásánál és rendezésénél.[58] A négy szakasz közül az idő előrehaladtával egyre több és egyre többször valósult meg a szótárkészítések alkalmával. A kezdetekben csak „gépileg olvasható” szótárak készültek, esetükben a betűszedés, a tördelés már computerizált volt, a tartalmat rögzítették

számítógépen, de – ahogy Blaskó Mária fogalmaz – a computer „*semmilyen szerepet nem töltött még be a szótár lexikográfiai szempontból való előkészítésében*”. [59] Az első ilyen szótár az 1974-ben Hornby által kiadott *Oxford Advanced Learner's Dictionary* (OALD) volt. A gépileg olvasható szótárak után a következő mérföldkő a *Longman Dictionary of Contemporary English* (LDOCE, 1978)[60] és a hozzá hasonló módon készült szótárak voltak. Ezek esetében már a szerkesztést és a teljes ellenőrzést, valamint a kiegészítő információk feljegyzését is számítógépen végezték.[61] A fent említett két esetben ugyan a számítógép jelen van a készítésben, tehát számítógépes szótárról beszélünk, de a kész munka nyomtatott szótárak alapanyagául készül.[62] Az 1980-as évekre elérkezett a következő lexikográfiai-számítógépes szakasz is, mikor a Zgusta által megkülönböztetett munkafolyamatok mindegyikében számítógépet használtak. Az ilyen típusú munkák esetében már nem pusztán számítógépes szótárakról, hanem elektronikus szótárakról beszélünk. [63] Az első ilyen a *Collins Cobuild English Language Dictionary* volt (1987). A Collins már kialakított korpusz[64] alapján, korpusznyelvészeti segítségével készült, mely szintén a 20. század nagy, a lexikográfiában új utakat nyitó újítása.[65] A lexikográfia összefonódása a korpusznyelvészettel lehetővé tette többek között, hogy a lexikográfusok már a szó/kifejezés gyakoriságát is könnyedén vizsgálni tudják és hogy a szótárban felhasznált példamondatok valóban „élő” szövegből kerüljenek ki. Az elektronikus szótárak megjelenésével azonban nem csak a szótár-összeállítás módja változott meg, hanem egyben új lehetőségek is nyíltak a szótárhasználatot illetően.[66] Széleskörű ismertetésre jelen munkában nincs lehetőség, csak a legfontosabbakat említve: a szó és kifejezés kereséséről elmondhatjuk, hogy gyorsult és már nem alfabetikus, sőt lehetőség van egyszerre több szótárban is futtatni. Az utaló szócikkek helyét hiperlinkek veszik át, megnő a példamondatok szerepe és használata. A leginkább szembeűnő változás pedig a hordozó változása, hiszen ezek a szótárak már nem papír alapúak. A hordozó váltás pedig hamarosan magával hozta a multimedialitást is. Az elektronikus szótárakhoz elkezdtek különböző egyéb médiumokat is kapcsolni, például képet, mozgóképet, hangot, stb. (Természetesen a kép megjelenése szótárakban, mint korábban láttuk, már nem újdonság.) Az internet megjelenésével és elterjedésével megjelentek az online szótárak. Ezekről az általában felhasználóbarát szótárakról összességében elmondható, hogy könnyen és gyorsan módosíthatók, bővíthetők és a multimedialitás lehetőségét is könnyebben képesek kihasználni.[67]

A periódus fontos eredménye volt a tezaszauruszok elterjedése is. Ez a műfaj ugyan még a 19. század közepén jön létre (az előd a már említett *Roget's Thesaurus* volt, 1852-ben), de a modern tezaszauruszok kora az Uniterm rendszer fejlesztésével kezdődött, az 1960-as évektől és a következő két évtizedben éltek virágkorukat.[68] Hamarosan e területen megjelentek az egységesítések, irányelvek, szabványok és a nemzetköziesedés. Természetesen ez nem csak

a teauruszok esetében volt megfigyelhető. Ahogy Magay Tamás és Pajzs Júlia fogalmaztak: a „nemzetközi lexikográfia időszámítása 1960-ban kezdődött”. [69] Ekkor rendezték meg az első nemzetközi lexikográfiai konferenciát, amelyhez hasonlók ma már igen népszerűek. 1975-ben létrejött az Észak-amerikai Szótártársaság (Dictionary Society of North America – DSNA), melynek rögtön folyóirata is indult. Néhány évvel később, 1981-ben a Lexicography in the Electronic Age című szimpóziumon merült fel először, hogy szükség lenne egy olyan szervezetre, mely az európai lexikográfusokat fogja össze. Így született meg 1983 szeptemberében, az exeteri nemzetközi lexikográfiai konferencia alkalmával az Európai Lexikográfiai Társaság (European Association for Lexicography- EURALEX), melyhez 40 ország csatlakozott.

A felhasználók között napjainkban, más szótárak rovására ezek az online szótárak terjednek a leggyorsabban, és Fuertes-Olivera szerint ezek lesznek a jövő információs eszközei.[70] Ezzel együtt arra is felhívja a figyelmet, ahogy azt Fóris Ágota már korábban, hasonlóképpen megtette, hogy a lexikográfia digitálissá válásával nem csak a szótárírás eszköze, hordozója stb. változik meg vagy kellene, hogy megváltozzon, hanem a „készítő” is.[71] A szótárkészítésben egyre nagyobb szerepet kap az interdiszciplináris csoportmunka.[72] A nyelvészek, lexikográfusok mellé becsatlakoznak például informatikusok, marketinges szakemberek, pedagógusok stb. Kiemelkedően fontos továbbá megjegyezni, két további jelentős változást, melyre Dringó-Horváth Ida hívja fel a figyelmet: a digitalizáció hatására mind a szótárak szerkezete (mega-, makro-, mikro- és mediostrukturális szinten egyaránt), mind pedig a szótárhasználat is gyökeresen megváltozott.[73] E változások, valamint a szótárak sokszínűségének elterjedése a szótár kiválasztását és a megfelelő szótárhasználat alapvető szempontjait is komplexebbé tette.[74]

A szótárírás a 21. században is folyamatosan fejlődik, változik. Hazánkban először Fóris hívja fel a figyelmet a 2000-es évek elején arra, hogy a szótártörténet hatodik periódusába léptünk, melynek okát elsősorban abban látja, hogy az „*információszerzés és információkezelés módja rendkívül megváltozott és felgyorsult, a szótárak, mint a lexikográfiai kutatás és gyakorlat tárgyai és eszközei, mind a nyelvészeti, mind az enciklopédikus információ gyors megszerzéséhez alapvető fontosságra tettek szert, ezen keresztül pedig a társadalom összetett működésének nélkülözhetetlen infrastrukturális tényezőivé váltak.*”[75] A változás, fejlődés és modernizáció pedig magával hozta a paradigma-váltást, megkezdődött az alapfogalmak újradefiniálása, új tipológia kialakítása.[76] Ez a folyamat még jelenleg is tart. Mindemellett fontos megemlíteni, hogy az elektronikus szótárak nem szorították ki teljesen a papír alapú szótárakat, elég csak arra gondolnunk, hogy sem az érettségin, sem bizonyos nyelvvizsgákon nem lehetséges digitális

szótárak használata.

Bár több felmérés rávilágít arra, hogy napjainkban a papíralapú munkák használata is jelen van még, azt is egyértelműen láthatjuk, hogy a felhasználóknak csupán már csak a töredéke választja ezt a lehetőséget. [77] Dringó-Horváth Ida 2017-es felméréséből pedig az is kiderül, hogy a „klasszikus” online szótárak mellett, a felhasználók – bár az egyes szótárhasználati helyzetek esetében eltérő mértékben – más, modern eszközöket vagy alternatívákat is használnak (pl. mobil applikáció, fordítóprogram, kereső programok). [78] Innen is láthatjuk, hogy napjainkban nem csak a szótárak, hanem „szótározás” is megváltozik.

A 20. században fejlődött a lexikográfia önálló tudományterületté és egészült ki olyan, fontos és dinamikusan fejlődő, de ma még nem teljesen behatárolható és definiálható területekkel, mint a metalexikográfia, szótártipológia vagy a szótárkritika. A 21. században megindult a diskurzus arról, hogy ideje lenne az alkalmazott nyelvészet résztudománya helyett, önálló tudományként elismerni. [79]

Összefoglalás

A lexikográfia, valamint a lexikográfiai művek fejlődési íve (a glosszától a mai modern munkákig) egyértelműen vázolható. Megállapítható, hogy a fejlődés irányát, útját és módját az adott történelmi kor jellemzői, a kor emberének igénye jelentősen befolyásolta. Látható továbbá, hogy a szótártörténeti korok nem egyeznek a történettudomány által meghatározott korszakokkal. [80] Egyre inkább nyilvánvalóvá válik, hogy a lexikográfia-történetben is szükség van korszakolásra, melynek egy változatát mutattam be a cikkben, hiszen ez a lexikográfia-történet számára is rendszertani háttérrel ad. Ugyanakkor látható, hogy a szótártörténeti korszakok esetében a szakemberek álláspontja még nem egységes, sok esetben a korszakhatár sem köthető egyetlen konkrét műhöz. Fontos továbbá megjegyezni, hogy az újabb típusok megjelenése nem jelenti egyben a korábbi korok jellemző típusainak elavulását, vagy eltűnését.

A lexikográfiai művek változásával, fejlődésével párhuzamosan ugyanakkor a szótárhasználat/szótárdidaktika is folyamatosan változik. [81] Napjainkban már a szótárhasználati kutatások múltjának feldolgozása is megkezdődött. [82] A kutatók azonban itt még nem azonosítottak, nevesítettek egyértelműen egymástól elválasztható korszakokat.

A kutatás bizonyította, hogy ennek a témának csak a rövid áttekintéséhez is mintegy hetven művet kellett feldolgozni, nyilvánvaló tehát, hogy egy mélyebb tudományos kutatás esetén ennek többszörösét kellene áttekintenie a kutatónak, annak ellenére, hogy a legtöbb kutató témájának ez csupán az előtörténete. Régi hiányt pótolna, ha sor kerülne az egyetemes és magyar szótártörténet, átfogó, akár több kötetre kiterjedő, korszakonként történő feldolgozására.

Absztrakt

Egyetemes szótártörténeti áttekintő

A szótártörténet a nyelvtudomány-történet igen elhanyagolt területe. A magyar nyelvészek napjainkig adósak egy teljeskörű magyarnyelvű egyetemes, sőt egy teljeskörű magyar szótártörténeti összefoglalóval is. Pedig az egyes tudományoknak, legyenek hagyományosak, vagy modernnek tekinthetők, szükségük van megfelelően kutatott, áttekintő előtörténetre, hogy művelőik szakterületük fejlődésének egész ívét átlássák. Az összefoglaló, vagy részösszefoglaló munkák hiánya nagyban megnehezíti és meghosszabbítja a lexikográfia-történet megismerését és tovább kutatását. A szerző jelen tanulmányban, rendszerszemléletű áttekintést nyújtva mutatja be az egyetemes lexikográfia-történet periódusait, azok jellemzőit, illetve legkiemelkedőbb mérföldköveit. A hiánypótló tanulmány legfőbb előnye, hogy ezeket egy munkába integrálja, így az olvasó egy tanulmány elolvasásával kaphat valóban átfogó képet a témáról. További előnye, hogy a közölt irodalomjegyzék a megcélzott témakör szakirodalmának jelentős részét (mint egy hetven művet) egybegyűjti, így megkönnyítheti, felgyorsíthatja a témában kutatók munkáját.

Kulcsszavak: szótártörténet, lexikográfia-történet, nyelvtudomány-történet, szótár

Abstract

Universal Dictionary History Overview

The history of dictionaries is a very neglected area of linguistic history. To this day, Hungarian linguists are yet to create a comprehensive universal history of dictionaries in Hungarian-language and even a comprehensive summary of the Hungarian dictionary history. Yet individual sciences, whether traditional or modern, need a well-researched review

of this prehistory so that they can see through the entire development of their field. The lack of summary or sub-summary of this field, makes it very difficult and prolongs the study and further research of the history of lexicography. In the present study, the author presents the periods of the history of universal lexicography, their characteristics and the most outstanding milestones, providing a systematic overview. The main advantage of the study is that it fills this gap and integrates them into one piece of work so that the reader can get a truly comprehensive picture of the topic. Another advantage of the study is that the published bibliography collects a significant part of the literature on the topic (around seventy), this could facilitate and accelerate the work of other researchers of this field.

Keywords: history of dictionaries, history lexicography, history of linguistics, dictionary

Bibliográfia

ALLAN, Keith (ed.): *The Oxford handbook of the History of Linguistics*, Oxford, Oxford Handbooks, 2013.

AMSTRONG, Elisabeth: *Robert Estienne, Royal Printer*, Cambridge, Cambridge University Press, 2011.

BALÁZS Géza – DEDE Éva (szerk.): *Az Európai nyelvi kultúra múltja, jelen és jövője*, Budapest, Inter Kht., 2008.

BARBARIC, Stjepan: *Zur grammatischen Terminologie von Justus Georg Schottelius und Kaspar Stieler*, Bern, Lang, 1989.

BENKŐ László: *Az írói szótár*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979.

BERGENHOLTZ, Henning – GOUWS, Rufus: *What is lexicography?*, *Lexikos*, 2012/22, 31-42.

BLASKÓ Mária: *Számítógép és lexikográfia* in: Fóris Ágota – Pálfy Miklós (szerk.): *A lexikográfia Magyarországon*, Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2004, 125.

BLOM, Philipp: *Enlightening the world: Encyclopédie, the book that changed the course of history*, New York, Palgrave Macmillan, 2005.

BOLTZ, William: Shuo Wen chieh tzu', in Michael Loewe (ed.): *Early Chinese Texts: A Bibliographical Guide*, Berkeley, Society for the Study of Early China, 1993, 429-442.

BRUNNER, Horst: *Geschichte der deutschen Literatur des Mittelalters im Überblick*, Stuttgart, Reclam, 2003.

CARRIAZO RUIZ, Ramon Jose - MANCO DUQUE, María Jesús: Los comienzos de la lexicografía monolingüe, in Antonia Medina Guerra (ed.): *Lexicografía Española*, Barcelona, Ariel, 2003.

CHAIM, Cohen - CHOUKEA, Ya'kov (2006): *Habrew Lexicography*, in Keith Brown (ed.): *Encyclopedia of Language and Linguistics*, New York, Elsevier, 2006.

CRYSTAL David: *A nyelv enciklopédiája*, Budapest, Osiris Kiadó, 1998.

DRINGÓ-HORVÁTH Ida: Hogyan válasszunk elektronikus szótárt a nyelvtanuláshoz? In: *Iskolakultúra* 2011/6-7, 141-156. Forrás: http://epa.oszk.hu/00000/00011/00157/pdf/iskolakultura_2011_06-07_141-156.pdf (Utolsó letöltés: 2021. 01. 12.)

DÜNNHAUPT, Gerhard: *Justus Georg Schottelius (1612-1676), Personalbibliographien zu den Drucken des Barock*, Stuttgart, Hiersemann, 1991.

DÜNNHAUPT, Gerhard: Kaspar Stiele, in Gerhard Dünnhaupt: *Personalbibliographien zu den Drucken des Barock*, Stuttgart, Hiersemann, 1993.

ÉVY Anna: *Anyanyelvoktatás Olaszországban*, *Anyanyelv-pedagógia*, VII. évf., 4. szám, 2014. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=545>

FERRI, Rolando (ed.): *The Latin of Roman Lexicography*, Pisa, Fabrizio Serra Editori, 2011.

FÓRIS Ágota: *A lexikográfia alkalmazott nyelvészeti vonatkozásai, különös tekintettel a magyar-olasz területre*, Doktori értekezés, Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2001.

FÓRIS Ágota: A szótárak és a szótárírás társadalmi-gazdasági szerepéről, *Tudásmenedzsment*, V. évf., 2004/2, 111-122.

- FÓRIS Ágota: A szótárfogalom megváltozásáról, *Modern Filológiai Közlöny*, IV. évf., 2002/2., 5-19.
- FÓRIS Ágota: Kezdeti lépések a lexikográfia-oktatásban, *Iskolakultúra*, X. évf., 2000/2., 83-88.
- FÓRIS Ágota: *Szótár és oktatás*, Pécs, Iskolakultúra Könyvek 14., Iskolakultúra, 2002a.
- FUERTEES-OLIVERA, Pedro A.: *Specialised Dictionaries of Economics and Translation*, Hermes, 2013.
- GAÁL Péter: *Online szótárak és használóik*, Doktori disszertáció, Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2016.
- GÁLDI László: *A magyar szótáriródalom a felvilágosodás korában és reformkorban*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1957.
- GARBE, Burckhard (ed.): *Die deutsche Rechtschreibung und ihre Reform 1722-1974.*, Tübingen, Niemeyer, 1978.
- GILLIVER, Peter: *The Making of the Oxford English Dictionary*, Oxford, Oxford University Press, 2016.
- GRIMM, Jacob: *Előszó, 1. kötet*, Lipcse, 1854.
- GRUBMÜLLER, Klaus: Die deutsche Lexikographie von den Anfängen bis zum Beginn des 17. Jahrhunderts, in F. J. Hausmann (ed.): *Wörterbücher*, de Gruyter, 1990, Berlin/New York, 2037-2049.
- HARM, Volker: Das Grimmsche Wörterbuch – Stationen seiner Geschichte, *Sprachreport*, XXX. évf, 2014/1, 2-11.
- HAß, Ulrike (ed.): *Große Lexika und Wörterbücher Europas*, Berlin, De Gruyter GmbH, 2014.
- HAUSSMAN, Franz – REICHMANN, Oskar – WIEGAND, Herbert (eds.): *Wörterbücher: ein internationales Handbuch zur Lexikographie*, Berlin, de Gruyter, 1989.
- HAYWOOD, John: *Arabic Lexicography: Its History, and its place in the General History of Lexicography*, Leiden, Brill, 1960.

HITCHINGS, Henry: *Doctor Johnson's Dictionary: the extraordinary Story of the Book That Defined the World*, London, John Murray, 2005.

HOLL András: Internet és tudomány, *Magyar Tudomány*, XLI. évf., 1996/5, 558-566, 561-562.

HONEMANN, Volker (en.): *Dietrich Engelhus. Beiträge zu Leben und Werk*, Mitteldeutsche Forschungen, 104. köt., Köln, Böhlau, 1991.

<https://revistas.ucr.ac.cr/index.php/filyling/article/view/16758/16251>

KETTLER, Wilfried: *Untersuchungen zur frühneuhochdeutschen Lexikographie in der Schweiz und im Elsass. Strukturen, Typen, Quellen und Wirkungen von Wörterbüchern am Beginn der Neuzeit*, Bern, Peter Lang, 2008.

KIRKNESS, Alan – KÜHN, Peter – WIEGAND, Herber (eds.): *Studien zum Deutschen Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm*, Tübingen, Niemeyer, 1991.

KISS Lajos: A szláv nyelvek értelemző szótárai, in László Országh (szerk.): *Szótártani tanulmányok*, Budapest, Tankönyv Kiadó, 1966, 221-382.

KÜHNE, Udo (ed.): *Engelhus-Studien. Zur Göttinger Schulliteratur in der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts*, Freiburg/Schweiz, Universitäts-Verlag, 1999.

LAN, Li: The growing prosperity of on-line dictionaries, *English Today* XXI. évf., 2005/3, 16-21.

LOUGH, John: *The Encyclopédie*, New York, D. McKay, 1971.

MAGAY Tamás – PAJZS Júlia: 25 éves az EURALEX, in Fábián Zsuzsanna (szerk.): *Szótárírás és Szótárírók*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2009.

MERZAGORA, Massariello: *La lessicografia*, Zanichelli, Bologna, 1983.

METTKE, Heinz: Zum Kasseler Codex theol. 4°24 und zur Herleitung des Vocabularius Sti. Galli aus Fulda, in Rolf Bergmann, Heinrich Tiefenbach, Lotthar Voetz (eds.) *Althochdeutsch*, 1. köt., Heidelberg, Winter, 1987, 500-507.

NYOMÁRKAY István – VÍG István: *Kis Szláv lexikográfia*, Budapest, Eötvös Loránd Tudományi Egyetem, Filológia Tanszék, 2004.

PAJZS Júlia: Merre tart a lexikográfia?, *Modern Nyelvoktatás*, XIV. évf, 2008/3, 3-9.

PAJZS Júlia: *Számítógép és lexikográfia*, Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete, 1990.

PERDOTA, Stanislaw: *Mehrsprachiger Wörterbücher des 16. bis 18. Jahrhundert mit einem niederländischen und polnischen Teil*, Bern, Peter Lang GmbH, 2004.

PETREQUIN, Gilles: *Le Dictionnaire françois de P. Richelet Etude de métalexicographie historique*, Leuven, Peeters, 2009.

PRÓSZÉKY Gábor: Szótárírási szempontok a számítógépes nyelvi programok korában és korábban, in Kiss Gábor – Zaicz Gábor (szerk.): *Szavak, nevek, szótárak*, Budapest, MTA Nyelvtudomány Intézete, 1997.

QUIRÓS, Manuel (1986): Las Glosas De Reichenau, *Filología y Lingüística*, XII. évf., 1., 43-50.

ROSS, Walter: Antoine Furetière's Dictionnaire universel, in *Notable Encyclopedias of the Seventeenth and Eighteenth Centuries: Nine Predecessors of the Encyclopédie*, Oxford, Voltaire Foundation, 1981.

SAMANIEGO FERNÁNDEZ, Eva – PÉREZ CABELLO DE ALBA, Beatriz: Conclusions: Ten Key Issues in e-Lexicography for the Future, in Pedro A. Fuertes-Olivera – Henning Bergenholtz (eds.): *e-Lexicography – The Internet, Digital Initiatives and Lexicography*, Bloomsbury, London, 2011, 305-311.

SAUER, Wolfgang: *Der „Duden“. Geschichte und Aktualität eines „Volkswörterbuchs“*, Stuttgart, J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1988.

SCHLANGER László: *A tezaszuszépítés számítógépes segítése*, Budapest, OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központ, 1983.

SCHNEIDER, Rolf: *Der Einfluss von Justus Georg Schottelius auf die deutschsprachige Lexikographie des 17. und 18. Jahrhunderts*, Frankfurt am Main, Lang, 1995.

SPLETT, Jochen: Abrogans deutsch, in Rolf Bergmann (ed.): *Althochdeutsche und altsächsische Literatur*, Berlin/Boston, de Gruyter, 2013.

SPLETT, Jochen: *Abrogans-Studien. Kommentar zum ältesten deutschen Wörterbuch*,

Wiesbaden, Steiner, 1972.

STATHI, Ekaterini: Greek Lexicography Classical, in Keith Brown (ed.): *Encyclopedia of Language and Linguistics*, New York, Elsevier, 2006.

STROHBACH, Margit: Johann Christoph Adelung Ein Beitrag zu seinem germanistischen Schaffen mit einer Bibliographie seines Gesamtwerkes, in Stefan Sonderegger (ed.): *Studia Linguistica Germanica 21.*, Berlin/New York, de Gruyter, 1984.

UNGVÁRY Rudolf – ORBÁN Éva: *Osztályozás és információkeresés 1. Kötet*, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ, 2001.

UNGVÁRY Rudolf: *Tezaurusz technológia. Az információkereső tezauruszok készítésének folyamata*, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ, 1979.

WILLEMYS, Roland: *Dutch: Biography of a Language*, Oxford, Oxford UP, 2013.

WILLINSKY, John: *Empire of Words: The Reign of the Oxford English Dictionary*, Ewing, New Jersey, Princeton University Press, 1995.

ZGUSTA, Ladislav (ed.): *History, Languages and Lexicographers*, Tübingen, Max Neymer Verlag, 1992.

ZGUSTA, Ladislav: *Manual of Lexicography*, Mouston, The Hague, 1970.

[1] Massariello Merzagora: *La lessicografia*, Bologna, Zanichelli, 1983.

[2] Fóris Ágota: *Szótár és oktatás*, Iskolakultúra Könyvek 14., Pécs, Iskolakultúra, 2002a; Fóris Ágota: *A lexikográfia alkalmazott nyelvészeti vonatkozásai, különös tekintettel a magyar-olasz területre*, Doktori értekezés, Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2001; Fóris Ágota: Kezdeti lépések a lexikográfia-oktatásban, *Iskolakultúra*, X. évf., 2000/2, 83-88; Fóris Ágota: A szótárfogalom megváltozásáról, *Modern Filológiai Közöny*, IV. évf., 2002b/2., 5-19.

[3] Allan Keith (ed.): *The Oxford handbook of the History of Linguistics*, Oxford, Oxford Handbooks, 2013.

- [4] Benkő László: *Az írói szótár*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979, 13-15.
- [5] Ezek természetesen még jó ideig nem tekinthetők igazi szótáraknak, nem felelnek meg a későbbi korok szótárdefinícióinak. Lásd bővebben: Fóris: A szótárfogalom.
- [6] Benkő: *Az írói szótár*, 13.
- [7] Benkő, *Az írói szótár*, 13-14.
- [8] Keith: *The Oxford handbook of the History of Linguistics* , 616.
- [9] A témához lásd bővebben: William Boltz: Shuo Wen chieh tzu', in Loewe, Michael (ed.): *Early Chinese Texts: A Bibliographical Guide, Society for the Study of Early China*, Berkeley, 1993, 429-442.
- [10] Ezek a következők: a kosha, a nighantu és a nirukta
- [11] Keith, *The Oxford handbook of the History of Linguistics*, 616.
- [12] Újlatin alapú keveréknyelv, közvetítő nyelv
- [13] A témához lásd bővebben: Ekaterini Stathi: Greek Lexicography Classical, in Brown, K (szerk.): *Encyclopedia of Language and Linguistics*, New York, Elsevier, 2006.
- [14] A témához lásd bővebben: Rolando Ferri (ed.): *The Latin of Roman Lexicography*, Pisa, Fabrizio Serra Editori, 2011.
- [15] A témában lásd bővebben: John Haywood: *Arabic Lexicography: Its History, and its place in the General History of Lexicography*, Leiden, Brill, 1960; Chaim Cohen – Ya'kov Choueka: Hebrew Lexicography, in Brown (ed.): *Encyclopedia of Language and Linguistics*, New York, Elsevier, 2006, 168-272.
- [16]A témában lásd bővebben: *Manue Quirós: Las Glosas De Reichenau*, Filología y Lingüística, XII. évf., 1986/1, 43-50. Forrás:
<https://revistas.ucr.ac.cr/index.php/filyling/article/view/16758/16251> (Utolsó letöltés: 2018. 01. 14.)
- [17]A témában lásd bővebben: Jochen Splett: *Abrogans-Studien. Kommentar zum ältesten*

deutschen Wörterbuch, Wiesbaden, Steiner, 1972; Jochen Splett: Abrogans deutsch, in Rolf Bergmann, (ed.): *Althochdeutsche und altsächsische Literatur*, Berlin/Boston, de Gruyter, 2013, 3-8.

[18] Heinz Mettke: Zum Kasseler Codex theol. 4°24 und zur Herleitung des Vocabularius Sti. Galli aus Fulda, in Rolf Bergmann – Heinrich Tiefenbach – Lotthar Voetz (eds.): *Althochdeutsch*, 1. köt., Heidelberg, Winter, 1987, 500–507; Horst Brunner: *Geschichte der deutschen Literatur des Mittelalters im Überblick*, Stuttgart, Reclam, 2003.

[19] Volker Honemann (ed.): *Dietrich Engelhus. Beiträge zu Leben und Werk*, Mitteldeutsche Forschungen, 104. köt., Köln, Böhlau, 1991; Udo Kühne: *Engelhus-Studien. Zur Göttinger Schulliteratur in der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts*, Freiburg/Schweiz, Universitäts-Verlag, 1999.

[20] Lásd bővebben: Keith: *The Oxford handbook of the History of Linguistics*.

[21] Gáldi László: *A magyar szótáriródalom a felvilágosodás korában és reformkorban*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1957, 1.

[22] Néhány példa: Calpenius tíz nyelvű szótára, 1585; Gelenius Lexicum Symphonum, latin-német-görög-cseh szótár, 1537; Veleslavína cseh-latin-görög-német szótára, 1598; Megiser német-latin-szlovén-olasz szótára, 1592; Verantius latin-olasz-német-horvát-magyar szótára, 1595; Vocabulair pour aprendre Latin, Romani et Flameng, 1495; Dictionarium tetraglotton, 1526. Témában lásd bővebben: Kiss Lajos: A szláv nyelvek értelemző szótárai, in Ország László (szerk.): *Szótártani tanulmányok*, Budapest, Tankönyv Kiadó, 1966, 221-382; Nyomárkay István – Víg István: *Kis Szláv lexikográfia*, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Filológia Tanszék, 2004; Stanislaw Predota: *Mehrsprachiger Wörterbücher des 16. bis 18. Jahrhundert mit einem niederländischen und polnischen Teil*, Bern, Peter Lang GmbH, 2004.

[23] A témában lásd bővebben: Wilfried Kettler: *Untersuchungen zur frühneuhochdeutschen Lexikographie in der Schweiz und im Elsass. Strukturen, Typen, Quellen und Wirkungen von Wörterbüchern am Beginn der Neuzeit*, Bern, Peter Lang, 2008; Klaus Grubmüller: Die deutsche Lexikographie von den Anfängen bis zum Beginn des 17. Jahrhunderts, in F. J Hausmann, (ed.): *Wörterbücher*, Berlin/New York, de Gruyter, 1990, 2037-2049.

[24] *Dictionarium tetraglotton* (1562); *Thesaurus Theutonicae linguae* (1573); *Dictionarium Teutonico-latinum* (1574)

- [25] A témában lásd bővebben: Ramon Jose Carriazo Ruiz – María Jesús Manco Duque: Los comienzos de la lexicografía monolingüe, in Antonia Medina Guerra (ed.): *Lexicografía Española*, Barcelona, Ariel, 2003.
- [26] Gáldi: A magyar szótáriródalom, 1; Fóris: Szótár és oktatás, 1-2; Kiss: Szláv nyelvek értelmező szótárai, 281.
- [27] Fóris: Szótár és oktatás, 12-13; Gáldi: A magyar szótáriródalom, 1; Kiss: Szláv nyelvek értelmező szótárai, 281.
- [28] A korszakban Itáliában három fő irodalmi nyelvi irányzat volt jelen: a latin nyelv elsőbbségét hirdető, a toszkán vagy firenzei nyelvváltozatot preferáló, illetve az udvari nyelv, mint irodalmi nyelv használatát javasoló irányzat. A szótárt azért bírálták, mert a firenzei, archaizáló nyelvváltozatot használta.
- [29] Évy Anna: Anyanyelvoktatás Olaszországban, *Anyanyelv-pedagógia*, VII. évf., 2014/4. Forrás: <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=545> (utolsó letöltés: 2017. 12. 29.)
- [30] Elisabeth Amstrong: *Robert Estienne, Royal Printer*, Cambridge, Cambridge University Press, 2011, 86, 94.
- [31] A témában lásd bővebben: Gilles Petrequin: *Le Dictionnaire françois de P. Richelet Etude de métalexigraphie historique*, Leuven, Peeters, 2009; Ross, Walter: *Antoine Furetière's Dictionnaire universel*, in *Notable Encyclopedias of the Seventeenth and Eighteenth Centuries: Nine Predecessors of the Encyclopédie*, Oxford, Voltaire Foundation, 1981; Franz Hausmann – Oskar Reichmann – Herbert Wiegand (eds.): *Wörterbücher: ein internationales Handbuch zur Lexikographie*, Berlin, de Gruyter, 1989.
- [32] Balázs Géza – Dede Éva (szerk.): *Az Európai nyelvi kultúra múltja, jelene és jövője*, Budapest, Inter Kht., 2008, 63.
- [33] Ulrike Haß (ed.): *Große Lexika und Wörterbücher Europas*, Berlin, De Gruyter, 2014, 137-138.
- [34] A témában lásd bővebben: Gerhard Dünnhaupt: Justus Georg Schottelius (1612–1676), in Dünnhaupt Gerhard (ed.): *Personalbibliographien zu den Drucken des Barock*, 5. köt., Stuttgart, Hiersemann, 1991; Rolf Schneider: *Der Einfluss von Justus Georg Schottelius auf*

die deutschsprachige Lexikographie des 17. und 18. Jahrhunderts, Frankfurt am Main, Lang, 1995.

[35] A témában lásd bővebben: Gerhard Dünnhaupt: Kaspar Stiele, in Gerhard Dünnhaupt: *Personalbibliographien zu den Drucken des Barock*, 9. köt., Stuttgart, Hiersemann, 1993; Stjepan Barbaric: *Zur grammatischen Terminologie von Justus Georg Schottelius und Kaspar Stieler*, Bern, Lang, 1989.

[36] David Crystal: *A nyelv enciklopédiája*, Budapest, Osiris Kiadó, 1998, 145.

[37] Fóris: Szótár és oktatás, 13.; Fóris: A szótárfogalom megváltozásáról, 5.

[38] A témában lásd bővebben: Philipp Blom: *Enlightening the world: Encyclopédie, the book that changed the course of history*, New York, Palgrave Macmillan, 2005; John Lough: *The Encyclopédie*, New York, D. McKay, 1971.

[39] A témában lásd bővebben: Henry Hitchings: *Doctor Johnson's Dictionary: the extraordinary Story of the Book That Defined the World*, London, John Murray, 2005.

[40] A témában lásd bővebben: Haß: Große Lexika und Wörterbücher Europas.

[41] A témában lásd bővebben: Margit Strohbach : Johann Christoph Adelung Ein Beitrag zu seinem germanistischen Schaffen mit einer Bibliographie seines Gesamtwerkes, *Studia Linguistica Germanica*, 21. köt., Berlin/ New York, de Gruyter, 1984.

[42] Haß: Große Lexika und Wörterbücher Europas.

[43] Kiss: Szláv nyelvek értelmező szótárai, 281.

[44] A témában lásd bővebben: Peter Gilliver: *The Making of the Oxford English Dictionary*, Oxford, Oxford University Press, 2016; John Willinsky: *Empire of Words: The Reign of the Oxford English Dictionary*, Princeton University Press, Ewing, New Jersey, 1995.

[45] Roland Willemyns: *Dutch: Biography of a Language*, Oxford, Oxford University Press, 2013.

[46] A témában lásd bővebben: Volker Harm: Das Grimmsche Wörterbuch – Stationen seiner Geschichte, *Sprachreport*, XXX. évf., 2014/1, 2–11; Alan Kirkness – Peter Kühn – Herber

Wiegand, (eds.): *Studien zum Deutschen Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm*, Tübingen, Niemeyer, 1991.

[47] Saját fordítás. Eredeti szöveg: „Das wörterbuch ist kein Sittenbuch, sondern ein wissenschaftliches, allen zwecken gerechtes unternehmen.” Jacob Grimm: Előszó, 1. kötet, Lipcse, 1854.

[48]A témában lásd bővebben: Wolfgang Sauer : *Der „Duden“. Geschichte und Aktualität eines „Volkswörterbuchs“*, Stuttgart, J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung,1988; Burckhard Garbe(ed.): *Die deutsche Rechtschreibung und ihre Reform 1722–1974*, Tübingen, Niemeyer, 1978.

[49] Kiss: Szláv nyelvek értelmező szótárai, 282.

[50] Kiss: Szláv nyelvek értelmező szótárai, 282.

[51] Kiss: Szláv nyelvek értelmező szótárai, 284.

[52] Kiss: Szláv nyelvek értelmező szótárai, 294.

[53] Kiss: Szláv nyelvek értelmező szótárai, 311.

[54] Fontos megemlíteni, hogy ebben a periódusban indul meg a zágrábi akadémiai szótár készítése is.

[55] Kiss: Szláv nyelvek értelmező szótárai, 314.

[56] A témában lásd bővebben: *Tesaurus Linguae Latinae*:
www.thesaurus.badw.de/das-projekt.html (utolsó letöltés: 2018. 01. 12.)

[57] Fóris: Kezdeti lépések; Ladislav Zgusta (ed.): *History, Languages an Lexicographers*, Tübingen, Max Neymer Verlag,1992; Prószéky Gábor: Szótárírási szempontok a számítógépes nyelvi programok korában és korábban, in Kiss Gábor – Zaicz Gábor (szerk.): *Szavak, nevek, szótárak*, Budapest, MTA Nyelvtudomány Intézete, 1997.

[58] Ladislav Zgusta: *Manual of Lexicography*, Mouston, The Hague, 1970.

[59] Blaskó Mária: Számítógép és lexikográfia, in Fóris Ágota – Pálfy Miklós (szerk.): A

lexikográfia Magyarországon, Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2004, 125.

[60] Az három említett szótárról lásd bővebben: Blaskó: Számítógép és Lexikográfia.

[61] Blaskó: Számítógép és Lexikográfia, 124.

[62] Pajzs Júlia: *Számítógép és lexikográfia*, Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete, 1990, 9.

[63] Pajzs: Számítógép és lexikográfia, 9.

[64] „A korpusz ténylegesen előforduló írott, vagy lejegyzett beszélt nyelvi adatok gyűjteménye. A szövegeket valamilyen szempont szerint válogatják és rendezik. Nem feltétlenül egész szövegeket tartalmaz és nem csak tárháza a szövegeknek, hanem tartalmazza azok bibliográfiai adatait, bejelöli a szerkezeti egységeket (bekezdés, mondat). Emellett pedig feltünteti a szavak mellett szófaji kódjukat is.” (MTA, Nyelvtudományi Intézet, Korpusznyelvészeti Osztály, Utolsó letöltés: 2018. 05. 27.)

[65] Tulajdonképpen korábbi szótárak is korpuszok alapján készültek, de a modern korpusz nyelvészet a 20. század találmánya.

[66] Fóris: Szótár és oktatás,14.

[67] Holl András: Internet és tudomány, *Magyar Tudomány*, XLI. évf., 1996/ 5, 558-566, 561-562.

[68] A témában lásd bővebben: Ungváry Rudolf: *Tezaurusz technológia. Az információkereső tezauruszok készítésének folyamata*, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ, 1979; Schlanger László: *A tezauruszépítés számítógépes segítése*, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ, 1983; Ungváry Rudolf – Orbán Éva (2001): *Osztályozás és információkeresés* 1. köt., Budapest, Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ, 2001.

[69] Magay Tamás – Pajzs Júlia: 25 éves az EURALEX, in: Fábíán Zsuzsanna (szerk.): *Szótárírás és Szótárírók*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2009.

[70] Lan, Li: The growing prosperity of on-line dictionaries, *English Today* 21. évf., 2005/3,

16-21; Pedro A. Fuertes-Olivera: Specialised Dictionaries of Economics and Translation, in: Helle Dam Jensen – Patrick Leroyer (eds.): Hermes, 50. köt., 2013, 33-49.

[71] Fuertes: Specialised dictionaries; Fóris Ágota: A szótárak és a szótárírás társadalmi-gazdasági szerepéről, *Tudásmenedzsment* V. évf., 2004/ 2, 111-122.

[72] Gaál Péter: *Online szótárak és használói*, Doktori disszertáció, Pécs, Pécsi Tudományegyetem, 2016.

[73] Dringó-Horváth, Ida (2011): Hogyan válasszunk elektronikus szótárat a nyelvtanuláshoz?, in: *Iskolakultúra* 2011/6-7, 141-156.

[74] Dringó-Horváth: Hogyan válasszunk.

[75] Fóris: Szótár és oktatás, 13.

[76] Fóris: Szótár és oktatás, 13-16.

[77] Gaál: Online szótárak és használói; Dringó-Horváth Ida: Digitális szótárak – szótáridaktika és szótárhasználati szokások., in *Alkalmazott Nyelvtudomány* (2017 különszám), 1-27; Dringó-Horváth Ida – Fajt Balázs – P. Márkus Kata: Szótárhasználat és szótáridaktikával kapcsolatos tapasztalatok vizsgálata nyelv-, ill. nyelvtanár szakot végzettek körében, *Modern Nyelvoktatás*, 2021, (közlésre elfogadva).

[78] Dringó-Horváth: Digitális szótárak.

[79] Pajzs Júlia: Merre tart a lexicográfia?, *Modern Nyelvoktatás*, XIV. évf, 2008/3, 3-9; Eva Fernández Samaniego – Beatriz Pérez Cabello de Alba(2011): Conclusions: Ten Key Issues in e-Lexicography for the Future, in Pedro A. Fuertes-Olivera, – Henning Bergenholtz, (eds.): *E-Lexicography – The Internet, Digital Initiatives and Lexicography*, London, Bloomsbury, 2011, 305-311; Henning Bergenholtz – Rufus Gouws: What is lexicography?, *Lexikos* 22, 2012, 31-42.

[80] Természetesen a történelmi korok elnevezései és határai sem „kőbevésettek”, a tudomány időnként újra és újra felveti ezek újragondolását, újbóli meghatározását. A világtörténelem európai szemléleten alapuló, hagyományos korszakai és azok határai már egyre inkább feszegetik a hagyományos, „megszokott” kereteket.

[81] Dringó-Fajt-P. Márkus: Szótárhasználattal és szótárdidaktikával kapcsolatos.

[82] Kiváló összefoglaló a témában: Dringó-Fajt-P. Márkus: Szótárhasználattal és szótárdidaktikával kapcsolatos.

Balogh Róbert: A körülmetélés keletkezése és vallástörténeti jelentősége, körülmetélés a Bibliában

Bevezető gondolatok

A körülmetélés az emberiség egyik legősibb és napjainkban is legelterjedtebb sebészeti beavatkozása. Ennek egyik sajnálatos oka a FGM (*Female Genital Mutilation*) afrikai elterjedtsége, vagyis a nők nemi szervének külső megcsonkítása.[1] Becslések szerint a Föld férfi lakosságának mintegy negyedét érinti a körülmetélés, melyet vallási, kulturális vagy éppen orvosi okokból végeznek el az emberek, általában nem műtéti körülmények között.[2]

Mindennek természetesen pszichológiai okai is vannak. Egyes kutatók a „fájdalom-imprint” szükségességére vezetik vissza a körülmetélés szokását, ezzel is elősegítve a felnövekvő gyermeket az életben rá váró fájdalmak és kihívások könnyebb leküzdésére.[3]

Sőt, orvos-történeti szempontból, tulajdonképpen az első plasztikai sebészeti beavatkozás is a körülmetéléshez tartozik, hiszen habár már az ókorban is történtek erre való utalások, a 19. századi Németországban tudományosan meghatározták a decircumincissio, azaz a körülmetélés visszaállításának fogalmát.[4]

Mi a körülmetélés? Általános definíció

A körülmetélés során a férfi[5] előbőrét metszik ki, elsősorban vallási célból, mely elsősorban a zsidóságban, valamint az iszlám hitűek között terjedt el. Mindez természetesen nem összekeverendő a kasztrálással, mely során a teljes nemi szervet távolítják el, akár erőszakos úton is.[6]

A körülmetélkedés eredete

Az antropológusok között nincs egyetértés abban a tekintetben, hogy mikor és honnan ered a körülmetélés. Egyes vélemények szerint a napkultuszhoz köthető, a Kr.e. nagyjából 15 ezer

évvel ezelőtti időszakból, míg mások szerint több, egymástól földrajzilag és időben is különálló kultúrában önállóan jelenhetett meg.[7] Legfőbb vallási és kulturális oka, mely az aktus mögött húzódik minden bizonnyal a kontroll lehetett: az adott gyermek elsősorban nem a családhoz, hanem az adott istenséghez/társadalomhoz tartozik. A bibliai korban minden valószínűség szerint az anya hajtotta végre a nyolc napos fiúgyermeken, melyet később felváltott a *mohel*, a hivatalos körülmetélő intézménye, aki képzett emberként végezte és végzi el a körülmetélést a zsidó kisfiúkon.[8]

Körülmetélkedés az ókori Közel-Keleten

Mint azt már fentebb is említettük, a kutatók Egyiptomból eredeztetik a körülmetélés rítusát. Sőt, hosszú ideig direkt kapcsolatot láttak az egyiptomi gyakorlat, valamint annak zsidóságban történő elterjedése között is. A legkorábbi, tárgyi emlék, amely a körülmetéléshez köthető, szakállas, körülmetélt szolgákat ábrázol, akiket keselyűk, és egy oroszlán vesz körül, minden bizonnyal a felettük domináló fáraót szimbolizálva oroszlánként.[9]

Egy írásos emlék is maradt ránk, az ún. Naga-ed-Der sztélé, melynek kezdő sorai így hangoznak: „Amikor körülmetéltetem, száz és még húsz másik emberrel...”[10] A felirat, mintha a Gen 17,23-ra emlékeztetne minket. Azonban, mielőtt direkt párhuzamot vélnénk a két nép és kultúra gyakorlatában felfedezni, szükséges megjegyezni, hogy míg az egyiptomi gyakorlat egy, a fitymán történő hátsó bemetszést alkalmazott, addig a zsidó gyakorlat szerint a teljes előbőrt eltávolították. Különösen is emlékeztethet a különböző gyakorlatok meglétére, illetve annak a Szentírás általi ismeretére is a Józsué könyvének 5. fejezete, ahol Józsué arra kap megbízatást, hogy metélje körül ismételten Izrael fiait, *másodjára* is. Miért volt szükség arra, hogy Izrael fiait másodsorra is körülmetéljék? Valószínűleg azért, mert magukon hordozták az egyiptomi típusú körülmetélés jelét, amelyet „ki kellett egészíteni”, izraelita formátumú körülmetéléssel.[11]

Találunk azonban más különbségeket is: amíg a zsidók nyolc napos korukban metélték körül a fiúgyermeket, addig Egyiptomban mindez a felnőtté válás korához, vagyis a pubertáshoz volt köthető. Ha viszont egyiptomi eredetű a körülmetélés aktusa, akkor hogyan került Palesztinába, és hogyan terjedt ott el? Ennek megválaszolásában nagy segítségünkre lehet egy Felső-Szíriából előkerült leletegyüttes, amely kis szobrocskákat is tartalmaz. Három közülük női, három pedig férfi volt. Sisakot, pajzsot és dárdát is viseltek, illetve tartottak maguknál, ám az volt a meglehetősen feltűnő, hogy mindhárom férfiábrázolás olyan formában volt körülmetélve, ahogyan a zsidók tették azt, bő ezer évvel a szobrok

feltételezett keletkezési ideje után.[12]

A körülmetélés a középkortól napjainkig

Mint fentebb láttuk, a bibliai időkben maga az anya végezte, majd később, a rabbinikus judaizmusban megjelent a *mohel* intézménye, mint hivatásos körülmetélő. A középkorban pedig már történtek patológiai utalások, melyek alapján kezdték belátni a körülmetélés egészségügyi hozadékát is. A 19. században aztán olyan jellegű áttörés történt, hogy a már említett *phimózist* és *paraphimózist* is felismerték, és valódi orvosok végezték el az indokolt beavatkozásokat, méghozzá a higiéniai háttér biztosításával is! Majd a 19. század közepétől kezdik el altatásban (is) végezni a beavatkozást, illetve vizsgálni azt, hogy milyen további betegségek okozója lehet, ha nem kezelik megfelelőképpen az előbőrrel kapcsolatos elváltozásokat.[13]

Körülmetélés a Bibliában

A Héber Biblia által a körülmetélkedésre használt *terminus technicus* מילה is magában hordozza a teljes előbőr eltávolításáról szóló, izraeli típusú gyakorlatát.[14] A Septuaginta a περιτομή kifejezéssel adja vissza a héber szó jelentéstartalmát, s mindezt az újszövetségi görög nyelvhasználat is továbbviszi.[15]

A fentebb már elmondott, vallás- és kultúrtörténeti, illetve kortörténeti kontextuson túl mindenképpen szólnunk kell arról is, hogy habár, mint láttuk, a biblia-korabeli zsidóság körülmetélkedése egyáltalában nem számított unikumnak, mégis egy nemzeti, lelki identitást adott a népnek. Számtalan példát láthatunk arra, hogy az egyébként (valószínűleg) szintén körülmetélt[16] szomszéd népeket is „körülmetéletlennek” tartják.[17]

Az Ószövetség egyértelműen úgy tekint a körülmetélésre, mint ami a szövetség jele, mely fennáll Izrael és JHVH között. Ez a típusú értelmezés, valamint identitás-keresés minden bizonnyal az exíliumi korban, a P irat által válik relevánssá.[18] Viszont meglehetősen furcsa az, ahogyan a Biblia beszámol ezekről, s a hasonló jellegű történetekről. Hiszen igen gyakran meglehetősen kendőzetlenül teszi ezt. Annak háttérében, hogy a Szentírás a maga valóságában közli a körülmetélkedéshez kapcsolódó történeteket, feltételezhetően didaktikus cél áll, mégpedig az, hogy tanítani szeretne az emberi szexualitás legkülönbözőbb, legproblematisabb részleteiről.[19]

A körülmetélés elrendelése, illetve az Ábrahámmal kötött szövetség értelmezése sem egyértelmű és minden probléma nélküli, márpedig a Héber Biblia innen eredezteti a körülmetélés intézményét izraeli értelemben, ráadásul a JHVH-val fennálló szövetség kereteit is. A felvetett kérdések megválaszolásához a Gen 17. fejezetét szükséges ezen a speciális scopuson keresztül is megvizsgálni. [20] A bibliai beszámolóból mindenekelőtt szembetűnő, hogy a körülmetélést először Izmaelen hajtja végre Ábrahám, hiszen Izsák még meg sem született ekkor.[21] Valamint azt is szükséges kiemelnünk, hogy az áldás, melyet Ábrahám és utódai kaptak, a szöveg alapján nem értelmezhető kizárólag egy családra, avagy egy népre, hiszen az ősatyának tett ígéretek „*multietnikus*” voltát háromszor is kiemeli a szöveg. Nehéz lenne tehát ez alapján az Ábrahámnak tett áldást és ígéretet mindösszesen csak Izraelre redukálni![22] Ráadásul Ábrahám örökségül kapott földje minden utódjáié lesz az ígéret szerint, aki magán viseli a szövetség jelét, s érdekes módon abban az ígéretben, amely Sárának s születendő fiának szól, nem ismétli meg Isten az országra vonatkozó ígéretet![23]

Ha megnézzük, hogy mi a P célja és lényege, akkor azt kell látnunk, hogy univerzalista felfogása mellett is szeretné kidomborítani, hogy az egyetlen legitim istentiszteleti forma az, amelyet Izrael kapott és gyakorol. Egyedül Izrael, s nem más Ábrahámita utód az, akinek Isten kijelentette a nevét (Ex 6,3). Vagyis, mivel ezt egyedül Izrael kapta, ezért Izraelnek magának, mint népnek van papi funkciója, ami nem jelenti mások kirekesztését, hiszen csak a papi szerep az, ami egyedül Izraelé.[24]

Másfelől, már az ókori nagy zsidó tanító, Alexandriai Philó is felismerte, hogy a vallási jelentőségén túl, a körülmetélés egészségügyi szerepet is betölt, sőt, etikai értelemben visszatartó ereje is lehet a szexuális visszaélésekkel kapcsolatban. Ami viszont valóban, bibliai értelemben is szignifikánssá teszi, és témánkat érintve is nagyon fontos jelentőséggel bír, az az, hogy a körülmetélés aktusa mögött ott húzódik az *új emberré válás* folyamatának kezdő lépése is! Tudniillik, az ókori társadalomban alapvetően a termékenységet, megtermékenyítést a férfi erejének tulajdonították,[25] s ebben a kontextusban, az emberi erőt és termékenységet szimbolizáló genitáliák Istennek való odarendelése valójában egy új, lelki-testi kapcsolat kezdetét jelenti, jelentheti! Ezért is különösen fontos az évszázadok óta vitákat generáló locus, az Ex 4, 24-26. Ezekben a versekben Isten ezért akarja megölni Mózeset: a réginek meg kell halnia, s valami újnak kell születnie! Ezt ismeri fel Cippóra, s szimbolikus tettevel tulajdonképpen hitvallást tesz erről![26]

Azt, hogy a körülmetélés, mint azt fentebb Mózes és Cippóra történetében is láttuk, nemcsak kizárólag egy külsőleg látható cselekedet, s, hogy nem csak ez jelenti a szövetséghez tartozást, a Szentírás is tudja. A körülmetélést olyan metaforikus képekben is használja,

amelyek a szívre[27], a szájra[28], a fülekre[29], sőt a gyümölcsfára[30] is vonatkoznak. Ezek a metaforikus képek arra hívják fel az izraeli népet, hogy az Ábrahámnak adott áldások, valamint Izrael mint nép nemcsak, sőt elsősorban nem a külső jegyek által válik Isten ígéreteinek letéteményesévé, hanem egy olyan, belső lelki folyamat eredményeképpen, amely által az ember teljes egzisztenciájával JHVH-hoz tartozik![31]

Mindez megtalálható Pál újszövetségi értelmezésében is, aki a levelekben előszeretettel él azzal a szójátékkal, miszerint a περιτομή helyett a κατατομή kifejezést használja. Vagyis körülmetélés helyett a megcsonkítást jelentő igét hozza elő azokon a helyeken, ahol amellet érvel, hogy a külső jel, melyet az ember magán hordoz, nem jelenti egyszersmind és egyértelműen azt is, hogy lelki értelemben is Istenhez kapcsolódik.[32]

Az Újszövetség a keresztséget, valamint a keresztyénség a gyermekkeresztség gyakorlatát is ebben az értelemben gyökerezeti a körülmetélésről szóló ószövetségi tanításban, valamint az Ábrahámnak adott ígéretet, és szövetség kontinuitását is innen eredezteti.[33]

Kulcsszavak

körülmetélés, szövetség, Ábrahám

Affiliáció

Balogh Róbert

református lelkipásztor

doktorandusz

KRE HTK Ószövetségi Tanszék

Felhasznált irodalom

ANET. *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament with Supplement*, (ed. Pritchard, J. B.), Princeton University Press, 1969³.

Arnold, B.T.: The Holiness Redaction of the Abrahamic Covenant (Genesis 17) in: *Partners with God: Theological and Critical Readings of the Bible in Honor of Marvin A. Sweeney*. (ed.: Shelley L. Birdsong – Serge Frolov), Claremont Studies in Hebrew Bible and Septuagint, 2. Claremont, CA, Claremont Press, 2017, 51-61.

Brown, Francis: *The Brown-Driver-Briggs Hebrew and English Lexicon: With an appendix containing the Biblical Aramaic, Coded with Strong's Concordance Numbers / Francis Brown with the cooperation of S. R. Driver, Charles A. Briggs*, Hendrickson Publishers: Peabody, 2003.

Bunker, C.B.: Topics in penile dermatology in *Clinical and Experimental Dermatology*, in: *Clinical and Experimental Dermatology*, 2001/2, 469-479.

Capart, J. – Griffith, A.S.: *Primitive Art in Egypt*, Leopold Classic Library, 2016.

De Pury, A.: *Abraham, what kind of ancestor is he? A new look at Biblical traditions*, kiadatlan kézirat. Elérhető a Genfi Egyetem honlapján:

<http://www.unige.ch/theologie/distance/courslibre/atjacobdt2005/lecon2/abraham.pdf>
(Letöltési idő 2020.05.18. 12:04).

Douglas, A.V.D.: *The old Testament Covenantal Roots of Baptism Part II*, 1.,
https://www.academia.edu/39260529/THE_OLD_TESTAMENT_COVENANTAL_ROOTS_OF_BAPTISM_Part_II, (Letöltés: 2020.05.28.).

Douglas, A.V.D.: *The Old Testament Covenantal Roots of Baptism*, part I. 4-6.,
https://www.academia.edu/39260319/THE_OLD_TESTAMENT_COVENANTAL_ROOTS_OF_BAPTISM_Part_I, (Letöltés: 2020.05.28.).

Dunsmuir, W.D. – Gordon, E.M.: The History of Circumcision, in: *BJU International*, 83., 1999, 1-12.

Finkelstein, I. – Silberman, N.A.: *The Bible Unearthed. Archeology's New Vision of Ancient*

Israel and the Origin of Its Sacred Texts, Free Press, New York, 2001.

Gesenius, W.: *Hebräisches und Aramäisches Handwörterbuch*, Springer Verlag, Berlin – Heidelberg, 2013¹⁸.

Gilman, S.L.: Decircumcision: The First Aesthetic Surgery in Modern Judaism, in: *Oxford University Press*, vol.17, 1997/3, 201–210.

Goldingay, J.: The Significance of Circumcision, in: *JSOT*, vol.88, 2000, 1–18.

Jonker, L.: „*Within hearing distance*, in: *OTE* 27/1, 2014, 123–146.

Karasszon, I.: *P, Alapirat vagy végső redakció?* in: *Az Ószövetség Másik fele*, Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola és L'Harmattan, Budapest, 2010, 124–142.

Lie, K.R.: Circumcision and HIV prevention research: an ethical analysis, in: *Lancet*, vol.368, 2006, 522–525.

Little, M.C.: Female Genital Circumcision: Medical and Cultural Considerations in: *JCD*, vol. 10, No. 1., 2003, 30–34.

Maccoby, H.: Paul and Circumcision: A rejoinder, in: *JQR*, 82, 1991/1–2, 177–180.

Mortimer, M.: *How to Stop Female Genital Mutilation*, in: *Herizons*, 20.3, Winter 2007, 23–26.

Muraoka, T.: *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*. Chiefly of the Pentateuch and Twelve Prophets, Peeters Publishers, Louvain, 1993.

Noort, E.: *Abraham and the Nations in Abraham, the Nations and Hagarites Jewish, Christian, and Islamic Perspectives on Kinship with Abraham*, Themes in Biblical Narrative, Volume: 13, Brill, 2010, 1–31.

Robert, G.H.: Circumcision, in: *ABD*, vol 1., 1992, 1025–1031.

Sasson, J.M.: Circumcision in the Ancient Near East, in: *JBL*, vol. 85, 1966/4, 473–476.

Simkovich, M.Z.: Interpretations of Abraham's Circumcision in Early Christianity and Genesis Rabbah, in: *New Vistas on Early Judaism and Christianity*. From Enoch to Montréal and Back, Lorenzo Di Tommaso – Gerbern S. Oegema (eds), Bloomsbury T&T Clark, 2016.

Varga, Zs.: *Újszövetségi Görög-Magyar Szótár*, Kálvin Kiadó, Budapest, 1996.

Westermann, C.: *Genesis, Continental Commentary*, Fortress Press, Minneapolis, 1995.

Woodbridge, P.D.: *Circumcision* in: *New Dictionary of Biblical Theology*. Exploring the Unity Diversity of Scripture, (IVP Reference Collection), IVP Academic, 2000.

[1] A nők körülmetélésnek eredete nem világos, azt viszont látjuk, hogy már az ókorban is gyakorolták, hiszen már az ősi, egyiptomi női múmiák is körül voltak metélve. Sőt, a viktoriánus kori Angliában mentális betegségek kezelésére is használták. Általában egy erre a célra felkészített nő végzi a lányokon, egy napos koruktól tizenhat éves korukig tartó intervallumban. Ám, napjainkban azt látjuk, hogy sok esetben egyáltalán nem így történik a női körülmetélés, hiszen teljesen felkészületlen, képzetlen emberek végzik el, méghozzá nagyon drasztikus formában. Mindezt akár kődarabbal, avagy éles üveg töredékekkel is! Afrikában valóban döbbenetes számokat produkál ez a típusú beavatkozás, míg az Afrikán kívüli muszlim országokban jóval kevesebbet. A szomorú valóság az, hogy sokszor maguk a beavatkozást végzők sincsenek tisztában a gyakorlat hátterével, miérettel. Részletesebben ld.: Mortimer, M.: *How to Stop Female Genital Mutilation*, in: *Horizons*, Winter ,2007, 23–25., illetve Little, M.C.: *Female Genital Circumcision: Medical and Cultural Considerations* in: *JCD*, vol. 10, 2003/1, 30–33.

[2] Ld. Bunker, C.B.: Topics in penile dermatology in *Clinical and Experimental Dermatology*, in: *Clinical and Experimental Dermatology*, 2001/2, 469–471. E helyen a cikk szerzője azt is elemzi, hogy mely betegségek előzhetők meg a sebészeti úton végzett férfi körülmetéléssel, ilyen pl. a *phimosis* (fitymaszűkület), de a HIV vírus terjedésének sebességét is lassíthatja. Különösen indokolt orvosi szempontból a *paraphimosis* (fitymaszűkület egy másik formája, amikor az előbőr nem áll vissza eredeti helyére), esetén elvégezni a műtétet, hiszen sok más, ezt követő betegség megelőzhető általa. Orvosi diszkussziókban fel is merül, hogy lehetséges-e a körülmetélést „sztenderddé” tenni? Etikai szempontból felettébb érdekes a kérdés, hiszen valóban hasznos lehet, ha csak és kizárólag egészség megőrzési szempontok alapján vizsgáljuk a kérdést. Ám a körülmetélés aktusa túlmutat orvosi etikai kérdéseken, éppen ezért senki nem kötelezhető rá. Ld.: Lie, K.R.: *Circumcision and HIV prevention*

research: an ethical analysis, in: *Lancet*, vol.368, 2006, 523-524.

[3] Dunsmuir, W. D. – Gordon, E.M.: The History of Circumcision, in: *BJU International*, 83., 1999, 1.

[4] Gilman, S.L.: Decircumcision: The First Aesthetic Surgery in Modern Judaism, in: *Oxford University Press*, vol.17, 1997/3., 202-206. A tanulmányban részletesen olvashatunk ennek történetéről, orvosi, és „szépészeti”, társadalmi jelentőségéről.

[5] Ám, mint azt feljebb is láttuk, nemcsak vallási okokból és nemcsak férfiakon hajtják végre!

[6] Woodbridge, P.D.: *Circumcision* in: *New Dictionary of Biblical Theology*. Exploring the Unity Diversity of Scripture, (IVP Reference Collection), IVP Academic, 2000, 411-414.

[7] Dunsmuir, W. D. – Gordon, E. M.: *The History of Circumcision*, 1. A 19. századi kutatók úgy vélték, hogy a „pénisz fölött gyakorolt kontroll” lehet az eredete, mivel az adott férfit a fájdalom, és az elvégzett beavatkozás emlékeztette arra, hogy az élet-adás nincs az ő hatalmában.

[8] A középkorban is végezték természetesen ezt a fajta beavatkozást, itt már kezdetleges patológiai ismerettel is a háttérben. A 19. században pedig már a fentebb is említett betegségek kezelésére is használták orvosi szempontból, mely folytatódik napjainkig. Ld.: i.m. 2-4.

[9] Jelenleg a British Museum őrzi. Ld. továbbá: Capart, J. – Griffith, A.S.: *Primitive Art in Egypt*, Leopold Classic Library, 2016, fig. 179.

[10] ANET. *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament with Supplement*, (ed. Pritchard, J. B.), Princeton University Press, 1969³: 236.

[11] Ezért is válik olyan fontossá Isten kijelentése a Józs 5,9-ben! Ld.: Sasson, J.M.: Circumcision in the Ancient Near East, in: *JBL*, vol. 85, 1966/4, 474.

[12] i.m. 475-76. A kutatók Kr.e. 3200 körülre teszik a szobrocskák feltételezhető keletkezési idejét. Vagyis Észak-Szíriában már a zsidó „honfoglalás” előtt is ismeretes lehetett ez a fajta gyakorlat, s az ezt követő évszázadokban a Palesztinán belül lejátszódó társadalmi változások közepette, a születésben lévő zsidóság körében is elterjedt.

[13] Dunsmuir, W.D. – Gordon, E.M.: *The History of circumcision*, 3–4. Érdekes, hogy lehetséges következményként tartották számon a férfiak impotenciáját is, valamint több mentális betegséget is megelőzhetőnek, kezelhetőnek gondoltak a körülmetélés elvégzésével.

[14] Gesenius, W.: *Hebräisches und Aramäisches Handwörterbuch*, Springer Verlag, Berlin – Heidelberg, 2013¹⁸, 456., valamint ld. még: BDB: *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*, Oxford, Clarendon Press, 1979, 16.

[15] Az újszövetségi terminushoz ld.: Varga, Zs.: *Újszövetségi Görög-Magyar Szótár*, Kálvin Kiadó, Budapest, 1996, 771. Ahol viszont az Ószövetség metaforikus képekben használja a körülmetélkedést, ott az LXX egy másik kifejezéssel adja vissza a jelentést, ezzel is érzékeltetve, hogy itt nem fizikai értelemben vett aktusról van szó! Különösen jó példa erre a Dt 30,6, ahol a περικαθαριεῖ, megtisztítani igét használja a Septuaginta, ezzel is felhívva a figyelmet, hogy ez esetben a körülmetélés egy lelki folyamat része, avagy kezdete. Ld. Muraoka, T.: *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*. Chiefly of the Pentateuch and Twelve Prophets, Peeters Publishers, Louvain, 1993, 452.

[16] Jer 9, 25–26!

[17] Ld. pl.: Bír 14,3;15,18, avagy 2Sám 1,20. Elsősorban a filiszteusokra, majd a babiloniaiakra, s a görögökre vonatkoztatva ezt a meglehetősen negatív jelzőt! Robert, G.H.: *Circumcision*, in: *ABD*, vol 1., 1992, 1025–27.

[18] Ezen a ponton szükséges megjegyeznünk, hogy a fogság ideje alatt, illetve az onnan való visszatérés korszakában a P-nek különösen fontos szerepe lehetett. Egy új történelmi, politikai, és tegyük hozzá önértelmezési és vallási helyzetben igyekezett útmutató lenni, az új, „júdeai restauráció” alapköveként. Ezért is nem mehetünk el szó nélkül az mellett, hogy a P-i történetírás módszere alapvetően a világ történetének kezdetétől végzi számításait, onnan származtatja eredetét, s mindezeket hangsúlyossá is teszi a felhasznált nemzetségtáblázatokban. Mindezek mellett azt is szükséges látni, hogy a világgal (Noé), és Ábrahámmal (a nép) kötött szövetségek között egyfajta teológiai kapocsként áll a Sínai hegyi szövetség, illetve Mózes személye. Egy ilyen komoly, Izrael számára igen erőteljes válságot hozó történelmi időszakban, a Kr.e. 6. században, ennek különösen erős üzenete lehetett: a „szentség törvények”, a Mózes által megkapott és gyakorlatba átültetett kultikus rendelkezések, illetve magának Mózesnek a személye jelenthette a közös alapot, valamint az identitásképző elemek (Sabbat, körülmetélkedés) is kiemelten fontossá váltak. Részletesebben ld.: Karasszon, I.: *P, Alapirat vagy végső redakció?* in : *Az Ószövetség Másik*

fele, Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola és L'Harmattan, Budapest, 2010, 3.

Mint ahogyan arra is szükséges felhívni a figyelmet, hogy a szerző rövid kutatástörténeti áttekintésben kitér arra, hogy élesen megkülönböztetendők a papi törvények, a papi történetírás és a papi redakció! Ld. még: Jonker, L.: „*Within hearing distance*, in: OTE 27/1, 2014, 135 kk.

[19] Nehéz nem észrevenni, hogy pl. Noé és gyermekei, vagy éppen Lót és gyermekeivel kapcsolatosan közölt, szexuális háttérrel rendelkező történetek között meglehetősen párhuzam található. A kutatók ennek analógiáját látják a körülmetéléssel kapcsolatos bibliai beszámolóknak. Ld.: Goldingay, J.: *The Significance of Circumcision*, in *JSOT*, vol.88, 2000, 1-6.

[20] Strukturális szempontból a Gen 15-ben található áldások közötti összekötő kapocs szerepét is beölti a szöveg. Bővebben: Arnold, B.T.: *The Holiness Redaction of the Abrahamic Covenant (Genesis 17)* in: *Partners with God: Theological and Critical Readings of the Bible in Honor of Marvin A. Sweeney*. (ed.: Shelley L. Birdsong – Serge Frolov), *Claremont Studies in Hebrew Bible and Septuagint*, 2. Claremont, CA, Claremont Press, 2017, 52-53. A szerző külön kitér arra is, hogy az életkorok szerepeltetése, azoknak genealógiai kontextusba való ágyazása tipikusan a P számlájára írható.

[21] Hágár és Izmael neveinek említéséhez, betöltött szerepükhöz az adott szövegekben ld.: Westermann, C.: *Genesis, Continental Commentary*, Fortress Press, Minneapolis, 1995, 547.

[22] Isten az említett fejezetben, mint $\text{אלהים יי} \text{י} \text{י} \text{י}$ mutatkozik be, ami szintén a szöveg univerzalitását erősítheti, sőt egyfajta fejlődés is látható az Isten nevek használatában, ami szintén összecseng a P történelem szemléletével, először általános értelemben, mint אלהים mutatkozik be, aztán a patriarchák számára, mint 'El Saddaj', míg végül az Ex 6. fejezetében, mint JHVH. Egyes vélemények szerint, itt, az ősatya történetekben még nem találkozhatunk egy „ortodox” JHVH hit rendszerrel. Ld. uo., illetve: De Pury, A.: *Abraham, what kind of ancestor is he? A new look at Biblical traditions*, kiadatlan kézirat. Elérhető a Genfi Egyetem honlapján:

<http://www.unige.ch/theologie/distance/courslibre/atjacobdt2005/lecon2/abraham.pdf>
(Letöltési idő 2020.05.18. 12:04), 18.

[23] Természetesen a P is érzi, hogy maga a körülmetélés nem tud önálló identitást képezni, hiszen, mint azt már korábban láttuk, azt mások, a szomszéd népek is gyakorolták. Ezért is különösen fontos a jelenlegi szerkesztettségében, nyelvi állapotában, ahogyan a szöveg

kínosan ügyel arra, hogy a בְּרִית , a szövetség ószövetségi terminus technicusa csak és kizárólag Izsákkal való összefüggésben jelenjen meg. Ugyanakkor a már Izmaelen végrehajtott körülmetélési aktust tekinthetjük egy olyan archetípusnak, amely arról tesz bizonyosságot, hogy hogyan bánt (kellene bánni), Izrael az idegenekkel. Hiszen az a P számára is egyértelmű, hogy szociológiai értelemben nem beszélhetünk vegytiszta Izraelről, mint népről, különösen az exíliumi korban nem, ezért is küzd nagyon, hogy megtalálja Izrael lelki és szociológiai identitásának magvát. Mindez persze történetileg is igazolható, hiszen az manapság már majdhogynem egyértelmű, hogy Izrael, mint nép, legalábbis jelentős részében nem(csak) kívülről érkezett Kánaán földjére, hanem egy belső társadalmi migráció, átalakulás következtében alakult ki. Az archeológiai feltárások eredményei is ezt mutatják, hogy jelentős eltérés a Palesztin és Izraelita telepek között gyakorlatilag nincs a tárgyi kultúrájukat, építkezési szokásaikat tekintve. Az egyetlen jelentős különbség a sertés maradványok hiánya az izraeli telepeken, amelynek elmaradása kevésbé prózai okokra mehet vissza semmint vallási előírás betartása: a sertés mindenevőként konkurenciát jelentett az egyébként is kevés élelemmel rendelkező emberek számára, ezért nem érte meg már tartani. Mindezekhez ld. Finkelstein, I. – Silberman, N.A.: *The Bible Unearthed. Archeology's New Vision of Ancient Israel and the Origin of Its Sacred Texts*, Free Press, New York, 2001, 97–123.

[24] Ld. uo., valamint Noort, E.: *Abraham and the Nations in Abraham, the Nations and Hagarites Jewish, Christian, and Islamic Perspectives on Kinship with Abraham*, Themes in Biblical Narrative, Volume: 13, Brill, 2010, 40–43. E helyen a szerző saját véleménye az, hogy a Gen 21 a Gen 16 újra értelmezése, melyben próbálják Izsák szerepét, illetve ígéret láncolatba való kapcsolódását kidomborítani.

[25] Ld. különösen a Jn 1, 13-at!

[26] Goldingay, J.: *The Significance of Circumcision*, 8–15.

[27] Dt 10, 16 pl.

[28] Ex 6,12.

[29] Jer 6, 10.

[30] Lev 19, 23–25.

[31] Robert, G.H.: *Circumcision*, 1025–28.

[32] Ld. Pl. Fil 3, 2-3. A κατὰτομή jelentéséhez: Varga, Zs.: *Újszövetségi Görög-Magyar Szótár*, 524. Továbbá: Maccoby, H.: Paul and Circumcision: A rejoinder, in: *JQR*, 82, 1991/1-2, 178-180. Ám Pál az Ábrahám által kapott és hordozott fizikai körülmetélést is elismeri a Róm 4-ben! Részletesebben: Simkovich, M.Z.: Interpretations of Abraham's Circumcision in Early Christianity and Genesis Rabbah, in: *New Vistas on Early Judaism and Christianity. From Enoch to Montréal and Back*, Lorenzo Di Tommaso - Gerbern S. Oegema (eds), Bloomsbury T&T Clark, 2016, 250-254.

[33] Bár szorosán nem kapcsolódik a témánkhoz, mégis fontos megjegyezni, hogy létezik olyan baptista teológiai interpretáció, amely a Jer 31, 31-34 alapján tájékozódik a gyermekkereszttség mellett való érvélésében. Ld.: Douglas, A.V.D.: *The old Testament Covenantal Roots of Baptism Part II*, 1.,
https://www.academia.edu/39260529/THE_OLD_TESTAMENT_COVENANTAL_ROOTS_OF_BAPTISM_Part_II, (Letöltés: 2020.05.28.)

Sőt, magának Krisztusnak a megkeresztelését is főpapi szerepéből adódónak vélhetjük, legalábbis az Újszövetség mindenképpen ebben a kontextusban értelmezi megkeresztelését, életkorát, illetve szolgálatában betöltött szerepét. Ld.: Douglas, A.V.D.: *The Old Testament Covenantal Roots of Baptism*, part I. 4-6.,
https://www.academia.edu/39260319/THE_OLD_TESTAMENT_COVENANTAL_ROOTS_OF_BAPTISM_Part_I, (Letöltés: 2020.05.28.)

Természetesen nem feladatunk és nem is szeretnénk keresztyén dogmatikai kérdéseket felvetni, az mindenesetre látszik, hogy az Újszövetség hogyan értelmezi (újra) az ószövetségi rítusokat, mind Krisztusra, mind pedig az Egyházra vonatkoztatva. Ugyanez elmondható a gyermekkereszttség gyakorlatáról is, amely egyrészt, mint vallási rítus az ószövetségi gyakorlat folytatásaként is értelmezhető, másrészt, ha és amennyiben -mint azt egyes kutatók meg is teszik- a keresztiségre, körülmetélésre, mint „új teremtésre” tekintünk, akkor annak keresztyéni szempontból mindenképpen megvan a maga relevanciája, még ha egyébként nem kis viták vannak a kérdés körül. A lelki értelemben történő, körülmetéléshez kapcsolódó „újjászületéshez” ld. fentebb, ennek újszövetségi szempontjaihoz pedig ld: Douglas, A. V. D.: *The old Testament Covenantal Roots of Baptism*, part I, (Elérhető online: https://www.academia.edu/39260529/THE_OLD_TESTAMENT_COVENANTAL_ROOTS_OF_BAPTISM_Part_II), 7-12.

Jakabné Köves Gyopárka: Continuity and Discontinuity in the New Covenant in Jeremiah 31:31–34

Introduction

The period before the Babylonian captivity was the age of prosperity in the kingdom of Judah. The weakening of Assyria was followed by a temporary power vacuum which raised illusory hopes in Judah's leaders. In such tumultuous times, it was hard to believe the oracles of judgment, namely the prophecies of Jeremiah about the destruction of Jerusalem and Judah as a result of the faithlessness of God's people. Finally, the tragedy was inevitable, and it not only stopped Judah's political games, but also put an end to the kingdom, and so to the independence of Israel. Israel always thought about its history from the standpoint of the community, and from this viewpoint, dispersion, which now became reality, was equal to hell itself.

In this chaotic political situation, Jeremiah is not an "agent" of the pro-Babylonian party. Jeremiah's message is primarily theological. This is even recognized by historians, such as the notable Hungarian Assyriologist and Hebraist, Géza Komoróczy, who writes: "For Jeremiah the conflict is not to be understood as Judah *versus* Babylon, but Judah *versus* Yahweh."^[1]

Towards a Definition of "Covenant"

The guarantee of the preservation of Israel is the covenant which God had made with them. Although they broke the covenant with their disobedience, and the Babylonian exile was the punishment for it, God is not only the God of judgment. He is also the God of salvation and redemption. The tenacity of Israel is rooted in the relationship with YHWH. Jeremiah proclaims God's judgment on his people, once the punishment has been exacted, he declares, the salvation of God will follow. In the pericope of Jer 31:31–34, God gives a special promise regarding a new covenant. I will argue below that this new covenant includes the old one, but not in the sense of a renewal of the latter. What remains the same is the substance of the covenant. The argument rests on two theses. Firstly, the covenant is a key concept in both punishment and salvation. It becomes the foundation of tenacity, because it represents a continuous and dynamic relationship between God and his people. Secondly, the interpretation of the covenant by the promise of a new one reveals that the concept is

particularly dynamic, capable of change, and dialectical, because it is always determined by the tension between God's will and his incomprehensible grace.

The concept of the covenant, בְּרִית, appears throughout the Old Testament. Herman Bavinck lays emphasis on it: "The Bible provides no general idea of religion but covenantally presents God's revelation as its objective side and the fear of the Lord as the subjective side. Covenant (ברית) is the basic term for the divine establishment (διαθήκη; Exod. 20:1ff.; 34:10ff.; 34:27ff.; Isa. 54:10; etc.) that grounds Israel's religion."^[2] Claus Westermann however has consistently denied the significance of the concept in his *Elements of Old Testament Theology*:

It is a characteristic of previous theologies of the New Testament that they attributed a higher significance to the noun concepts than to the verbs. This is particularly true for the concept of "covenant". In a so-called "covenant theology" one has tried to attribute to this concept a significance determinative for the entire Old Testament. A bias comes to expression here which does not do justice to the reality of the Old Testament. Talk about God in the Old Testament is primarily verbal, not nominal. What is said about God is without exception an occurrence between God and human beings. It is never primarily a condition. To the extent that a "covenant" is understood as an existing, permanent relationship between God and man, such a concept cannot function determinatively for the Old Testament; it can only be a subsequent designation for an event which has happened between God and his people. Aside from this, three objections can be raised against the determinative significance of any concept of covenant for Old Testament theology.^[3]

Our passage, Jer 31:31-34, is the best counter to this statement, but, in this case, we must also understand the viewpoints and results of scholarly research, especially regarding the linguistic theory of dependency. Westermann wrote at a time when it became more and more accepted in Indo-European linguistics that phrase structures are more dependent on verbs than on substantives. The so-called dependency grammar and its theory (developed in the 1950s by Lucien Tesnière) was also later called Verb-Grammatik (verbal grammar) in Germany. We can clearly recognise this theory in Westermann's statement, which, in my opinion, is perfectly misleading in the case of covenant. The word בְּרִית means mostly "covenant" in the Old Testament. Covenant is a way of conceptualizing a relationship between God and his people. God establishes and defines the covenant; its basic element is that God remains loyal to his covenant partner and fulfills his end of the relationship. Moreover, the word בְּרִית is not only a synonym for the law. This is clear from our text in

Jeremiah:

“The days are coming,” declares the LORD, “when I will make a new covenant with the people of Israel and with the people of Judah. It will not be like the covenant I made with their ancestors when I took them by the hand to lead them out of Egypt, because they broke my covenant, though I was a husband to them,” declares the LORD. “This is the covenant I will make with the people of Israel after that time”, declares the LORD. “I will put my law in their minds and write it on their hearts. I will be their God, and they will be my people. No longer will they teach their neighbor, or say to one another, ‘Know the LORD,’ because they will all know me, from the least of them to the greatest”, declares the LORD. “For I will forgive their wickedness and will remember their sins no more” (Jer 31:31–34, NIV).

Law versus Covenant

Before examining the connection between law and covenant, let us take a look at the word “new.” In what sense is the covenant mentioned in Jer 31, “new”? The question is raised by several scholars. Some of them use a deductive method to suggest that the new covenant is the actual renewal of the Mosaic Law: accordingly, they point out that the word $\psi\tau\eta$ does not simply mean new, but also “renewed.” This, however, is hardly justified. Although the Piel and Hithpael forms of the verbal root $\psi\tau\eta$ can express the meaning “to renew,” in all cases of the adjective, it means “new,” that is, something that has not existed before, and not the change of something that already exists.^[4] In the context of the theology of Jeremiah’s prophecy, Von Rad notes how “one might feel that the time of salvation of which Jeremiah speaks is in all essentials a restoration of previous conditions.”[5] “The truth,” according to Von Rad, “is quite the opposite”:[6]

With Jeremiah, the gulf between old and new is far deeper than with any of his predecessors among the prophets ... The content of the Sinai covenant was the revelation of the *torah*, that is to say, the revelation of Israel’s election and appropriation by Jahweh and his will as expressed in law. This *torah* is also to stand in the centre of the new covenant which Jahweh is going to make with Israel “in these days” ... Jeremiah neither says that the revelation given at Sinai is to be nullified in whole or part (and how could a revelation given by Jahweh ever be nullified or taken back!), nor does he in any sense suggest any alteration or expansion of its content in the new covenant. The reason why a new covenant is to ensue on the old is not that the regulations revealed in the latter have proved inadequate, but that the covenant has

been broken, because Israel has refused to obey it. And here is the point where the new factor comes into operation—there is to be a change in the way in which the divine will is to be conveyed to men ... It is at this very point, however, that Jeremiah goes far beyond Deuteronomy, for in the new covenant the doubtful element of human obedience as it had been known up to date drops out completely. If God's will ceases to confront and judge men from outside themselves, if God puts his will directly into their hearts, then, properly speaking, the rendering of obedience is completely done away with ...^[7]

The prophecy of salvation of Jeremiah should be understood in the context of the covenant, which means that salvation is experienced not individually, at different times by certain people, but by the community. This intervention of God brings about changes in each and every member of the community. According to our text, what will be new is the covenant, because it is the Torah that will be placed in the hearts of the people. It is obvious, that we see here the change in the relationship between God and his people that can be realized in the communication, which is free from communication traps. On the one hand, the text indicates that there will be no need to teach one another about God, and on the other hand, it promises forgiveness of sins, which is an expression of the grace of God. But what is it that is preserved? Firstly, the Torah, which God will now write on the hearts of the people, and secondly, sin, which remains, but God will not remember it.

With this in mind, the concepts of “old covenant” and “new covenant” must be carefully defined. It should also be made clear what Torah refers to in the context of Jer 31. By “old covenant,” the pericope means the specific covenant that God had made with Israel's ancestors after the exodus from Egypt. In this sense, it is justified to speak about the Mosaic covenant. The Mosaic covenant, however, should not be confused with the Mosaic Law, as many contemporary conservative covenant theologians do.^[8] (I mention in passing what we see in the medieval and early modern polemic Jewish literature. The Jewish scholar-Rabbis were shocked when the Christian theologians identified the Torah with covenant. The most interesting summary is by Isaak b. Avraham from the Lithuanian Troki, who summed up the Jewish-Christian debate in his book, ^{9]}חזק אמונה.)

Indeed, the Jeremiah passage shows that the law remains in effect in the new relationship between God and his people. Also from a New Testament perspective, the law is not abolished from the ideas about God's relationship with people. The essential dialectic in Paul's theology can be seen in that the law becomes void because its curse is annulled by Christ, but the order of the law remains as the law of Christ. The most important element in

this changed relationship is the fact that the new covenant is based on reconciliation. But there is still the law and this law — as we see in Jer 31:32 — is an objective factor which cannot be spiritualized. “I will put my law in their minds and write it on their hearts,” declares YHWH. It is both true that God puts the law in the people’s hearts, and that it will be “written” there, and writing is always an externalization of thought.

In the case of the Torah, we cannot confine ourselves to the articles of the Mosaic Law and regulations which were only valid in their *Sitz im Leben*. We can assume that both Jeremiah and his contemporaries and subsequent prophets understood the word as much more than the ritual, ceremonial, and prohibitive provisions. Nor is it enough to speak of “moral laws.” It is especially relevant how Paul argues in 1 Cor 9:21: God’s law is Christ’s law (“To those not having the law I became like one not having the law though I am not free from God’s law but am under Christ’s law, so as to win those not having the law”).

What does it mean that God puts his law on the inside, in the hearts of the people? Bob Becking writes concerning the two words קָרַב and לֵב: “The words, however, can also be considered as more figurative language referring to the interior intentionality of the people. The Old Greek understood the words in the second meaning as a bodily metaphor for the mind of the people.”^[10] Indeed, the text of LXX Jeremiah 38:33, Διδούς δώσω νόμους μου εἰς τὴν διάνοιαν αὐτῶν καὶ ἐπὶ καρδίας αὐτῶν γράψω αὐτούς (“Giving I will give my laws in their mind, and I will write them on their hearts”),^[11] illustrates it clearly, and this creates a tension between the picture of the law written on stone tablets and the metaphor of the law written on hearts. For that particular heart—the heart of the people of the covenant—is burdened with sin. Therefore, the next words of YHWH, which refer to the remission of sins, bring relief.

The motif of the exodus from Egypt can already be found in Jer 7:22. The tradition of the exodus is very important for Jeremiah; he builds his salvation prophecy on it, since he sees the only possibility of salvation in the providence and redemption of God. For him, there is a parallel between the situation of his contemporaries and the situation of the Israelites in Egypt. On the one hand it is impossible for the people to save themselves, and on the other hand, there is the act of divine redemption. Whereas in Jer 14:21, the people ask God not to break his covenant with them, it is clear in Jer 31:32 that the people themselves are responsible for the breach in the covenant. They broke the covenant through their sins and disobedient attitude towards God. It is a hallmark of the thought-world of Deuteronomy and Deuteronomic theology that the breaking of the covenant is attributed to the sins of the people. The novelty of the prophecy of Jeremiah is that the new covenant ensures continuity

in the redemption. The “new covenant” is imbedded in a relationship, which goes back to the “fathers,” to the previous salvation history. Continuity has a cause that points beyond its own origin, and this common cause is the sin. Therefore, Walter Gross uses the terminology “*Schuldkontinuum*,” that is, “continuity of guilt,” and “*Ungehorsamkontinuum*,” that is, “continuity of disobedience.”^[12]

Bob Becking interprets the metaphor of the law written in hearts from an individualistic point of view, which, in my opinion, is alien to the covenantal approach:

The new “covenant” (Jer. 31:31-34) is indeed to be concluded with the *people* of Israel and Judah. It is, however, too simple to say, that this new covenant by implication has a collective character. I would like to stress what is characteristically new in this new “covenant.” In my opinion it is the fact that the text of this covenant is no longer inscribed on stone tablets, but in the inner parts, the hearts of the Israelites: the shift in imagery is from “outer” to “inner.”^[13]

James Swetnam considers it the most important feature of the law written on hearts that the covenant, in this case, is realized at a very different level of communication. In light of the New Testament, he draws attention to the fact that Jer 31:31-34 does not say that sin shall be no more, but that God will forgive all the sins and will not remember them. In my opinion, it also means that the world will not be free from sin. On the contrary, through Mosaic Law comes the knowledge of sin. According to Swetnam, “[t]he prophecy does not say that there will be no more sin; it states that the Lord will forgive their guilt and not call their sin to mind. This in contrast with the Mosaic covenant, where sin called down communal punishment in the form of curses, i.e., the Lord kept the guilt of His people very much in mind.”^[14]

With these reflections in mind, I conclude that the prophecy of salvation in Jer 31:31-34, which claims that God will “write” his law on the hearts of the people, is a striking metaphor that connects the image of the two stone tablets of the commandments with the new covenant. It is interesting, however, that the text itself does not allow the image to be spiritualized. It is about the law, which means the written word. We can define it either as the word of God, or just words, but in no way as an individually formulated internal law, which could be developed according to personal attitudes. God writes this law, he writes it on the people’s hearts, so the visual wording reflects a kind of objectivity. Subsequent interpretations that see this passage as an extension of subjective human faith does not start from the original image of the text; at the most, “inner” and “heart” are the bases for these interpretations.

The linguistic considerations confirm that the promise described in Jer 31:31–34 relates to a completely new covenant and not to the renewal of the covenant that was made at Mount Sinai. The relationship with God exists, perhaps we could say that there is a supreme covenant, namely the covenant of grace that remains forever, which is a sign of the forgiveness of sins. Jer 32:40 highlights another element of this covenant, its neverending nature: Jer 32:40: “I will make an everlasting covenant with them: I will never stop doing good to them, and I will inspire them to fear me, so that they will never turn away from me” (NIV). What are the two characteristics of this covenant that can be considered as the token of the preservation of God’s people? The first attribute is its foundation, the grace of God. The second attribute is the ability to change, what I call dynamism. This dynamism can be observed diachronically: the covenant with Abraham was not conditional while the Sinai covenant was since the latter includes the demand of obedience. At the same time, the divine act of grace—the gift of law—precedes the covenant. The new covenant, however, is again unconditional. Karl Barth writes about this dynamism of the covenant in his *Church Dogmatics*:

Even in itself and as such the covenant with Israel is capable of a radical change in structure which it will actually undergo in the last days, as we learn from Jer. 31,31f. and 32,38f. ... The elements are exactly the same as in that covenant with Abraham, Moses and Joshua which is normative for the Old Testament as a whole. The formula “I will be your God, and ye shall be my people” is emphatically endorsed in both these passages and in the parallel passage in Ezek. 11,20. We cannot therefore speak of a “replacement” of the first covenant by this “new” and “eternal” covenant of the last days except in a positive sense ... What happens to this covenant with the conclusion of a new and eternal covenant is rather—and the wider context of the passage points generally in this direction—that it is upheld, that is, lifted up to its true level, that is given its proper form, and that far from being destroyed it is maintained and confirmed.^[15]

Here, Barth refers to Calvin, who sees the distinction between the several covenants in their dispensation (*administratio*), while he considers them as one covenant by their substance.^[16] He says in the *Institutes*:

Now we can clearly see from what has already been said that all men adopted by God into the company of his people since the beginning of the world were covenanted to him by the same law and by the bond of the same doctrine as obtains among us. It is very important to make this point.^[17] The covenant made with all the patriarchs is so

much like ours in substance and reality that the two are actually one and the same. Yet they differ in the mode of dispensation^[18] ... the Old Testament of the Lord was that covenant wrapped up in the shadowy and ineffectual observance of ceremonies and delivered to the Jews; it was temporary because it remained, as it were, in suspense until it might rest upon a firm and substantial confirmation. It became new and eternal only after it was consecrated and established by the blood of Christ.^[19]

Conclusion

In my view, the passage in Jer 31:31-34 is best interpreted, if we accept that continuity and discontinuity are simultaneously present in the prophecy. For the people of God, the assurance of tenacity is the confidence in the covenant, which can change, but its permanence comes from God's grace. The covenant remained in spite of the sins. This is a sign of grace. Therefore, the covenant is one of the most important aspects of God's grace.

Bibliography

Adeyemi, Femi: What is the New Covenant 'Law' in Jeremiah 31:33?, in: *BSac* 3 (2006), 312-321.

Barth, Karl: *Church Dogmatics: The Doctrine of Reconciliation*, Vol. 4, Pt. 1, London, T&T Clark, 2004.

Bavinck, Herman: *Reformed Dogmatics*, Grand Rapids,,Baker Academic, 2011.

Becking, Bob: *Between Fear and Freedom: Essays on the Interpretation of Jeremiah 30-31*, Leiden, Brill, 2004.

Calvin, John: *Institutio Christianae Religionis*. Edinburgh, Bertolini, 1834.

Calvin, John: *Institutes of the Christian Religion*, Louisville, Westminster John Knox, 2006.

Gross, Walter: Der neue Bund in Jer 31 und die Suche nach übergreifenden Bundeskonzeptionen im alten Testament, in: *TQ* 4 (1996), 259-272.

Horton, Michael: *Introducing Covenant Theology*, Grand Rapids, Baker Books, 2009.

Karlberg, Mark W.: *Covenant Theology in Reformed Perspective: Collected Essays and Book Reviews in Historical, Biblical, and Systematic Theology*, Eugene: Wipf & Stock, 2000.

Komoróczy, Géza: *Bezárkózás a nemzeti hagyományba*, Budapest, Századvég, 1992.

Lichtenberger, Hermann – Schreiner, Stefan: Der neue Bund in jüdischer Überlieferung, in: *TQ* 4 (1996), 272–290.

Rad, Gerhard von: *Old Testament Theology*, vol. 2. Louisville, Westminster John Knox, 2001.

Swetnam, James: The Old Testament and the New and Eternal Covenant, in: *MeIT* 46 (1995), 65–78.

Westermann, Claus: *Elements of Old Testament Theology*, Atlanta, John Knox, 1982.

Abstract

The threat from Babylon puts the Jews in front of a big trial. The fear of complete destruction is not ungrounded. The northern country is occupied, and southern country that is left, Judah, understands its smallness in the shadow of the new empire. This is the historical background of Jeremiah's prophecy. During the devastation his greatest preaching is about the promised new covenant in 31:31–34. This promise gave enormous power of hope, which was obvious, when hundreds of years later it appeared as a part of the eschatological ideas at the time of Jesus.

Jer 31:31–34 speaks about the covenant, which God made with His people, by which they were sure about His providence and salvation. But all the prophecies emphasized that Israel broke this covenant, and all the political tragedies and misery are the consequences of the infidelity of the people. The promise of a new covenant gives hope that the grace of the Lord is bigger than His vengeance. But what exactly means the word “new” in this covenant? First we must see, that the text in Jeremiah is most correctly interpreted if we accept that continuity and discontinuity are simultaneously present in the prophecy. The greatest novelty is the change in the relationship between God and man, as this is entering a different level.

How does this new covenant relate to the law, especially to the Mosaic law? Many

interpreters today believe that the image of the law written in hearts is an individual spiritualization of the law. The text states, however, that the Torah will exist in the eschatological time, and its words will be written in the hearts – the focus is not in the “inside,” but in the written word. There is therefore an objective aspect to this new covenant, what is justified later in the Gospels. The hope is that the continuity of the covenant maintains the relationship between God and His people, and this will lead them out of all historical tragedies.

Keywords

Jeremiah, New Covenant, Mosaic Law

Affiliation

Jakabné Köves Gyopárka

PhD Student

Doctoral School – Faculty of Theology of Károli Gáspár University

[1] Komoróczy G. *Bezárkózás a nemzeti hagyományba*, Budapest, Századvég, 1992, 217: “Jeremiás számára a konfliktus nem Júda versus Babilón, hanem Júda versus Jahve.” [“For Jeremiah the conflict is not Judah versus Babylon, but Judah versus Yhwh.”]

[2] Bavinck, H. *Reformed Dogmatics*, Grand Rapids, Baker Academic, 2011, 53.

[3] Westermann, C. *Elements of Old Testament Theology*, Atlanta, John Knox, 1982, 42.

- [4] Adeyemi, F. What is the New Covenant 'Law' in Jeremiah 31:33?, in: *BSac* 3 (2006), 318–321.
- [5] von Rad, G. *Old Testament Theology*, vol. 2, Louisville, Westminster John Knox, 2001, 212.
- [6] Von Rad, G. *Old Testament Theology*, 212.
- [7] Von Rad, *Old Testament Theology*, 212–213.
- [8] Karlberg, M. W. *Covenant Theology in Reformed Perspective: Collected Essays and Book Reviews in Historical, Biblical, and Systematic Theology*, Eugene: Wipf & Stock, 2000, 13; Horton, M. *Introducing Covenant Theology*, Grand Rapids, Baker Books, 2009, 51.
- [9] Lichtenberger, H. – Schreiner, S.: Der neue Bund in jüdischer Überlieferung, in: *TQ* 4 (1996), 285–286.
- [10] Becking, B. *Between Fear and Freedom: Essays on the Interpretation of Jeremiah 30–31*, Leiden, Brill, 2004, 249.
- [11] The Greek text is quoted from the edition of Joseph Ziegler, *Jeremias, Baruch, Threni, Epistula Jeremiae*, SVTG 15, 3rd ed. (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2006), 363; and the English translation is from NETS.
- [12] Gross, W. Der neue Bund in Jer 31 und die Suche nach übergreifenden Bundeskonzeptionen im alten Testament, in: *TQ* 4 (1996), 260.
- [13] Becking, *Between Fear and Freedom*, 240–241.
- [14] Swetnam, J. The Old Testament and the New and Eternal Covenant, in: *MeIT* 46 (1995), 70.
- [15] Barth, K. *Church Dogmatics: The Doctrine of Reconciliation*, Vol. 4, Pt. 1, London, T&T Clark, 2004, 32.
- [16] Calvin, John *Institutes of the Christian Religion*, 2.10.2.
- [17] Calvin, *Institutes*, 2.10.1.
- [18] Calvin, *Institutes*, 2.10.2.

[19] Calvin, *Institutes*, 2.11.4.

Márkus Máté: Van-e fogékonyság az emberben? A Barth–Brunner vita és formatani következményei

Amikor teológiai tanulmányaim elkezdtem, az első név, amivel találkoztam, Schleiermacheré volt. Schleiermacher „fájában” a dogmatika alkotja a fa törzsét, amely a vizet és az ásványi anyagokat a gyökerektől a gyümölcstermő ágakig juttatja. Amilyen szervesnek mutatja be a teológiát ez a kép, olyan szervetlennek bizonyul sok prédikátor fájában a gyakorlati teológia és a többi teológiai tudomány közötti kapcsolat. Egy lelkész egyszer azt mondta, hogy a textus exegézise sokat jelent neki, de nem emelheti be a prédikációba. Mintha az exegézisnek a prédikáció egy külön szakaszát kellene képeznie, amit vagy beemel a prédikációba vagy nem. Nos, a dogmatika kapcsán is gyakran tapasztalni hasonlót. Abból, hogy egy prédikátor valamely hitvallásunk alapján hirdeti Isten igéjét, még nem következik, hogy a prédikációja dogmatikus lesz, mert lehet, hogy csak dogmatizáló lesz. Ezért is értene egyet a legtöbb prédikátor azzal az állítással, hogy magának a prédikátumnak kell dogmatikailag megalapozottnak lennie. Ebben a tanulmányban azonban ezen az állításon is szeretnék túlmutatni. Kutatásommal arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy a dogmatikának a prédikáció formájára vonatkozóan is vannak következményei. Az ugyanis, hogy a prédikátor hogyan szerkeszti meg a prédikációját, megmutatja, hogy valójában mit is gondol Isten igéjéről, a fogadó félről, azaz az emberről, s az ember Istenre való fogékonyságáról. Ebben a dolgozatban egy dogmatikai kérdés homiletikai következményére szeretném tehát felhívni a figyelmet. Ez a kérdés pedig, hogy van-e természetes fogékonyság az emberben Istenre? A természetes itt a teremtettségéből adódó, a bűnbeesés ellenére is adott fogékonyságot jelent. Az, hogy milyen választ adunk erre a kérdésre, meghatározza a prédikáció formáját. Mindezt a teljes dogma- és homiletikatörténetben áttanulmányozhatnánk, de szűkítsük témánkat egyetlen sajátos teológiai pont, Barth és Brunner vitájának vizsgálatára. A következőkben szeretném megvizsgálni Barth és Brunner álláspontját arról, hogy van-e hát előzetes fogékonyság az emberben, az eredmények homiletikai következményeivel együtt.

Barth

A tanulmány dogmatikai kérdése tehát, hogy van-e természetes, a teremtettség okán meglévő fogékonyság az emberben Istenre. Barth válasza, hogy az emberben semmilyen fogékonyság sincs Istenre. Vizsgáljuk meg, hogy milyen rendszerszemlélet áll Barth véleménye mögött, hogyan érvel, milyen homiletikai következményei vannak ennek a szemléletnek, s legvégül, hogy milyen más, helyzetéből adódó érv hatott Barthra véleménye

kialakításában.

A barthi teológia két alapon állt. Az egyik, hogy az ember és Isten között nincs kontinuitás. Ez az állítás egészen ellentétes volt a 19. századi teológia feltevésével, bár már akkor megjelent Kierkegaardnál az Isten és az emberi közötti kvalitatív különbségben. Maga Barth is rá hivatkozva állítja: „Ha van egyáltalán teológiai rendszerem, úgy az abban áll, hogy én azt, amit Kierkegaard az idő és az időtlen közötti végtelen kvalitatív különbségnek nevezett [...] a lehető legállhatatosabban szem előtt tartom.”[2] A barthi teológia másik alapja, hogy ebből a kvalitatív különbségből nem az istenfogalom valóságatlansága következik, hanem az, hogy Isten az egyetlen valóság.[3]

Barth teológiájában az ember bármiféle fogékonyságának tagadása nem valamiféle következmény, hanem teológiai rendszerének alapja. Mivel az Isten és az ember közötti különbség végtelen, Isten megismerése (*cognitio Dei*) lehetetlen, hiszen a véges nem fogadhatja be a végtelent (*finitum non capax infiniti*), mivel az teljesen más (*totaliter aliter*). A nemlét elválasztja a végest a végtelentől, ezért nincs kapcsolat, nincs kapcsolópont, s így nincs semmi, amit az ember Istenről mondhatna. Az evangélium az, hogy Isten „már mondván”. Isten az ígében kijelentette és kijelenti magát az ember számára. Ezért a dialektikus teológiából nem az következik, hogy semmit sem mondhatunk Istenről, hanem az, hogy mindent elmondhatunk róla, amit ő magáról már elmondott nekünk. Ebben pedig az Isten ígéről való beszéd maga is Isten ígéjévé válik. *Predicatio verbi Dei est verbum Dei* (Istennek hirdetett ígéje Istennek ígéje.). Az prédikációban *Deus dixit* (Isten beszél), s ez által jön létre a kapcsolat Isten és mi közöttünk. Ettől lesz a prédikáció csoda.

Mindennek az alapja azonban az, hogy az Isten minden, s az ember semmi.[4] Vagyis az emberben semmi sincs Istenből. Nincs létanalógia (*analogia entis*), sem semmi, ami kontinuitást képezhetne Isten és az ember között.[5] A barthi teológia alapja a diszkontinuitás. Ha ez nem így lenne, akkor az ember nem lenne végtelenül romlott, s nem szorulna rá végtelenül a megváltásra. Ezt azonban az emberi történelem is megcáfolja...

Mi tehát Barth válasza a teológiától szekuláris értelemben vett észszerűséget számonkérő világ számára? Kis Dogmatikájában így fogalmaz: „a teológia feladata, hogy abban az egyház a prédikációja tartalmáról, predikátumáról kritikailag számot adjon magának.”[6] Vagyis a teológia nem a világnak tartozik számadással, hanem az egyháznak, s nem az észszerűség, hanem az igeszerűség, egyedül Isten ígéje alapján. Az ember a maga véges, megromlott értelmében semmit nem „mondhat” Istenről azon kívül, amit Ő „elmondott” magáról. Egy metaforával élve, a folyót az ember nem hidalhatja át, csak Isten, a túlpartról. Ez történt meg Krisztusban, a testté lett ígében, s ez történik meg az igehirdetésben. Vagyis kizárólag az ige

lesz híddá Isten és ember között.

Hogyan jelenik ez meg a maga részleteiben Barth homiletika-elméletében és prédikációs gyakorlatában? Barth egyike volt azon kevés teológusoknak, akik a dogmatika és a homiletika területén is maradandót alkottak. Dogmatikájában is ír a prédikálásról, de – ami kevésbé közismert – 1932-33-ban Bonnban tartott egy homiletikai szemináriumot, amit azután később, 1966-ban ki is adott Homiletika címen. Művét így kezdi: „A teológiában mint egyházi tudományban minden tudományág azért van – és nem másért – hogy a prédikációt előkészítse.”[7] A bibliai teológiából következik az a mérce, amellyel a dogmatika az ige mérlegén méri a gyakorlati teológiát, az egyház igehirdetését.[8] Így végső soron, valójában minden az ige hirdetéséért lesz. Ezért is írta: „Célom egyáltalán nem az akadémiai pálya volt, inkább lelkipásztor akartam lenni [...] alapjában véve az egész teológiám gyakorló lelkészeknek szóló teológia”.[9] Dogmatikája és homiletikája, mint rendszerében minden, a lehető legkövetkezetesebb kapcsolatban áll egymással.

Barth Homiletikája három részből áll. Az I. rész címe: *A prédikáció természete*. Ebben az újkori homiletika-történet fő prédikáció-definícióit veszi végig, végül a saját definíciójával átvezeti a könyvet a II. részre, amely a prédikáció kritériumairól szól. Ebben lényegében kifejti definíciója elemeit mint a prédikálás kritériumait. A III. rész a prédikációra való készülésről és a prédikáció formai kérdéseiről szól. Definíció szerint a prédikáció:

1. *A prédikáció Isten szava, amelyet ő maga mond el, felhasználva azoknak a szolgálatát, akiket erre az egyház megbízatásának engedelmeskedve azért hívott el, hogy azok a bibliai szöveget a ma embere számára szabad megfogalmazásban magyarázzák.*
2. *A prédikáció az egyháztól megkövetelt kísérlet arra, hogy Isten igéjét arra hivatottak által szolgálja, a bibliai szöveget a ma embere számára szabad megfogalmazásban magyarázza, annak kihirdetéseképp, amit az embereknek magától Istentől kell hallaniuk.[10]*

Első olvasatra érthetetlen ugyan, hogy miért adott meg Barth két meghatározást is, de a kettős definícióra azért van szükség, mert a prédikáció természete Krisztus kettős természetével analóg. A krisztológiai paradoxon, hogy Krisztus Isten, aki emberré lett és Krisztus ember, aki Isten „van”. E két krisztológiai megközelítés egyszerre igaz, nem lehet közülük választani. A krisztológia akkor van a helyén, ha mind a kettőt választja. Ugyanez igaz az igehirdetésre is, amely Isten beszéde emberi beszéd által, s emberi beszéd, de Isten beszéde. Ez két olyan tézis, amelyek között kísérletet sem tehetünk a szintézisre. Ez indokolja tehát a két megfogalmazást.

„A prédikáció Isten szava, amelyet ő maga mond el” / „kihirdetéseképp annak, amit az

embereknek magától Istentől kell hallaniuk.”[11] A végtelen és véges közötti diszkontinuitásból nem az következik, hogy semmit sem mondhatunk Istenről, hanem az, hogy mindent elmondhatunk róla, amit ő már magáról elmondott; ami már „mondva van”. Amit „magáról elmond”, az a kijelentés, a leleplezés, Isten ígéje. Ennek a csúcspontja az inkarnáció, az emberré létele, amelyben Isten, az emberit magára vállalva (Bonhoeffer kifejezésével: „hordozva”[12]) leleplezi önmagát.[13] A prédikáció prédikátuma az írás, ezért a prédikáció mindig írásszerű lesz.[14] „A bibliai szöveget [...] magyarázzák” / „a biblia szöveget [...] magyarázza”.[15] De az írás egyedül a kijelentésnek erről a pontjáról az inkarnáció felől értelmezhető és érthető. Ezáltal a prédikáció nem csak írásszerű lesz, hanem kijelentésszerű is – a „leleplezett Isten” felől. Isten kijelentése, hogy Krisztusban Isten megváltotta, megbékéltette magával a világot. Az egyház Isten kijelentését hirdeti ki. „Isten ugyanis Krisztusban megbékéltette a világot önmagával, úgyhogy nem tulajdonította nekik vétkeiket, és reánk bízta a békéltetés ígését. Tehát Krisztusért járva követségben, mintha Isten kérne általunk: Krisztusért kérünk, béküljete meg az Istennel!” (2Kor 5,19-20) Az egyház követségben van. „Az egyház megbízatásának engedelmeskedve” / „A prédikáció az egyháztól megkövetelt kísérlet”.[16] Az egyház azért hirdeti az ígét, mert Isten ezzel bízta meg.[17] Az egyháznak nincs célja, mert az egyháznak küldője és ezért küldetése van. Az egyház hírnök, hírvivő, akinek a szája által maga a király szól.[18] A kihirdetés szolgálatát az egyház végzi, az általa elhívott emberek által: „felhasználva azoknak a szolgálatát, akiket erre az egyház [...] hívott el” / „kísérlet arra, hogy Isten ígését arra hivatottak által szolgálja”.[19] Minden ember egyedi ezért ezek az emberek is a maguk egyediségén át, „szabad megfogalmazásban” hirdetik az ígét, s nem a *gratia infusa* állapotában, ahogyan a katolikus tan állítja.[20] A prédikáció a mindenkori emberiségnek szól, de „a ma embere számára”, a gyülekezethez, s a gyülekezetben.[21]

A prédikációnak vannak kritériumai, és ahogyan prolegomenájában állítja, minden ilyen kritériumot Isten ígéje alapján kell meghatározni. Mik a prédikáció kritériumai? Dogmatikájában a kritériumok meghatározásai így kezdődnek: „ha a prédikáció valóban prédikáció akar lenni...” és következnek a feltételek. Ha a prédikáció valóban prédikáció akar lenni, akkor a prédikáció oka egyedül Isten ígéje lehet.[22] S nem az ember vallásos vágya. Vágyhat rá az emberiség, de nem azért prédikálunk, hanem azért, mert Isten ezzel bízta meg egyházát. Ha a prédikáció valóban prédikáció akar lenni, akkor a prédikáció prédikátuma egyedül Isten ígéje lehet.[23] S nem az ember vallásos tapasztalata. Ha a prédikáció valóban prédikáció akar lenni, akkor az igazság, amely igazolja, egyedül Isten ígéje lehet.[24] S nem a vallásos tapasztalat vagy a tudomány. Ha pedig a prédikáció mindezeknek megfelel, a prédikáció még akkor sem és még mindig nem az, aminek lennie kellene. Akkor a prédikáció még mindig értelmezhető úgy, mint esetleges emberi esemény, mint ami a prédikátor

eseménye. „Isten igéje az az esemény, amelyben az prédikáció prédikációvá válik.”[25] A prédikáció Isten eseménye, csoda. Ez a döntő. Ha a fenti feltételek mellett Istenről beszélünk, akkor a beszédünk nem csak Istenről való beszéd lesz, hanem maga is Isten beszédévé válik.[26]

Ebben a homiletikában nincs helye az ember fogékonyságának. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne lenne benne helye az embernek. Van, hiszen az ige az emberért van. Barth igenis fontosnak tartja, hogy a prédikáció releváns legyen, hogy megfogja az embert, mégpedig a jelen emberét.[27] Hiba, ha a prédikáció nem textusszerű. De az is hiba, ha nem emberszerű.[28] A prédikációnak tehát igenis meg kell szólítania az embert, és az ige meg is fogja szólítani, Isten kegyelméből. A megszólítottóság oka tehát nem az ember fogékonysága, mert az ember nem fogékony Istenre, hanem a kegyelem. Azért nem lehet a prédikációnak bevezetése, mert semmi sem előzheti meg a prédikátumot, hiszen nincs semmi az emberben, ami „előzőleg” fogékony lenne Istenre. Az ember kizárólag a kegyelem által szólíttatik meg. Ha nem így lenne, ha lenne benne fogékonyság, akkor nem lenne végtelenül rászorulva a kegyelem igéjére és a megváltásra. A bevezetés ezért végső soron a prédikátor önmegváltó teológiáját fejezi ki.[29] A bevezetésben – Barth szerint – a prédikátor hidat épít...

Kellő részletességgel vizsgálhattuk meg a fogékonyság tagadásának dogmatikai okait és homiletikai okozatait. A következő fejezetben azt vizsgálom meg, hogy a teológiai megfontolás mellett milyen egyéb tényező alakította még Barth álláspontját.

A Barth – Brunner vita háttere

1933-ban a nemzetiszocializmus győzött Németországban és Hindenburg elnök Adolf Hitlert nevezte ki kancellárnak, aki a hatalom megragadásával elkezdte náci rendszerének a totális megszervezését, beleértve ebbe a német egyházak és a német egyetemek teológiája feletti hatalomszerzést is. A weimari köztársaságban az egyház nehéz helyzetbe került. A protestáns egyházak ellenében nőtt a vallástalanok és az új-pogány vallások híveinek aránya, köztük a germán természetvallásokban hívőké is. A Német Hitmozgalom (*Deutsche Glaubensbewegung*) forrásait a keleti vallások és a völkisch eszmék jelentették. Ennek lenyomata az 1933-as *Confessio Germanica*. [30]

A Német Keresztyének Hitmozgalma (*Glaubensbewegung de Deutschen Christen*), röviden csak Német Keresztyének (*Deutsche Christen*), célja az volt, hogy az új természetvallásokkal szemben visszatérjenek a keresztyénség hitrendszeré mellé, de azonosulva a

nemzetiszocializmussal. Hitler 1933-ban megalapította a régi német egyházakat egyesítő Német Evangélikus Egyházat (*Deutsche Evangelische Kirche*-t), amelynek tisztségeire a Német Keresztyének embereit választotta ki. Az ő vezetésükkel kezdődött el az egyház, és az egyházi képzések ideológiai átalakítása.[31]

Ennek a keretében német teológusok a rendszer-ideológia számára felhasználható teológiai kísérletezésekbe kezdtek. Ennek az eredménye lett az a sajátos teológia, amely a teremtési rendek fogalmát felhasználva igazolta a német felsőbbrendűséget, az *übermensch* ideológiát és a nemzetiszocializmus ideológiáját.[32]

Amikor Barth bármilyen fogékonyságot tagad, azt nem csak azért teszi, mert ezáltal tud teológiailag egészen következetes rendszert építeni, hanem azért is, mert ha igent mondana az ember természetes fogékonyságára, akkor a természeti teológiára mondana igent. Barth korán felismerte, hogy a természeti teológia milyen következményekkel járhat Isten ígétől elszakítva. Az a tagadás, ami Barth részéről a természeti teológia felé irányult, részben a nácik *übermensch*-teológiája ellen irányult.

Barth Hitler hatalomra kerülésének évében tartott egy előadást Koppenhágában, amelyben a teremtési rendeket teológiailag elfogadhatatlannak nyilvánította és kijelentette, hogy ha az egyház teológiát akar adni a Német Keresztyének átideologizált kísérleteivel szemben, akkor mindenestül el kell vetnie a természeti teológiát. Barth ekkorra már minden olyan teológiát tarthatatlannak tartott, amely a „természetre”, „teremtésre” hivatkozott, felismerve, hogy a természeti teológia a politikai ideológia legitimáló tanává válhat. Az egyház függetlenségét, pontosabban egyedül Jézus Krisztustól való függőségét felvállaló 1934-es Barmeni Teológiai Nyilatkozat után Barthot mint svájci állampolgárt májusban ki is utasították Németországból.[33]

Ekkor kezdődött el a vita Barth és Brunner között. Brunner ugyanis, tisztán teológiailag akarta megközelíteni az ember fogékonyságának a kérdését, és meghatározni a természeti teológia helyét, határait a teológia rendszerében. Ezért 1934-ben Barthnak címezve kiadott egy rövidke írást Természet és kegyelem (*Natur und Gnade*) címmel. Barth erre nem számított, mivel Brunner addig a tágabb teológiai köréhez tartozott, ráadásul a természeti teológia kérdésében addig csak náci teológusokkal polemizált.[34] Meg is jegyezte: „Mivel Brunner nem Németországban él, nincs abban a helyzetben, hogy megértse milyen nagy a gond.”[35] S valóban, Brunnernek Svájcban kevesebb rálátása volt a németországi helyzetre.

Véleményem szerint ez a történelmi tényező, ha Barth dogmatikai érveit nem is semlegesíti, de legalább a negáció hátterét érthetőbbé teszi. Amellett, hogy megmagyarázza azt is, hogy

két elvileg kálvinista teológus között hogyan alakulhatott ki ekkora ellentét a természeti teológia kérdésében.

Az 1559-es Institúcióban Kálvin Isten megismerését a természet megismerésével együtt írja le, úgy, mint ami nem választható le a természet megismerésétől, de nem is következik belőle.[36] Kálvin azt állítja, hogy Isten az istenség érzetét (*sensus divinitatis*-t) (avagy a „vallás magvát”, *semen religionis*) beleteremtette az emberbe, ezért a természet megismerése alkalmas a teremtő Isten megismerésére (*cognitio Dei creatoris*), hiszen mint Isten dicsőségnek színtere (*theatrum Gloriam Dei*) visszatükrözi a teremtő Isten dicsőségét![37] A teremtő Isten természetből való megismerése az egész emberiség számára adott, tehát az egyházon kívül is. Ez az ismeret azonban még nem üdvözít, ahhoz kettős megismerésre (*duplex cognitio*), a megváltó Isten megismerésére (*cognitio Dei redemptoris*) is szükség van, ez pedig egyedül az íráson keresztül, egyedül Jézus Krisztusban lehetséges. Barth, aki amúgy is kellő függetlenséggel viszonyult az ortodoxiához, és nem fogadta el a neo-ortodox jelzőt, e kérdésben függetlenítette magát a kálvini teológiától.[38]

Brunner

A dolgozat kérdése, hogy van-e természetes fogékonyság az emberben Istenre? Brunner válasza, hogy részlegesen van. Vizsgáljuk meg a véleményét és érvelését!

Az előző fejezetben láttuk, hogy Brunner teológiai véleménye egy vitában csúcsosodott ki. Ehhez azonban néhány előzetes megjegyzést kell tennünk. A fogékonyság kapcsán az ellentét Barth és Brunner között már korábban is megvolt, csak különös jelentőséget kapott az 1930-as évek náci teológiája felől.[39] A másik, hogy ez a vita nem tekinthető valódi vitának. Disputa *de facto* nem valósult meg kettőjük között, csak egy-egy teológiai értekezés megjelentetéséből állt 1934-ben, ami emiatt nem tekinthető a természeti teológia komoly kiértékelésének sem.[40]

Brunnerről a legátfogóbb feldolgozást talán Aliester McGrath jelentette meg, *Emil Brunner Újraértékelés* címen. Sajnos Emil Brunner sem német nyelvterületen, sem nálunk nem vált igazán ismertté, ellentétben az amerikaiakkal, s ha idézték, sokszor csak Barth-tal való vitája kapcsán. A Theologiai Szemlében közel négy évtizedig egyetlen egyszer sem hivatkoztak Brunnerre.[41] Mindazonáltal teológiája megkerülhetetlen, különösen is, ha az ember fogékonyságának a kérdését vizsgáljuk.

Brunner lényegében a kálvini kettős megismerés (*duplex cognitio*) elvéhez tér vissza.[42]

Feleleveníti a teremtő Isten megismerése (*cognitio Dei creatoris*) és a megváltó Isten megismerése (*cognitio Dei redemptoris*) fogalmait.[43] Isten mint teremtő Isten, megismerhető a teremtésből, vagyis a természetből, s mint megváltó Isten, megismerhető a kijelentésből, s a kijelentés végső forrásából, magából a Megváltóból. Milyen megismeréseket jelentenek mindezek? A világot Isten teremtette, ezért a világon ott van Isten lényének a lenyomata[44], s e lenyomatok által Isten kijelenti magát. Megismerhető-e ezekből Isten? Ha meg nem is, de felismerhető bennük. Isten legteljesebben Krisztusban jelentette ki magát, ezért legteljesebben az ismeri meg őt, aki Krisztust megismeri. Aki viszont őt megismeri, az a természetben is helyesen fogja felismerni Istent.[45] Így valójában Istennek kétféle természetbeni ismeretét tételezi fel Brunner. A Krisztus megismerése előtti helytelen, és a Krisztus megismerése utáni helyes, természetes istenismeretet. Bár itt a helytelen istenismeret nem egy hamis istenképre utal, inkább csak nem teljesre. A természeti kijelentés nem teljes, tökéletlen voltából azonban nem következik, hogy ne lenne szükségünk rá.[46] Ellenkezőleg, Isten maga követeli meg, hogy a természetben is felismerjük az ő dicsőségét és ezáltal is dicsőítsük őt.[47] Isten legteljesebben Krisztusban jelentette ki magát, de a Krisztusban adott kijelentés nem szükségtelenné teszi, hanem kiteljesíti, sőt hatékonyá teszi a természeti kijelentést.[48] A természet a kegyelemmel együtt, és a kegyelem a természettel együtt hatékony kijelentés. Ezért *Natur und Gnade* a cím.

Értekezletében a látás képét alkalmazza, ami, bár klasszikus ismeretelméleti metafora (pl.: Platón), de a természeti teológiában képzavart is okoz, mivel a természetes istenismeret egyik kérdése éppen az, hogy a látás alkalmas-e a teremtett világ révén a teremtő megismerésére. Isten teremtette a világot. A teremtés nem esett bűnbe, ezért Isten a teremtésben látható. Az ember viszont bűnbeesett, és ezért, bár látja Istent a teremtésben, nem annak látja, aki. A látása mintha homályos lenne. Krisztusban azonban, az ember újra látóvá válik, s képessé arra, hogy annak lássa Istent, aki. Mintha Jézus meggyógyította volna a homályos látásból.[49]

A természeti teológia szerkezete kettéoszlik láthatóra és látóra. Ami a láthatóra irányul, az a természeti kijelentés kérdése, ami a látóra, az a természetes istenismeret kérdése. A természeti teológiát azért nem lehet egy az egyben tagadni, mert a természeti kijelentés állítása, miszerint Istent a természetben látni lehetne, nem tagadható. A látandó láthatósága nem tagadható amiatt, hogy a látó nem lát. A kérdés, hogy az ember képes-e arra, hogy lássa a látandót, még ha homályosan is. Brunnernél a lényegi kérdés ebben a homályosan látásban van, ami *expressis verbis* részleges istenismeretet is jelenthet – bár jelenthet hamis istenismeretet is.

S ha van ilyen részleges istenismeret, akkor vajon van részleges önmegváltás is? – teszi fel a kérdést a barthi oldal. Brunner szétválasztja az ember megismerő képességét az ember önmegváltásra való képtelenségétől. A bűnbeesett ember képtelen kiváltani magát bűnbeesettségéből. De estében is ugyanúgy ember maradt, teremtmény, ráadásul az egyetlen teremtmény, akibe a teremtő beleteremtette annak a képességét, hogy tudatában legyen teremtőjének. Az ember formálisan (*formaliter*) ugyanúgy teremtmény maradt, s mint ilyen, fogékony teremtőjére. E fogékonyság nem is kifejezetten a teremtő részleges megismerésére való képességet jelenti, mint inkább a teremtő felismerésére való képességet. Ez a kapcsolódási pont (*Anknüpfungspunkt*) a megváltó kegyelemhez.[50]

Vagyis van fogékonyság az emberben, de mi is ez a fogékonyság definíció szerint? Voltaképpen az egész vita ezen áll: hogyan definiálható az ember fogékonysága. Brunnernek ez úgy tűnik, nem sikerül, illetve definiálja, de túl tág fogalmakkal, és folyamatosan bevon új fogalmakat is. Igazából Barth végső ellenérve, minthogy számos ellenérvet felhoz ellene *Nem! (Nein!)* című válaszában, hogy Brunner nem is definiálja ezt a fogalmat és van, hogy így, van, hogy úgy használja.[51] Barth amúgy éppen emiatt elég látványosan győz ebben a vitában. De csak egy pontatlanul definiált teológiai fogalom felett lehet látványosan győzni. Állítólag Niebuhr értékelte így a vitát: Barth győzött, de Brunnernek volt igaza.

Brunner a fogékonyságot az *imago Dei* fogalmából vezeti le. Felidézi Kálvint, aki szerint az *imago* egy maradéka megmaradt az emberben, s ez teszi emberré az embert. Ezt a maradékot nem mennyiségileg kell értenünk, hanem minőségileg.[52] Kálvin a természeti teológiáját, és az etikájának egy részét is erre a maradékra alapozza. Mindezzel Brunner tökéletesen bizonyítja, hogy pontosan ugyanazt érti *imago Dei* alatt, mint Kálvin.[53] Ugyanakkor ez a dogmatikai fogalom, mint a fogékonyság teremtésbeli alapja, magában még nem érteti meg velünk, hogy miben is áll ez a fogékonyság, hiszen az, hogy ez teszi az embert emberré, még túl tág. Pedig ennek a dogmatikai fogalomnak a használata végső soron mindig ide vezet el, hogy az ember az ember, vagyis nem állat.[54] Persze erre Barth fölényesen azt válaszolja, hogy az, hogy az ember nem állat, nem teológiai állítás. Pedig az! Sőt, a természeti teológia egész forrása ebben az egy állításban van benne, hogy az ember nem állat. Még akkor is, ha Brunner az ember nem állat jellegét nem is tudja egy pontos definícióban meghatározni.

Az ember emberségét abban határozza meg, hogy az ember szubjektum.[55] Aztán e szubjektum fogalmát más, sajnos sokszor szintén tág fogalmakkal közelíti meg, amelyeknek a tárgyalására nem is térnék ki, de van egy fogalom, amivel nagyon közel kerül a megoldáshoz: a tudat.[56] Szerintem, sok más megközelítés helyett Brunner azt tehette

volna meghatározóvá az ember emberségében, hogy az ember az egyelten lény, amely tudatában van (lehet) létének, nemlétének, és a nemléttől független létnek. Ez persze idegen attól a dogmatikai nyelvezettől, amit Brunner használ, hiszen egzisztenciális nyelvezet. De felvetődik a kérdés, hogy vajon hogyan is lehetne megfogni az ember mibenlétét, ha nem a létezését felfogni akaró, vagyis egzisztencialista nyelvezettel. Mindez azonban ekkor még Paul Tillichre várt.

A fenti használt metaforánkkal élve, Brunner szerint a folyót csak Isten hidalhatja át, de az ember felismerheti a folyón túli Istent.

Formatani következmények

Mielőtt kifejténék a formatani következményeket, összegeznünk kell a fenti eredményeket. Ha Barth azt állítja, hogy az ember semmit sem mondhat Istenről, akkor ezzel nem tudok egyetérteni, mert annyit elmondhatunk, hogy ő van. Ha Brunner azt állítja, hogy az ember valamit elmondhat Istenről, akkor ezzel sem tudok egyetérteni, mert annyit mondhatunk csak, hogy ő van.

Ez viszont éppen elég! Mert az a van, amit akkor mondunk, amikor azt mondjuk, hogy „ő van”, egészen más, mint az a van, amit akkor mondunk, amikor azt mondjuk, hogy „mi vagyunk”. Mert a mi vagyunk, Heidegger kifejezésével, nemlétre váró lét, az ő léte viszont nem ismeri a nemlétet. Ez az, amit az ember felismerhet a természetben. Azt a létet, amelyik nem ismeri a nemlétet, nem ismeri a végest.

Tillich egyik fontos fogalma a megrendülés. Az ember, csodálatos módon, nem a végestől rendül meg, hanem a végtelentől. Az embert a végessége a túljutásra inspirálja. Amin nem tud túljutni, az a végtelen. És ez jelenik meg a természetben. Amikor Tillich a kijelentésről ír, akkor – Barth-tal ellentétben – azt írja, hogy mivel a lét semmilyen létezővel sem egyezik meg, ezért bármilyen létező részesedhet belőle, így bármi kijelentéssé válhat.[57] Erről szól a 19., 51. és más zsoltárok is: „...és az egek kijelentik az ő igazságát” (Zsolt 50,6). A természeti teológia alaptétele a létanalógia (*analogia entis*) vagyis, hogy a létezők és a legfőbb létező között analógiás kapcsolat van, és a létezőkből következtethetünk a legfőbb létezőre. Ezt azonban Tillich határozottan tagadja, mivel Isten nem a legfőbb létező, mert akkor csak létező lenne, nem pedig maga a lét, amelyben van minden létező. Az *analogia entis* csak annyiban nem tagadható, amennyiben a létezők fogalmait kell kölcsönözzük ahhoz, hogy fogalmat alkothassunk a lét alapjáról, Istenről. Viszont a létezőkről, amelyek a természetben vannak, mind fogalmat alkothatunk őröla. A természeti kijelentés megrendítő kijelentés. Isten

végtelen, de emberré lételével végecsé tette magát, s ebben van az evangélium a számunkra. Ez okozza a végső megrendülést. De vajon ki rendülhet meg úgy a behatároláson, hogy ne rendült volna meg előtte a határtalantól...?

Van tehát fogékonyág az emberben Istenre. Ugyanakkor okkal figyelmeztet Barth, mivel e fogékonyág nem tehető sem elsődlegessé, sem kizárólagossá az igével szemben. De az ige a Lélek által maga is e fogékonyágon keresztül válik hathatóssá. Ezért a prédikátor a prédikációban ki kell, hogy használja az ember fogékonyágát Istenre. Ez azonban nem változtathat a prédikátumon. A prédikáció tézise soha nem vezethető le az ember fogékonyágából, az emberi megrendültségből. A prédikáció tézise csak a textusból vezethető le. Ha a prédikáció tézisszerű, és a tézis textusszerű, akkor az egész prédikáció textusszerű lesz. Miután a prédikátor levezette maga számára a tézist, abból visszavetítheti, hogy mi az az emberi megrendülés, amelyre a tézis válasszá válhat. Túlzó módon úgy is fogalmazhatnák, hogy a tézist úgy kell meghatározni, mintha nem lenne fogékonyág az emberben, a prédikáció formáját pedig úgy kell meghatározni, mintha nem lenne más, csak fogékonyág. Így a prédikátum deduktív jellegű lesz. A textus felől halad a tézis felé. Tehát barthiánus lesz. A prédikáció formája azonban induktív jellegű lesz. A fogékonyág felől halad a tézis felé. Tehát brunneri lesz. S mindeközben a prédikáció, mivel prédikátumában és formájában is tézisszerűséget mutat, céltudatos lesz, mivel a tézis nem is lehet más, mint egy tudatos kijelentő mondat, s minthogy a prédikáció maga is céltudatos beszéd.[58] Képezheti a jövő kutatásának tárgyát, hogy pontosan milyen prédikációs modelleket lehet szerkeszteni ezen deduktív-induktív jelleg mentén.

E tanulmányban én azt ajánlom, hogy a prédikáció bevezetésében vessük fel azt, ami az embert megfogja, amiben képes a megrendülésre. Barth szerint az emberben nincs semmi, ami előzetesen fogékony lehetne Istenre, vagyis azelőtt, hogy Isten igéje megfogta volna, ezért a prédikációban sincs semmi, ami megelőzhetné magát a prédikátumot. Ezért nem lehet bevezetése a prédikációnak. Mivel én az alapállítással nem értek egyet, vagyis, hogy az emberben ne lenne fogékonyág, a megfordított logika tökéletesen alátámasztja a módszertanomat. Tehát a prédikátor a bevezetésben kihasználhatja az ember fogékonyágát. Az a tény, hogy az ember menekül a határhelyzetből, azt bizonyítja, hogy az embert érdekli minden, ami a határon van, mert tudja, hogy valami, valaki olyan elől menekül, ami, aki elől nem tud elmenekülni. Ha és amennyiben a hallgató a bevezetésben saját végső helyzetéről hall, úgy a prédikáció hallgatásában végsőképpen érdekeltté lesz. Ezért a bevezetésnek van helye a prédikációban, de kizárólag akkor, ha az az ember végső helyzetéről szól. E tanulmány tehát nem a bevezetést ajánlja a prédikátoroknak, hiszen a jelentéktelen bevezetés csak kifárasztja a hallgatót, hanem az olyan bevezetést, amelyben a prédikátor a

hallgatót a saját létfáradtságához vezeti el, mielőtt kihirdetné: „Jöjjetek énhozzám mindnyájan, akik megfáradtatok...!” (Mt 11,28).

IRODALOM

Barth, Karl: *Church Dogmatics, The Doctrine of the World of God, Vol. 1.*, T&T Clark, London – New York, 2009.

Barth, Karl: *Homiletics*, Westminster John Knox Press, Louisville, Kentucky, 1991.

Barth, Karl: *Homiletik, Wesen und Vorbereitung der Predigt*, EVZ-Verlag, Zürich, 1966.

Barth, Karl: *Kisdogmatika*, ford. Pilder Mária, Országos Református Missziói Munkaközösség, Budapest, é. n.

Barth, Karl – Brunner, Emil: *Natural Theology, Comprising „Nature and Grace” by Professor Dr. Emil Brunner and Reply „No!” by Dr. Karl Barth*, Geoffrey Bless, London, 1946.

Barth, Karl: *Nein! Antwort an Emil Brunner*, Christian Kaiser Verlag, München, 1934.

Bartha Tibor: *Az Isten Igéje és igehirdetésünk (Kísérlet a barthi teológia homiletikai problémáinak megértésére)*, Különlenyomat a Theologiai Szemle 1938. évi. XIV. évi második pótfüzetéből, Debrecen, 1938.

Békési Sándor: *Ellenpontozás – Emil Brunner felfénylése Karl Barth árnyékából*, in *Isten igent mond ránk, Barth és Brunner megbékélő találkozása*, Lukácsiné Kádár Éva (szerk.), Kálvin Kiadó, Budapest – Debrecen, 2017.

Bonhoeffer, Dietrich: *Flinckenwaldi Homiletika (1)*, ford. Steinbach József, Theologiai Szemle, 2001 44. új évfolyam, 2. szám. 84-92.

Brunner, Emil: *Natur und Gnade, Zum Gespräch mit Karl Barth*, Mohr, Tübingen, 1935.

Fekete Károly, ifj.: *Ernst Lange – az igehirdetésről*, in *Találkozások Istennel és emberrel, Ernst Lange gyakorlati teológiája*, Kocsev Miklós (szerk.), Pápai Református Teológiai Akadémia, 2004.

Heidegger, Martin: *Lét és idő*, ford. Angyalosi Gergely, Osiris Kiadó, Budapest, 2019.

Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere I.*, ford. Ceglédi Sándor – Rábold Gusztáv, Református Főiskolai Könyvnyomda, Pápa, 1909.

Kantzenbach, Friedrich W.: *Teológiai irányzatok, Gondolkodók, iskolák, hatások Schleiermachertől Moltmannig*, Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya, Budapest, 1996.

Kodácsy Tamás: *A homiletikai aptum, Hogyan is lesz a szószéki beszédből igehirdetés?* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2019.

Literáty Zoltán: *Homiletika és Retorika, Múltbeli kapcsolatuk és jelenkori lehetőségeik*, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2020.

Literáty Zoltán: *Rhetorical Preaching, Studies on Rhetoric, Homiletics & Preaching*, L'Harmattan Publishing – Éditions L'Harmattan, Budapest – Paris, 2020.

McGrath, Alister E.: *Emil Brunner, Újraértékelés*, ford. Szabadi István, Kálvin Kiadó, Budapest, 2018.

Tillich, Paul: *Rendszeres teológia*, ford. Szabó István, Osiris Kiadó, Budapest, 2002.

Szakál Ádám: *A méltatlanul elfeledett Emil Brunner a Theologiai Szemle lapjain, Szemináriumi dolgozat*, Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar, Rendszeres Teológiai Tanszék, 2016.

Kulcsszavak

Barth, Brunner, természeti teológia, fogékonyság, prédikáció

Affiliáció

Márkus Máté, teológia-lelkész szak VI. évf., Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar

[1] E tanulmány alapját a *Homiletica Pontificalis, A teológiai korreláció homiletikai alkalmazhatósága* című szakdolgozatom képezi.

[2] Bartha Tibor: *Az Isten Igéje és igehirdetésünk (Kísérlet a barthi teológia homiletikai problémáinak megértésére)*, Különlenyomat a Theologiai Szemle 1938. évi. XIV. évi második pótfüzetéből, Debrecen, 1938, 6.

[3] Bartha: *Az Isten Igéje és igehirdetésünk (Kísérlet a barthi teológia homiletikai problémáinak megértésére)*, 7.

[4] Fekete Károly, ifj.: *Ernst Lange – az igehirdetésről*, in *Találkozások Istennel és emberrel, Ernst Lange gyakorlati teológiája*, Kocsev Miklós (szerk.), Pápai Református Teológiai Akadémia, 2004. in Literáty Zoltán: *Homiletika és Retorika*, L'Harmattan, Budapest, 2020, 121.

[5] Karl Barth: *Homiletik, Wesen und Vorbereitung der Predigt*, EVZ – Verlag, Zürich, 1966, 104.; Karl Barth: *Homiletics*, Westminster John Knox Press, Louisville, Kentucky, 1991, 124.; magyar fordítás hiányában az angol nyelvű fordítást is felhasználtam.

[6] Karl Barth: *Kisdogmatika*, ford. Pilder Mária, Országos Református Missziói Munkaközösség, Budapest, é. n. 9.

[7] Barth: *Homiletik*, 7.; Barth, *Homiletics*, 17.

[8] Barth: *Homiletik*, 7.; Barth, *Homiletics*, 17.

[9] Kantzenbach: *Teológiai irányzatok Gondolkodók, iskolák, hatások Schleiermachertől Moltmannig*, Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya, Budapest, 1996, 176. in Literáty: *Homiletika és Retorika*, 117.

[10] Barth: *Homiletik*, 30.; Barth, *Homiletics*, 44.

[11] Barth: *Homiletik*, 30.; Barth, *Homiletics*, 44.

[12] Dietrich Bonhoeffer: *Flinkenwaldi Homiletika 1.*, ford. Steinbach József, in *Theológiai Szemle*, 2001, 44. évfolyam, 2. szám, 85–86.

- [13] Barth: *Homiletik*, 36.; Barth, *Homiletics*, 51.
- [14] Barth: *Homiletik*, 58–59.; Barth, *Homiletics*, 75.
- [15] Barth: *Homiletik*, 30.; Barth, *Homiletics*, 44.
- [16] Barth: *Homiletik*, 30.; Barth, *Homiletics*, 44.
- [17] Barth: *Homiletik*, 47–48.; Barth, *Homiletics*, 63.
- [18] Barth: *Homiletik*, 64.; Barth, *Homiletics*, 71.
- [19] Barth: *Homiletik*, 30.; Barth, *Homiletics*, 44.
- [20] Barth: *Homiletik*, 64.; Barth, *Homiletics*, 81.
- [21] Barth: *Homiletik*, 67–68.; Barth, *Homiletics*, 84–85.
- [22] Karl Barth: *Church Dogmatics, The Doctrine of the World of God, Vol. 1.*, T&T Clark, London – New York, 2009, 86.
- [23] Barth: *Church Dogmatics*, 88.
- [24] Uo., 89.
- [25] Uo., 90.
- [26] Uo., 90.
- [27] Barth: *Homiletik*, 66.; Barth, *Homiletics*, 83.
- [28] Barth: *Homiletik*, 93–97.; Barth, *Homiletics*, 112–117.
- [29] Barth: *Homiletik*, 101–105; Barth, *Homiletics*, 121–125.
- [30] Alister E. McGrath: *Emil Brunner, Újraértékelés*, ford. Szabadi István, Kálvin Kiadó, Budapest, 2018, 137–139.
- [31] McGrath: *Emil Brunner, Újraértékelés*, 140.

[32] Uo., 141.

[33] Uo., 141-147.

[34] Uo., 141-147.

[35] Uo., 143.

[36] Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere I.*, ford. Ceglédi Sándor – Rábold Gusztáv, Református Főiskolai Könyvnyomda, Pápa, 1909, 64-68

[37] Emil Brunner – Karl Barth: *Natural Theology, Comprising „Nature and Grace” by Professor Dr. Emil Brunner and Reply „No!” by Dr. Karl Barth*, Geoffrey Bless, London, 1946, 38.

[38] Kantzenbach: *Teológiai irányzatok Gondolkodók, iskolák, hatások Schleiermachertől Moltmannig*, 173-174.

[39] McGrath: *Emil Brunner, Újraértékelés*, 119-121.

[40] Uo., 119-121.

[41] Szakál Ádám: *A méltatlanul elfeledett Emil Brunner a Theologiai Szemle lapjain*. Szemináriumi dolgozat. Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar, Rendszeres Teológiai Tanszék, 2016. in Békési Sándor: *Ellenpontozás – Emil Brunner felfénylése Karl Barth árnyékából*, in *Isten igent mond ránk, Barth és Brunner megbékélő találkozója*, Lukácsiné Kádár Éva (szerk.), Kálvin Kiadó, Budapest – Debrecen, 2017.

[42] McGrath, *Emil Brunner, Újraértékelés*, 152.

[43] Barth – Brunner: *Natural Theology*, 26-27.

[44] Uo., 25.

[45] Uo., 25-27.

[46] Uo., 38.

[47] Uo., 38.

[48] Uo., 39.

[49] McGrath: *Emil Brunner, Újraértékelés*, 161.

[50] Barth – Brunner: *Natural Theology*, 32.

[51] Karl Barth: *Nein! Antwort an Emil Brunner*, Christian Kaiser Verlag, München, 1934, 26.

[52] Barth – Brunner: *Natural Theology*, 41.

[53] Uo., 43.

[54] Uo., 41-42.

[55] Uo., 23.

[56] Uo., 32-34.

[57] Paul Tillich: *Rendszeres teológia*, ford. Szabó István, Osiris Kiadó, Budapest, 2002, 108.

[58] Literáty Zoltán: *Rhetorical Preaching, Studies on Rhetoric, Homiletics & Preaching*, L'Harmattan Publishing – Éditions L'Harmattan, Budapest – Paris, 2020, 7.

Tikász Ábel: A tanúság homiletikája kontextusa és elméleti alapjai

Igehirdetői attitűdöt, egzisztenciális eljárást és a hallgatóhoz való viszonyt egyaránt meghatározza a prédikátor öndefiníciója.[1] Kardinális kérdés, hogy az igehirdető magát prófétaként, hírnökként, pásztoroként, evangelizátorként vagy tanítóként definiálja. Jelen tanulmány egy régi-új meghatározást, a tanú paradigmát vizsgálja és kínálja az igehirdető öndefiníciójaként. Egyrészt körüljárva a tanúság fogalmát a különböző teológiai és történeti megközelítések tükrében, másrészt megvizsgálva az ezen hagyományok nyomán születő kortárs homiletikai irányzat, a tanúság homiletikájának főbb téziseit, harmadrészt a Magyarországi Református Egyház gyülekezeti kontextusában vizsgálja a tanúság homiletikáját.

1. Kontextus vizsgálat

Bibliai kontextus

A tanú alapvetően egy jogi terminus, olyan személy, aki „valamilyen történést, eseményt vagy annak egyes mozzanatait látta, hallotta”[2] és „múltbeli tényekről számol be a bíróság előtt.”[3] Az Ószövetségben szövetségkötések alkalmával és a törvényadáskor találkozunk a tanú (d[e] kifejezéssel.[4] Az Újszövetségben is feltűnnek a tanú (*martyrs*) jogi vonatkozásai, Jézus (Mt 26,60.65) vagy István (ApCsel 6,13) szanhedrinbeli tárgyalásakor. A Szentírásban a jogi kontextuson[5] túl megjelenik a tanú kifejezés. Egyrészt elbeszélésekben, ahol a narrátor tanúkra való hivatkozással erősíti beszámolója hitelét (ApCsel 13,31). Másrészt olyan költői szövegekben, ahol a tanúság teológiai jelentéssel bír (Ézs 44,9).

Deutero-Ézsaiás igehirdetésében találkozunk először az Ószövetségben nem jogi, hanem költői szövegben[6] a tanúság tematikával (Ézs 43,9-12). A szakasz beszédhelyzete egy bírósági tárgyalás, melyben JHVH Izrael népét hívja tanúul.[7] Babilonban „JHVH népére van utalva,”[8] hiszen Izrael az egyetlen olyan etnikum, amely látta JHVH cselekedeteit. Deutero-Ézsaiás a tanúság fogalmában egyszerre idézi fel az exodus tematikát, igazolja a monoteista vallásgyakorlat jogosságát, valamint új üdveseményt[9] is hirdet. A tanúk feladata Izrael eddigi történetének elbeszélése és értelmezése, valamint elindulás a jövő felé.

A „babiloni ismeretlen”[10] igehirdetése mellett János evangéliumában és az Apostolok Cselekedetében kap különös hangsúlyt a tanúság. Míg utóbbiban az elhangzó prédikációk

visszatérő motívuma az apostolok feltámadást hirdető tanúsága (ApCsel 1,22; 2,32; 3,15; 5,32; 10,39), a negyedik evangélium már műfaját tekintve is tanúvallomásnak[11] tekinthető, ahol makro és mikro szinten egyaránt elsőbbséghez jut a tanúság tematika. A jánosi tanúság részletes kifejtésére Az *igehirdető tanúsága* részben tesz kísérletet a tanulmány.

Teológiai kontextus

Az ézsaiási, lukácsi és jánosi tanúságértelmezések nyomán a 20. századi igeteológiában és az új hermeneutikában is felbukkant a tanúság paradigma. Az igeteológiában Karl Barth (1886–1968) a Szentírást tanúként definiálva[12] mutatott alternatívát a Biblia vallástörténeti dokumentumként való liberális teológiai megközelítéssel szemben. Ugyancsak a barth-i igeteológia nyomán, Dietrich Bonhoeffer (1906–1945) *Finkenwaldi homiletikájában*[13] a Szentháromság, az apostolok és az igehirdető tanúságáról gondolkodik. Homiletikája csak később, hallgatói jegyzetek révén lett ismertté, s tragikus sorsában már ott rejlett a második világháború nyomán formálódó újfajta tanúságértelmezés. A Holokauszt által felvetett tanúság, Jean Nabert (1881–1960) francia reflexiós filozófus munkássága, a narratív és posztmodern fordulat egyaránt előkészítették, hogy az új hermeneutika tanúság értelmezésének essenciája Paul Ricoeur (1913–2005)[14] francia filozófus *A tanúság hermeneutikája* című esszéjében, 1980-ban megjelenhessen. Ő volt az, aki összegezte e paradigma filozófiai és hermeneutikai vonatkozásait.

Hermeneutikai kontextus

Paul Ricoeur esszéjének alapvetése, hogy a hermeneutika és a filozófia számára csak akkor értelmes és lehetséges a tanúságról való gondolkodás, ha felvállalja és értelmes kérdésnek tartja az abszolútról való gondolkodást.[15] A tanúságot Ricoeur az abszolút megtapasztalásáról való tanúságtételben látja egyedül lehetségesnek, amikor a szubjektum megtapasztalja a kinyilatkoztatást. Az autonóm szubjektum és az abszolút kinyilatkoztatás egymásnak feszülő két világrendjét Ricoeur a tanúság hermeneutikájában oldja fel. Célja, hogy megbontsa a tudatiság bástyáját, és Jean Nabert *Istenvágy* című kötetére hivatkozva meghirdesse a tanúság kategóriáját, mely az „öntudatiság abszolút igényéről való lemondást”[16] jelenti. A reflektív filozófia ezen a ponton lemond a tudatiság azon igényéről, hogy önmagát tételezze, és a „reflexió igyekszik újra csatlakozni ahhoz az eredendő igenléshez, mely sokkal inkább meghatároz engem, mint én azt.”[17] A reflexió lemond a szuverén tudatiság illúziójáról, bensőségesítve a tanúság dialektikáját, felismerve a történelmi esetlegességben az abszolút nyomát.

Az így megtapasztalt abszolútról azonban nem rendelkezhetünk abszolút tudással, hiszen egyrészt a megnyilatkozó abszolútot nem lehet egy zárt rendszerben rögzíteni, másrészt a tudat nem képes az abszolútról minden jelet összegyűjteni.[18] Csak az, aki látott és hallott, és erről tanúságot tesz, az lehet tanúvá, és ezzel ő maga lesz meggyőződésének legjobb bizonyítéka.[19] A tanúság így a látottakat az elmondott dolgok szintjére viszi. Kettős kapcsolat áll itt fenn. Valaki tanúskodik, valaki pedig hallgatja, ez utóbbi az előbbi szavai alapján hisz, s a tanúságtétel alapján hozza meg ítéletét.

A tanúság egyrészt értelmezni valót ad, mivel a tanúságot mindig átszövi az abszolút megtapasztalásának eseménye, és a tanú általi értelmezése.[20] Másrészt a tanúság értelmezésre, döntésre is kényszerít az igaz és hamis tanúság között, így egyfajta kritikai tevékenységet is életre hív. Két mozgásból, két exegézisből áll: egyrészt a tudatiságra hivatkozó igényről való lemondásról, másrészt az abszolút felől érkező jelek elfogadásából. Így lesz a tanúság hermeneutikája az én és a külső jelek szintetikus exegézise.[21]

Paul Ricoeur munkásságát a szöveghez való odafordulással lehetne összegezni,[22] szerinte „a hermeneutika feladata nem az, hogy a szerzőnek a szöveg mögött rejlő feltehető szándékával foglalkozzon, hanem a világban lét minőségével, mely mintegy a szöveg előtt bomlik ki, mint a szöveg utalása.”[23] Ricoeur a szöveg kritikai olvasata helyett a posztkritikai olvasatot ajánlva szorgalmazza, hogy a hermeneutika azzal foglalkozzon, hogy miről tanúskodik a szöveg, s a szöveg értelmezése egyben legyen az olvasó önértelmezése is.[24] Hiszen míg a példa illusztrál, a szimbólum csak leír vagy eshetőségként kínál, addig a tanúság mindig a valósággal szembesít eszmét, személyt és létmódot.[25] Ricoeur 1980-ban megjelent esszéjében elemzi a tanúság filozófiai, hermeneutikai vonatkozásait, számtalan bibliai textust értelmezve alkotja meg a tanúság hermeneutikáját. Paradigmáját így összegezhethetnénk: az abszolút láthatóvá, a látható a tanúság által hallhatóvá lesz, s így „a külső jelek tanúságtételét a lélek belső bizonyágtétele váltja fel.”[26]

Homiletika-történeti kontextus

Az 1970-es évektől kezdve egyfajta homiletikai forradalom bontakozott ki az Amerikai Egyesült Államokban. A David Randolph (1934-) által 1969-ben publikált *The Renewal of Preaching*[27] és a Fred Craddock (1928–2015) által 1971-ben jegyzett *As One Without Authority*[28] egyaránt az induktív prédikálást tűzte zászlajára. Az őket követő kortárs homiléták (Eugene Lowry, David Buttrick, Lucy Atkinson Rose, Charles Rice, Henry Mitchell) mind szakítottak az igehirdetés tradicionális és kerygmatis felfogásával, és az igehirdetést eseményként szemlélték.[29] Craddock a Gerhard Ebeling (1912–2001) és az Ernst Fuchs

(1903–1983) nevéhez köthető új hermeneutika talaján állt, s a beszédaktus elméletet átvéve szorgalmazta a Biblia újfajta meghallását. Célja az volt, hogy a prédikáció ne régi szövegek körülírását, hanem a hallgató életében való újraértelmezését vegye célba. Így a textusban található képek és történetek nem csupán illusztratív, hanem tartalomközlő jelleget is kapnak.[30] A kibontakozó „new homiletics” mozgalom a homiletikai párbeszéd fókuszába helyezte mind az igehirdetés formai lehetőségeit, mind a befogadó világát. Ezzel párhuzamosan az induktív megközelítés az igehirdető és az igehirdetés autoritását leépítette. Az igehirdető ezentúl nem abszolút igazságok prédikálására, hanem érzésekben, narratív formákban, illusztratív történetekben való átadásra törekedett.

Ebben a homiletikai miliőben jelent meg Thomas G. Long (1946–) *The witness of preaching* című műve 1989-ben, mely számtalan szeminárium elsőszámú tankönyvévé vált. Annak ellenére, hogy a szerzőt a Baylor Egyetem 1996-ban és 2018-ban[31] is az angolszász világ tizenkét leghatékonyabb prédikátora közé választotta, és ebben a képzeletbeli homiletikai panteonban az új homiletika legnagyobb alakjaival együtt szerepel, Koppándi Botond felteszi a kérdést, hogy része-e egyáltalán Thomas Long a „new homiletics” mozgalomnak. Szerinte Long sokkal inkább kritikával illeti és összegzi a mozgalmat, s írásai túlmutatnak annak keretein.[32] A magyar olvasóközönség 2019-ben találkozhatott először Long monográfiájával, amikor a 2016-ban jegyzett harmadik kiadás magyar nyelven is megjelent *A prédikálás tanúbizonyossága* címmel.

Anna Carter Florence 2007-ben publikált *Preaching as Testimony* című műve szintén a tanúság felől közelíti meg az igehirdetést. Florence a tanúság gyökereit a 16–18. századi amerikai női igehirdetői hagyományban látja, amikor ordinációval és teológiai képzéssel nem rendelkező női igehirdetők (Anne Marbury Hutchinson, Sarah Osborn, Jarena Lee) *testimony*-ként, bizonyágtételként, tanúságtételként definiálták szolgálatukat. Florence egyszerre fejti ki a tanúság paradigma homiletikai vonatkozásait, valamint a női igehirdetők történettudatának erősítésére is vállalkozik.

Karl Barth, Dietrich Bonhoeffer és Paul Ricoeur írásai egyaránt inspirálói voltak Long és Florence homiletikai látásának, akik néhol a barth-i, máshol a ricoeur-i tanúértelmezést tekintik mérvadónak. A két homiléta által használt tanúság paradigma szükségessé teszi egy új meghatározás, a *tanúság homiletikája* fogalom bevezetését. A tanulmány további része Long és Florence közös homiletikai látását illeti ezzel a kifejezéssel, s a két homiléta gondolatainak elemző vizsgálatára vállalkozik.

2. Elvi elemzés

Az igehirdető tanúsága

A tanúság homiletikája Jézus Krisztust, mint Isten tanúját szemléli. Paul Ricoeur szerint János evangélista a tanúság hírnöke, s a negyedik evangéliumnak a tanúság ad keretes szerkezetet, hiszen ahogyan a láthatatlan Istenről csak az Atya kebelén lévő Jézus tud csak tanúskodni (Jn 1,18), Jézusról pedig csak az tud tanúskodni, aki „az utolsó vacsorán az ő keblére hajtotta le fejét (Jn 21,20), azaz meghitt szeretetkapcsolatban volt vele.”[33] Ricoeur a Jelenések könyve prológosára hivatkozva írja, hogy Krisztus a hű tanú, akinek tanúbizonyága egyet jelent az Atya kijelentésével és megismerésével.[34] A Deuteronomiumban található kettős tanúság elvét (5Móz 19,15) Jézus hatályon kívül helyezi János evangéliumában azzal, hogy egyedül Isten tesz bizonyosságot róla. Ricoeur szerint így „a tanú bizonyágtétele nem más, mint a *Szent Lélek bizonyágtétele* a tanúban.”[35] A tanúság bensőségessé válásából adódhatna a lehetőség, hogy a hitvalló jelleg miatt a szemtanúság jelentősége értelmét veszti. Azonban János evangéliuma nem sodródik el a misztikus-gnosztikus tanúságig. Hiszen az Atya-Fiú bensőséges kapcsolat Krisztus cselekedeteiben (Jn 8,13–18) *külsődlegessé válik*, sőt a szerző a maga munkájáról beszél az elbeszélő tanúság formájában, úgy, mint aki „látott” (Jn 19,35). Így Ricoeur szerint a tanúságtétel kettős értelemmel bír, „egyrészt benső tanúságtétel, a meggyőződés pecsétje, és másrészt a cselekedetek tanúvallomása is, vagyis Krisztus szenvedésének mintájára, a szenvedés tanúságtétele.” [36]

Long és Florence számára Jézus Krisztus tanúságából az igehirdető tanúsága következik. A prédikátor Jézushoz hasonlóan tanú, tehát nem csupán egy isteni üzenet közvetítője vagy átadója, hanem egész identitását tanú volta határozza meg. A prédikátor Jézushoz hasonlóan megtapasztalhatja a Szentlélek belső tanúságtételét és a tanúság külső jegyeit. A tanú paradigmával Long célja az volt, hogy a prédikáció isteni kijelentés és emberi beszéd természetét integráns módon szemlélje. Egész homiletikája óvatos egyensúlyozás, hogy se az igeteológia, se az új homiletika túlzásába ne essen.

Ricoeur paradigmája Jézus Krisztus isteni és emberi természetét együttesen kezeli, és tanúként nevezi meg. Mindezt a kalcedoni zsinat (Kr.u. 451) döntésének tükrében teszi, amely Jézus Krisztus teljesen isteni és teljesen emberi természetét mondta ki, elválasztás és keveredés nélkül.[37] Krisztus kettős természetét és a prédikáció kettős természetét párhuzamba állítva Kodácsy Tamás mutatott rá arra, hogy az igeteológia miként

hangsúlyozta a prédikáció isteni kijelentés, az új homiletika pedig az emberi beszéd voltát.[38] Mindkét irányt ismerve és korrigálva vállalja fel Long a tanú paradigmát. Jézus tanú, az igehirdető tanú, a prédikáció tanúságtétel. Sem Jézus Krisztus isteni és emberi természete, sem a prédikáció isteni kijelentés, sem emberi beszéd volta nem kerülhet előtérbe a másik kárára.

A prédikáció tanúsága

Thomas Long szerint „prédikálni azt jelenti, hogy emberi szavainkkal csatlakozunk azokhoz a szavakhoz, amelyeket Isten Krisztusban a Szentlélek ereje által közölt már az egyházzal és a világgal.”[39] Ez szinte teljesen azonos a Barth által visszhangzott elvvel, mely alapján a prédikáció nem új kijelentés, „hiszen Isten bemutatkozása és megismerhetősége a krisztuseseményben teljesen valósággá vált, hanem annál inkább erről a krisztológiáról való tanúságtétel.”[40] Azzal, hogy az igehirdetés egyfajta csatlakozás az egykor elhangzott szavakhoz, Long is vallja, a *'Predicatio verbi Dei est Verbum Dei'* tételt, és ezért is idézi Jézus szavait: „*Aki titeket hallgat, engem hallgat.*” (Lk 10,16)

Azonban a tanúság paradigma abban gyökeresen eltér a barth-i modelltől, hogy a tanúság homiletikája nem egyszerűen a kérügmegismétlését hirdeti. Long a prédikátor személyes megtapasztalását is beemeli a prédikációba, a kérügmegismétlés ezen az igehirdetői tapasztalaton keresztül szólal meg. Tehát míg Barth kiirtana mindent, ami emberi és személyes, azaz ami szerinte nem az Ige, addig Longnál a prédikátornak az Istennel való találkozásáról kell tanúskodnia.[41] Long álláspontjából visszatükröződik az észak-amerikai homiletikai hagyomány, különösen *Philips Brooks* (1835–1893) munkássága. Brooks homiletikája az igazság és a személyiség kettősére épült, számára „a prédikáció az igazság bemutatása a személyiségen keresztül.”[42] Az igehirdető személyisége, tapasztalatai mind-mind eszköz az igazság világos kommunikálása érdekében.

Long is ennek az amerikai hagyománynak az örököse. Az igehirdető tanúja a megnyilatkozó isteninek, melyet saját tapasztalatain és személyiségén keresztül jelenít meg a prédikációban. Tehát a prédikáció nem az igazság rideg proklamálása, hanem személyes tanúságtétel az isteni abszolútummal való találkozásról. A találkozásról tanúskodó igehirdető szolgálata nyomán megismétlődik a prédikációban ez a találkozás.

Long szerint ez a találkozás ezért jöhet létre, mert „Isten úgy döntött, hogy találkozik velünk a prédikálás eseményében.”[43] Ebből az idézetből két dolog következik. Egyrészt a barth-i igehirdetés Immanuel-tartalma Long számára nem csupán egy hirdetendő igazság, hanem

homiletikai felfogásának lényege. A prédikációban Krisztus valóságosan jelen van, a prédikáció Krisztussal való találkozás.

Másrészt az igehirdetés egy esemény, a Krisztussal való találkozás eseménye. Long esemény (*event*) felfogása az igehirdetésről a beszédaktus elméleten alapszik, s így a „*new homiletics*” mozgalom egyik alapmotívumát viszi tovább, amikor azt írja, hogy „a prédikáció egy beszéd elmondásának és meghallgatásának eseménye, amit az igehirdető Krisztus nevében tesz.”[44]

Összességében Long a tanúság paradigmában egyesíti a barth-i Immánuel és az új homiletika esemény felfogását. Így ebben a kettősségben jelenik meg Long alapvetése a prédikálásról: „Isten úgy döntött, hogy találkozik velünk a prédikálás eseményében.”[45] Ez a találkozás úgy jöhet létre, ha az igehirdető egyfajta bábaként az Ige világra segítőtje lesz[46] úgy, hogy személyes megtapasztalásain keresztül tanúskodik Isten megváltó tervéről, Jézus Krisztusról, a testté lett Igéről.

A Szentírás tanúsága

Karl Barth számára a Szentírás nem önmagában a kijelentés, hanem tanúságtétel egy már megtörtént eseményről, a Biblia „tanúskodik Isten korábbi kinyilatkoztatásáról.”[47] A Szentírás így túlmutat önmagán, arra az eseményre, amit a próféták és az apostolok láttak vagy hallottak. A Szentírás tanú, tehát „egyaránt bírója és keze az igazságnak, s az inspiráció eseménye révén elbeszélője és leírója Isten Igéjének.”[48]

Barth a kijelentésen belül megkülönböztet két pontot: „Izrael és Krisztus a fókuszpontjai a kijelentésnek, egy nép és a Megváltó.”[49] Így áll elő az ó- és újszövetségi tanúságtétel, „a próféták és az apostolok közvetítik számunkra a kinyilatkoztatást,”[50] ők beszélnek el, hogy a Szentháromság Isten mit cselekedett Izrael életében és Krisztusban. Az egyház az apostolok és a próféták tanúságán keresztül jut a kijelentéshez. Barth egyenesen pneumatikus *apostolica successor*ról beszél, mely révén az egyház igehirdetése a próféták és az apostolok tanúságtételén épül fel. Az ő tanúságuk az egyház igehirdetésének mértéke, és azért lett kánonná, mert tartalma a Jézus Krisztusról szóló tanúságtétel.[51] A következőkben a próféták és az apostolok tanúságát vizsgálom meg.

A próféták tanúsága

Brueggemann kifejti, hogy az ószövetségi teológia tárgya Isten, de mivel képtelenség teljes, koherens és abszolút képet festeni, a tárgy csak az Istenről való beszéd lehet csupán. Izrael beszél erről az Istenről, és Isten is szól a néphez. E kettőről tesz tanúságot Izrael az Ószövetségben, így az ószövetségi teológia tárgya Izrael Istenről szóló beszéde.[55] Brueggemann a historicitás és az ontológia kérdését már munkája kezdetén kizárja. Számára nem az a kérdés, hogy mi történt, vagy, hogy mi a valóság. Csak a tanúságtételt vizsgálja, hiszen bizonyítékok híján mást nem is vizsgálhat.[56] Brueggemann megközelítésében Izrael egy bírósági tanúhoz hasonlóan, elbeszéli a történeteket, mely az emlékezés, a rekonstrukció, a képzelet és a vágy keveréke.[57] A bíróság, s a párhuzam nyomán az Ószövetség mindenkori olvasói nem tudnak máshogyan az eseményhez hozzáférni, kizárólag a tanúk meghallgatása révén. Amit a tanú kimond, az lesz a valóság, ő alakítja a valóságot. Ha pedig a tanút az egyházi közösség elfogadja igaz és hű tanúként, a mondottak 'valóságként' élnek tovább.[58] Izrael tanúskodik JHVH-ról, s az egyházi közösség nem tehet mást, a mondottakat valóságként fogadja el.

Brueggemann művét Izrael tanúságának sokszínű volta strukturálja. A nép alapvető, ellen-, kéretlen és megtestesült tanúságtétele hangzik. Izrael nem egy unalmas, egyszólamú per részese, hanem plurális hangok kapnak szót. Ráadásul „soha nem képződik egy 'végső' tanúságtétel Izraelben,”[59] s így a JHVH-ról való felfogások is folyamatos párbeszédben vannak egymással. Ennek a gazdagságnak nem csak tartalmi, hanem formai színezete is van. Brueggemann szerint egyszerre kell vizsgálnunk ennek a tanúságtételnek a tartalmát és a formáját, tehát teológiai és retorikai következtetéseket egyaránt levonhatunk. A fő kérdés az, hogy mit fejez ki Izrael JHVH-ról és hogyan.

Brueggemann megközelítése egyértelműen a *ricoeur*-i hermeneutika talaján áll. Nem azt keresi, hogy történetileg mi igazolható az Ószövetségben, hanem adottnak vesz egy anyagot, elmerül benne, s kutatja mind formai, mind tartalmi szempontból. Megközelítése egyértelműen posztkritikai, s a későbbiekben látjuk majd, hogy ez talál visszhangra Long és Florence felfogásában is.

Az apostolok tanúsága

Az apostolok tanúságának igeteológiai megközelítését Dietrich Bonhoeffer (1906–1945) *Finkenwaldi homiletikájában* találjuk. Ő az apostolok tanúságát a Szentháromság munkájából vezette le. Megrajzolta a tanúsági láncot, melyben az apostolok tanúk, mivel Isten első

tanúként az igazságról tanúskodik, mivel „Krisztus kezességet vállal Istenért a világ előtt, és megszenved ezért,”[60] a Szentlélek pedig tanúsítja a Jézus Krisztusról szóló bizonyágtételt. Az apostolok a krisztusi tanúságról tesznek bizonyágot, Krisztus megbízásából. Tanúságuk kizárólag azért tanúságtétel, mert Krisztus a tárgya tanúságuknak. Krisztus szenvedéséről szól tanúságuk, nem saját életükről vagy halálukról. Bonhoeffer sokkal jobban előtérbe állítja a tanú megbízott voltát, számára a látás és hallás másodlagos. Szerinte a keresztyén igehirdetőnek nem kell látnia vagy tapintania, vagy élményeket szereznie a Názáreti Jézusról. A keresztyén igehirdetés az apostolok tanúságára épülő bizonyágtétel. „Mi nem azt tanúsítjuk, amit láttunk és hallottunk, hanem amit ők láttak és hallottak.”[61] Bonhoeffer tanú-képe nem a Ricoeur-i paradigma, hanem a Barth-i igeteológia hatása alatt áll. Bonhoeffer 'tanú' és Barth 'hírnök' paradigmája közeli rokonságot mutat. Mindkét modell az igehirdetés isteni kijelentés természetét hangsúlyozza az emberi beszéddel szemben.

Paul Ricoeur tanúság értelmezésének újszövetségi vonatkozásait *Richard Bauckham* interpretálta és dolgozta fel *Jesus and the Eyewitnesses*[62] című monográfiájában. Munkájában összegezte a Jézus-esemény hagyományozását, katalógusba vette az evangéliumok szereplőit, a szemtanúk és az evangéliumok szövege közti kapcsolatot vizsgálva. Bauckham kritikával illeti a történeti Jézus-kutatást, rámutatva arra, hogy a kutatók az evangéliumok mögött rejlő Jézust keresik, nem az evangéliumok Jézusát, pedig szerinte Jézushoz csak annyiban juthatunk, amennyiben a kanonikus evangéliumok ezt lehetővé teszik.[63] Bauckham szerint „minden történetírás a tények és az interpretáció elválaszthatatlan kombinációja,”[64] ezért a különböző tudósok, különböző történeti Jézust kínálnak munkáikban.[65]

Paul Ricoeur *Az emlékezet, a történelem, a felejtés*[66] című monográfiájában a történész munkát három szakaszra bontva (dokumentál, értelmez, reprezentál)[67] kifejti, hogy sohasem lehet a szubjektív mérlegeléstől mentes a történetírói eljárás.[68] A múlthoz való egyetlen útként az emlékezetet állítva olvasója elé, Ricoeur vallja, hogy se historikailag, se személyesen nincs más eszközünk a múlt megközelítéséhez. Az emlékezetből a történelemmé válás kulcsa a tanúság, azonban a hamis tanúságok kiszűrésének egyetlen módja a szubjektív mérlegelés, nincs objektív út.[69] A múlt minden megjelenítése értelmezés, a történeti eljárás igazságra törekvésének egyik dimenziója. A történetírásban a hasonló szituációk, érzések, benyomások alapján tudunk megérteni dolgokat, azonban vannak olyan események, amikor „az átadandó élmény egy olyan szintű embertelenség tapasztalata, hogy nincs közös mérce az átlagember tapasztalataival.”[70] Mind Ricoeur, mind Bauckham a Holokausztban látják ezt az eseményt, „amelynek valóságát alig tudnánk elképzelni, ha nem lennének a túlélők tanúvallomásai.”[71] Bauckham szerint a Holokauszt

egy határtapasztalat, emberileg nem elképzelhető, fel sem fogható. Ugyanilyen határtapasztalat a Jézus-esemény is, amikor az evangéliumok az Isten testté lételéről beszélnek. Egy olyan határtapasztalatról, amelyről csak a szemtanúk tudnak igazán és hitelesen beszélni, mert máshoz nem mérhető. Ezért Bauckham a tanúságtételt (*testimony*) kínálja az evangéliumok megközelítési módjaként. Amikor a tanúságot választjuk, elhisszük, hogy a tanú igazat mond, s elfogadjuk, hogy az evangélium szerzői különböző módon, de kapcsolatban voltak a szemtanúkkal.[72]

A posztkritika tanúsága

Florence szerint a Szentírást nem inspirációért, motivációért vagy utasításért olvassuk, hanem az Ige meghallásáért. Az igehirdetőnek a szöveg olvasásától el kell jutnia a textus meghallásáig, befogadásáig és elmondásáig. [73] Számára a szöveg megtapasztalása az igehirdetés alfája és ómegája, innen indul, és ide érkezik a prédikáció. Ha nem tapasztaljuk meg a szöveget, ha nem merülünk el és nem élünk a szövegben, nem tudunk prédikálni.[74] Florence felfogása, Long munkássága, Brueggemann ószövetségi teológiája és Bauckham megközelítése is a Ricoeur-i hermeneutika talaján áll. A *prekritikai* (szöveg=valóság) és *kritikai* (mi a valóság a szövegben?) olvasat helyett a *posztkritikai* megközelítést szorgalmazzák.[75] Tehát a szöveget és a benne rejlő valóságot nem kell egymással ütköztetnünk, hanem a szöveg valóságában kell elmerülnünk. Florence szerint be kell fejeznünk a szöveg tanulmányozását és élnünk kell benne, mélyen bekapcsolódva, elmerülni a szövegben.[76] Azonban ez nem jelentheti az objektivitás teljes kizárását. Ezért írja, hogy „a tanúságtétel nem rólunk szól, nem arról szól, hogy mi történik velünk, amikor a szöveggel találkozunk, hanem arról, hogy mit láttunk és hallottunk, amikor mélyen elmerültünk benne.”[77] Florence számára a tanúság nem egy szubjektív aktus, ugyan fontos a személyes benyomás, de ez csak a textussal való kapcsolatban értelmezhető.

Long és Florence is a felekezeti korlátok átlépését szorgalmazza. Ennek egyetlen kulcsa, ha az egyházas hermeneutika ortodox megoldásai helyett, a textussal való találkozás kerül előtérbe, és az igehirdető nem arról beszél, amit az általa képviselt teológiai hagyomány elvár, hanem bátran mer tanúságot tenni.[78] „Mert az igehirdetővé válás a textus és az élet hirdetés és megélése, nem a félelemre adott válaszként, hanem Isten szabadságának tanúságaként.”[79]

A gyülekezet tanúsága

Ravasz László írja, hogy „az igehirdetésnek századokon át megrögzött szokása volt, hogy (...) gyülekezet alatt valami elvont létezőt értett, amelynek kötelessége volt az érvek alatt meggyőzteni.”[80] A homiléták a gyülekezetre hallgatóságként tekintettek, és nem gondolkodtak sem dogmatikai, sem homiletikai jelentőségéről, sőt szociológiai vonatkozások sem kerültek a vizsgálódás fókuszába. A 20. századi homiletikában láthatjuk azt a „nagy fordulatot”[81], melynek nyomán a figyelem a hallgatóság felé fordult, dogmatikai és empirikusan úton is reflektálva a gyülekezetre.[82] Azonban sem az igeteológiában, sem az új homiletikában nem omlott le az a képzeletbeli fal, amely az ige hirdetőjét és hallgatóját egymástól elválasztotta. Lucy Rose bírálata szerint a régi homiletika „elválasztotta az igehirdetőt és a gyülekezetet,” [83] egyiket küldőként, a másikat befogadóként szemlélte. Ez az igeteológiában és az új homiletikában sincs másképp. Csak az ezredfordulóhoz közeledve születnek meg az első olyan művek, melyek az igehirdető és a gyülekezet hermetikus elválasztását feloldják.

A Lucy Rose által képviselt konverzációs homiletika lényege, hogy „az egyházi hierarchiának meg kell szűnnie, a híveknek és a lelkészeknek egyenrangú félként kell egymással megosztaniuk az Igét, úgy, mintha egy kerekasztal mellett beszélgetnének.”[84] Az igehirdetőnek így nincsenek tradicionális előjogai, se autoritása. „Rose szerint a prédikáció nem egy direkt, autokratikus beszéd, hanem elsősorban megosztás, ezért a formája is és a funkciója is jobban hasonlít a beszélgetésre, ahol a résztvevők megosztják saját gondolataikat, érzelmeiket valamivel kapcsolatban.” [85] Szerinte a szétválasztás helyett sokkal fontosabb a gyülekezet és az igehirdető együvé tartozása, amelynek alapja a közös lét.

Az ezredforduló táján feltűnő tanúság homiletikája Lucy Rose-hoz hasonlóan tekintett a gyülekezetre. Míg az igeteológia és az új homiletika is az igehirdető felől szemlélte a gyülekezetet, Rose és a tanúság homilétái már a gyülekezet felől szemlélték az igehirdetőt. A prédikátor nem egy kívülről érkező személy, aki hallgatósága elé áll, hanem közösségének szerves tagja. E szemléletváltozás alapját magában a tanú paradigma természetében találjuk. Amikor Long és Florence a tanúságról gondolkodnak, közösségben gondolkodnak. Deutero-Ézsaiás igehirdetésében JHVH a választott népet hívja tanúskodni (Ézs 43,8-13). Nem egy személyt, nem egy prófétát, hanem egész Izraelt hívja. Brueggemann ószövetségi teológiája is erre a paradigmára épül. Izrael az, aki JHVH cselekvésének tanúja, és Izrael az, aki erről szóbeli tanúbizonyságot tesz. Míg Barth a próféták tanúságát emeli ki az Ószövetség tekintetében, Brueggemann nem egyéneken gondolkodik, nem a prófétákról ír, hanem egy közösségről, Izraelről.

Long és Florence az Izraelről mondottakat újszövetségi kontextusba helyezik, amikor Jézus szavait idézik: „*Tanúim lesztek!*” (ApCsel 1,8). Jézus az Ószövetséghez hasonlóan ismét nem egyéneket szólít meg, hanem egy közösséget, az apostolok közösségét és az első gyülekezetet. Ezért lesz a tanúság homilétái számára a keresztyén gyülekezet egésze tanú. A tanúság lesz a gyülekezet identitásának alapjává. Izraelhez és az ősgyülekezethez hasonlóan a gyülekezet egésze tanú, tanúja Isten cselekvésének. Ebből adódik, hogy a tanúság paradigmában nincs teológiai különbség az ige hirdetője és hallgatója között. Mindkét fél tanú, s a gyülekezet minden egyes tagját a tanúság ténye köti össze.

Mivel nincs különbség az ige hirdetője és hallgatója között, a tanúság homilétái az igehirdetés újfajta autoritását hangsúlyozzák. Az igehirdetés autoritása nem származhat az egyházi hivatalból, sem az igehirdető karizmatikus kisugárzásából, de még a Szentírással való kapcsolatából sem.[86] Az igehirdető autoritása egyedül a tanúságból eredhet. Attól lesz tekintélyes, amit látott és hallott. Azonban a jó rend fenntartása érdekében a gyülekezet megbízza a közösség egyik tagját, hogy alkalomszerűen vagy rendszeresen lássa el az igehirdetés szolgálatát. A gyülekezet tanú és delegálja az igehirdetőt, hogy legyen képviselője a tanúságban. Long számára ebben a megbízatásban csúcsosodik ki az autoritás,[87] s ez a delegáció a teológiai tanulmányokra is vonatkozik. A prédikátor nem csak a szolgálatra kap megbízatást a közösségtől, hanem a tanulásra és felkészülésre is.[88] Florence is hangsúlyozza, hogy a prédikátor autoritása nem hivatalából, hanem a gyülekezet tanúságából ered.

A mindennapok tanúsága

Mivel az igehirdető csak megbízatását tekintve prédikátor, s identitását tekintve tanú, igehirdetői szolgálatának elsődleges célja, hogy minél több embert tanúságra hívjon. Az igehirdető feladata a gyülekezet aktivizálása a mindennapos tanúságtételre, küldetése a hallgatóság emlékeztetése tanú voltára.

Thomas Long számára ez a szempont annyira fontos, hogy egy külön könyvet szentelt a témának, kifejezetten laikusok számára. Hiszen minden gyülekezeti tag tanú marad a templom falain kívül is, mivel a tanúság nemcsak látást és hallást, hanem az erről való szóbeli tanúságtételt is jelent. Long szerint a nyilvános hitvallás erőteljes, de mégis kockázatos cselekedet.[89] Florence szerint ezáltal „igehirdetés történik a konyhákban, az utcasarkokon, a kórházi várókban.”[90] Miközben Long és Florence a gyülekezet tanú voltát hangsúlyozza, gondolataik nem maradnak elméleti síkon csupán, mivel a tanúság összefügg a bibliai szövegen keresztül megtapasztalt isteni abszolútummal. Ezért mindketten

szorgalmazzák, hogy a gyülekezet minden tagja a Szentírás olvasása és értelmezése révén legyen még inkább tanúvá.

A tanúság homilétái szerint általános tapasztalat, hogy a gyülekezetek nem ismerik a bibliai történeteket, az igehirdetéseket elárasztják a hosszú bevezetők, a rövid történet összegzések, a hosszú perceken át tartó kontextusmeghatározás. Florence szerint az elsődleges feladat a Szentírás olvasás iránti szenvedélyünk megmutatásával az olvasás iránti vágyat felkeltése.[91] A cél az, hogy a gyülekezet tagjai az ige erejét és szabadságát ne csupán a vasárnapi igehirdetésből tapasztalják meg, hanem ők maguk is tanúkká legyenek.

Összegzés

A tanúság homiletikai vonatkozásait Thomas. G. Long és Anna Carter Florence összegezte, meghirdetve, mind az igeteológia, mind a „new homiletics” mozgalom keretein túlmutató *tanúság homiletikáját*. Jézus Krisztus teológiai portréjából a tanúság következik elsődleges igehirdetői magatartásként. Long egyesíti a barth-i Immánuel és az új homiletika esemény felfogását, és ezáltal igyekszik az igeteológia és a „new homiletics” öröksége között egyensúlyt találni. Vélekedése szerint a prédikátor személyes megtapasztalásain keresztül tanúskodik a testté lett Igéről.

A prédikáció és Szentírás kapcsolatát vizsgálva kirajzolódott, hogy a tanúság homiletikája a 'Szentírás mint tanú' barth-i felfogásból kiindulva forma és tartalom kölcsönös tanúságát hirdeti az isteni abszolútum megtapasztalásáról. Az igehirdetőnek nem feladata az egyes szövegek történeti hitelének vizsgálata, sem a textus kérügmájához való eljutás. Az igehirdető hivatása, hogy a szöveg vonatkozásában legyen tanúvá. Nem olvasnia, nem értelmeznie, hanem posztkritikai módon kell meghallania a szöveget. Tehát a prédikátor nem az isteni üzenet hírnöke, nem is egyfajta szubjektív érzés vagy tapasztalat közvetítője, hanem a Szentírásból meghallott és személyesen átélt üzenet tanúja lesz.

A prédikáció és a gyülekezet kapcsolata a tanúság homiletikájában különös hangsúlyt kap. Long és Florence nem a prédikátor felől szemlélik a gyülekezetet, hanem a gyülekezet felől szemlélik a prédikátort. A gyülekezet egésze tanú, tanúja Isten cselekvésének. A prédikáció autoritása a gyülekezet tanúságából és a prédikátori feladatra való delegálásból ered. Florence inkább az előbbit, Long az utóbbit hangsúlyozza. Mivel a gyülekezet egésze tanú, a prédikáció feladata a gyülekezeti tagok tanúságra való bátorítása. Ahogy Barth felfogásában is az igehirdetés az egyház egészének tevékenysége, Long és Florence az élet minden területén megélhető tanúságot hangsúlyozza.

Tanúság a Magyarországi Református Egyházban

A tanúság homiletikája gazdag bibliai, hermeneutikai, dogmatikai és homiletika-történeti alapokból fogalmazza meg téziseit. Nem módszertant, nem messianisztikus elveket kínál, hanem az igehirdetői attitűdöt kívánja formálni. Ahogyan a bevezetőben utaltunk rá, a prédikálás folyamatának szempontjából kardinális kérdés, hogy az igehirdető önmagát miképpen definiálja. Zárásként szeretnék rámutatni arra, hogy amennyiben egy-egy lelkipásztor magáénak érzi és igehirdetői szolgálatára nézve követendőnek tartja a tanúság paradigmát, milyen pozitív változások követhetik szolgálatát.

A tanúság homiletikája nyomán a gyülekezet élete nem épülhet kizárólag a lelkész személyére. A lelkési szolgálat célja, hogy minél többen szolgálatba álljanak, és a gyülekezet keretein belül megéljék tanú voltukat. Nem lehet lelkési privilégium a bibliaórák, hittanórák, igei alkalmak megtartása. A gyülekezeti tagoknak fel kell ismerniük a szolgálat közös felelősségét.

A tanúság homiletikája felfogásban igehirdetés nem csupán a szószéken történik. Az igehirdetési szolgálat az egyház *élettevékenysége* és a keresztyén élet egésze. A tanú egész életére nézve tanú. Tanú, mert egzisztenciálisan megragadta az isteni abszolútummal való találkozást, és erről szóbeli tanúságot tesz családjában, hivatásában, közösségi forgolódásában.

A tanúság homiletikája a lelkipásztori szolgálat újfajta *autoritását* hangsúlyozza. A lelkész elsőrenden tanú, s az élet minden területén ebben a minőségében lép fel. Autoritása együttesen származik tanú voltából és a gyülekezet megbízásából. Nem tekintélyesebb közössége tagjainál, prédikátor volta nem jelent privilégiumokat. Igehirdetői szolgálata megbízatás a prédikátori szolgálatra való felkészülésre és a szolgálat ellátására.

A tanúság homiletikája erősíti a *lelkipásztorok elköteleződését* a gyülekezeti prédikálás szolgálata iránt. Ha a lelkész önmagát tanúként definiálja, elsődleges feladatának a tanúságtételt fogja tartani. Nem fogja engedni, hogy szolgálata perifériájára kerüljön a prédikációra való készülődés, az igei szolgálat.

A tanúság homiletikája újfajta minőségben hangsúlyozza a *Szentírás* fontosságát. A lelkipásztor a Szentíráson keresztül lehet tanúvá, ezért nem információért, hanem a tanúság megtapasztalásáért fordul a Bibliához. Minden textusból új hangot akar meghallani, küzd az

egyházias tradíciót szolgáló hermeneutika ellen. Nem arra figyel, hogy mit kell mondani, hanem azt akarja elmondani, ami tanúként, egzisztenciálisan áthatja.

A tanúság homiletikája felismeri a *női igehirdetés* jogosságát és szükségét. Negyven éve szentelnek fel hölgyeket a Magyar Református Egyházban, mégsem született meg ennek homiletikai reflexiója. A hazai homiletika irodalom nem tér ki a női igehirdetői szolgálat eltérő voltára. Anna Carter Florence a tanúság homiletikájaként mutat rá a női igehirdetés jogosságára és történelmi beágyazottságára. *Preaching as Testimony* című műve magyar fordítása hiánypótló lehetne a református egyház női lelkészeinek homiletika oktatásában.

A tanúság homiletikája nyitott, egymás teológiai hagyományait kölcsönösen *elfogadó légkört* eredményezhet. Fundamentalista, liberális, karizmatikus és evanglikál református lelkipásztorok az eltérő teológiai látásmód ellenére közös alapot találhatnak az abszolúttal való találkozásban, az egzisztenciális megragadottságban és a szóbeli tanúságtétel eseményében. Ez a régi-új paradigma olyan közös alap lehet, mely az egyház egész közösségét egyetlen identitásban köti össze, a tanúságban.

„A görögök feltalálták a tragédiát, a rómaiak az episztolát és a reneszánsz a szonettet, a mi generációnk által feltalált irodalom pedig nem más, mint a tanúságtétel.”[92] Elie Wiesel (1928-2016)

Bibliográfia

Allen, Ronald J.: The turn to the listener: A selective review of a recent trend in preaching, in: *Encounter*, Vol. 64, No. 2, 2003/2, 167-196.

Barth, Karl: *Church Dogmatics*, Vol. 1., The Doctrine of The Word of God, § 1-7 The Word of God as the Criterion of Dogmatics, London, T&T Clark, 2009.

Barth, Karl: *Homiletics*, Louisville, Kentucky, Westminster John Knox Press, 1991.

Bauckham, Richard: *Jesus and the Eyewitnesses*, Grand Rapids, Michigan, Cambridge, UK, William B. Eerdmans Publishing Company, 2006.

Bolyki János: *„Igaz tanúvallomás” Kommentár János evangéliumához*, Budapest, Osiris Kiadó, 2001.

Bonhoeffer, Dietrich: *Finkenwaldi homiletika 1935–1939*, Pápa, Dunántúli Református Egyházkerület, 2016.

Boross Géza: *Homiletika*, Pápa, Dunántúli Református Egyházkerület, 2015.

Brueggemann, Walter: *Az Ószövetség teológiája, Tanúságtétel, vita, pártfogás*, Kolozsvár, Exit Kiadó, 2012.

Brueggemann, Walter: *Theology of the Old Testament – Testimony, Dispute, Advocacy*, Minneapolis, Fortress Press, 1997.

Craddock, Fred B.: *As One without Authority*, St. Louise, Chalice Press, 2001.

Douglas, J. D. (edit.): *New 20th-Century Encyclopedia of Religious Knowledge*, Grand Rapids, Michigan, Baker Book House, 1991.

Fabiny Tibor: A hermeneutika és az irodalomtudomány hatása a teológiára, *Theologiai Szemle*, 46. évf., 2003/4, 184–190.

Florence, Anna Carter: *Preaching as Testimony*, Louisville, London, Westminster John Knox Press, 2007.

Gács Anna: *A tanúság medialitása*, 2000, 30. évf., 2018/3, 52–78.

Gelléri Gábor: Az emlékezet-fenomenológiától az emlékezet-politikáig. Paul Ricoeur új könyvéről, *Korall*, 2001/ősz-tél, 253–262.

Goldingay, John – Payne, David: *A critical and exegetical commentary on Isaiah 40–55*, Vol 1, London, New York, T&T Clark, 2006.

Kengyel Miklós: *Magyar polgári eljárásjog*, Budapest, Osiris Kiadó, 2014.

Király Tibor: *Büntetőeljárás jog*, Budapest, Osiris Kiadó, 2000.

Kodácsy Tamás: *A homiletikai aptum*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan Kiadó, 2019.

Koppándi Botond: *Az új homiletika és az amerikai protestáns prédikálás megújítása*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2019.

Lane, Tony: *A keresztyén gondolkodás rövid története*, Budapest, Harmat-Kálvin, 2016.

Literáty Zoltán: *Homiletika és retorika*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan Kiadó, 2020.

Long, Thomas G.: *A prédikálás tanúbizonysága*, Kolozsvár, Exit Kiadó, 2019.

Long, Thomas G.: *Testimony*, San Francisco, Jossey-Bass, 2004.

McClure, John S.: *Preaching Words, 144 Key Terms in Homiletics*, Louisville, London, Westminster John Knox Press, 2007.

Medgyes Tamás: A Tanúság Hermeneutikája, in: Fried István (szerk.) *Irodalomelméleti és történeti tanulmányok Szegedről I.*, Szeged, JATE BTK Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, 1997, 73-105.

Nagy István: *Homiletika*, Budapest, 2006.

Olay Csaba - Ullmann Tamás: *Kontinentális filozófia a XX. században*, Budapest, L'Harmattan, 2011.

Rad, Gerhard von: *Az Ószövetség teológiája*, II. kötet, Budapest, Osiris Kiadó, 2007.

Randolph, David: *The Renewal of Preaching*, Philadelphia, Pennsylvania, Fortress Press, 1969.

Ravasz László: *A gyülekezeti igehirdetés elmélete (Homiletika)*, Pápa, 1915.

Ricoeur, Paul: A kinyilatkoztatás eszméjének hermeneutikai megalapozása, in Fabiny Tibor (szerk.) *Bibliai Hermeneutika*, Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont, 1995.

Ricoeur, Paul: A tanúság hermeneutikája, in Fabiny Tibor (szerk.) *Ikonológia és műértelmezés 3. A hermeneutika elmélete*, Szeged, JATEPress, 1998.

Ricoeur, Paul: *Memory, History, Forgetting*, Chicago, University of Chicago Press, 2004.

Rose, Lucy Atkinson: *Sharing the Word, Preaching in the Roundtable Church*, Louisville, Kentucky, Westminster John Knox Press, 1997.

Tókécs István: *Új Hermeneutika*, Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont, 1999.

Whybray, Roger Normann: *Isaiah 40–66 (New century Bible commentary)*, Grand Rapids, Michigan, Wm. B. Eerdmans, 1981.

A bibliai idézetek forrása: *Biblia*, Budapest, Magyar Bibliatársulat – Kálvin Kiadó, 2017.

Kulcsszavak

homiletika, hermeneutika, tanúságtétel, posztkritika, gyülekezet

Affiliáció

Tikász Ábel

teológia-lelkész MA

Károli Gáspár Református Egyetem, Hittudományi Kar

[1] Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-2-I-KRE-1 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

[2] Király Tibor: *Büntetőeljárás jog*, Budapest, Osiris Kiadó, 2000, 242.

[3] Kengyel Miklós: *Magyar polgári eljárásjog*, Budapest, Osiris Kiadó, 2014, 307.

[4] Az Ószövetségben jogi szempontból előforduló tanúságra utaló textusok: 1. Szerződéskötés: Rut 4,9–11; Jer 32,10.12; 1Móz 31,44–54; Józs 22,27; 24,27; 2. A tanúság táblái: 2Móz 32,15; 34,29; 3. A tanúság ládája: 2Móz 25,16.21; 3Móz 17,4.10; 4. Hamis tanúság: 2Móz 20,16; 23,1–3; Péld 6,19; 12,17; 5Móz 19,15–19; Péld 19,5.9; 5. Tanúk számáról: 3Móz 35,30; 5Móz 17,6–7; 19,15; „Witness” szócikk: J. D. Douglas (edit.): *New 20th-Century Encyclopedia of Religious Knowledge*, Grand Rapids, Michigan, Baker Book

House, 1991, 845–876.

[5] Medgyes Tamás: A Tanúság Hermeneutikája, in: Fried István (szerk.) *Irodalomelméleti és történeti tanulmányok Szegedről I.*, Szeged, JATE BTK Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, 1997, 77.

[6] Roger Normann Whybray: *Isaiah 40–66 (New century Bible commentary)*, Grand Rapids, Michigan, Wm. B. Eerdmans, 1981, 85.

[7] John Goldingay – David Payne: *A critical and exegetical commentary on Isaiah 40–55*, Vol 1, London, New York, T&T Clark, 2006, 281.

[8] Gerhard von Rad: *Az Ószövetség teológiája*, II. kötet, Budapest, Osiris Kiadó, 2007, 209.

[9] Uo., 209.

[10] Ravasz László: *A gyülekezeti igehirdetés elmélete (Homiletika)*, Pápa, 1915, 18.

[11] Bolyki János: *Igaz tanúvallomás*, Budapest, Osiris Kiadó, 2001, 41.

[12] Karl Barth: *Church Dogmatics*, Vol. 1., The Doctrine of The Word of God, § 1–7 The Word of God as the Criterion of Dogmatics, London, T&T Clark, 2009, 115.

[13] Dietrich Bonhoeffer: *Finkenwaldi homiletika 1935–1939*, Pápa, Dunántúli Református Egyházkerület, 2016.

[14] Olay Csaba – Ullmann Tamás: *Kontinentális filozófia a XX. században*, Budapest, L'Harmattan, 2011.

[15] Paul Ricoeur: A tanúság hermeneutikája, in Fabiny Tibor (szerk.) *Ikonológia és műértelmezés 3. A hermeneutika elmélete*, Szeged, JATEPress, 1998, 185.

[16] Paul Ricoeur: A kinyilatkoztatás eszméjének hermeneutikai megalapozása, in Fabiny Tibor (szerk.) *Bibliai Hermeneutika*, Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont, 1995, 44.

[17] Uo., 44.

[18] Ricoeur: A tanúság hermeneutikája, 207.

- [19] Ricoeur: A kinyilatkoztatás eszméjének hermeneutikai megalapozása, 47.
- [20] Ricoeur: A tanúság hermeneutikája, 202.
- [21] Ricoeur: A kinyilatkoztatás eszméjének hermeneutikai megalapozása, 46.
- [22] Tőkés István: *Új Hermeneutika*, Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont, 1999, 44.
- [23] Ricoeur: A kinyilatkoztatás eszméjének hermeneutikai megalapozása, 42.
- [24] Fabiny Tibor: A hermeneutika és az irodalomtudomány hatása a teológiára, *Theologiai Szemle*, 46. évf., 2003/4, 184–190.
- [25] Ricoeur: A tanúság hermeneutikája, 187.
- [26] Uo., 205.
- [27] David Randolph: *The Renewal of Preaching*, Philadelphia, Pennsylvania, Fortress Press, 1969.
- [28] Fred B. Craddock: *As One without Authority*, St. Louise, Chalice Press, 2001.
- [29] Literáty Zoltán: *Homiletika és retorika*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan Kiadó, 2020, 172.
- [30] Koppándi Botond: *Az új homiletika és az amerikai protestáns prédikálás megújítása*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2019, 40.
- [31] Thomas G. Long: *A prédikálás tanúbizonysága*, Kolozsvár, Exit Kiadó, 2019, 9.
- [32] Koppándi: *Az új homiletika*, 147.
- [33] Bolyki: *Igaz tanúvallomás*, 51.
- [34] Ricoeur: A tanúság hermeneutikája, 197.
- [35] Uo., 198.
- [36] Uo., 200.

- [37] Tony Lane: *A keresztyén gondolkodás rövid története*, Budapest, Harmat-Kálvin, 2016, 57.
- [38] Kodácsy Tamás: *A homiletikai aptum*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan Kiadó, 2019, 82.
- [39] Long: *A prédikálás tanúbizonysága*, 38.
- [40] Literáty: *Homiletika és retorika*, 118.
- [41] Long: *A prédikálás tanúbizonysága*, 76.
- [42] Literáty: *Homiletika és retorika*, 106.
- [43] Long: *A prédikálás tanúbizonysága*, 38.
- [44] Long: *A prédikálás tanúbizonysága*, 37.
- [45] Uo., 38.
- [46] Uo., 33.
- [47] Barth: *Church Dogmatics*, Vol. 1., § 1-7, 108.
- [48] Uo., 112.
- [49] Karl Barth: *Homiletics*, Louisville, Kentucky, Westminster John Knox Press, 1991, 61.
- [50] Uo., 61.
- [51] Boross Géza: *Homiletika*, Pápa, Dunántúli Református Egyházkerület, 2015, 24.
- [52] Anna Carter Florence a közös ebédek nagylelkű beszélgetőpartnerének nevezi Brueggemann professzort. Anna Carter Florence: *Preaching as Testimony*, Louisville, London, Westminster John Knox Press, 2007, x.
- [53] Walter Brueggemann: *Theology of the Old Testament – Testimony, Dispute, Advocacy*, Minneapolis, Fortress Press, 1997.

- [55] Walter Brueggemann: *Az Ószövetség teológiája, Tanúságtétel, vita, pártfogás*, Kolozsvár, Exit Kiadó, 2012, 157–158.
- [56] Uo., 159.
- [57] Uo., 162.
- [58] Uo., 163.
- [59] Brueggemann: *Az Ószövetség teológiája*, 398.
- [60] Bonhoeffer: *Finkenwaldi homiletika*, 15.
- [61] Uo., 16.
- [62] Richard Bauckham: *Jesus and the Eyewitnesses*, Grand Rapids, Michigan, Cambridge, UK, William B. Eerdmans Publishing Company, 2006.
- [63] Bauckham: *Jesus and the Eyewitnesses*, 2.
- [64] Uo., 3.
- [65] Uo., 3.
- [66] Paul Ricoeur: *Memory, History, Forgetting*, Chicago, University of Chicago Press, 2004, 165.
- Ricoeur műve 2000-ben jelent meg franciául.
- [67] Bauckham: *Jesus and the Eyewitnesses*, 487.
- [68] Uo., 489.
- [69] Gelléri Gábor: Az emlékezet-fenomenológiától az emlékezet-politikáig. Paul Ricoeur új könyvéről, *Korall*, 2001. ősz-tél, 253–262.
- [70] Ricoeur: *Memory*, 165.
- [71] Bauckham: *Jesus and the Eyewitnesses*, 493.

- [72] Uo., 472.
- [73] Florence: *Preaching as Testimony*, 133.
- [74] Uo., 91.
- [75] Paul Ricoeur: A kinyilatkoztatás eszméjének hermeneutikai megalapozása, 42.
- [76] Florence: *Preaching as Testimony*, 135.
- [77] Uo., 133.
- [78] Uo., 105.
- [79] Uo., 110.
- [80] Ravasz: *A gyülekezeti igehirdetés elmélete*, 279.
- [81] Nagy István: *Homiletika*, Budapest, 2006, 110.
- [82] Ronald Allen J.: The turn to the listener: A selective review of a recent trend in preaching, *Encounter*, Vol. 64, No. 2, 2003, 167-196.
- [83] Lucy Atkinson Rose: *Sharing the Word, Preaching in the Roundtable Church*, Louisville, Kentucky, Westminster John Knox Press, 1997, 22.
- [84] Koppándi: *Az új homiletika*, 191-192.
- [85] Literáty: *Homiletika és retorika*, 201.
- [86] John S. McClure: *Preaching Words, 144 Key Terms in Homiletics*, Louisville, London, Westminster John Knox Press, 2007, 8.
- [87] Long: *A prédikálás tanúbizonysága*, 75.
- [88] Uo., 76.
- [89] Thomas G. Long: *Testimony*, San Francisco, Jossey-Bass, 2004, 15.

[90] Florence: *Preaching as Testimony*, 100.

[91] Uo., 124.

[92] *The Holocaust as Literary Inspiration*, 1977. Idézi: Gács Anna: *A tanúság medialitása*, 2000 *Irodalmi és Társadalmi havi lap*, 30. évf., 2018/3, 52-78.

